ИЗСЛЕДВАНИЯ В МИКРОРЕГИОНА НА

с. ДРАМА

1983 – 1999 г.

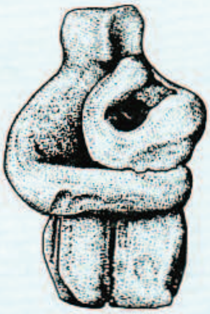

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО "СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ"

СОФИЯ

ИЗСЛЕДВАНИЯ В МИКРОРЕГИОНА НА С. ДРАМА (ЮГОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ)

Обобщение на основните резултати на българо-германските разкопки от 1983 до 1999 г.

от

Ян Лихардус, Александър Фол, Людмил Гетов,
Франсоа Бертемес, Рудолф Ехт, Румен Катинчаров
и Илия Кръстев Илиев

в сътрудничество с

Франк Фехт, Барбара Саутер, Херман Саутер, Константин Бошнаков,
Мирослав Добеш, Милан Метличка, Ралф Глезер, Дитер Фолман,
Дагмар Вилхелм, Кристоф Юнг и Христо Янков Христов

с включване на изследвания от

Норберт Бенеке, Йордан Йорданов, Йохан Кубиньок, Рюдигер Шмит,
Ханс Момзен, Хассо Моеста, Волф-Рюдигер Тиле, Ханс-Йорг Кюстер,
Ярослав Франа, Изабел Сидера, Иван Гацов, Мария Гюрова,
Димитър Драганов, Ян Тирпак и Илиян Катевски

Университетско издателство "Св. Климент Охридски"
София 2001

Изследователският проект *Драма*
се изпълнява от следните институти и институции:
Саарландски университет, Саарбрюкен
Софийски университет "Св. Климент Охридски"
Община Тунджа – Ямбол
Исторически музей – Ямбол

Die Deutsche Bibliothek – CIP Einheitsaufnahme
Forschungen in der Mikroregion von Drama (Südostbulgarien) :
Zusammenfassung der Hauptergebnisse der bulgarisch-deutchen Grabungen in den Jahren 1983 – 1999 / von Jan Lichardus ... In Zusammenarbeit mit Frank Fecht ... Unter Einbeziehung einschlägiger Untersuchungen von Norbert Benecke ... – Bonn : Habelt, 2000
ISBN 3-7749-3019-8

ISBN 954-07-1567-9

© Съставител: Ян Лихардус
© Автори: Ян Лихардус, Александър Фол, Людмил Гетов,
Франсоа Бертемес, Рудолф Ехт, Румен Катинчаров, Илия Кръстев Илиев
© Превод от немски: Илия Кр. Илиев
Редактори на българския текст: Александър Фол, Людмил Гетов
Коректури и предпечатна подготовка: Биляна Тодориева
© Рисунки: Констанц Шиине
© Снимки: Моника Цорн

Университетско издателство "Св. Климент Охридски"
София, 2001

СЪДЪРЖАНИЕ

1 ПРЕДГОВОР 7
2 ВЪВЕДЕНИЕ 9
  2.1 Поселищната долина на с. Драма 10
  2.2 Изследователският проект *Драма* 13
3 ЗАСЕЛВАНЕ НА СЕЛИЩНАТА МОГИЛА ДРАМА-МЕРДЖЮМЕКЯ 17
  3.1 Палеотопографска ситуация 17
  3.2 Най-късните следи от заселване 18
  3.3 Заселване по време на култура Пшеничево 18
  3.4 Следи от късната бронзова епоха 21
  3.5 Средна бронзова епоха (култура Нова Загора) 21
    3.5.1 Окопът обект 009 23
    3.5.2 Останки от селище от средната бронзова епоха 38
  3.6 Следи от селище от ранната бронзова епоха 41
    3.6.1 Култура Черна вода III 42
    3.6.2 Находките 44
    3.6.3 Хронологическа и културно-историческа подредба 46
  3.7 Заселване по времето на периода Караново VI 46
    3.7.1 Култовото съоръжение 46
    3.7.2 Уредба на селището 52
    3.7.3 Ограничителният окоп обект 360 60
    3.7.4 Палисадата в северозападния край на селищната могила 64
    3.7.5 Ями за глина обект 825 и обект 830 65
    3.7.6 Към систематизацията на открития материал 65
  3.8 Заселване по времето на периода Караново V 77
    3.8.1 Устройство на селището 78
    3.8.2 Правоъгълната постройка обект 840 90
    3.8.3 Към систематизацията на открития материал 90
  3.9 Заселване по времето на периода Караново IV 97
    Къща обект 685 97
    Палисада обект 097 98
4 ПЛОЩНОТО СЕЛИЩЕ ДРАМА-ГЕРЕНА 101
  4.1 Античната надгробна могила 101
  4.2 Неолитното селище и неговата стратиграфия 102
    4.2.1 Селищен пласт Драма-Герена C 103
    4.2.2 Селищен пласт Драма-Герена B 105
    4.2.3 Ямите като свидетелства за най-ранното заселване Драма-Герена A 110

4.3 Към систематизацията на открития материал 111

5 КУЛТОВИ СЪОРЪЖЕНИЯ И НЕКРОПОЛ ВЪРХУ ВЪЗВИШЕНИЕТО ДРАМА-КАЙРЯКА 119

5.1 Разкопките върху възвишението 119

5.2 Римският некропол 119

5.2.1 Разкопките 120

5.2.2 Обобщено разглеждане на погребалния ритуал 125

5.2.3 Некрополът и мястото му през Римската императорска епоха в Югоизточна Европа 131

5.3 Култови съоръжения от късната тракийска желязна епоха 135

5.3.1 Съоръжение В 136

5.3.2 Съоръжение С 143

5.3.3 Ями северно и северозападно от съоръжения В и С 154

5.4 Ями с депонировки от ранната желязна епоха 155

5.4.1 Депонировка от периода Пост-Пшеничево в яма обект 29 155

5.4.2 Ями с депонировки от култура Пшеничево 158

5.5 Микенска и по-късна егейска рисувана керамика 161

5.6 Писмен документ от бронзовата епоха: глинена шпула с надпис на Линейно писмо А 167

5.7 Следи от заселване през късната бронзова епоха 169

5.8 Гроб 27 от бронзовата епоха от периода Теи-Монтеору 172

6 ОПИТ ЗА РЕКОНСТРУКЦИЯ НА ПОСЕЛИЩНАТА ИСТОРИЯ В МИКРОРЕГИОНА НА С. ДРАМА 175

ЛИТЕРАТУРА 195

А. За изследванията в Драма 195

Б. Обща литература 197

ПРИЛОЖЕНИЕ 1: МЕТОДИ НА РАЗКОПКИ И НА ОБРАБОТКА НА КЕРАМИКАТА 209

1. Принципи на разкопките 209

2. Обработка на малките находки 212

3. Документацията 213

4. Вътрешната служба 215

5. Методи на систематизация 216

ПРИЛОЖЕНИЕ 2: СПИСЪК НА МЕСТОНАХОЖДЕНИЯТА КЪМ ФИГУРИТЕ И ТАБЛИЦИТЕ 222

ПРИЛОЖЕНИЕ 3: ИЗПЪЛНИТЕЛИ НА ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИЯ ПРОЕКТ И ПРЕДСТАВИТЕЛИ НА УЧАСТВУВАЩИТЕ В ИЗСЛЕДВАНИЯТА ИНСТИТУТИ 227

ТАБЛИЦИ 1-41

1 ПРЕДГОВОР

В предговора, който съпровождаше актите на Международния симпозиум за каменно-медната епоха и в каталога на изложбата за обектите и находките от с. Драма и Варна през 1988 г. в Саарбрюкен, тогавашният ректор на Софийския университет "Св. Климент Охридски" проф. д-р М. Семов и тогавашният президент на Саарландския университет проф. д-р Р. Майзер заявиха, че от 1983 г. изследователският проект *Драма* притежава особено значение за интензивната съвместна работа между двата университета. Тази оценка безусловно се потвърди от по-нататъшното непрекъснато успешно развитие на този проект, който, освен с научния си принос, трябва да се оценява и като първи съвместни археологически проучвания между България и Западна Германия в тежката политическа ситуация преди 1989 г.

Задачата на този проект не се изчерпва с археологически разкопки в микрорегиона на с. Драма, но включва и изследване на връзките на обитателите на това пространство през повече исторически периоди с някогашната околна среда и с природните дадености. Особено значение придобиват при тези проучвания изследванията на културните контакти между Северното Причерноморие и Анатолийско-Егейското пространство. Днешните югоизточно-български земи са играли през цялата праистория голямата роля на "предавател" на разнообразни културни импулси, които са допринесли за общоисторическото развитие на древна Европа. Систематичното провеждане на такива изследвания предпоставя, че чисто археологическите проучвания трябва да бъдат разположени в поредица от интердисциплинарни проекти, каквато е заложена в проекта *Драма.* Използуваните в него обобщени методически постижения служат и за модерно обучение на студентите от двата университета.

Представяната книга е първо обобщение и синтез на главните резултати от българо-германските разкопки от 1983 до 1999 г., макар че изследователският проект *Драма* все още не е завършен. Целта на това обобщение е да съпровожда изложбата върху проучванията в Драма и да подпомага разбирането й, докато заключителните резултати от интернационалните изследования ще бъдат публикувани по отделни периоди и проблемни области в поредица от монографии, посветени на Драма.

Провежданите проучвания не биха били възможни без подкрепата на политическите и административни власти на двете страни, без ръководните лица на двата университета, местната администрация на община Тунджа, област Бургас и Историческия музей – Ямбол. На това място бихме желали да отправим дълбока благодарност към всички, които ни подкрепиха и подкрепят, а така също – и на българските и германски научни институции, сътрудници и студенти, които в продължение на много години участвуваха в проекта. Накрая, нека се обърнем и към жителите на село Драма с молба да приемат благодарността ни.

с. Драма, септември 2000 г. Ръководителите на проекта *Драма*

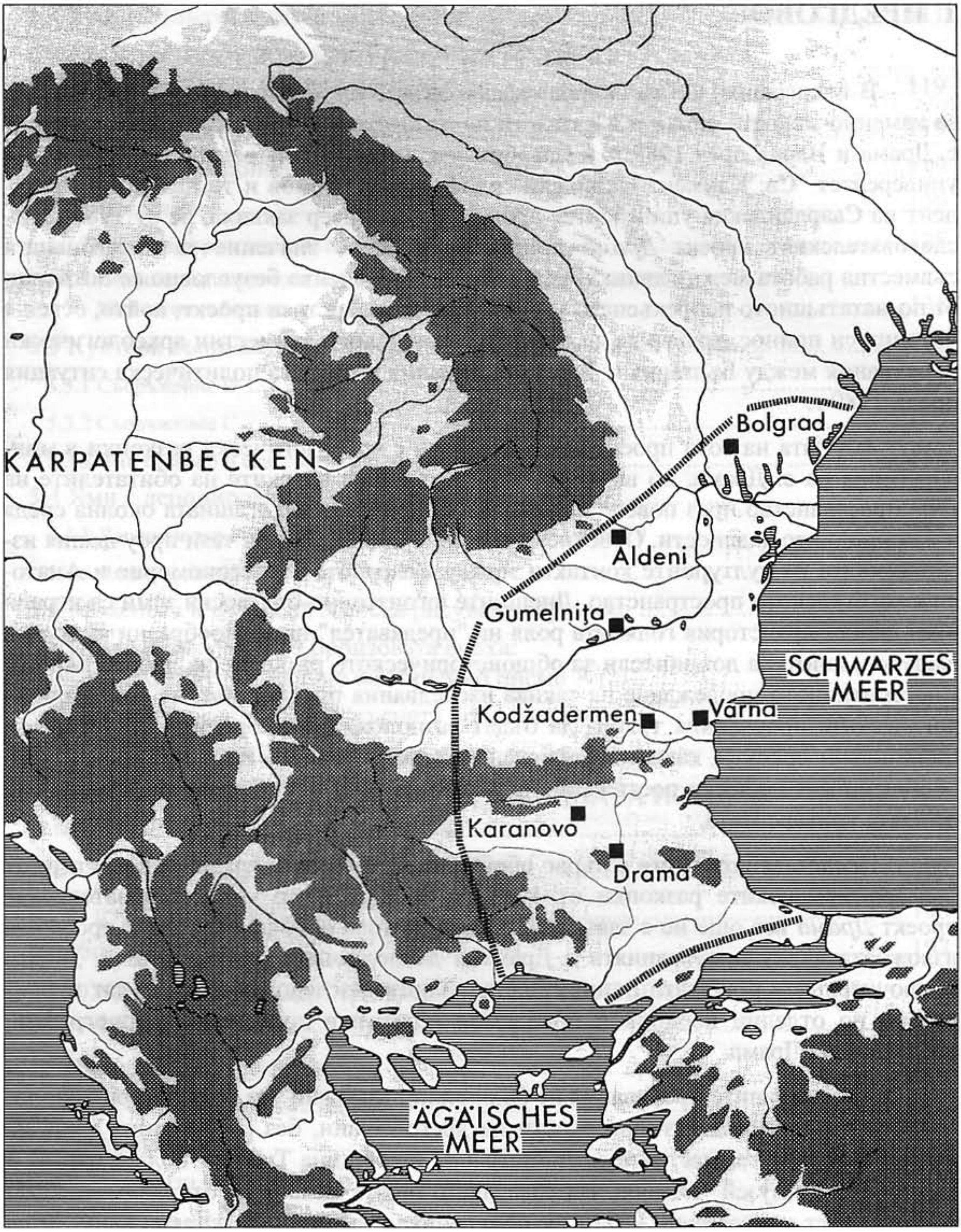
KARPATENBECKEN
Bolgrad
Aldeni
Gumelniţa
Kodžadermen
Varna
Karanovo
Drama
SCHWARZES MEER
ÄGÄISCHES MEER

Фиг. 1. Драма между Егея и Понтикум през ранната медна епоха.

2 ВЪВЕДЕНИЕ

Земите на съвременна България играят важна роля за пра- и ранно-историческото развитие на Югоизточна Европа поради тяхното разположение. Естествени пътища свързват Източна България със Северопонтийските степни области чрез Западното черноморско крайбрежие и Добруджа, докато контактите с Егея са възможни по долините на р. Марица и на нейните притоци Арда и Тунджа (Делирадев 1953; Фол 1982). Самото Черно море е важен свързващ път и позволява директни връзки към Егейско-Анатолийското и към Кавказкото пространство по протежение на крайбрежието си или през открито море. Втората важна праисторическа ос образува долината на р. Струма в югозападната част на страната. Този път свързва Северна Гърция със Софийското поле, което на запад е тясно сближено с Централните Балкани и на север – с Долния Дунав. Това географско положение и създадените от него възможности за културни контакти са причината съвременна България да е естествено разделена от Стара планина на северна и на южна културна област, но също така – и на източна и на западна. Източнобългарската област принадлежи културно-исторически към западно-понтийското пространство (Lichardus 1988), докато западнобългарската образува контактна зона между Северна Гърция, Централните Балкани и долнодунавските територии.

Западнопонтийското пространство, където се извършват изследванията, граничи на изток със Западното черноморско крайбрежие от устието на Днестър на север до Дарданелите на юг (фиг. 1). Странджа, Сакар и Източните Родопи образуват естествена южна граница, докато североизтокът е отворен към Северопонтийските степни пространства. На северозапад южните разклонения на Карпатите, които достигат до р. Олт, левия приток на Дунав, затварят Западнопонтийското пространство. Относително по-трудно може да се определи западната му граница в областта между Стара планина и Дунав. Тя би трябвало да лежи обаче на север приблизително между р. Осъм и р. Вит, десни притоци на Дунав. Южно от Балкана границата може да се разпознае по-лесно, тъй като Тракийската равнина е естествено затворена западно от Пазарджик от подножията на Родопите и от Средна гора. Тази характеристика на Западнопонтийското пространство не приема следователно нито Дунав, нито Стара планина за естествени ограничители. Поселищната история на това пространство не е хомогенна поради различните природни условия – степи, гористи степи, крайбрежна област, планини и удобни и плодородни почви.

Проблемът за културното значение на Западнопонтийското пространство за осъществяването на връзките към Северопонтийските степни области и към Егея е дискутиран отдавна в литературата. Източна България може да се схваща като контактна зона между степните култури на Южна Русия и съвсем различно структурираните средиземноморски, като предлага и най-добрите предпоставки за изследването на този проблем. Многократно се установи, че през някои периоди импулси от тези така крайно различни културни области са вменили на България ролята на "въртяща се шайба", която допринася за историческото развитие на древна Европа (ср. Lichardus / Lichardus-Itten 1993, 1995 и 1998). Важно място в тази дискусия заема въпросът доколко Анатолия и Предна Азия са посредничели при заимстването на постижения не само през ранния и средния неолит, което е отдавна доказано, но и по-късно, при формирането на халколитните и на бронзовите цивилизации на Европа.

Най-краткият сухоземен път между севера и юга, т.е. между степите и Източното Средиземноморие, минава през Добруджа, достига течението на р. Луда Камчия и го следва на запад, пресича Стара планина през Карнобатския проход и се движи по нейните южни склонове по протежение на р. Мочурица, която при Ямбол се влива в Тунджа (Делирадев 1953). Пътят по р. Тунджа отвежда на юг до вливането й в Марица и, по течението на р. Марица – до Средиземно море. Този важен праисторически път, който при това е известен и от антични сведения, не само не е бил досега обстойно изследван, но и почти не е вземан под внимание при проучванията. Други праисторически пътища, които водят от региона около Ямбол към областите оттатък Балкана, минават през проходите северно от Сливен, каквито са Кортенският, Твърдишкият и др. Тези проходи позволяват много добри връзки между севера и юга, доказани през различните праисторически периоди. Ето защо, когато стана дума да се избере подходящо място за българо-германския изследователски обект, от самото начало беше ясно, че то трябва да се намира в речния басейн на Тунджа – следователно в район, който, от една страна, да лежи възможно най-близко до Карнобатския проход и, от друга страна – до Средиземноморието. Такова разположение би позволило да бъдат изследвани и културните връзки с територията на Европейска Турция и Северозападна Анатолия.

Интересът към проучването на този процес на културни движения като пример за развитие през неолита, халколита и бронза доведе през 1983 г. до създаването на българо-германски изследователски проект. От тогава до днес съвместното начинание се осъществява от катедрата по Археология към Софийския университет "Св. Кл. Охридски", катедрата по Стара и Средновековна обща история и Тракология към Историческия факултет, катедрата по История и теория на културата към Философския факултет и Историческия музей – Ямбол с подкрепата на АИМ при БАН от българска страна и от Института по праистория и ранна история и предноазиатска археология към университета в Саарланд от немска страна. Проектът е подкрепян от Deutscher Akademischer Austausch-Dienst (DAAD) в Бон-Бад Годесберг в рамките на договор за партньорство, подписан между университетите в София и Саарбрюкен.

2.1 Поселищната долина на с. Драма

За да се изпълни поставената цел, бе избрана една долина със следи от поселищен живот при с. Драма, Ямболско. През долината тече р. Калница, днес широка 4-5 м, десен приток на Тунджа, който чрез р. Овчарица образува югоизточно-северозападна ос от областта на Долна Тунджа до областта около Нова Загора и по този начин – до центъра на Тракия. Освен това при избора на обекта за проучване бе важно той да не е засегнат нито от археологически изследвания, нито от съвременни строителни работи. Едно следващо условие бе да се открие топографски затворена долина със следи от поселищен живот, но с повече населе-

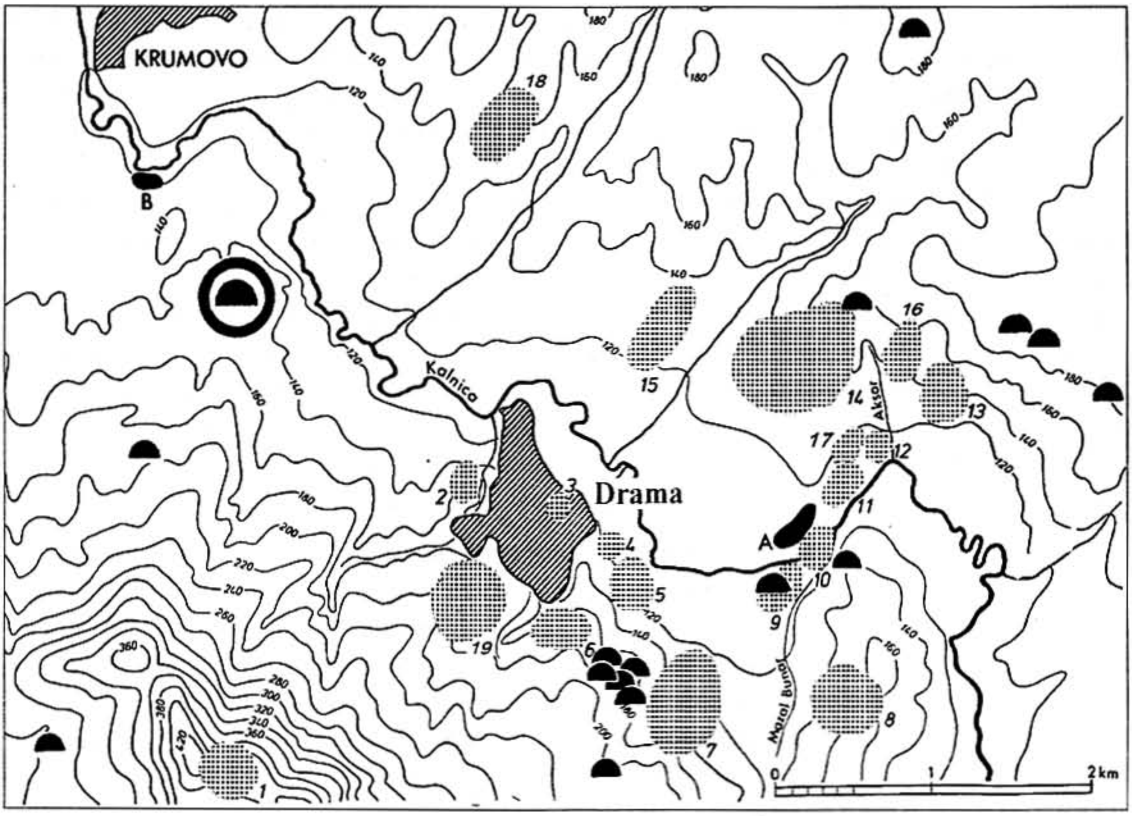

Фиг. 2. Най-важните праисторически и ранноисторически обекти в микрорегиона на с. Драма.

А - Драма-Мерджюмекя; В - Крумово - Кирчова воденица. 1 - Драма-Калето, 2 - Драма - западно от селото, 3 - Драма - западно от извора, 4 - Драма - Есин чешма, 5 - Драма - южен склон на Кайряка, 6 - Драма-Кайряка, 7 - Драма - западно от Мазъл бунар, 8 - Драма - източно от Мазъл бунар, 9 - Драма-Герена, 10 - Драма-Мерджюмекя, площно селище, 11 - Драма - североизточно от Мерджюмекя, 12 - Драма-Аксово, 13 - Драма - под Тири могили, 14 - Драма - лозята, 15 - Драма - западно от Мор дере, 16 - Драма-Юреня, 17 - Драма - западно от Аксово, 18 - Крумово-Банково, 19 - Драма-Юрта, 20 - Крумово-Караците.

ни места, които да се разкопаят систематично, а поселищната й история да се реконструира с проучване на околното пространство от неолита до Ранното средновековие.

Най-подходящо място за такова изследване се оказа долината на с. Драма. Тя е дълга 5-6 км, широка е 1 км и се стеснява силно на югоизток. Надморската й височина възлиза на 114 м. На север долината е ограничена от платà и верига от възвишения, които не надвишават 148 м надморска височина. В южна и в югозападна посока теренът се издига първоначално умерено, а след това – стръмно към Манастирските възвишения, които принадлежат към северните склонове на Сакар планина. Върхът им Калето достига 448 м надморска височина (фиг. 2).

Геоложкият строеж на региона е разнообразен. Установени са метаморфни, интрузивни и седиментни скали. Най-старите скали (гранитогнайс, биотитгнайс, двупластов гнайс, амфиболит и др.) се срещат на около 1 км югоизточно и 1.5 км северозападно от с. Драма. Между тях се откриват и места с пегматити. Филотоидна формация базалт е разпространена на около 2.5 км югоизточно от Драма. Пластовете са пронизани от голям брой кварцови жили и кварцови ядки, които са ограничени от бял, оттенъчно оцветен кварц. Мраморизиран варовик и доломит могат да се забележат като линии със западно-източна ориентация между селата Драма и Дряново. Интрузивната скала е представена чрез габрò, габрò-диорит, диорит, диорит-порфирит и кварц-диорит. Тя лежи или под метаморфната скала или я разделя. Габрò се намира на различни места югоизточно от Драма, до към с. Малък Манастир. Камъните са тъмносиви до черни и с масивна консистенция. Габрò-диорит лежи 1 км северно, а диорит – на около 1.5 км североизточно от Драма. Отделни късове от диорит-порфир могат да се намерят на повърхността северно, източно, южно и югозападно от Драма. Сивозелената скала притежава различни цветови оттенъци от светло до тъмносиво. Особено важно е, че при интрузивните скали в микрорегиона няма никакъв кварц.

Най-младите отлагания тук могат да се намерят в равните низини, където те покриват всички по-стари натрупвания. Това са плиоценови наслагвания, които се състоят от варовик-глина, пясък-глина, глина-варовик и глина-пясък. Почти навсякъде те са покрити от кватернерни алувиални, респективно дилувиални пластове червена глина с привнесени, раздробени интрузивни скали. В района на селищната могила Драма-Мерджюмекя се намират кватернерни и плиоценски отлагания.

В микрорегиона на Драма се намират хидроложки неогенно-кватернерни и палеоценски водни резервоари. Неогенно-кватернерните наслагвания (основно плиоцен) са много еднородни и тяхната плътност варира от 30 до 200 м. Палеоценският воден резервоар е в силно пропастните (начупени) пластове диорит-порфирит и габрò-диорит. Палеоценската вода притежава, според химическия анализ, хидрокарбонати и други катиони и аниони, примесени с много калций и магнезий. Според общото минерално проучване, водата от Драма бе преценена с минерализация от 0.49 гр/литър до 0.64 гр/литър. Твърдостта на подпочвената вода варира от 3.2 мг ekv/литър до към 7.3 мг ekv/литър. Следователно водата от Драма е средно до много твърда. Що се отнася до активната реакция, водата е неутрална до слабо алкална – pH = 7.3 - 8.2. Ниското участие на сулфатни йони (до 39 мг/литър) определя водата като неагресивна. Количеството на валежите достига средногодишно 530 л/м^2. Недалеч от центъра на днешното село Драма има и силно солени извори.

Селищната долина в миналото е била превъзходно снабдена с вода. В подножията на Манастирските възвишения от юг многобройни извори са проследени в най-малко три десни притока на р. Калница. Върху възвишенията на север и на северозапад в микрорегиона се срещат извори, които също подхранват Калница с най-малко три леви притока. Гъстата водна мрежа е предоставяла в миналото големи предимства на долината при Драма пред съседните райони. И днес с вода от Драма, канализирана в дълъг участък, се снабдяват близколежащите западно от Драма села Крумово и Миладиновци. Поради това, повечето притоци на Калница през лятото напълно пресъхват. Освен това доста извори са затрупани от неотдавнашни ерозионни отлагания. Очевидно е, че днешното водоснабдяване не съответствува на състоянието през праисторическите епохи.

Долината предлага все още великолепни природни предпоставки за селскостопански работи. Черноземът в нея е с мощност от над 1 м. Южните склонове са обрасли с широколистна гора, по-малко стръмните склонове се използуват като пасбища за овце.

В югоизточната част на долината, на левия бряг на Калница, лежи селищната могила Мерджюмекя. Тя е с размери 160 x 120 м и се издига малко повече от 6 м над дъното на долината (Димитрова / Попов 1978, 18). Образувана е не само от селищни пластове. В основата й лежи естествено възвишение, което продължава на североизток. Тази селищна могила е описана за пръв път от В. Миков, а по-късно е спомената от П. Детев (Миков 1933, 80; Детев 1950, 73). Първи публикуват праисторически материали от микрорегиона на Драма Л. Гетов и Ил. Илиев (Ghetov 1980; Илиев 1981). В непосредствената североизточна околност на селищната могила, на десния бряг на Калница, лежат няколко неолитни и халколитни площни селища. Досега е разкопано едно от тях, т.нар. Драма-Герена, в което бяха открити многопластови стратиграфски натрупвания. Следи от праисторическо заселване се намират на доста места в рамките на днешното село Драма и върху издигащото се югоизточно от селото плато Драма-Кайряка. В северозападна посока селищната долина е всъщност отворена, макар че започва да се стеснява малко преди с. Крумово. Точно там, на десния бряг на Калница, лежи втора селищна могила – Крумово – Кирчова воденица (Миков 1933, 80; Детев 1950; Димитрова / Попов 1978, 20). И в тази част на селищната долина са документирани няколко площни и височинни селища.

2.2 Изследователският проект *Драма*

Проучванията в селищната долина на с. Драма са подчинени на две основни цели. Първата предвижда пълното разкопаване на една селищна могила при съхраняване с обработка на археологическия и на природонаучния материал в пълен обем. Към това се добавя и реконструкцията на отделните селищни застроявания в тяхната естествена жизнена среда и на регионалните и на надрегионалните им връзки. Втората цел е да се проследи историята на заселването и на промените на околната среда в топографски затворено пространство от неолита до Ранното средновековие (Fol / Katinčarov / Lichardus 1988; Fol u.a. 1989; Lichardus u.a. 1996).

От българска страна изследователският проект *Драма* се осъществява от Ал. Фол (понастоящем от катедрата по История и теория на културата при Философския факултет на Софийския университет "Св. Кл. Охридски") като ръководител на проекта, от Л. Гетов (от катедрата по Археология към Историческия факултет на Софийския университет "Св. Кл. Охридски") и Р. Катинчаров (по-рано Национален исторически музей – София) като ръководители на разкопките и от Ил. Илиев (Исторически музей – Ямбол) като заместник-ръководител. Заместник-ръководител на разкопките през 1985 - 1987 г. бе и В. Николов (АИМ при БАН, София). В няколко археологически кампании като участник в разкопките работи и К. Бошнаков (от катедрата по Стара и Средновековна обща история и Тракология при Историческия факултет на Софийски университет "Св. Кл. Охридски"). От 1985 г. като отговорен реставратор всяка година работи Г. Илиев (Исторически музей – Ямбол).

Между 1983 и 1985 г. от немска страна ръководител на проекта бе Р. Хахман, а Ян Лихардус – ръководител на разкопките. От 1986 г. Ян Лихардус е ръководител и на проекта, и на разкопките. В работата участвуваха научните сътрудници от Института по пра- и ранна история и предноазиатска археология на Саарландския университет Ф. Бертемес (от 1986 г.; от 1999 г. професор в Хале), Р. Ехт като немски заместник-ръководител на разкопките от 1993 г., Х. Саутер като ръководител на вътрешната служба от 1986 г. и Б. Саутер първоначално като научен помощник от 1989 г., впоследствие като ръководител на вътрешната служба и като компетентна научна сътрудничка от 1994 до 1998 г., Ф. Фехт (от 1986 г.), Р. Глезер и Д. Фолман като научни сътрудници (от 1999 г.).

Изследванията върху околната природна среда и върху хранително-суровинната база се осъществяват съвместно с представители на природонаучни дисциплини. Биогеографските изследвания се ръководят от Паул Мюлер, палеометалургичните – от Хассо Моеста и Волф-Рюдигер Тиле, физико-географските – от Й. Кубиньок, които са от Саарландския университет. Физико-геологическите изследвания в микрорегиона на с. Драма са извършени от Ян Тирпак (Археологически институт на Словашката академия на науките – Нитра) и Ил. Катевски (АИМ при БАН – София). Палеоботаническите изследвания са дело на Х. Кюстер (Мюнхенски университет), археозоологическите бяха започнати от Ш. Бьокони (Унгарска академия на науките – Будапеща) и след неговата смърт – продължени от Н. Бенеке (Германски археологически институт в Берлин – отдел "Евразия"). Антропологическият материал е изследван от Й. Йорданов (Институт по антропология и експериментална морфология към БАН – София). Проучванията върху егейската керамика бяха осъществени от Х. Момзен (Бонски университет), определянето на суровинния скален материал – от дипл. геолог Д. Димитров (Елхово), а тези върху хронологията по метода C14 – от Й. Гьорсдорф (Германски археологически институт в Берлин – отдел "Евразия"). Определянето на римските и на византийските монети бе извършено от Д. Драганов (Исторически музей – Ямбол). Най-старите писмени свидетелства в надпис на Линейното писмо А обработи Р. Шмит (Институт за сравнително индо-германско езикознание – Саарландски университет). Производството на костени оръдия е изследвано от Изабел Сидера (Национален център за научни изследвания – направление 12 и Университет Париж – Сорбона). С полираните каменни оръдия се занимава К. Юнг (Саарландски университет). Ив. Гацов разработва типологията на кремъчната индустрия, а функционалният анализ на кремъчните оръдия извършва М. Гюрова (и двамата от АИМ при БАН – София).

Всички фотозаснемания на малките находки са извършени от фотографката М. Цорн, а рисуването ръководеше художникът и реставраторът В. Вентцке до ранната му смърт през 1994 г. (и двамата от Университета в Саарланд). По-късно отговорността за тези работи пое М. Метличка, а от 1997 г. рисуването се извършва под ръководството на К. Шиине. Многобройните рисунки се изготвят под указание от студенти от университетите в Саарбрюкен и София, а самостоятелно, по време на няколко кампании, и от Т. Лочус.

Още от самото начало разкопките в Драма бяха замислени и като дейност за задълбочено обучение на студентите, както и за въвеждането им в самостоятелно участие при теренното проучване и при определянето и инвентаризирането на археологическия материал. От 1983 г. насетне в проекта *Драма* са участвували над 110 студенти от университета в Саарланд, от Софийския университет и от Нов Български Университет – София, както и от университетите във Велико Търново, Шумен, Прага, Марбург, Мюнхен, Хале и Кил. От Саарландския университет бихме желали да споменем студентите, които участвуваха в повече от три археологически кампании в Драма, Х. Саутер, Б. Саутер, Б. Фехт, Ф. Фехт, Д. Фолман, К. Шиине, К. Юнг, Д. Вилхелм, Д. Майер, И. Фогт, А. Хайнрих, Б. Биркенхаген. От българските студенти, работили в Драма, бихме желали да споменем Б. Тодориева, Н. Чамова, А. Долапчиева, К. Антонова, Ив. Симеонов и М. Бинев. Като гости по време на разкопките в Драма работиха колегите М. Добеш (Институт за северозападно чешки паметници на културата – Мост, Чехия), М. Ернее (Музея в Моравски Крумлов, Чехия), Ищван Гал (Археологически институт – Унгарска академия на науките, Будапеща), М. Лутовски (Национален музей – Прага), Г. Невизански и Й. Владар (и двамата от Археологическия институт на Словашката академия на науките – Нитра), Иван Павлу и покойният Ян Рулф (Археологически институт на Чешката академия на науките – Прага). На всички искаме на това място сърдечно да благодарим за съвместната им работа с нашия екип.

Дългогодишното провеждане на този проект би било невъзможно без подкрепата на местните органи на управление и многобройните дейци на обществения живот в България и Германия. От немска страна трябва да се изтъкнат преди всичко Дитер Брайтенбах, Рихард Йоханес Майзер, Гюнтер Хьон, Хартвих Кремерс, Герд Хумел, Роланд Марти и ръководителите на различни институции на Саарландския университет (Франц-Йозеф Хайзел, Фридрих Щемпер, Хайде Бауер, Ролф-Дитер Майер и Волфганг Ширра), а от българска страна – Илчо Димитров, Георги Близнаков, Минчо Семов, Иван Лалов, Атанас Стамболов, Илия Илиев, Константин Стоянов, Марко Йовчев, Иван Овчаров, Руси Цветков и Николина Хаджигеоргиева. Особена благодарност дължим на кмета на община Тунджа – инж. Константин Георгиев, който в последните 10 години активно подкрепяше нашия научен проект в Драма, въпреки тежката икономическа ситуация. Не на последно място искаме да благодарим на дългогодишния директор на Исторически музей – Ямбол Петър Петров и на неговия приемник Димитър Драганов, както и на ръководните обществени дейци в Драма – покойния Иван Петков, Иван Проданов, Ангел Георгиев, Петър Енчев, на ръководителите на стопанското предприятие в Драма Димитър Пейчев и Жечо Жечев и на всички жители на селото, които от дълги години са работили на нашите разкопки.

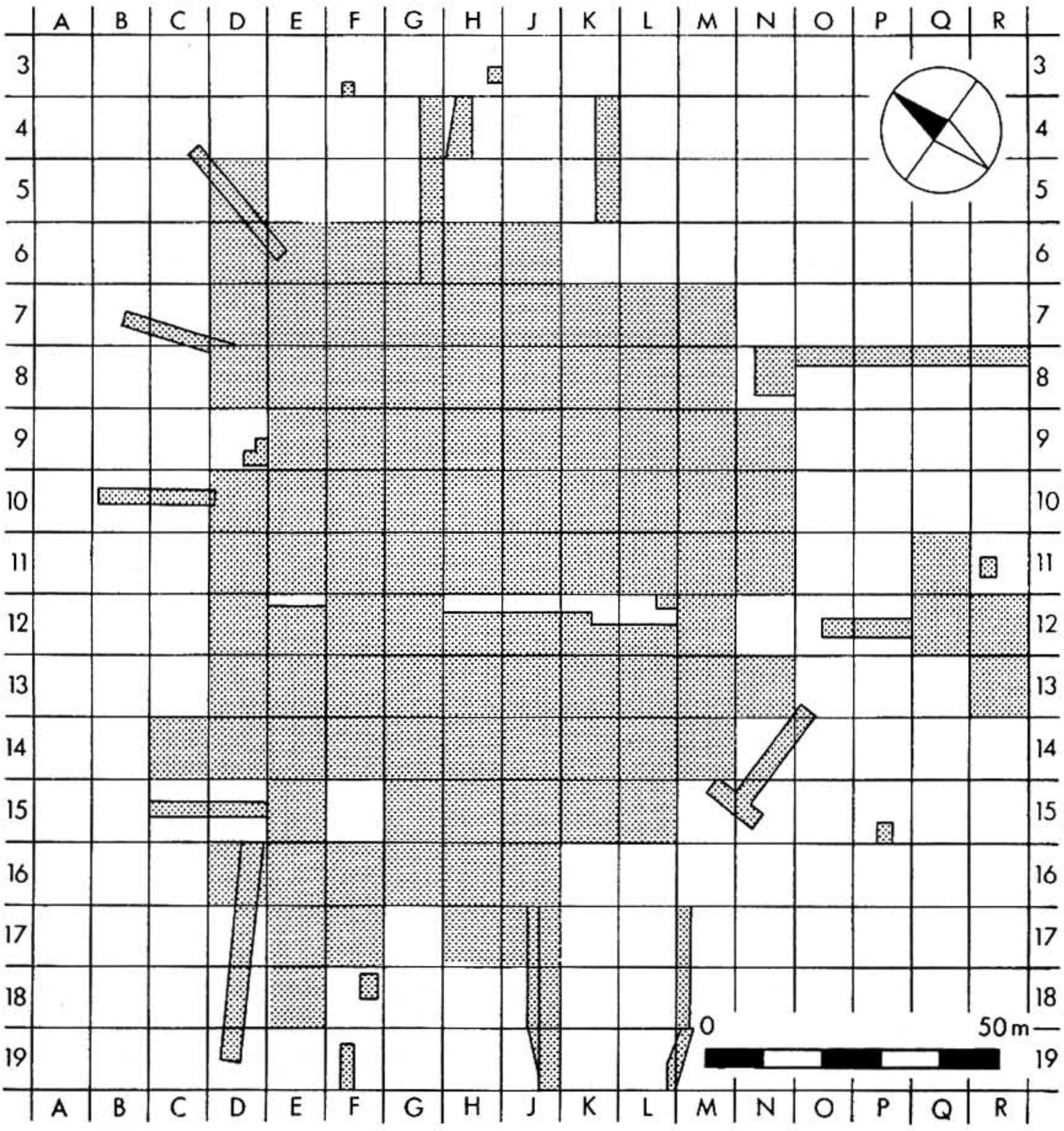
A
B
C
D
E
F
G
H
J
K
L
M
N
O
P
Q
R
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
0
50 m

Фиг. 3. Драма-Мерджюмекя – проучена площ.

3 ЗАСЕЛВАНЕ НА СЕЛИЩНАТА МОГИЛА ДРАМА-МЕРДЖЮМЕКЯ

3.1 Палеотопографска ситуация

Седиментоложките и палеотопографските условия на селищната могила Драма-Мерджюмекя и на нейната непосредствена околност бяха изследвани от Й. Кубиньок в ареалите А10 - Т12 и J12 - J19 с повече от 50 сондирания на дълбочина от 1.50 до 7.00 м. Допълнително бяха включени заложените на доста места сондажи при археологическите проучвания, които стратиграфски са достигнали повече пластове в стерилната почва. Използвани са и геоелектрическите измервания, които извършиха Я. Тирпак и отчасти Ил. Катевски, както и по-ранни изследвания на български геолози.

Според резултатите на Й. Кубиньок, селищната могила в своята основа се състои от равно лежащи отлагания, които са изградени от жълт и кафяв фин и груб пясъчник с частично глинести примеси. На смяна на тези пясъчни пластове идват сивокафяво оцветени, глинесто-глиноподобни отлагания, които често съдържат карбонати. Естествената повърхност на селищната могила, върху която са построени селища от времето на периодите Караново V и Караново VI, се състои от такъв глинест-глинестоподобен пласт, на чиято основа, на доста места (ареали E12, F11, G11, J12), е възникнала, по-дебела от 10 см, частично втвърдена, обогатена с варовик зона (Kubiniok 1996, 114 ff). Строежът на седиментите на селищната могила наподобява съотношенията в разкритията южно и източно от Драма и прави предполагаема, за тези пластове, една неогенна, вероятно плиоценска възраст.

Един сондаж в ареалите C15 и D15, дълъг 20 м, потвърди съществуването и местоположението на стръмен склон по време на периода Караново VI в северозападната част на селищната могила. Както се доказа и в другите ѝ части, един слой от тъмнокафяво-черна глиненоподобна песъчлива глина покрива релефа от времето на Караново VI. Пост-Карановата възраст на този пласт е потвърдена и в ареалите, в които не лежат никакви ясни релефни поселищни следи от периода Караново VI чрез примесени останки от глинена жилищна мазилка и керамика. В сондаж TS 40 е установен трикратно разчленен покриващ пласт (M1, M2, M3) с дебелина приблизително до 3 м. Свързването на този колувиум с низинните седименти на Калница, които показват предантична възраст, потвърждава, че вероятната древност за възникването на покриващия пласт е през бронзовата и/или желязната епоха. Стръмният бряг от периода на Караново VI бе вкопан във втвърдени мергелни пластове. Върху северната стена на сондажа, в тези мергелни пластове (I, II C) можеха да се наблюдават следи от обработка, които посочват, че стръмният бряг в тази част е бил допълнително направен по-стръмен чрез изкопни работи. Вероятно от това място е бил взиман материал, който е бил употребяван при жилищното строителство през периода Караново VI за обмазване с варовик (Kubiniok 1996).

Систематизирането на резултатите от сондажите със сонда и от проучените почвени примеси показва, че заселването е протекло при картина на релефа, която коренно се отличава от днешните условия. В областта на селището могилата беше до около 1.50 м по-ниска и същевременно равно оформена. Преходите към околната територия бяха по-стръмно очертани и образуваха естествена защита, която в областта, извън обсега на стръмния бряг, е подсилена чрез окоп. Калница е течала по това време очевидно в източната част на долината и е образувала с един вливащ се от северна посока поток, който оформя стръмния бряг на селищната могила, една жилищна площ, отграничена от три страни с вода.

3.2 Най-късните следи от заселване

Въпреки разкопките на голяма площ (фиг. 3), в местността Мерджюмекя не бяха открити никакви следи от селище от римската или от византийската епоха, макар че мястото в микрорегиона предлага много добър обзор. В замяна на това, многобройни следи от заселване през тези епохи съществуват преди всичко върху северните и върху южните склонове на микрорегиона. По възвишението Мерджюмекя следи от живот са отбелязани през римско време, когато са били изкопани ями. Това се потвърждава от керамични фрагменти от ями обект 051 и 651. Към това време принадлежат и някои керамични фрагменти, които са намерени на западния склон в ерозирала земя. Следи от жилище от късната желязна епоха, която от друга страна е добре документирана на платото Кайряка, в Мерджюмекя не са открити.

Най-късните останки от селище върху Мерджюмекя произхождат от класическата тракийска желязна епоха. В яма обект 091 бяха депонирани два съда от този период: една кафеникава, загладена чаша без украса, с леко извито навън гърло, която на височината на максималната ширина на търбуха (върху най-издутата си част) е с две срещуположно поставени овални пластични дръжки, и една купа с леко издути стени. Устията и на двата съда са равни.

3.3 Заселване по време на култура Пшеничево

Следите от ранножелязната култура Пшеничево (Чичикова 1968; Hänsel 1976; Ников 1994; Гочев 1994) в м. Мерджюмекя се състоят не само от характерни находки като керамика, пластика (фиг. 4) или леярски форми, но и от установени на места колове, които посочват правоъгълните очертания на жилищата с принадлежащите им ями, както и от две погребения с трупополагане. Общо бяха констатирани 61 ями с керамика от Пшеничево (обекти 38 - 39 - 56 - 143 - 144 - 185 - 195 - 208 - 214 - 215 - 252 - 255 - 267 - 269 - 271 - 272 - 340 - 365 - 366 - 368 - 369 - 375 - 376 - 388 - 399 - 404 - 429 - 453 - 454 - 465 - 467 - 470 - 475 - 478b - 489 - 513 - 518 - 520 - 528 - 545 - 548 - 559 - 609 - 622 - 631 - 633 - 648 - 663 - 666 - 677 - 707 - 713 - 726 - 734 - 740 - 807 - 819 - 829 - 836 - 863 - 999). Отнасянето на тези обекти към култура Пшеничево е сигурно заради керамичните форми, обработката на повърхността на съдовете и характерната украса на принадлежащите им фрагменти. Като типична техника на украса трябва да се изтъкнат широките канелюри, врязаната, шнуровата, пластичната и щемпелованата украса с есовидни или кръгови мотиви (фиг. 4,1 - 4,7). Формите на ямите са различни. Всъщност те са ерозирали

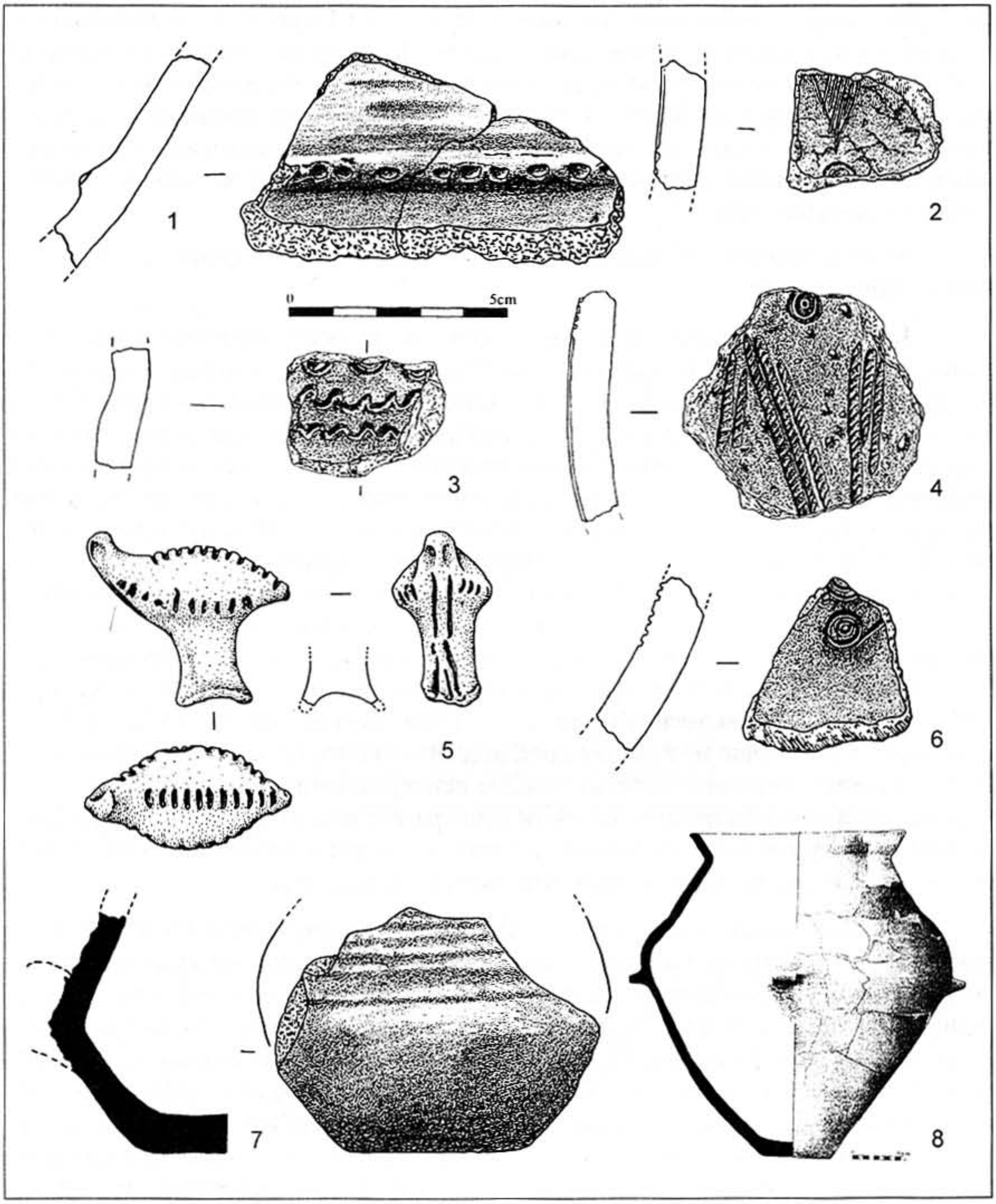

Фиг. 4. Драма-Мерджюмекя – керамика и пластика от периода Пшеничево.

и могат да се определят или като ями за хранителни припаси, или като ями за колове на къщи. Върху равното дъно на яма обект 255 лежеше един почти цял неукрасен съд с конусовидно гърло от култура Пшеничево (фиг. 4,8).

Във връзка с културата Пшеничево са и ямите, в които не се среща никаква керамика от периода, но които са в архитектонично единство с другите ями, датирани през това време чрез откритите в тях керамични фрагменти. Многократно бяха откривани и керамични фрагменти от култура Пшеничево в подподовите вкопавания на къщите от периода Караново VI. Те стоят там очевидно във връзка с отделни ями за колове от култура Пшеничево, които под разораната горна повърхност не можеха да бъдат разпознати. Възможните за реконструкция очертания с места за колове са правоъгълни и винаги са ориентирани югоизток - северозапад. Тяхната големина се колебае между 9.40 - 11.00 м дължина и 4.80 - 5.80 м ширина (ср. табл. 5,3).

Към останките от селище от култура Пшеничево принадлежат и две погребения.

Гроб 001. Непосредствено след свалянето на хумусния пласт в ареал G12 между зачистения пласт на къщите обект 522 и обект 440 от периода Караново VI се показаха в плана при 8.90 м изток / 1.65 м север човешки таз и при 8.50 м изток / 2.50 м север човешки череп, заобиколени от смесена пръст (отчасти жълто-песъчлива, отчасти варовиково-глинеста, отчасти хумусна). На по-голяма дълбочина стана възможно по-точно да се очертаят контурите на гробната яма, която се оказа приблизително овално вкопаване с около 1.80 м дължина (изток - запад) и 1.30 м ширина (юг - север). Върху дъното на ямата бяха установени две погребения, които, според Й. Йорданов, са хокерни – на жена с дължина около 1.50 м, с рязко изпъкнала брадичка, и на 4-5 годишно дете. Жената е била поставена на дясната си страна, ориентирана е север - юг. Относително силно свитите крака с достигащите до пред гърдите колене биха могли да се тълкуват като доказателство за привързване, по-точно – за бандажиране на трупа. Надлакътниците лежаха успоредно на гръдния кош, подлакътниците бяха опънати правоъгълно към краката. Тъй като скелетът лежеше непосредствено под орния пласт, една част от по-високо намиращите се кости беше развлечена от плуга. Детето лежеше на 0.40 м западно и беше погребано на дясната си страна, ориентирано юг - север. Погледите на покойниците са били отправени един към друг.

На север между двете погребения и отчасти върху детето бяха поставени камъни с големината на човешка глава. Погребаните лежаха между голямо количество силно фрагментирана керамика, животински кости и най-вече късчета стенна мазилка. Стенната мазилка се различава забележимо от тази на строителството през периода Караново VI. Тя е силно глинеста, с оранжев цвят, с малко органични примеси и показва по-ясни отпечатъци от клончета с дебелина на човешки пръст и на плетка от пръчки. Части от погребално облекло не бяха открити. Близо до детето се намираше чаша от култура Пшеничево, украсена с хоризонтални канелюри (фиг. 4,7). Пълнежът на гробната яма съдържаше керамичен материал от периодите Караново V и Караново VI, от периода Нова Загора – средна бронзова епоха и от култура Пшеничево. Следователно мъртвите би трябвало да са били погребани, както потвърждава и запазената чаша, по времето на култура Пшеничево. Плоската гробна яма и изолираното погребение на двете тела са белези за разорана надгробна могила.

Гроб 002. Една приблизително кръгла яма бе констатирана в плана на източния край на ареал H13 между 6.85 до 7.82 м север, при 9.30 м изток до 0.30 м изток (ареал J13) на дълбочина от около 1.15 м под кота 0. Тя разрушаваше южното продължение на къща обект 435 и бе запълнена частично с хумусна, частично с песъчлива до варовита пръст. При изчерпването на ямата се оказа, че стената на гробната яма леко се спуска косо от запад на изток. На по-голяма дълбочина западната част на гробната яма бе отвесна, а източната – издута. Дъното на ямата бе достигнато на дълбочина 3.14 м под кота 0. То беше плоско и в контура си – кръгло. На североизток се намираше един скелет. Покойникът, дете на 5-9 г., бе положен на лявата си страна в хокерно положение плътно до стената на гробната яма с глава на изток и поглед, насочен на югозапад. Краката бяха силно присвити, при което левият бе умерено опънат, а десният – много силно. Горната част на тялото (торсът) бе леко завита надясно при гърдите. Дясната ръка бе свита, дланта лежеше пред лицето. Лявата ръка беше прекалено свита зад гърба, дланта лежеше при черепа. Всички кости на скелета бяха в наличност и лежаха в анатомически порядък, но бяха много лошо запазени. Частично върху или до погребението лежаха три по-големи камъка, от които впрочем два бяха вдигнати още преди откриване на погребението. Третият камък лежеше направо пред лявата длан на трупа. Нито по скелета, нито върху дъното на гробната яма бяха открити части от облекло или дарове. В пълнежа на гробната яма обаче бяха намерени керамични фрагменти от култура Пшеничево. Типологически ямата принадлежи към формите на ямите за хранителни запаси и би трябвало вторично да е използвана за погребението.

Тъй като според досегашните наблюдения при гроб 001 керамика от култура Пшеничево се среща и в пълнежа на гробната яма, много е вероятно това погребение да е извършено едва след напускането на селището. Полагането на гроб 002 в яма обект 528 за хранителни запаси (зърнохранилище), трябва да е извършено по време на заселването, тъй като погребаният лежеше директно върху пода на ямата за припаси, която, следователно, към периода на погребването все още не е била запълнена.

3.4 Следи от късната бронзова епоха

Следи от дейност през къснобронзовата епоха са доказани в м. Мерджюмекя досега само в много малък мащаб чрез отделни керамични фрагменти и не са потвърдени с обекти. Наличната оскъдна керамика с характерна врязана украса и набождания насочва към сравнения с култура Асеновец, други керамични белези – с керамиката от Черковна и Кослоджени (ср. Hänsel 1976; Morintz 1978; Morintz / Anghelescu 1970).

3.5 Средна бронзова епоха (култура Нова Загора)

Към среднобронзовата култура Нова Загора (Katinčarov 1972 и 1981) принадлежат няколко ями, планът на къща обект 370 и окопът обект 009 (фиг. 5). Окопът обект 009 бе почти напълно разкопан от 1984 до 1986 г. През кампаниите 1987 - 1988 г. се проведоха само допълнителни проучвания. Окопът бе доказан в ареалите E11, F11, G11, H11, H10, H09, H08, G08, G07, E08, E09 и E10.

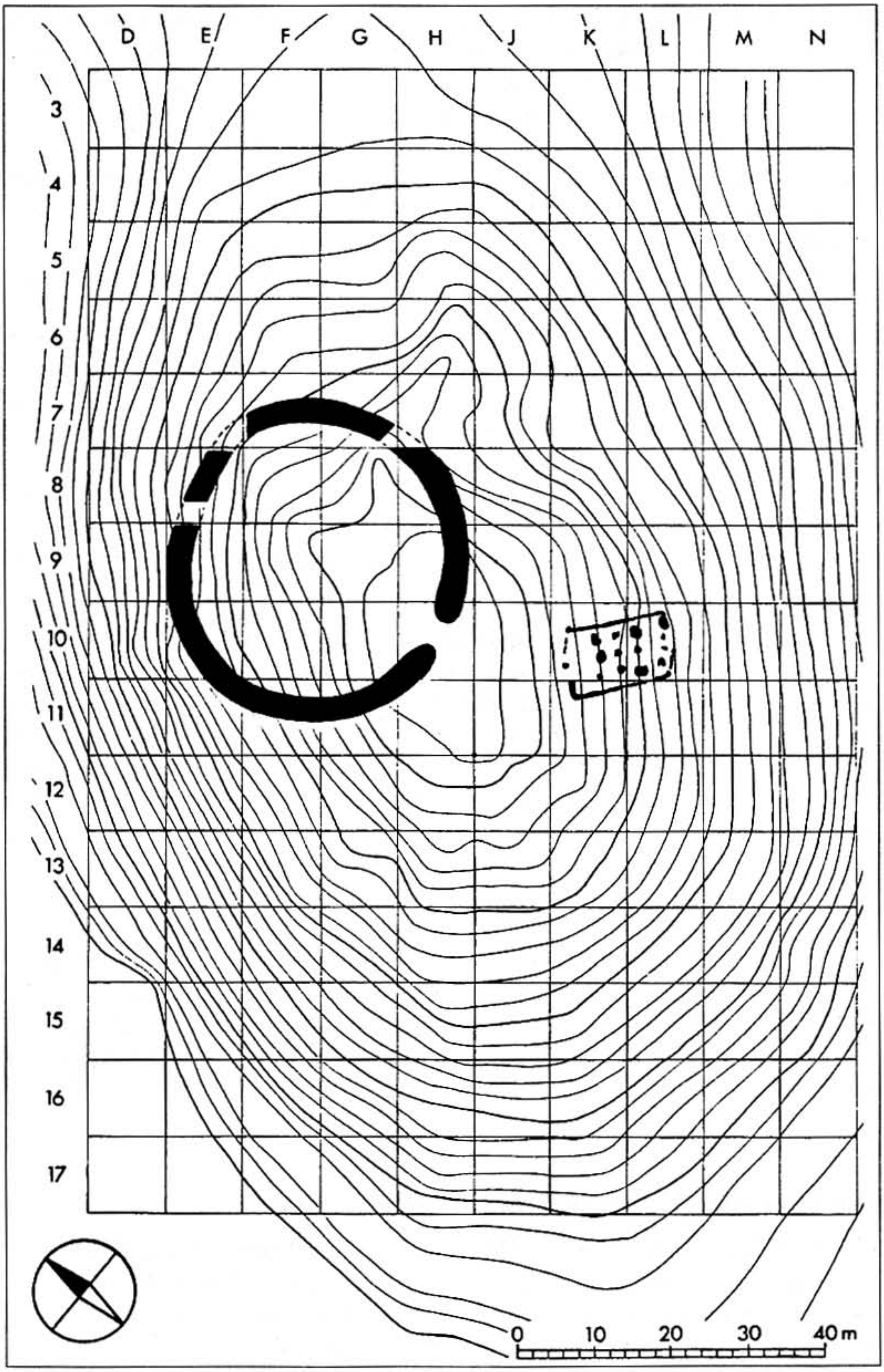
D
E
F
G
H
J
K
L
M
N
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
0
10
20
30
40 m

Фиг. 5. Драма-Мерджюмекя – окоп обект 009 и сграда обект 370 – култура Нова Загора.

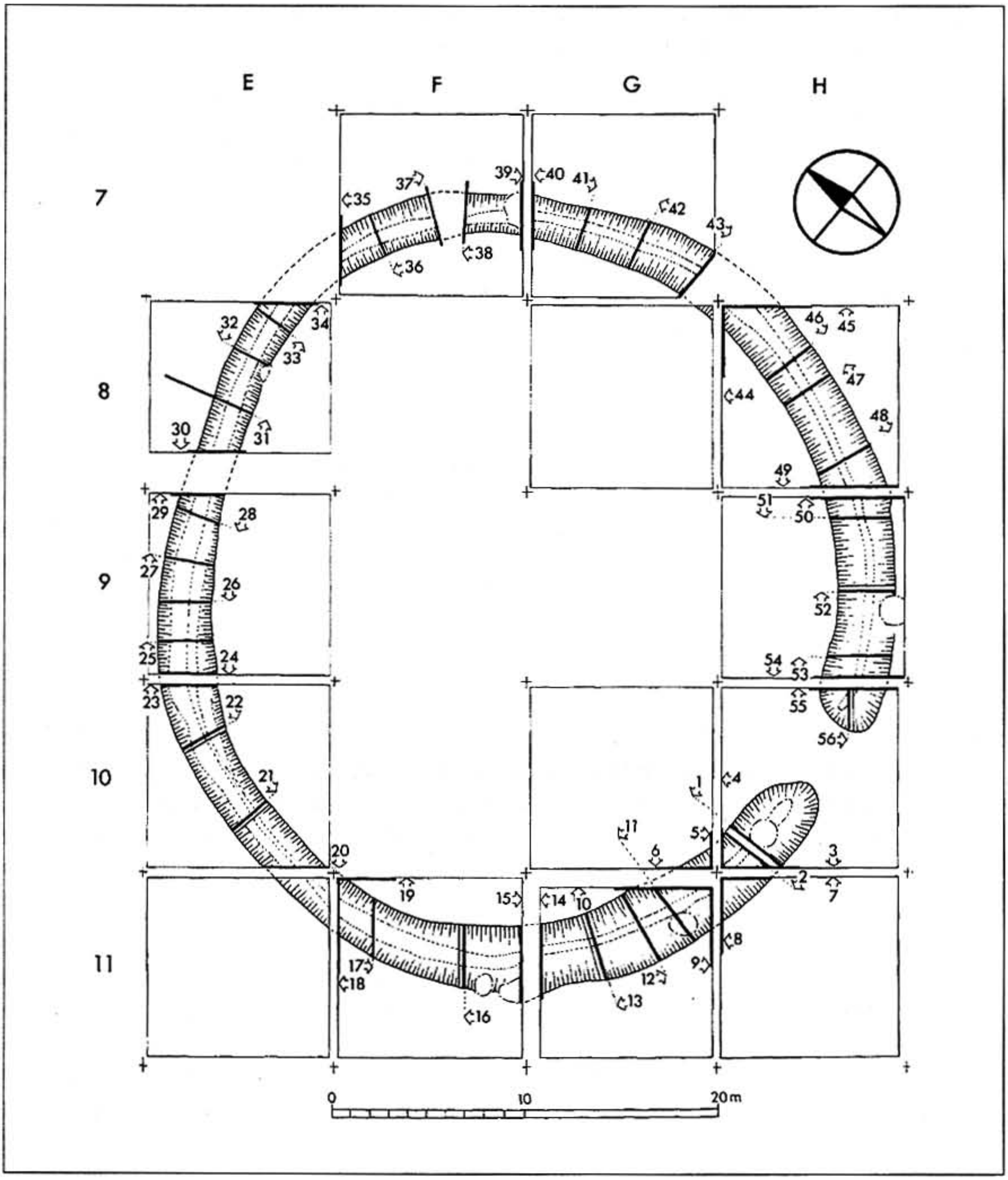
E
F
G
H
7
8
9
10
11
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
0
10
20m

Фиг. 6. Драма-Мерджюмекя – разположение на профилните разрези през окоп обект 009.

3.5.1 Окопът обект 009

След свалянето на хумусния пласт направлението на окопа бе първоначално документирано в плана на всички ареали, които той засяга. Бяха включени пресечените от окопа по-ранни обекти и прорязващите го по-късни. За да се получи една точна картина на вътрешната му стратиграфия, към профилите на ареалите бяха допълнително заложени и документирани голям брой радиални срезове.

Общо бяха фотографирани и интерпретирани 56 профилни среза, от които 42 бяха допълнително нарисувани в мащаб 1:20.

След това окопът бе изчерпан до дъното на пластове. Заедно с керамиката бяха запазени всички кости и всички късчета стенна мазилка с отпечатъци от колове за стени и от плетка от пръти. Бяха взети многобройни почвени проби от различни пластове на запълването за микроорганични изследвания. Обектите бяха документирани в плана на горната граница на културния пласт, а обектите в профила, доколкото се срещаха, бяха начертани. Към тях бяха добавени голям брой планове на каменни зачиствания или на зачиствания на стенни мазилки в областта на двата горни пълнежни пласта, на депонировки на съдове и на самото дъно на окопа.

Строителство и форма

Както личи от топографския план, кръговият окоп лежи на северозападния склон на могилата. Той е леко овален, затвореното от него пространство е дълго 41.50 м (запад - изток) и широко 38.50 м (север - юг). Между най-дълбокото място на склона в ареал E09 (4.50 м под кота 0) и най-високото място на склона в ареал H10 (0.40 м под кота 0) има наклон от 10-12%. В ареал H10 окопът е прекъснат на дължина от 3.60 м. Този "вход" в oградeното от окопа пространство се намира, следователно, в най-високото място на очертанията му. Констатираната ширина на отвора на окопа варира от ареал към ареал – по склона надолу окопът е по-тесен (1.80 м в ареал E08), към най-високата част се разширява (3.90 м в ареал H11).

Строителството на окопа можа да се уточни ясно с помощта на 56 профила (фиг. 6). Те вървят от входа през ареалите G11, F11, E10, E09, E08, F07, G07, H08, H09 и H10, но за по-доброто ѝ разбиране, стратиграфията ще бъде обяснена с пример от четири профила.

Разрез 11. Западен профил на източната част на ареал G11 (фиг. 7,1)

Става дума за радиален разрез, който върви през окопа от север-североизток към юг-югозапад. Контурът на окопа в горната част на вътрешния ръб не е напълно обхванат, тъй като той се простира в пътеката на ареалите G10/G11. Окопът е вкопан в горната си част в един културен пласт с дебелина от около 0.30 м. Под него се появява стерилна почва. На юг най-горният пласт на окопа е нарушен от по-късната яма обект 127. Тя е с вертикални стени и хоризонтално дъно, широка е 1.20 м и е дълбока 0.40 м. Тъмнокафявият ѝ пълнеж е хумусен.

Най-късният пласт **a**, който запълва окопа, е с дебелина 1.40 м. Той може да се раздели на шест частични пласта **a1** - **a6**. Всички се състоят от пръхкава, леко хумусна, сивокафява финозърнеста пръст, която е примесена с фини опалени частици от глинена замазка и късчета въглени от горяло дърво. Отделните частични пластове на пълнежа са разделени един от друг чрез фини ленти от същия състав, но с грубозърнеста текстура. В частичния пласт **a6** на дъното на ямата се показват по-големи фрагменти стенна мазилка, горели до червено, и по-големи камъни.

Пласт **bc** е в средата на окопа, дебел е около 0.30 м. Той се състои от големи горели късове стенна глинена мазилка с отчасти залепнали от огъня камъни, които към дъното са струпани по-гъсто. Между тях и надолу към ръба се намират фини, обгорели до червено парчета стенна мазилка, фрагменти керамика и доста въглени от горяло дърво. Общо пластът е с червено-кафяв цвят. Той може да се раздели на частичен пласт **bc1**, който е финозърнест и допълнително примесен с малко глина, и на частичен пласт **bc2**, който, напротив, се състои почти изключително от по-груба стенна мазилка.

Пласт **d** е дебел 0.55 м. Той е много финозърнест, твърд, тъмнокафяв и съдържа само малки примеси от частици глинена замазка и от керамични фрагменти. Разделен е на частични пластове **d1** и **d2**. В сравнение с **d1**, **d2** е по-тъмен и твърд.

Дъното на окопа е пряко покрито с частичния пласт **d2**. Той е широк 0.34 м и върви малко хоризонтално. Северно от него на 10 см по-високо се появява остатъкът от другия пласт **e**. Той е тъмнокафяво-синкав, много твърд и съдържа фини, жълтеникави впръсквания. Неговата долна граница е запазена хоризонтално в 0.12 м ширина и може да се проследи как клиновидно се изтънява от 0.60 м нагоре.

Разрез 15. Източен профил на ареал F11 (фиг. 7,2)

Този радиален разрез на окоп обект 009 върви в посока югозапад - североизток. Непосредствено под долната граница на хумуса вляво и вдясно от окопа се показа стерилна, червеникава, глинеста пръст. От около 2.50 м под кота 0 стои един масивен варовиков пласт. Ямата обект 007 на южната страна е в по-голямата си част вкопана в най-късния пълнежен пласт **a** на окопа. Тя е със заоблено дъно. Нейният пълнеж се състои от рохкава, тъмнокафява, хумусна (хумусоподобна) пръст, която се отличава добре от пласт **a** на окопа и от червеникавата глинеста пръст близо до него.

Пласт **a** е дебел в средата 1.50 м. Естеството на пръстта отговаря напълно на тази от пласт **a** в срез 11 (ср. по-горе). В долната част на пласта могат да се разпознаят пет ленти: **a1** - **a5**. Те са разделени чрез фини линии от същия състав. Неговият материал обаче е грубозърнест и съдържа повече въглени от горяло дърво. По-големите камъни и по-големите вторично изпечени късчета стенна мазилка се увеличават надолу към дъното на пласта.

Следващият пласт **bc** се състои от големи, вторично изпечени късчета стенна мазилка, от камъни и от по-големи останки от въглени от горяло дърво, които са струпани преди всичко върху дъното на пласта. Между тях се намира червеникаво-кафява пръст с фини частици от стенна мазилка, въглени от горяло дърво и керамични фрагменти. Две фини линии от грубозърнеста структура разчленяват пласта на три ленти: **bc1** - **bc3**. В областта на лентите **bc1** и **bc2** на южната граница се намира една малка цепнатина.

Следващият по-стар пласт **d** е ситнозърнест до глинест и съдържа фини включвания във формата на частици от стенна мазилка, въглени от горяло дърво и късчета варовик. Той може да се разчлени на две части. Долната част на междинния пласт **d1** е маркирана от лента с бели късчета варовик, която винаги се

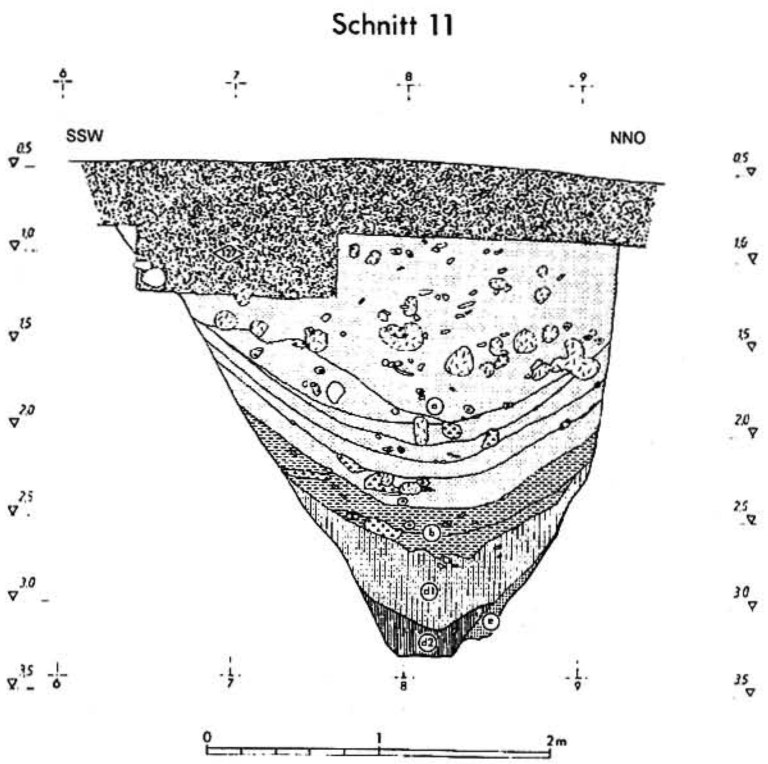
Schnitt 11
SSW
NNO
0.5
1.0
1.5
2.0
2.5
3.0
3.5
6
7
8
9
a
b
d1
d2
e
0
1
2m

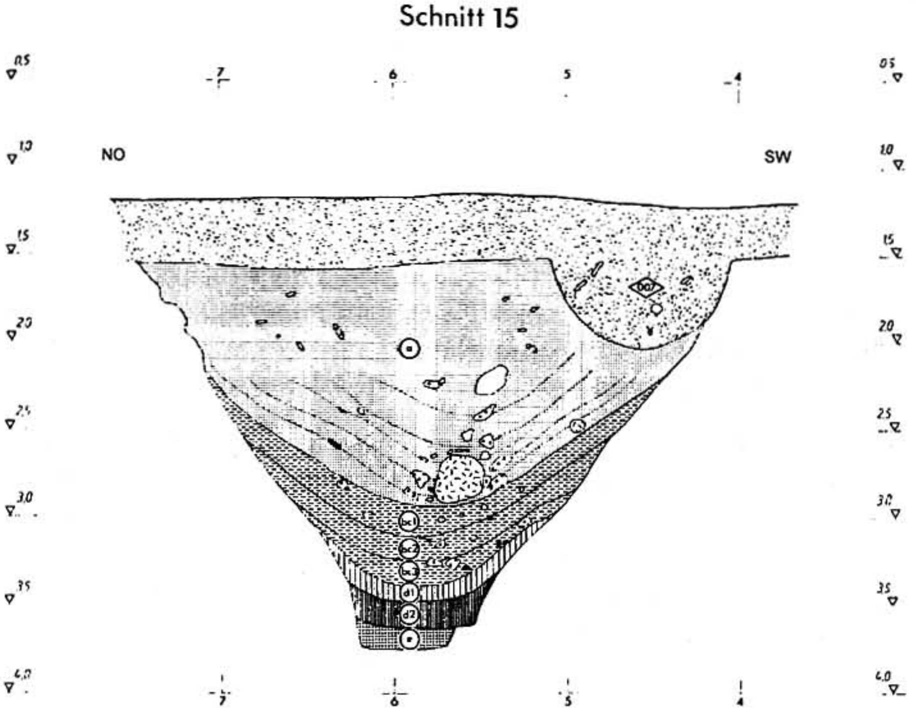
Schnitt 15
NO
SW
0.5
1.0
1.5
2.0
2.5
3.0
3.5
4.0
7
6
5
4
a
bc1
bc2
bc3
d1
d2
e

Фиг. 7. Драма-Мерджюмекя – окоп обект 009 – разрези 11 и 15
(Легенда – вж. фиг. 8).

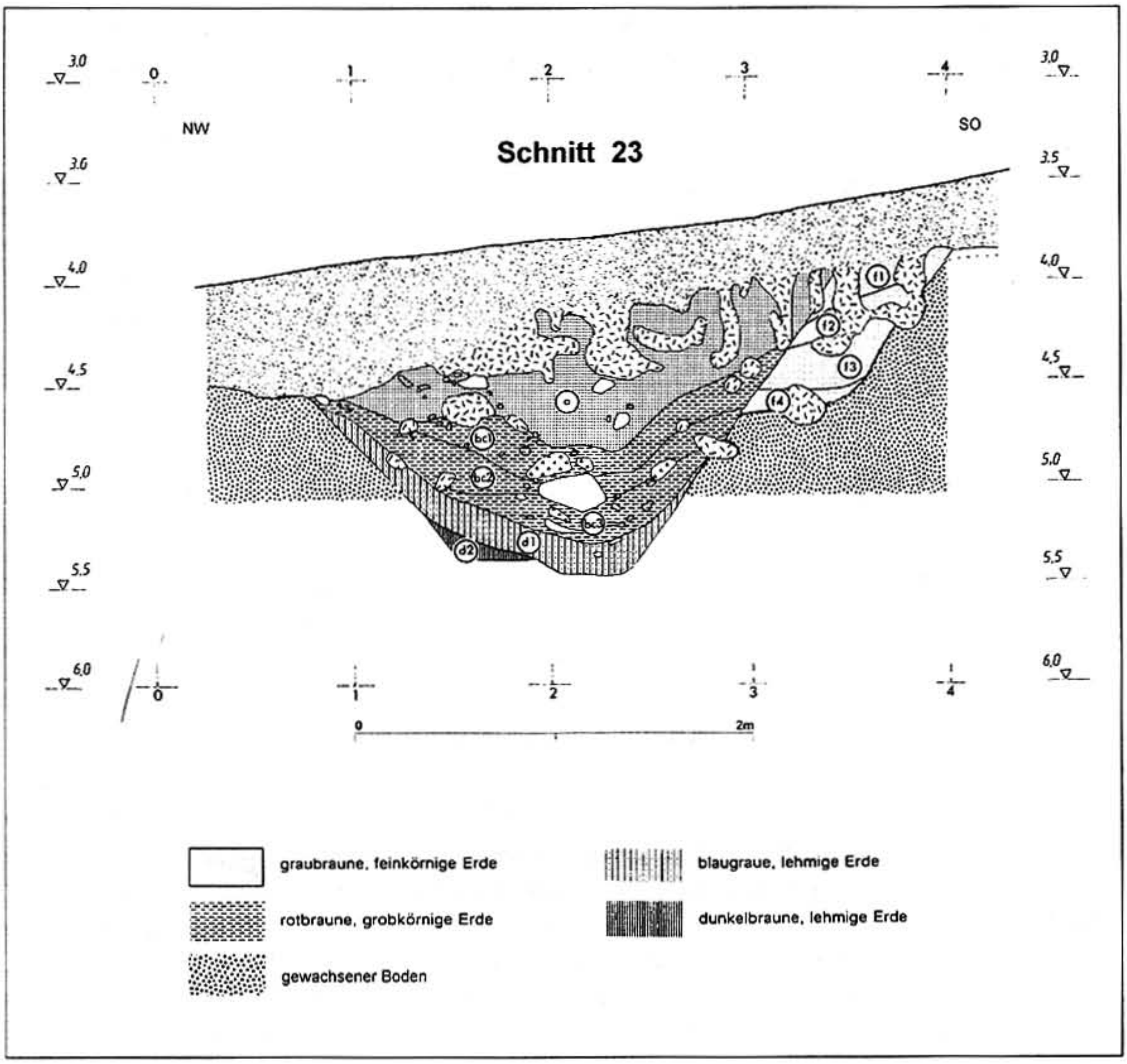
Schnitt 23
NW
SO
3.0
3.5
4.0
4.5
5.0
5.5
6.0
0
1
2
3
4
11
12
13
14
o
bc1
bc2
bc3
d1
d2
0
2m
graubraune, feinkörnige Erde
rotbraune, grobkörnige Erde
gewachsener Boden
blaugraue, lehmige Erde
dunkelbraune, lehmige Erde

Фиг. 8. Драма-Мерджюмекя – окоп обект 009 – разрез 23.

Легенда: 1 - сиво-кафява ситнозърнеста пръст; 2 - червено-кафява едрозърнеста пръст; 3 - стерилен пласт; 4 - синьо-сива глинеста пръст; 5 - тъмнокафява глинеста пръст.

изтегля нагоре по стената на окопа. Вътрешният и външният контур в тази част са подчертани с една отличителна чупка. Междинният пласт **d2** има същата структура като **d1**, но въздейства по-силно. Дъното на **d2** е вкопано на юг 0.15 м в стерилната почва и на север се показва като фина варовикова лента.

Най-старият пласт **e** се състои от синкава глинеста пръст с малко включвания. Хоризонталното дъно е широко само 0.50 м, при което на юг, в посока към междинния пласт **d2**, в стената на окопа се появява стъпало.

Разрез 23. Северен профил на ареал Е10 (фиг. 8)

Този радиален разрез през окоп обект 009 е леко изместен в посока северозапад - югоизток. Горната му част под хумуса е особено силно нарушена от животински дупки. Освен това профилът на северозапад е хумифициран до 0.80 м дълбочина. Затова действителната ширина на окопа тук може само да се предполага – тя би трябвало да е около 2.80 м. На изток се наблюдават останките от един постар окоп.

Пласт **a** е запазен само в долната си част. Състои се от сивокафяв, рохкав материал с фини, червено изпечени късчета стенна мазилка.

Пласт **bc** е червено-кафяв и съдържа много вторично горели късове глинена мазилка. Той може да се раздели на три частични пласта. Частичният пласт **bc1** се състои от много груб зърнест материал с особено големи късове стенна мазилка и камъни. Върху дъното на пласта, от окопната стена навътре, материалът е финозърнест. Частичният пласт **bc2** е слабо финозърнест и сив. Частичният пласт **bc3** е грубозърнесто наслагване в пласт **bc**. По-големи късове вторично изпечена стенна мазилка, вторично изпечена, отчасти шлакирана керамика и по-големи останки от овъглена дървена конструкция са струпани върху дъното на окопа.

Пласт **d** се състои от сивокафяв, рохкав материал с изключително фини червеникави отлагания на жилищна мазилка и между тях – малко въглени. Частичният пласт **d1** разкрива едно 0.40 м широко дъно на окопа, което върви 10 см по-дълбоко, отколкото подобното хоризонтално дъно на запазения клиновидно на запад частичен пласт **d2**. Последният е по-фино структуриран и е малко по-светъл.

Пластовете **a** до **d2** пресичат пълнежа **f1** - **f4** на един по-стар окоп, чиито останки са запазени на изток. Частичният пласт **f1** се състои от светлокафява, хумусоподобна пръст и от виолетово опалени частици стенна мазилка, частичният пласт **f2** – от оранжево оцветен, грубозърнест материал, със съвсем малко археологически включвания. Частичният пласт **f3** съдържа тъмнокафява, рохкава пръст, частичният пласт **f4** – червеникавокафява, почти песъчлива пръст, с късчета въглени от горяло дърво. Дъното на частичния пласт **f4** върви леко хоризонтално.

За сравнителна стратиграфия на всеки профилен срез бе начертан един мислен дълъг срез през окопа (фиг. 9). На горния край на диаграмата са посочени данните за дадения ареал и номерът на профила. Стойностите на дълбочините са измерени от средната точка на отделните пластове и са нанесени върху диаграмата. От тази абстрактна вертикална линия бе измерено линейното разстояние до сравнителната линия в следващия профил. Така представеният "дълъг срез" е 115 м. Като се изхожда от сигурно идентифицираните профилни разстояния, горните и долните граници на пластовете **a**, **bc**, **d1**, **d2** и **e** могат да се свържат един с друг по линейното разстояние. По този начин е възможно пренасяне върху всяко профилно разстояние, което, както и всички други, първоначално е с отделно обозначаване, тъй като пластовете им се различават от обичайните по структурата и по състава си. Като резултат на това изследване може да се отбележи, че пластовете **a**, **bc**, **d1** и **d2** се срещат в целия окоп. Като локални прояви се наблюдават пластовете **d0**, **d3**, **e** и **f**.

Чупките в стените на рова на отделните профили, както и особено сигурните отлагания или стъпала в ареалите на склона вътре в отделните пълнежни

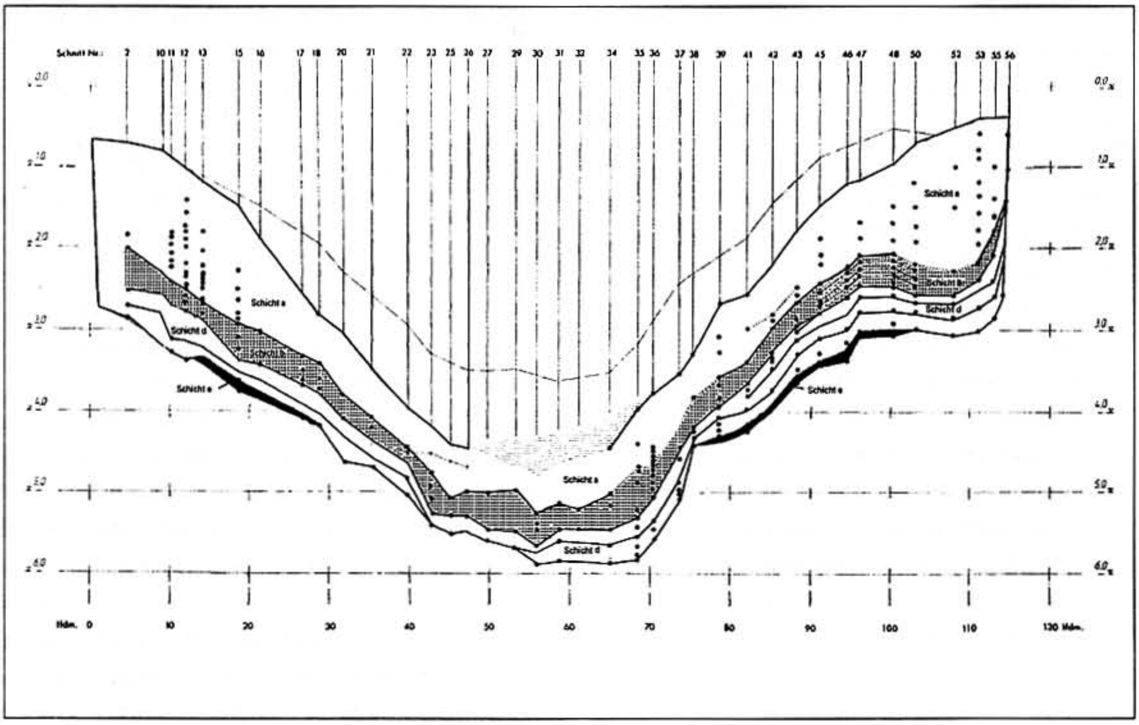
Schnitt Nr.: 2 10 11 12 13 15 16 17 18 20 21 22 23 25 26 27 29 30 31 32 34 35 36 37 38 39 41 42 43 45 46 47 48 50 52 53 55 56
0,0
1,0
2,0
3,0
4,0
5,0
6,0
Schicht a
Schicht b
Schicht d
Schicht e
Hdm. 0
10
20
30
40
50
60
70
80
90
100
110
120 Hdm.

Фиг. 9. Драма-Мерджюмекя – диаграма на напречен разрез на окоп обект 009.

пластове, говорят от самото начало за едно многофазово съоръжение. Запълването и подновеното изкопаване или, по-точно, почистване са дейности, които се сменят една с друга. Особено ясно е това в тук представения срез 23 от ареал E10.

Първоначално неясното отношение на по-стария окоп **e** на юг към най-стария окоп **f** на запад се изясни с помощта на дългата диаграма. Дъното на окопа на пласт **e** позволява то да бъде проследено от профил № 2 до профил № 17. Дъното лежи по правило няколко сантиметра под често пъти малко по-широкото дъно на частичния пласт **d2**. Само в ареал G11, в профилите 10, 11 и 12, то е малко по-високо. Останките от него образуват клиновидно стъпало от вътрешната страна на окопа. В източната част на съоръжението пластът позволява да бъде документиран с дебелина от 5 до 10 см от профил № 32 в ареал F07 до профил № 50 в ареал H09. Ширината и протежението на дъната **d2** и **e** тук са значително идентични. Надолу по склона между профилите № 17 в ареал F11 и № 38 в ареал F07 пластът **e** трябва да е бил напълно изгребан при изграждането на по-късния окоп **d2**. Тук вместо него могат да се проследят в повече профили различните отложения **f1** до **f4**. Те принадлежат и към един по-ранен, малко по-тесен окоп, който по протежението на склона надолу е бил вкопан не толкова дълбоко. Ако върху дългата диаграма направлението на западното и на източното дъно на пласт **e** се сравнява с това на дъното на окопа от пласт **f**, в профилите №№ 21 - 23, 25 и 26 изглежда, въпреки наличните празноти и различната пълнежна пръст, че се касае за един комплекс. Пластовете **e** и **f** са, следователно, с голяма вероятност останки от същата по-късна фаза на окопа. Малкият наклон на дъното на окопа позволява да се предположи, че и горната повърхност на селищната могила е била относително по-малко стръмна, отколкото е днес.

Най-малко едно частично запълване на следващото второ изкопаване може да се докаже в повечето профили, а така също и в дългия профил. Преди всичко е ясно, че в ареалите на склона по-късният окоп е бил вкопан по-дълбоко. Преди запълването с материал от **d1**, той е бил отново частично изкопан или почистен. Това може да се види най-ясно в диаграмата между профилите № 22 и № 26. Временният пласт **d2** е по-дълбоко вкопан, отколкото **d1** така, че последният може да се констатира само като малък остатъчен клин на външната стена на окопа. Разминаването в дъното на окопа между профилите № 37 и № 38 в ареал F07 намира своето обяснение в характера на естествената пръст. В западната част на ареала се срещат типични глинени ивици, а източно от тях се появява твърд варовиков до чакълест материал, който дори със съвременни инструменти трудно може да бъде прекопан. Намерението окопът да бъде изкопан възможно най-дълбоко във фаза **d2** не е осъществено, поради геологическите дадености на някои места. Въпреки това различно ниво на дъното, запазената дебелина на пласт **d** в целия окоп е почти еднаква. Преди запълването с материала **bc** окопът трябва да е бил освободен най-малкото на някои места от горните части на пласт **d**. Единствено по този начин може да се обясни констатираният само на изток и то спорадично във вътрешната страна на окопа частичен пласт **d0**. Той би трябвало в по-голямата си част да е бил напълно изкопан. Пласт **bc** е с дебелина от 0.30 м, но надолу по склона, особено в ареалите E09 и E08, става малко по-дебел. Едно подразделяне на две, три или повече подобни частични пластове е невъзможно. В отделните профили срещащите се подразделяния са локални прояввления.

Както става ясно от описанията на трите налични примерни профила, не е възможно подобно подразделяне на най-късния пълнежен пласт **a**, защото много профили в горната си част са твърде силно хумуфицирани или разрушени от многобройни животински дупки. Значителни разлики се показват в дебелината на пласт **ab**. Той се движи по склона, особено в ареалите H10, E11 и H09, на запазена височина от около 1.80 м. Надолу по склона пластът става средно 0.60 м, т.е. относително тънък. В противоположност по-старият окопен пълнеж е с напълно равномерна дебелина. Тъй като пласт **a** с нарастване на стръмнината на склона губи плътността си, възниква въпросът дали тук той отчасти не е ерозирал. Като се изхожда от един кръгов, повече или по-малко еднакво дълбоко изкопан окоп, вероятно ерозиралата горна повърхност в диаграма (подчертаните линии) може да се изобрази, като се използва най-високия профил, винаги измерван от дъното на пласт **d** нагоре. Ако тази картина е вярна, трябва да се приеме една особено силна ерозия на западния склон на селищната могила след изоставянето на кръглото окопно съоръжение. Обобщено може да се каже, че след най-старото съоръжение преди запълването с пластовете **d2**, **d1** и **bc** окопът винаги е бил отново изкопаван или почистван.

За оценката на отделните пластове трябва да се вземат под внимание както структурата на почвата и тази на "ерозионния материал", така и условията на откриването на малките находки. Глинестата до пясъчна консистенция и фината зърнеста структура на пластовете **f**, **e** и **d**, техните оскъдни находки, както и липсата на малки находки от първа степен говорят най-често за ерозионни или за навяти пластове през тези фази. При такъв измит ерозионен материал става дума предимно за стените на окопа, които в тази част са почти изключително от стерилна пръст.

Преди запълването с **bc** материал, върху запазеното дъно на окопа са били поставени многобройни депонировки, главно аскосовидни съдове, но и чаши и паници. Те се намират отделно или заедно на големи групи непосредствено под каменно покритие и под покритие от стенна мазилка. Това покритие в отделните ареали е с различна плътност, с по-големи празни места и преди всичко се среща струпано при депонировките (фиг. 10). Между тях и преди всичко върху тях се намират и напълно изгорели антропогенни пълнежни отломъци. Камъните, стенната мазилка и горелите отломъци на пласт **bc** се обясняват, следователно, с човешка дейност.

Останки от умишлено запълване могат да се наблюдават и в долната част на пласт **a** където върху дъното на окопа са разпръснати камъни и късчета стенна мазилка. Голям остатък от пласта се състои от бавно разстлал се вътре или навят материал, който в по-голямата си част произхожда от стените на окопа. Тъй като в горната част на окопа субстратът се състои изключително от културни пластове от периодите Караново V и VI, много археологически материал от тези пластове е паднал вторично в пласт **a**. Фините ивици на пласт **a**, основно в областта на входа, са вероятно създадени през дълги години. Тези от по-груб материал би трябвало да са попаднали вътре през дъждовно време, а финозърнестите междинни ивици са навяти вътре през сухо.

Експериментално-археологически проучвания

За да се улесни разбирането на резултатите от профилите в кръглия окоп обект 009, направо в окопа заложихме експериментални наблюдения. При това бе ясно, че съвкупността от всички предварителни и влияещи фактори през епохата на изграждането и на функционирането на окопа, не може да бъде възстановена по време на общата продължителност на опита. Нека припомним обаче, поне най-важните, които са общи и за целия обект. Такива фактори са субстратът, в който окопът е бил вкопан (стерилен пласт, културни пластове или и двете), наличието или липсата на съпровождащ вал/палисада, начинът и продължителността на използване, причините, видът и целта на антропогенните запълвания и климатичните условия.

Резултатите от подобен тест могат да имат единствено характер на илюстрации при анализа на действителните археологически резултати, но не и на общовалидни доказателствени средства. Въпреки това, за да се получи една определена представа за протичащите на място ерозионни или акумулационни процеси, т.е. за естествените процеси на запълване, през 1985 г. решихме да оставим отворена за дълъг период от време една изчерпана част от окопа в южната половина на ареал Н09 между разрезите № 52 и № 54 и впоследствие да я подложим на наблюдение. Осем години по-късно, през 1993 г., тази междувременно отново естествено запълнена част от окопа в ареал Н09 бе още веднъж разкопана и профилът на пълнежа бе документиран.

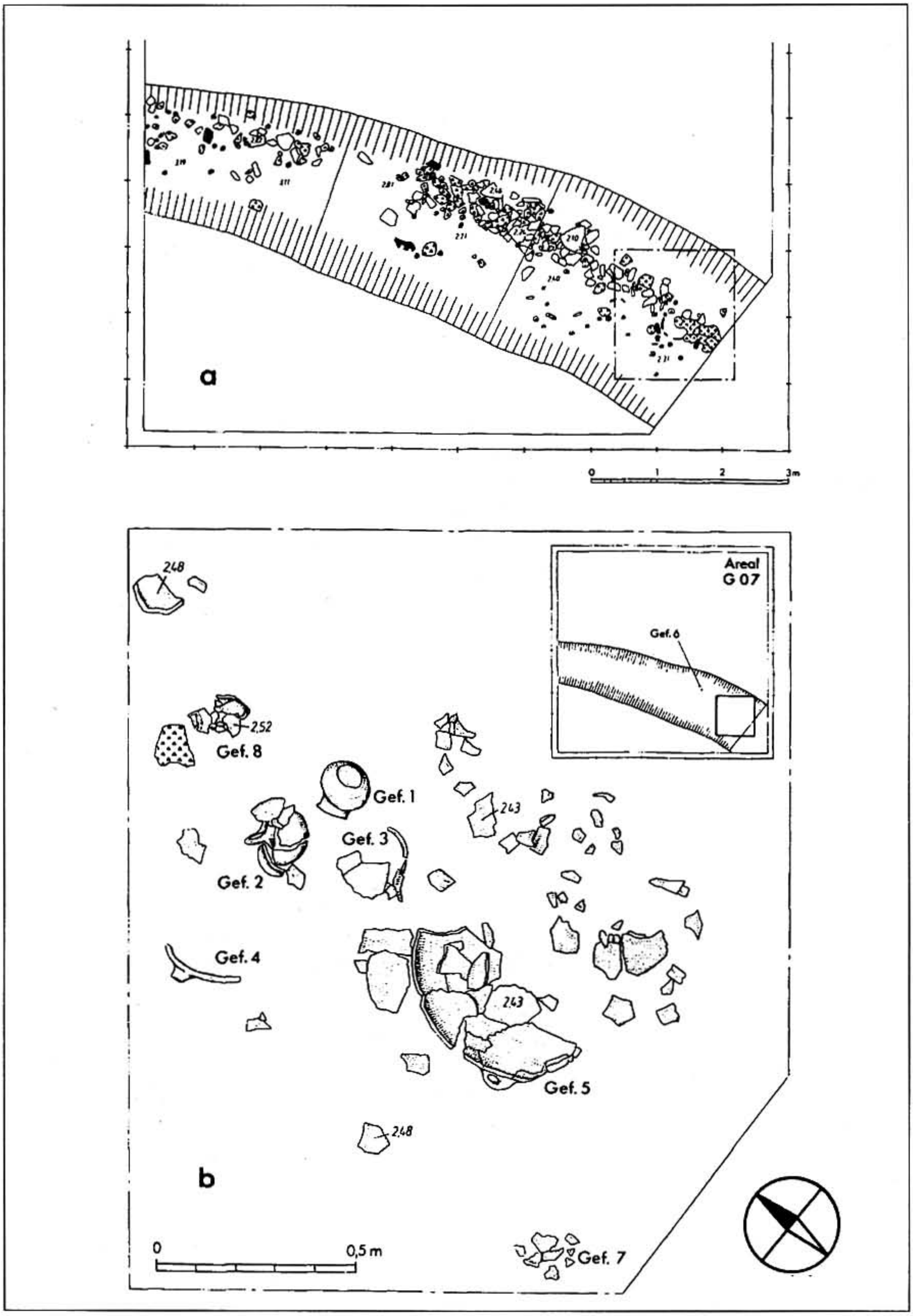
a
0
1
2
3m
b
Areal
G 07
Gef. 6
2,48
2,52
Gef. 8
Gef. 1
2,43
Gef. 3
Gef. 2
Gef. 4
2,43
Gef. 5
2,48
0
0,5 m
Gef. 7

Фиг. 10. Драма-Мерджюмекя – депонировки на камъни и на керамика в окоп обект 009.

За 8 години окопът бе общо запълнен с пласт дебел 1.40 м. Пълнежът може да се раздели на 8 пласта, в които допълнително се появяват фини ивици. Те, обаче, не можаха да се проследят напълно. За да не възникне каквото и да е смесване с праисторическите пълнежни пластове, пластовете на експерименталния профил ще бъдат номерирани с арабски цифри от долу на горе. Пласт 1 се състои от сивкав, глинест до зърнест материал с камъчета и варовикови късчета. Пласт 2 е от същия характер, но общо взето по-глинест. Пласт 3 е кафяв, финозърнест и сравним с пласт 4, който от своя страна обаче съдържа многобройни опалени в червено късчета мазилка. След това следват пластовете 5 - 7, които отново са финозърнести, тъмнокафяви и малко рохкави, с късчета стенна мазилка, керамични фрагменти и камъчета. Нагоре профилът е запечатан чрез кафяво-хумусна пръст. Тя е тънка само в средата на окопа, но от ръбовете навън е формована малко поплътно.

За да се интерпретира този експериментален опит, могат да се засекат три главни фази на запълване, които са маркирани като фаза I, II и III. Фаза I документира настъпилите непосредствено след разкопките през есента на 1985 г. ерозионни и акумулационни процеси. Фаза II се показва преди всичко чрез започналата сега ерозия при вътрешната стена. От ерозията във фаза III е засегната преди всичко "горната" част на стените на окопа. Окопът приема формата на плитка вдлъбнатина с наклон на стените от около 30%, който е стабилизиран.

Експериментът в Драма убедително изяснява скоростта, с която протичат ерозионните и седиментационни процеси върху селищната могила Мерджюмекя, тъй като само след осем години окопът можеше да се разпознае единствено като лека падина. Важна е и констатацията, че най-напред от фаза II започва значителното изменение на стените на окопа. Тези наблюдения ясно показват, че окопът обект 009 трябва да се е запълнил бързо и че между трите до четирите процеса на изкопаване са протекли малко години. На тази основа си позволяваме да направим извода за сравнително кратка продължителност на използването на съоръжението, във всички случаи – в рамките на едно поколение.

Малки находки

От голямото количество находки от окопа тук може да бъде представен само един характерен подбор. Вторично полаганият археологически материал, който е попаднал вътре при свличания от стените на окопа или при проектирано запълване, не се взима под внимание, макар че той възлиза на значителен процентен дял от общото съдържание. Става дума предимно за силно фрагментирана керамика от периодите Караново V и Караново VI, която произхожда от прорязаните от окопа жилища. Те ще бъдат взети под внимание при заключителната обработка на съответните периоди.

Датиращата окопа керамика е представена от по-големи струпани фрагменти, които, обаче, принадлежат преди всичко към определено количество цели съдове. Керамиката произхожда от пласт **bc**, както и от долната част на пласт **a**. Типологически сравними фрагменти се срещат спорадично чак до най-старите фази на окопа. Керамиката е изработена от грубо тесто с примеси на камъчета и

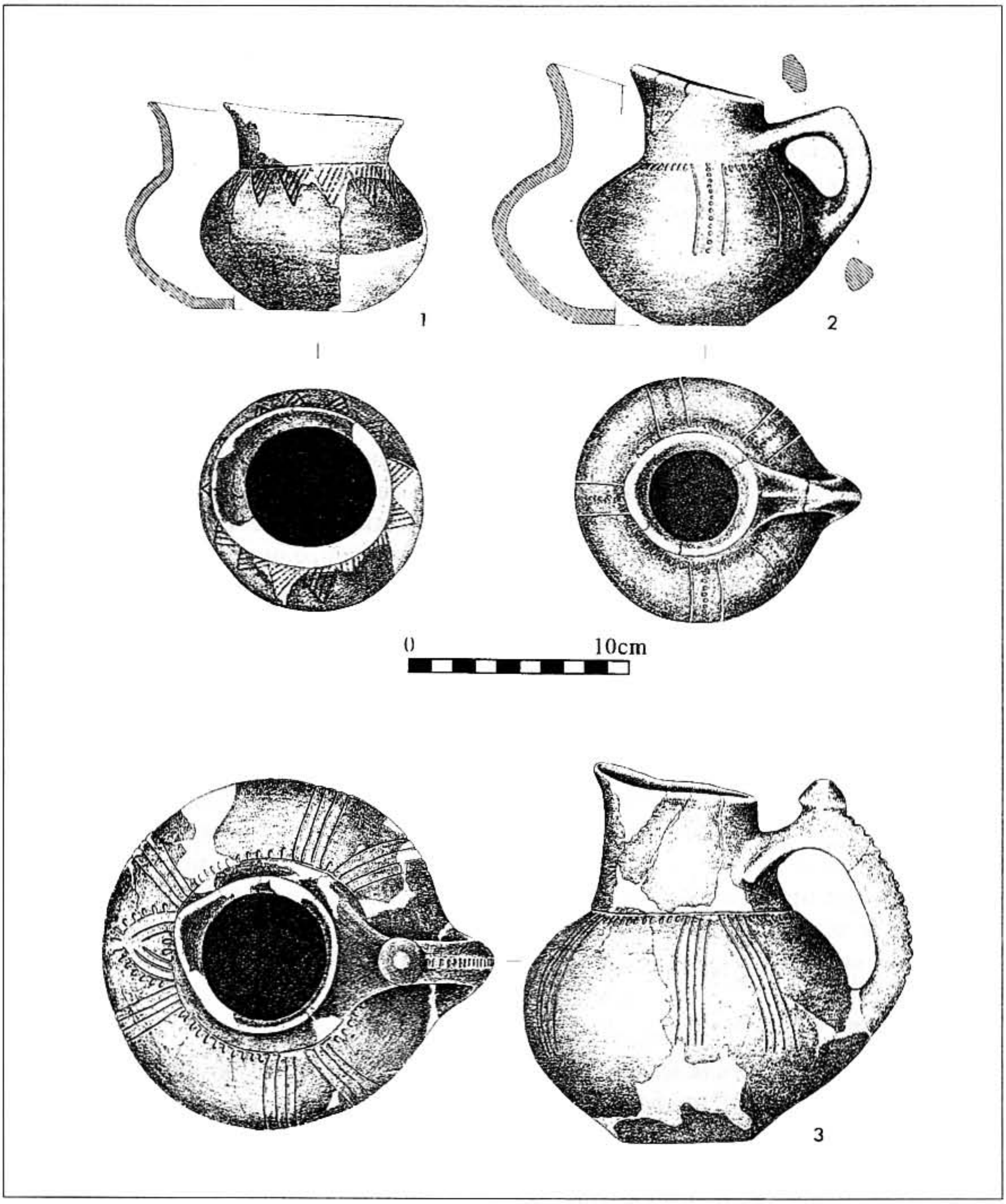

Фиг. 11. Драма-Мерджюмекя – керамика от окоп обект 009.

варовик. Тя е редуциращо или оксидиращо изпечена. Цветът й е от светлокафяв до тъмнокафяв или черен. Горната повърхност е грубо загладена. Типични форми са преди всичко аскосите и каните (фиг. 11). Над ръба на устието е поставена високо вдигната дръжка с овално сечение, рядко – профилирано. На някои дръжки се срещат характерните украси от гъбовиден завършек. Другите форми, които се срещат, са паници с удебелен, хоризонтален ръб, бутилки, високи кани, чаши с чучурки за изливане, големи биконични съдове, чаши с фуниевидно гърло и гърнета. Към керамичния материал принадлежат още цедилките, фуниите (табл. 1, 2), както и доста конични тежести за стан с квадратно напречно сечение и хоризонтална дупка в горния край (табл. 3). Краят е снабден или с три първазчета (ръбчета), или завършва с плоскост. Някои аскосовидни форми и кани са украсени с по една или две врязани линии. Набраздяването и обикновената набодена украса са рядкост. Отпечатаните с нокът непрекъснати пластични хоризонтални ленти могат да се открият преди всичко при чашите и каните с фуниевидно гърло.

Датировка

За датирането на съоръжението разполагаме, наред с типологическия анализ на белезите на керамичния материал, и с вертикално-стратиграфските наблюдения. При разкопките бе констатирано, че всички принадлежащи към окопа околни повърхности са очевидно ерозирали. За относителната датировка е важно, че окопът нарушава по цялата си дължина всички обекти от периодите Караново V и Караново VI. Поради това окопът е по-късен от най-късно разрушения обект от Караново VI. От друга страна, срещат се многобройни обекти, които са вкопани в най-късния пълнежен пласт и, следователно, са по-късни. Това се отнася за ямите обект 025 в ареал H09, обекти 007 и 008 в F11, обект 051 в H10, обект 012 в G10, обект 127 в G11, обект 158 в E08 и обект 170 в F07 както и за окопчето обект 129 в H08. Повечето от тези ями са овални до кръгли с диаметър до около 1.50 м. Те се разширяват конично надолу към плоското дъно. Ямите обекти 007 и 170 са по-малки и са вкопани ваноподобно. Окопчето обект 129 се показва на плана на първи жилищен хоризонт като тъмна лентеста ивица. Пълнежът на всички тези обекти е хумусен и често примесен с дребни камъчета и керамични фрагменти. Някои от тези ями съдържаха и керамични фрагменти от средната бронзова епоха. Други ями могат да се сравнят, въз основа на тяхната форма и хумусното им запълване, с ямите от култура Пшеничево. Яма обект 051 принадлежи към Римската императорска епоха. С помощта на стратиграфията кръглото окопно съоръжение позволява, следователно, да бъде поставено във времето между края на халколита като terminus post quem и развитата средна бронзова епоха като terminus ante quem.

Втората възможност за датиране се базира на типологическата обработка и свързаната по този начин с нея сравнителна хронология на депонираната в окопа керамика. Както бе споменато, на доста места в него бяха намерени депонировки на съдове във връзка с принадлежащото към пласта натрупване от камъни и стенна мазилка. Преднамереността на тези депонировки, които представляват затворени находищни комплекси, се потвърждава както от грижливото полагане, така и от факта, че два съда бяха пълни с жито. Примерите на ограничени разпръсквания на керамика потвърждават, че по-големите съдове са били хвърляни цели в окопа, където са се чупели.

Керамични фрагменти от средната бронзова епоха се намират в кръговия окоп в Драма не само в пластовете **a** и **b**, но, макар и в относително малък брой, до по-старата фаза **e** на окопа. В пласт **f** се среща малоброен и при това нетипичен материал. Пласт **f** може с голяма вероятност да се сравни с **e**, както пролича още в параграфа върху вътрешната стратиграфия на окопа. Следователно, всички фази на окопа принадлежат към средната бронзова епоха. Това се подкрепя и от почти идентичните контури на различните му фази, и от керамиката, която доказва, че между тях не са протичали големи периоди от време.

Откритата в Драма в окоп обект 009 керамика намира типологически съответствия в цяла редица други селища, каквито предоставя преди всичко материалът от централна Тракия – от Нова Загора – Циганската могила, Дядово, Кирилово, Гълъбово, Биково и Разкопаница (Katinčarov 1972, 1981 и 1989; Leshtakov 1993 и 1996; Лещаков 1994). От басейна на Долна Тунджа също произхожда сравнителен материал, какъвто е този от Веселиново, от Ямбол – Марчева могила и Рашева могила както и от Крумово – Кирчова воденица.

Детайлизирани хронологически и културни изследвания на среднобронзовия окоп обект 009 и на неговите културни връзки в Югоизточна Европа бяха представени подробно от Ф. Бертемес в хабилитациония му труд (ср. Bertemes 1998). Според неговите изследвания, преходът от ранна бронзова епоха III с най-късния хоризонт Езеро към средна бронзова епоха I преминава без прекъсване. По-голямата част от материала от окопа обект 009 от Драма го датира през средната бронзова епоха II. Тази негова фаза е по-ранна от фазата му през средната бронзова епоха III с характерния материал от Гълъбово.

Функция

Тъй като окопът по цялото му протежение, цялата оградена от него площ и околните ареали са разкопани, основата за функционалното определяне на съоръжението е подготвена. Най-напред трябва да се посочи онова, което не е открито, а именно – следи от дупки за колове или палисада. Няма доказателство и за никакъв вал. Обстоятелството, че нито сегашната горна повърхност на могилата, нито горната граница на културния пласт показват следи от вътрешен или външен вал, би могло да се дължи на ерозията, но решаваща е липсата на всякакви следи от вал в пълнежния пласт на окопа.

Трябва при това да се отбележи, че окопът не лежи на най-високата част на селищната могила, както би могло да се предполага при стратегическа цел, а е изместен на северозапад по един склон с 10-12% наклон без никаква фортификационна функция. Дори ако се придаде по-малко значение на липсващото доказателство за вал или палисада, разположението на съоръжението и откритият в ареал H10 3.60 м широк вход не допускат нищо, което да е съвместимо с отбраната на селището.

Във вътрешността на съоръжението, както югоизточно и югозападно от него, лежат разпръснати голям брой по-малки ями, които, според съдържанието им, се отнасят към средната бронзова епоха. Общо бяха открити 30 ями с керамичен материал от средната бронзова епоха. Някои от тях като обекти 007, 008, 025, 051, 127 и 171 бяха добре вкопани в отново запълнения окоп и са, следователно, по-късни от последното му запълване. Особено показателни са ямите обекти 173, 158, 162 и 420 в западната част на обхванатия от окопа терен, които са подредени заедно с ямите обекти 424, 418, 416, 415, 180, 175, 176, 174, 169 и 177 в неправилен кръг. В обхванатата от окопа повърхност бяха открити и ямите обекти 067, 078 и 139 с керамика от средната бронзова епоха. Тук трябва да се изтъкнат жертвената яма обект 067, в която бяха депонирани два боздугана от еленов рог, и също яма обект 026/P33, в която бе намерена преднамерено начупена коруба на костенурка. Не е абсолютно сигурно, но е вероятно, обхванатите от кръговия окоп ями да са едновременни с него. Във връзка с функцията на окопа трябва да се разглежда и яма обект 046, тъй като тя лежи точно пред входа му.

Показателни за функционалното определяне на съоръжението са обектите и находките в допълнителните пластове на самия окоп. Най-напред трябва да се споменат натрупванията от камъни или стенни мазилки в пластовете **bc** и **a**, които недвусмислено говорят за преднамерено депониране. Става дума за доста депонировки, разделени чрез по-големи или по-малки празни пространства. Като пример може да бъде посочен обектът от ареал G07 (фиг. 10). Тук между 3 и 4 м изток се намираше такова свободно пространство. Освен това добре се разкрива различният състав на депонировките – на запад се намират предимно късчета стенна мазилка и само отделни, по-големи камъни, на изток се очертава точно противоположната картина. Прави впечатление, че камъните и стенната мазилка са трупани не точно в средата на дъното на окопа, а общо взето от външната стена навътре. Следователно, камъните не са били поставяни в окопа от вътрешността му навън.

Под тези камъни се откриват по-често депонировки на цели или почти цели съдове, поотделно или в по-големи струпвания. Един подобен пример показва фиг. 10. При сравняването на изображенията се вижда, че съдовете 1-4 и 8 са напълно покрити с камъни, съд 5 напротив – само частично. Някои от аскосовидните съдове са неукрасени, други са смачкани от тежестта на хвърлените върху тях камъни. Местонахождението им говори за преднамерено депониране с жертвен характер. Паралелно към депонировките на съдовете, в същата стратиграфска ситуация са струпани многобройни тежести за стан и прешлени за вретено. Предстои да се изследва дали животинските кости произхождат от депонировките от бронзовата епоха или от по-късни пластове.

Върху депонировките и каменните натрупвания лежат опожарени отломки. Намиращата се в контакт с тях горна част на пласт **d** е била частично подпалена, а съдовете в контактните места са се изпекли вторично. Стените на рова напротив, не показват никакви следи от огън. От доста профилни срезове следва, че опожарените отломки са били насипвани в рова от външната му страна. Отпечатъци в стенната мазилка показват, че те произхождат от една или повече постройки, чийто стени са били образувани от стоящи един до друг колове, дебели от 0.20 до 0.25 м, които, както отвътре, така и отвън са били облицовани с дебело нанесена глинена мазилка. В постройките са вградени камъни, които нямат местен произход. Някои от тях носеха ясни следи от пожар, върху други са залепнали шлакирани останки от стенна мазилка. Някои късове глина произхождаха от кръгли или ъгловати вани. Други принадлежат към пластично-кръгли фигури с естествена големина. Броят на фрагментите от ръце показва наличието на най-малко три фигури. След това трябва да се спомената изработените от глина рогове на бик. В пласта от опожарени отломки се намираха и вторично горели, силно деформирани, по-големи фрагменти от съдове. Всичко това позволява да се предположи, че тук не се касае за отломки от "нормално" жилище, а по-скоро за останки от култово съоръжение. Депонировката на съдовете и тежестите за стан, разположението на камъните и пълненето на окопа с все още горещите отломки имат най-вероятно ритуален характер. Сградата следва да се търси в близост до кръговия окоп, тъй като пренасянето на горещите отломъци на голямо разстояние трябва да се изключи. Дори ако изгорялата сграда е била пренесена напълно и нейните развалини са били депонирани в окопа без остатък, трябва да се очаква да се открият все още in situ нейните подземни части (дупки за колове, окопчета за стените). Единствените поселищни останки, за които може да се мисли, са тези на по-долу описаната сграда обект 370. Констатациите говорят за продължително използване на кръговото окопно съоръжение за дълъг период от време през средната бронзова епоха.

Култовите действия не могат да бъдат възстановени. Със сигурност може да се приеме само, че окопът първоначално е имал функцията да отграничи един определен участък, достъпен само от югоизток. Опитите в Драма показаха, че в случай на по-дълго използване, каквото се потвърждава от направените проучвания, окопът е трябвало да бъде редовно почистван. Повредите върху стените и дъното трябва да произхождат от времето, когато окопът не е бил редовно почистван и е бил запълван напълно или частично.

Тази първоначална функция на окопа е валидна само за пластовете **e/f** и **d**. В периода **bc** тя се променя, като съоръжението е било използвано като място за депонировки. Този начин на използване продължава отчасти до началото на пласт **a**. След това съоръжението е било изоставено. По-късно вятърът и дъждът го запълват окончателно.

Като се изхожда от всички тези наблюдения, съоръжението може да се тълкува само в култов смисъл. Първата употреба говори за култово място, което е било отграничено чрез окопа и в което са се извършвали ритуални действия. Втората употреба, планирана от начало или не, стои в тясна връзка с депонировката на съдове, храни, тежести за стан, изгарянето на постройката и изхвърлянето на изгорелите ѝ останки. Подобни окопни съоръжения със сигурна култова функция в Тракия досега не са напълно изследвани.

3.5.2 Останки от селище от средната бронзова епоха

Обработката на поселищните структури от средната бронзова епоха е затруднена поради това, че върху общата разкопана до сега площ не са останали запазени останки от селищен пласт. Археологически уловими са само дълбоко вкопаните в почвата ями за хранителни запаси, дупките от колове и други селищни ями. С изключение на ямите, които пресичат кръговия окоп обект 009 или са открити в него, са констатирани останки от сграда обект 370 и 11 други ями (обекти 090 - 198 - 302 - 387 - 406 - 543 - 642 - 752 - 754 - 843 - 859). Дали с това обаче са обхванати всички ями от бронзовата епоха е под въпрос, тъй като тяхната датировка се основава на керамичното им съдържание. Обектите, които могат да бъдат идентифицирани, представляват дупки от колове, ями за основи или за хранителни запаси (зърнохранилища). Ямите за хранителни запаси (зърнохранилищата) са обикновено кръгли до леко овални и се разширяват конично или торбесто към равното дъно. Често те са преднамерено запълвани с камъни, които в някои случаи са натрупани като същински опаковки на дъното.

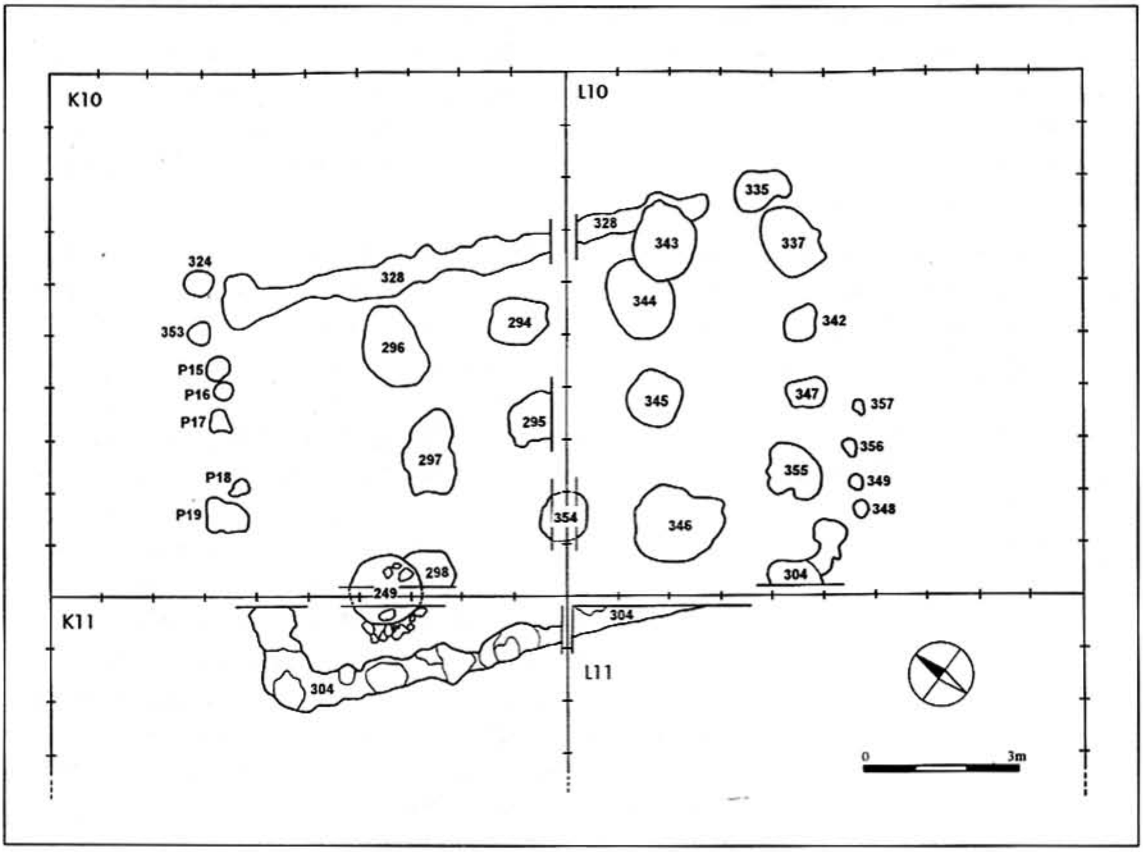

Фиг. 12. Драма-Мерджюмекя – сграда обект 370.

По-трудно е класифицирането на ямите (окопчетата) за основи и за колове, тъй като те почти не съдържат археологически материал. Въпреки това някои от тях могат да бъдат убедително обяснени като "архитектонично единство" поради структурата си. Те се срещат досега само източно от окопа обект 009, т.е. върху източния склон на селищната могила. Пример за такова "архитектонично единство" е обект 370 от ареалите K10, K11, L10 и L11 (фиг. 12). След свалянето на културния пласт, върху запазената му горна граница се показаха известен брой ями и окопчета, които бяха по-късни от онези, намиращи се в ареалите поселищни структури от периодите Караново V и VI. Това са окопчетата обекти 304 и 328, ямите обекти 294 - 297, 324, 335, 337, 342 и 344 - 349 както и в ареал K10 ямите за колове обекти P15 - P19. При прегледа на археологическия материал, ямите обекти 294, 296, 297, 304, 324, 335, 337 както и окопчето обект 328 се оказаха в по-широк смисъл обекти от средната бронзова епоха. Яма обект 298 е разрушена от кръглото, облицовано с камъни късно среднобронзово зърнохранилище обект 249.

Ямите обекти 298, 296, 297, 295, 294, 324, 344, 345, 346, 335, 337 са неправилно овални. Те са до 1.70 м дълги в посока североизток - югозапад и до 1.20 м широки в посока северозапад - югоизток. Ямите са различно дълбоки, имат приблизително отвесни стени и заоблени дъна. В някои от тях най-отдолу се намират изгнили останки от колове (например, в яма обект 344). В други, едно малко, закръглено, леко заострено вкопаване достига до дъното на ямата в грунта (например, яма обект 337). Последните трябва да се разглеждат като отпечатъци от колове за стени. Пълнежът на ямите е еднороден. Той се състои от тогава изкопаната пръст. По правило пълнежът може да се различи само чрез многобройните малки, червено опалени късчета стенна мазилка и въглени от горяло дърво от неразрушения околен селищен пласт.

Ямите обекти P15 - P19, 324, 342, 347, 348 и 349 правят впечатление с малкия си диаметър до около 0.60 м. При това в тяхната долна част се намират негативни отпечатъци от около 0.20 м дебели кръгли колове за стени. Следователно, сигурна е интерпретацията им като ями за колове. Двете окопчета са със сравним външен вид. Тяхната ширина варира от 0.40 до 0.70 м, дължината на окопчето обект 328 възлиза на 9.60 м, а тази на окопче обект 304 – 11.70 м. Окопчетата са вкопани неравномерно дълбоко и техният пълнеж отговаря на този в ямите. Равномерното подреждане на тези обекти позволява да се мисли за един предварителен план. Окопчетата образуват дългите страни на правоъгълник с 13 м дължина и 8.20 м ширина. Дългата ос е леко косо ориентирана северозапад - югоизток. В противоположност на окопчето обект 328, окопчето обект 304 на северозапад завива под прав ъгъл на североизток и завършва при границите на ареалите K11/K10. На югоизток то се изкривява дъговидно на североизток и спира при 1.50 м север в ареал K10. Ъглите на правоъгълника са маркирани посредством дълбоки вкопавания в областта на окопчето обект 304, както и чрез по-дълбоки ями в областта на обект 328. Късата страна на северозапад е отбелязана чрез гъсто стоящи една до друга дупки от колове от североизток на югозапад върху едно разстояние от 2.20 м. След едно прекъсване от 1 м следват една до друга две дупки от колове. След това идва ново прекъсване от 2.40 м ширина. То свършва до извитото на североизток окопче обект 304. Очертанията на източния край могат да се разпознаят по-трудно. В продължението на извиващото на североизток окопче обект 304 дупките за колове обекти 348 - 357 образуват началото на една може би леко извита дъговидно на югоизток редица, чието по-нататъшно продължение не може да се изясни. Вероятно е съществуващите в наличност следи на останалите колове да са били междувременно изкопани. От документираните данни може да се заключи с голяма предпазливост, че източният край е бил с по-силно заоблени ъгли.

Във вътрешността на затвореното от стените на окопчетата и на ямите за колове пространство 13 големи ями показват една ортогонална система – девет ями образуват три напречни редици от по три ями, четвъртата напречна редица в югоизточна посока се състои от четири. На северозапад първата редица е отбелязана чрез трите ями обекти 296, 297 и 298, при което обект 297 със своя център лежи точно върху дългата ос на образуванието. Отдалечението спрямо западния край възлиза на 4.00 м. По-нататък на югоизток след 2.20 м следват в точно същото подреждане ямите обекти 294, 295 и 354. Последната лежи неразкопана под пътеката между ареалите K10/L10. 2.20 м по-нататък на югоизток следват ямите обекти 344, 345 и 346. Най-югоизточната редица, също на разстояние от 2.20 м от последните изброени ями, тясно затваря третата редица от колове в югоизточния край. Вместо голяма средна яма върху дългата ос тази редица съдържа две по-

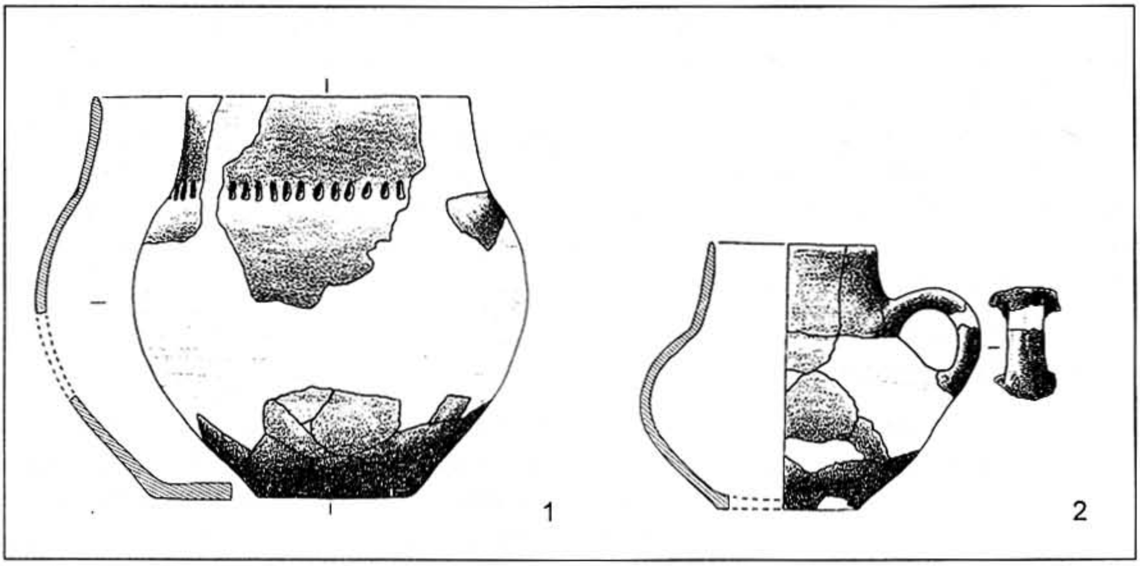

Фиг. 13. Драма-Мерджюмекя – раннобронзова керамика от обект 075. М 1:2

малки ями вдясно и вляво от нея. Тяхното разстояние една от друга възлиза на 1.00 м. Ако се свържат средните точки на югоизточните ями, получава се един лек завой на югоизток. Това е аргумент за извит в същата посока югоизточен край.

Ямите от бронзовата епоха обекти 249 и 343 не се включват в тази система, но за тях стратиграфски е доказано, че са по-късни.

По своята структура и форма съоръжението намира аналогия в други български местонаходища (Нова Загора, Дядово) и позволява да се мисли за голяма постройка със заоблен край. Разликата с постройките в Нова Загора се състои само в това, че последните са съществено по-малки и нямат каквито и да са централни колове. Тяхната големина варира между 5.60 - 6.40 м дължина и 5.40 - 6.25 м ширина. Обратно, постройка обект 370 от Драма е изключително голяма. Окопчетата обекти 304 и 328 са фундаментни за дългите стени, в които на определено разстояние стоят дупки за дървени колове. Входът е на северозапад. Покривът е бил носен от две странични подпорни редици и от една редица за билото му. Подът, както и всички съоръжения, са разорани или ерозирали.

3.6 Следи от селище от ранната бронзова епоха

Поселищните следи от ранната бронзова епоха върху могилата Драма-Мерджюмекя са единични. Тук трябва да се споменат най-напред два почти напълно запазени съда от яма обект 075 – кана с леко косо устие и фуниеобразен съд с отпечатъци от вдлъбване върху рамената върху най-широката му част (фиг. 13). Този съд показва чрез формата си, техниката на украса, материала и обработката на повърхността, връзката си с културата на ранната бронзова епоха. Във вторично положение върху селищната могила бяха намерени и други съпоставими фрагменти, които най-общо могат да се окачествят като Пост-Караново VI, защото не позволяват никакви ясни типологически сравнения с керамиката от Езеро А. Тази

Пост-Караново VI керамика чрез своите форми и обработка на горната повърхност не може да се сравни и с характерната чаша и бутилка от керамиката на Черна вода I (Ilčeva 1993; Илчева 1996), които бяха открити в съседното площно селище Драма-Герена. Въпреки това, едновременността на Черна вода I и това локално Пост-Караново VI не може да се изключи. Освен тази керамика, в Драма-Мерджюмекя бе открито селище от култура Черна вода III. Характерна керамика, която очевидно може да бъде синхронизирана с Езеро В, произхождаше само от вторично положение.

3.6.1 Култура Черна вода III

Между раннобронзовите останки право на особена важност имат обектите, които бяха установени югоизточно от селищната могила Драма-Мерджюмекя в ареалите Q11, Q12, R12 и R13 (фиг. 3). Проучването на това място, което лежи недалеч от левия бряг на р. Калница, бе започнато през 1997 г. Досега е разкопана площ от почти над 300 м^2. Характерните поселищни следи под чернозема с доста ями, керамични фрагменти и струпвания на стенна мазилка говорят за заселване по времето на Черна вода III. След свалянето на хумусния пласт с дебелина от 0.35 до 1.35 м, в този под него, който следва наклона на склона и слиза стръмно на югоизток към р. Калница, се появиха, върху цялата му площ, главно керамични фрагменти и фрагменти от глинена мазилка. Наистина беше почти невъзможно да се разпознаят в чернозема очертанията на евентуални структури. Само натрупванията на фрагментите от керамика и от стенна мазилка можеха да се разпознаят по-добре в по-дълбоко лежащите пластове. Поради тази причина върху цялата разкопавана площ се сваляха пластове с дебелина 10 см.

През 1999 г. бе открита голяма площ, разделена на няколко отделни структури от глинена мазилка, които можеха да се тълкуват като части от разрушени стени. Откритите на нивото на глинената мазилка и под него ями и следи от дупки на колове подкрепят това тълкуване. От обекта могат с голяма вероятност да се реконструират четвъртити очертания на къща, която не е все още напълно разкрита. Досега разкопаната площ позволява да се изчисли минималният размер на сградата на 5.00 x 5.50 м. Както показват многобройните останки от горяла стенна мазилка, външните колове са били свързани с плет, който е носел глинената стена. Под пода на къщата бяха констатирани коритообразни вкопавания, които са направени при строителството на къщата. Досегашните наблюдения говорят за това, че върху тези вкопавания, както и при къщите от халколита, е бил полаган дървен под, върху който е нанасян глинен. Според нашите наблюдения не е изключено глиненият под, върху който не е установена обмазка с варовик, да е бил многократно подновяван. По начало за това говорят и различните нива на следите от дупки от колове за стени в къщата (Lichardus / Iliev 2001).

В една от разкопаните ями, която бе отдалечена на повече от 10 м от очертанията на къщата, бяха открити, заедно с керамиката и камъните, тигел за леене, фрагменти от глинени дюзи и медни капки, които говорят за металургична дейност, извършвана на място.

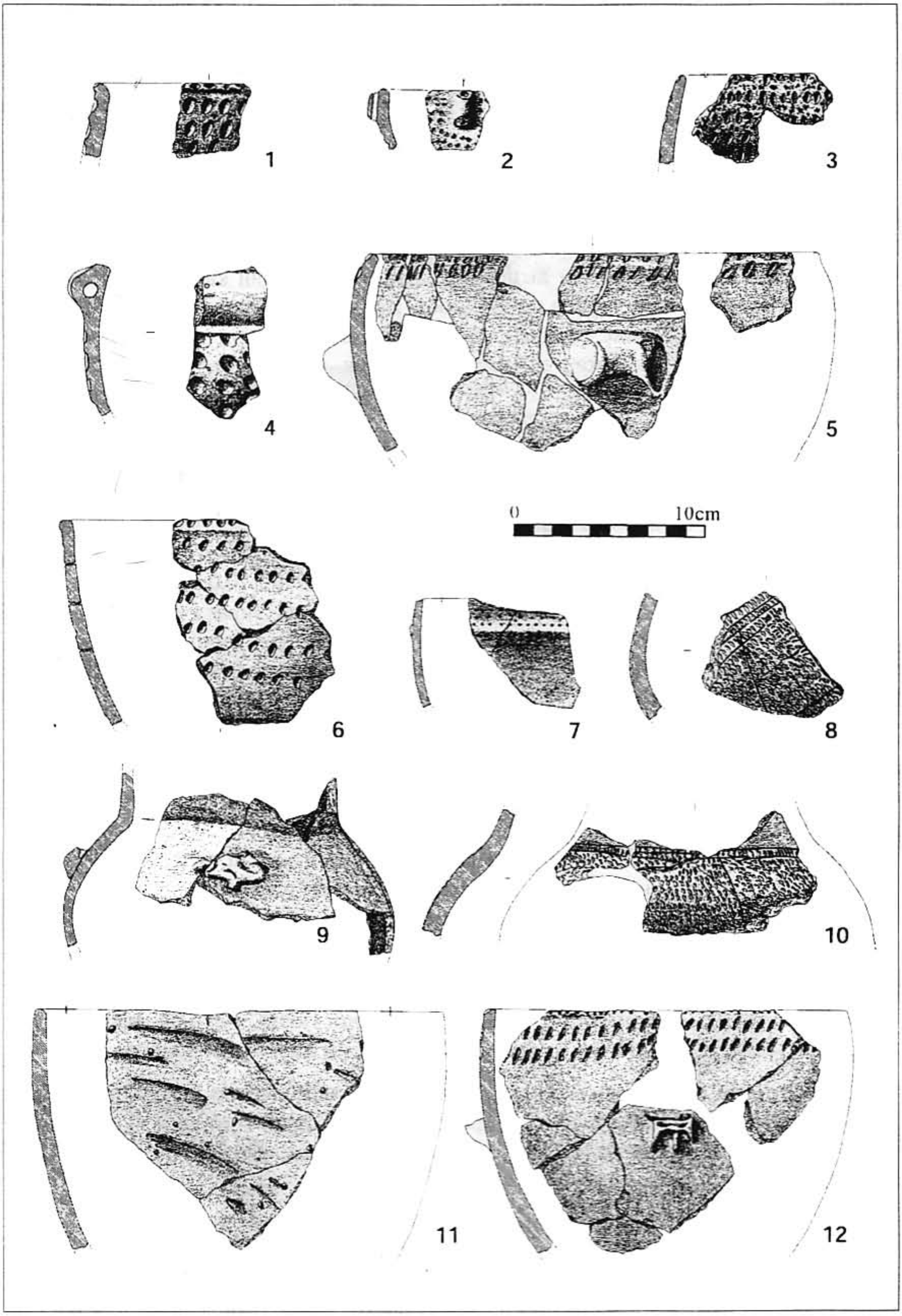
1
2
3
4
5
0
10cm
6
7
8
9
10
11
12

Фиг. 14. Драма-Мерджюмекя – керамика от култура Черна вода III.

3.6.2 Находките

Най-характерните находки са фрагментите от груба, средногруба и, по-рядко, фина, ръчно изработена керамика, за която досега в микрорегиона на Драма няма сравнителни находки. Най-добрите типологически паралели засега предоставя само северно регистрираната керамика от Черна вода III (Lichardus / Iliev 2001).

Грубата и средногруба керамика е произведена от глина с камъчета в тестото или от глина с примеси на пясък и камъчета. По правило тя е лошо изпечена и чуплива. Горната й повърхност е в по-голямата си част разрушена от чернозема. Малкото запазени повърхности позволяват да се възстанови кафява, червеникава и черна, полирана и неполирана повърхност. Водещите техники на украса са различни форми на вбождане (кръгли, триъгълни, капковидни, прави), широки и тесни врязани линии, канелюри и пластични ленти, които често са прекъснати от отпечатъци на нокти (фиг. 14, 15). По разположението може да се разграничи украса по ръба и основна украса. Въпреки това, с досега наличните фрагменти не е възможна пълна възстановка на системата на украса.

Според досегашните наблюдения украсата на ръба се състои от две или три обикновени линии от набождания под ръба, а при по-грубите съдове – от редица от набождания, комбинирана с прекъсната пластична лента или от две непрекъснати пластични ленти. Срещат се и примери, при които под ръба е поставена само една непрекъсната пластична лента, както и такива на украса на самия ръб с резки. Освен това под ръба могат да бъдат подредени неправилни, овални, широки, триъгълни или капковидни, прави или косо разположени набождания в два или три хоризонтални реда.

Главната украса е концентрирана в повечето случаи между шията и максималния диаметър на съда. Малкото налични примери говорят за това, че тази украса е върху цялата площ или се състои от рядко разположени, широки врязани линии. Правилни коси, къси, широки врязвания са подредени успоредно или противоположно в полета. Освен това се срещат врязани линии, вертикално прокарани или във формата на рибена кост. Особено значение имат вертикалните или косо подредени, широки, груби или фини полирани канелюри.

Сред формите на съдовете прави впечатление преди всичко кръглото профилиране. В някои случаи в профилирането на съдовете се среща остра чупка и завито навън устие. Оформянето на ръба е различно. Потвърдени са леко заострени, овални или плоски ръбове. Те са прави, изтеглени навън или навътре.

Дъното на по-грубата керамика е плоско и също дебело изтеглено. По досегашните съпоставки при заоблено профилираните съдове на тези форми може да се очаква и заоблено дъно. Реконструират се купи, паници, гърнета, чаши, шишета, амфори, аскоси и лъжици.

В употреба са констатирани тунелести дръжки (уши) със страничен издатък, продълговати пъпки без дупки, продълговати, вертикално поставени дръжки (уши) с повдигнати крайща, средно ребро и големи, кръгли, отвътре натиснати пъпки с овално вдлъбване в средата. Използвани са лентестите дръжки или кръгли дръжки с украсена с резки повърхност.

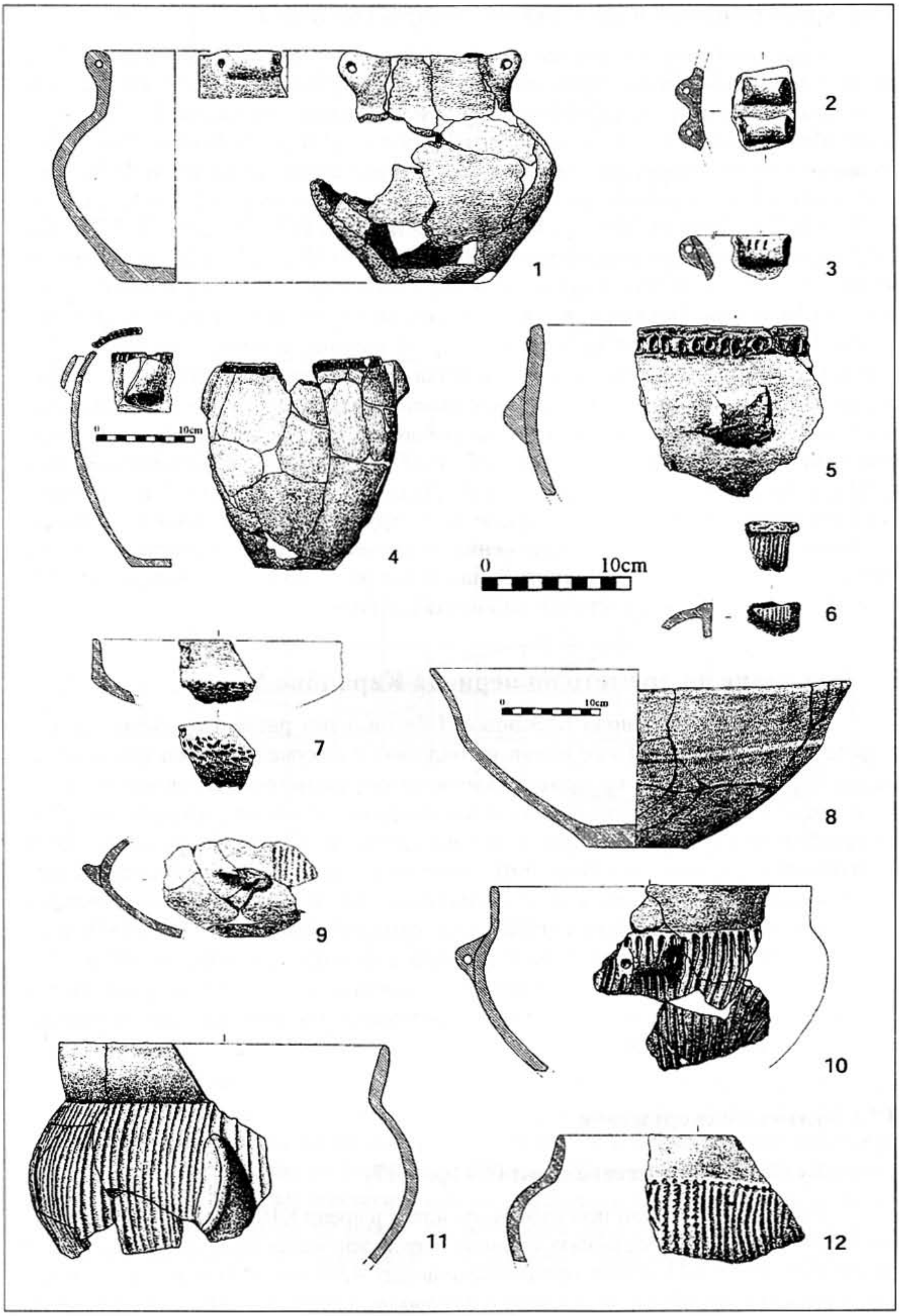
1
2
3
4
0
10cm
5
0
10cm
6
7
0
10cm
8
9
10
11
12

Фиг. 15. Драма-Мерджюмекя – керамика от култура Черна вода III.

3.6.3 Хронологическа и културно-историческа подредба

При сегашното състояние на проучванията представената керамика може да се сравни най-добре с керамиката на култура Черна вода III от Североизточна България – Дуранкулак (Драганов 1990) и Мировци (Змейкова 1992) и преди всичко от селищата в румънската дунавска област (Morintz / Roman 1968). Други възможности за типологически сравнения, преди всичко на различните форми на набождания и на неравномерните врязани линии, водят към още по-отдалечените области на Молдавия и Западна Украйна (Даниленко 1974; Телегін 1973; Nikolova 1999). От тези сравнения произтича, че керамиката Черна вода III от Драма като че ли е по-ранна, отколкото досега публикуваната керамика от Румъния и Североизточна България. Поради това тя е отбелязана от нас като фаза Черна вода IIIa (Lichardus / Iliev 2001). Типологическите сравнения на керамиката от Драма в Тракия показаха, че тук срещащата се керамика е по-ранна от керамиката от Езеро А (Георгиев и др. 1979). Във взаимозависимост с култура Черна вода III могат да се поставят обаче и някои ранни ямни погребения. Особено трябва да се подчертае сравнимата керамика от могилния гроб IV от Голяма Детелина, община Раднево, който лежи на около 30 км западно от Драма. Тук са открити 5 погребения с трупополагане без погребални дарове и 9 струпвания на керамика (Лещаков / Борисов 1995). Керамичните сравнения показват разпостранението на култура Черна вода III и южно от Долния Дунав може да се разглежда във връзка с настъплението на ранните носители на ямната култура.

3.7 Заселване по времето на периода Караново VI

Селището от периода Караново VI бе напълно разкопано върху площ от повече от 100 х 100 м. То се появи на бял свят с документация на най-малко 25 плана на жилища, които не можеха повече да се реконструират, на доста жилищни вкопавания и многобройни ями за хранителни запаси (зърнохранилища), ями за колове и ями с друга функция. Към това селище принадлежат широкият до 8 м многофазен ограден окоп (обект 360) с вход на югозапад, една двойна палисада на северозападния склон и две ями за глина (обект 825 и обект 830), които лежаха в западната част на селищната могила извън оградния ров обект 360. Към периода Караново VI принадлежат и една площадка с култово съоръжение (обект 037), места с депонировки с каменни покрития (обекти 371, 241, 253) и правоъгълната постройка обект 206, които сигурно са по-късни от по-голямата част от постройките в селището (фиг. 16).

3.7.1 Култовото съоръжение

Култовото съоръжение обект 037 (фиг. 17)

Още в първия план под разорания пласт в ареал K10 от 4.00 м до 7.50 м изток и при 5.60 м север се показа масивна горяла жилищна мазилка, която на североизток от ареал K11 малко продължава между 4.00 м и 6.00 м изток. Компактната основна маса образува два много еднородни слепнали се пласта с равна горна повърхност. Продълговато-правоъгълната формация, ориентирана югоизток -

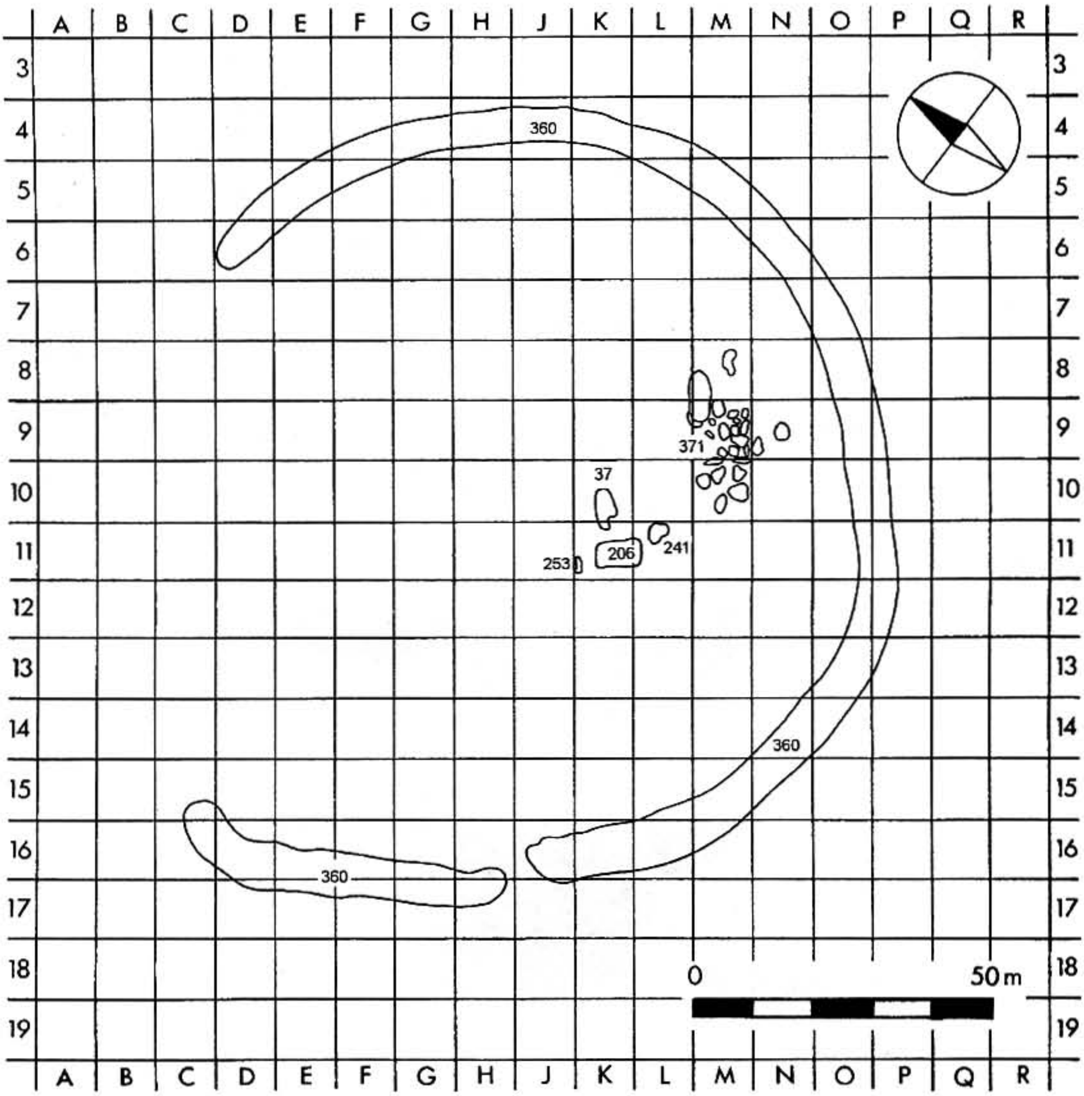

Фиг. 16. Драма-Мерджюмекя – план на култовото съоръжение от периода Караново VI (обекти 037 - 206 - 241 - 253 - 371).

северозапад, дълга 3.00 м и широка 2.00 м, се състои от много твърда, тъмночервена изпечена глина, чиято горна повърхност вторично е обогатена с варовик. Под въздействието на огъня и, по-късно, на атмосферните влияния блокът е начупен на отделни големи остроръбести късове. Под първия, дебел 10-12 см пласт, на запад се появи идентичен втори пласт. Горната част тук е напълно унищожена от оран. На югозапад следва един вход с ширина 0.75 м, който от 8.75 м север в ареал K11 води нагоре към повдигнат във вид на подиум блок. Той е бил изграден от глина с много примеси на плява, която от пожара е придобила светлочервен цвят. Вертикалните ръбове са неравни и са покрити с еднороден пласт варовик.

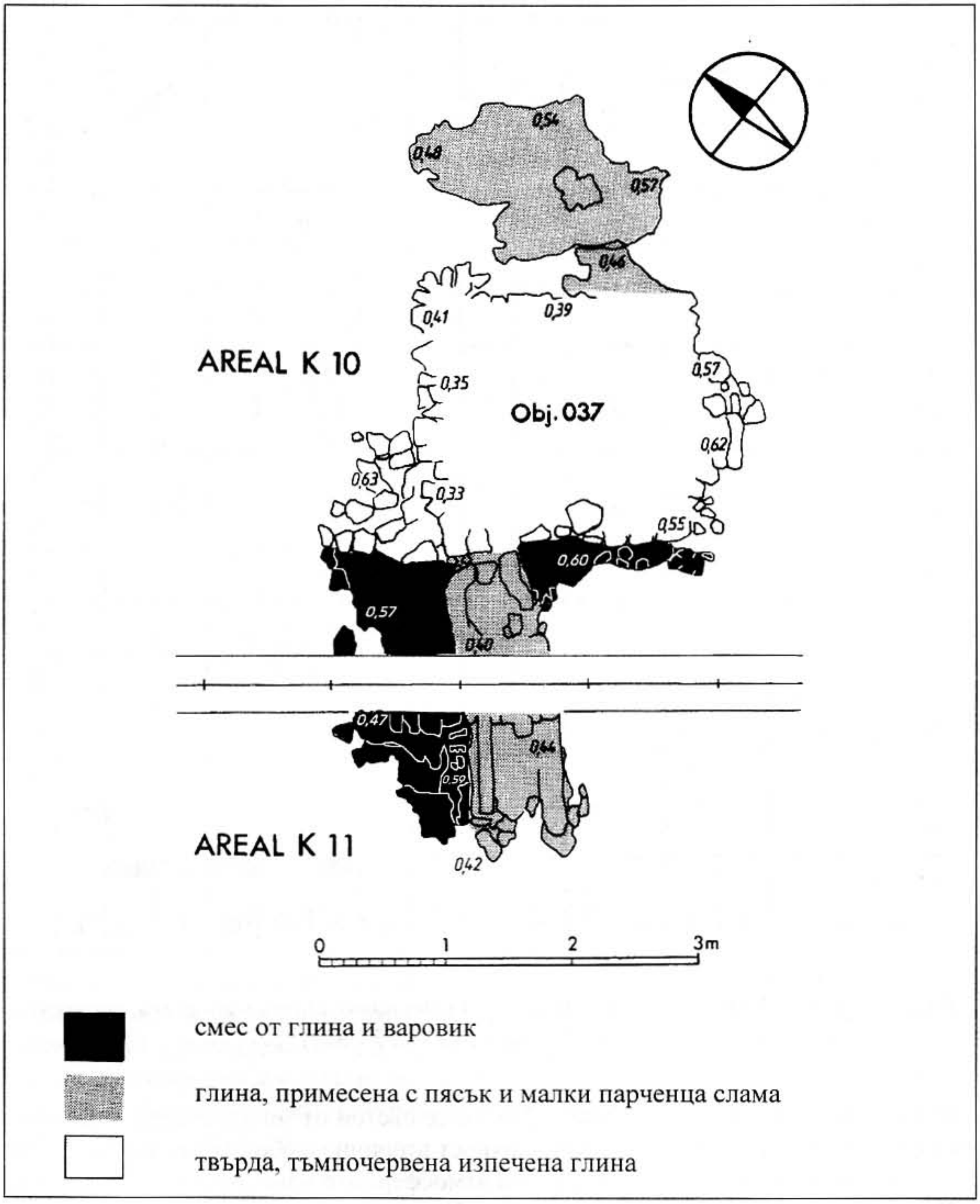
AREAL K 10
Obj. 037
AREAL K 11
0,54
0,48
0,57
0,46
0,41
0,39
0,35
0,57
0,62
0,63
0,33
0,55
0,60
0,57
0,40
0,47
0,44
0,50
0,42
0 1 2 3m
■ смес от глина и варовик
▨ глина, примесена с пясък и малки парченца слама
☐ твърда, тъмночервена изпечена глина

Фиг. 17. Драма-Мерджюмекя – култовото съоръжение обект 037.

На северозапад след този вход идват два четириъгълни пласта от тип "Terazzo", т.е. смес от изпечена глина и варовик. Горната повърхност е загладена и покрита с варовиков пласт. Ръбовете са извити нагоре така, че създават впечатление за един басейн. Подобен басейн се намира югоизточно от входа, но там находката е разрушена в по-голямата си част от яма обект 298 от средната бронзова епоха. На северозапад след подиума до 5.50 м север следва едно плоско, силно натрошено съоръжение, разпознаваемо по жилищната замазка. То представлява смес от пясък, глина и плява, каквато познаваме от стените на къщите от периода Караново VI. Отделните късове лежаха разкопани така, че се добива впечатление за една съборена en bloc на североизток стена. За това говори и до три пъти подновяваното фино обмазване с дебелина 1-2 см, което е запазено върху различни отломки. Югоизточно, северозападно и югозападно от подиума няма обаче никакви доказателства за наличието на останки от стени. Следи от носеща дървена или плетена конструкция не са забелязани.

Съоръжението не е било покрито. В останките от стени са запазени негативни отпечатъци от около 2 см дебели клони. Посредством жилищната замазка може да се установи, че комплексът, неизвестно кога, е горял. Други преки следи от пожар обаче липсват както върху съоръжението, така и в непосредствената му околност. Въпросът дали огънят е горял при строежа за втвърдяване на строителния материал, по време на използването на съоръжението, или при неговото разрушаване, не може да получи отговор.

Съоръжение обект 037 може да се реконструира от описаните обекти по следния начин. Един голям правоъгълен подиум с ширина 3.00 м и дължина 4.40 м се издига над околната повърхност. Към подиума от югозапад води дълга 2.20 м и широка 0.75 м рампа. Тя е правоъгълна, изместена е спрямо средната ос малко на северозапад и е пристроена към подиума. Вляво и вдясно от него лежат две вани. Северният край на подиума е затворен чрез една висока 2.00 м стена, която при разрушаването се е преобърнала на североизток върху повърхността. Начинът на строеж, големината и разделянето на пространството ясно показват, че този обект не може да се интерпретира като жилищна или стопанска постройка. Подобни халколитни подиумни съоръжения с тесен вход, както и със странични басейни, могат да се отнесат към култово-религиозната сфера.

Вертикално-стратиграфските наблюдения на северния профил на ареал К11 могат да се обобщят по следния начин. Съоръжение обект 037 разрушава къща обект 150 от периода Караново V на северозапад както и лошо запазената къща обект 019 от периода Караново VI на югоизток. Обект 037 е, следователно, значително по-късен от къща обект 019, в чийто разрушен пласт той е отчасти вкопан. Второто съображение се дължи на обстоятелството, че са разрушени входът на югозапад чрез принадлежащото към къща обект 370 от средната бронзова епоха окопче за стени обект 304, самият подиум на северозапад чрез неговите ями за колове Р18 и Р19 и източната вана чрез яма за кол обект 298. Това означава, че съоръжение 037 стратиграфски може да принадлежи към периода на Караново VI. То е по-късно от къща обект 019 и по-ранно от къща обект 370 от средната бронзова епоха.

Тъй като съоръжението е било разрушено от модерна селскостопанска дейност, напълно запазени съдове почти няма. Наличната керамика се включва типологически към откритата в жилищата обект 380 и обект 244. Това означава, че между селището и култовото съоръжение няма дълго хронологическо прекъсване. Керамичните изделия са представени от чаши, паници, купи, капаци и лилиевидни паници. Към тях се прибавят една лъжица, съд със заоблено дъно и два миниатюрни съда. Като култови предмети могат да се посочат два глинени модела на колело, два фрагмента от глинени плакети и фрагмент от зооморфен идол.

Къща обект 206 (фиг. 18)

В непосредствена близост от югозапад към съоръжение обект 037 приляга плътно правоъгълната постройка обект 206, която граничи на югоизток с каменното струпване обект 241 и на северозапад с каменното струпване обект 253. Правоъгълната къща обект 206 бе разкопана в ареалите K11 и L11. От запазената част на пода на къщата може да се изчисли най-малката ѝ големина на около 7.50 м дължина и 7.00 м ширина. Ако в основата се постави обаче, размерът на жилищното подподово вкопаване, дължината се оказва над 10 м. Къщата е имала две помещения. Първото е по-голямо, почти квадратно, намира се на югоизток. В него, поради високата температура при разрушаването, подът бе по-добре запазен, второто помещение е по-малко, продълговато правоъгълно, с лошо запазен под от около 7.00 м изток. Върху втвърдения на голяма площ и напълно запазен под въздействието на огъня под лежаха нападали останки от стени. Вкопаването под пода на къщата обект 206 е относително по-плитко, отколкото при другите къщи. То започва на северозапад с леко вкопаване, което може би достига до около 6.75 м на изток. За съжаление, точно тази част на профила е срязана от по-късната яма обект 300. След това следва едно коритообразно вкопаване от около 0.50 м с най-дълбока точка при 8.10 м изток. На изток вкопаването се изкачва отново нагоре.

Подредбата във вътрешността на къщите е недостатъчно изяснена. Около средата на източното помещение на къща обект 206 се намира кръг с диаметър 1.20 м. Той е заобиколен от сплеснат, средно 5 см висок надебелен ръб, който е нанесен върху пода. Площта във вътрешността е изгоряла до изпичане, на места порьозно, и се отличава ясно от околния под. Тъй като не бяха открити никакви доказателства за засводяване, би трябвало да се предполага открито огнище. Подобно огнище не бе открито в нито една друга къща.

Към тази постройка принадлежат 3 напълно запазени съда, над 130 керамични фрагмента, по които са запазени всички характерни белези на съда, необходими за възстановяването му, т.нар. керамични единства, и голямо количество отделни фрагменти. Малките находки са представени от фрагменти от антропоморфен идол и от "глинена бариера", от глинен модел на колело, както и от два правоъгълни съда. Като работни инструменти са документирани костени инструменти и шлифовани каменни оръдия, както и мелничен камък заедно с горен камък. В къща обект 206 бяха открити и доста животински кости.

Депонировки под каменните струпвания обект 371

Каменните струпвания с депонировки (обекти 241 и 253) бяха открити в ареалите L11 и K11, непосредствено до постройка обект 206, и главно по една права линия на югоизток от култовото съоръжение обект 037 в ареалите M09 и M10. Те са обхванати като обект 371. Каменните струпвания обект 371 лежат на югоизточния склон на селищната могила, но в пространството, ограничено от окопа обект 360. Общо в тази част бяха открити 26 отделни каменни струпвания,

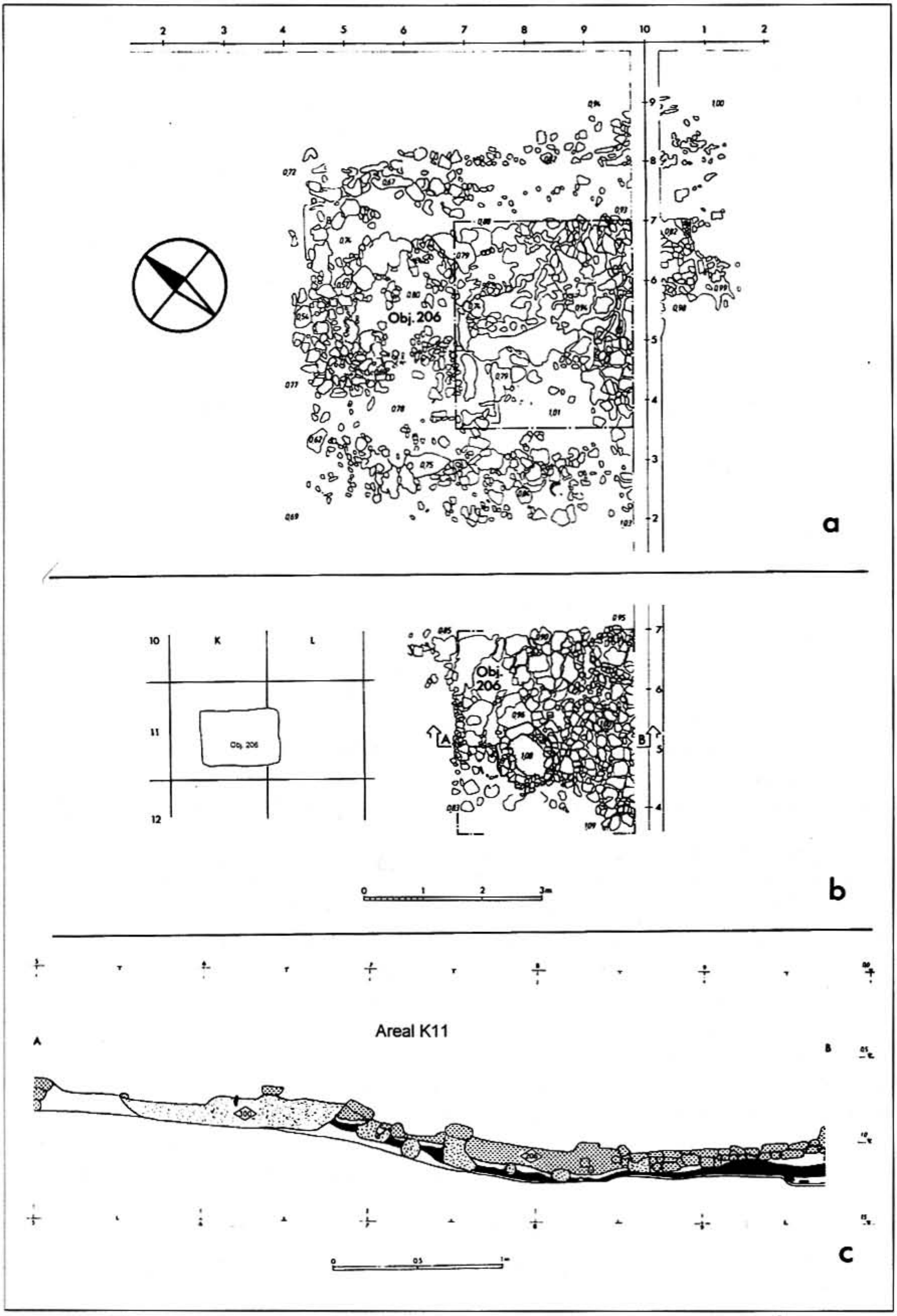
2 3 4 5 6 7 8 9 10 1 2
Obj. 206
a
10
K
L
11
12
Obj. 206
Obj. 206
A
B
0 1 2 3m
b
Areal K11
A
B
206
0 0.5 1m
c

Фиг. 18. Драма-Мерджюмекя – къща обект 206, план и профил.

(черно = остатъци от под; пунктир = остатъци от стени)

които отчасти бяха ерозирали и развлечени от оран с плуг. В плитките вкопавания под тях бяха открити по-малки и по-големи керамични фрагменти от Караново VI и кости, примесени с работни инструменти и култови предмети. Между другото, констатирано е напластяване, при което камъните лежат най-често в горната част, а керамиката и костите – по-скоро в долната. При някои натрупвания това се повтаря многократно. Правят впечатление преди всичко големите тръбни кости и ребрата, както и рогата от говедо. В някои случаи изглежда, че доста кости лежат в анатомически порядък. Особено трябва да се изтъкнат добавените човешки глинени пластики, призматични костени идоли, глинени рогове и фрагменти от култови масички. Общо само в ареалите M09 и M10 бяха открити повече от 20 такива предмета. Всички тези наблюдения, положението на предметите и подбраният материал говорят за преднамерена депонировка и отхвърлят каквото и да е случайно натрупване.

От стратиграфска гледна точка е сигурно, че тези депонировки са по-късни от селището от Караново V и от къщите от Караново VI обекти 244 и 380, защото в повечето случаи те бяха вкопани в останките им.

3.7.2 Уредба на селището

Къщите от Караново VI са систематично подредени върху една предварително подготвена кръгла площ, която е била заобиколена на едно и също разстояние от кръгов окоп (обект 360). Окопът ограничава селището на североизток, югоизток и югозапад. Обстановката при северозападната граница още не е напълно ясна. Тук до стръмния склон е открита двойна палисада. Съществува, обаче, и възможност за отграничаване чрез окопа обект 935, който едва през 1999 г. бе обхванат и не е напълно разкопан и датиран. Първоначалната площ за движение между къщите в голямата си част е ерозирала. Запазена е само настилката на един чакълест път (обект 449) по продължение на източната стена на къща обект 450.

Ако предварително се интерпретира планът на селището, ще се забележи, че доста къщи са групирани около едно свободно незастроено пространство. По-голяма свободна площ се разкрива от средата на селището в северозападна посока. Докато в центъра на селището местата на къщите са подредени по една ортогонална схема, къщите в периферията на застроената площ изглежда са вдигнати в кръг. Такива нарядко застроени селища, при някои от които къщите са градени върху подобна кръгла площ, са познати от доста местонахождения на културата Коджадермен-Гумелница-Караново VI. Не всички строежи от селището в Драма са едновременни, защото в най-малко два случая къщите са били два пъти преправяни (къща обект 244 и обект 019/306). Извън напълно запазените върху плана жилищни вкопавания, се срещат и фрагментарни вкопавания от други жилища, чийто план обаче, вече не може да се реконструира.

Начин на строеж и форма на къщите

На могилата Драма-Мерджюмекя поселищните останки от периода Караново VI могат добре да се идентифицират чрез жълтите или оранжеви оцветявания най-често с пясъчна консистенция, в които се срещат малки и по-големи къс-

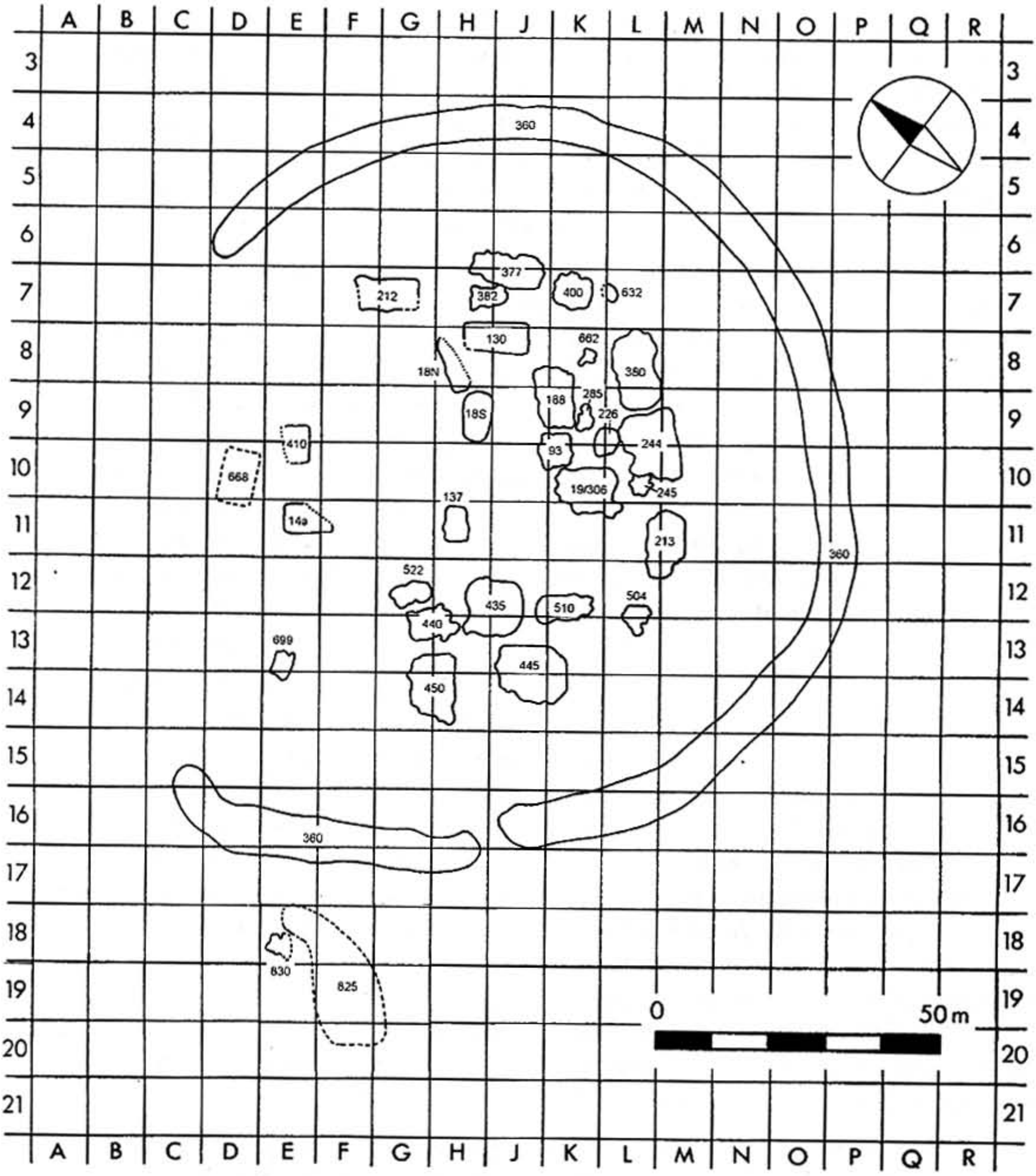
A
B
C
D
E
F
G
H
J
K
L
M
N
O
P
Q
R
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
360
377
212
382
400
632
130
662
18N
380
188
285
226
18S
410
244
93
668
19/306
245
137
14a
213
522
504
435
510
440
699
445
450
830
825
0
50 m

Фиг. 19. Драма-Мерджюмекя – план на селището от периода Караново VI.

чета от шлакирана жилищна замазка и въглени от горяло дърво. Тази пръст се получава от разпадането на сместа от глина-пясък, която е използвана за изграждането на стените на къщите, чиито очертания са отбелязани с оцветяванията. Жълтата до оранжева песъчлива пръст лежи в коритообразни ями, които по правило са вкопани в по-ранните пластове на Караново V при строежа на къща от Караново VI. Тяхната сива, варовита глинеста пръст цветово и по консистенция добре се различава от разпадналия се материал от къщите от Караново VI, който се е натрупал във вкопаните подподови пространства след разрушаването на къщите.

Липсва напълно запазен заравнен пласт с принадлежащата му площ, по която се е ходело. Досега са документирани общо 25 плана на жилища (обекти 014а, 018S, 018N, 019/306, 093, 130, 137, 188, 212, 213, 244, 377, 380, 382, 400, 410, 435, 440, 445, 450, 504, 510, 522, 668, 699) и най-малко пет, в по-голямата си част ерозирали подподови вкопавания (обекти 226, 245, 285, 632, 662) (фиг. 19). Към застрояванията от периода Караново VI принадлежат още и множество ями за колове, за хранителни запаси и с друга функция.

Повечето къщи от периода Караново VI върху селищната могила в Драма са ориентирани северозапад - югоизток. Като изключение могат да се посочат къщи обекти 244 и 188, които показват ориентация в посока север-североизток / юг-югозапад, както и къща обект 213, която е ориентирана североизток - югозапад. Според наблюденията, къщите са били продълговато-правоъгълни, с дължина от около 6.50 м до 13.00 м и ширина между 3.30 и 8.00 м. Всички по-големи къщи показват разчленен план с правоъгълна пристройка, прилепена към една от късите стени (къщи обекти 400, 244, 188 и 450). Само при къща обект 380 пристройката лежеше на югоизточната дълга страна. Планът можеше да се установи или чрез местата на коловете за стените (къща обект 137), чрез запазените останки от стени (къщи обекти 130 и 244), или чрез формата на вкопаването, по-точно на подподовото вкопаване (къща обект 213). В най-честите случаи реконструираният план е резултат от комбинация на повече наблюдения.

Стените на къщите можеха да се проучват само в ограничен брой случаи и върху късо разстояние. Те се състоят от твърда глина с малко примеси в тестото и са до към 25 см дебели. Вътрешната част на стените е била многократно измазвана с тънки, силно премесени глинени пластове и фина варовикова замазка. Върху белите стени е била нанасяна червена украса, очевидно в спираловидни образци. Обмазването, както и украсата, са били многократно подновявани. Горните повърхности на стените понякога показват отпечатъци от дъски и талпи. Във вътрешността на стените стояха колове с приблизително до около 0.25 м диаметър на разстояния от около два метра. Носещите колове не можаха никъде ясно да бъдат документирани във вътрешността на къщата, докато многократно обмазваните стени от трамбована глина в някои къщи бяха вдигнати върху подовата платформа без да бъдат носещи.

Диаметърът на използваните при строителството на стените колове възлиза на 0.20 - 0.25 м. Югозападната стена на къща обект 130 е запазена in situ в ареал H08 на дължина от 1.50 м и височина от 0.20 - 0.30 м. По продължение на осовата линия на основата на стената, на отстояние от 0.10 м, се намират отпечатъци от правоъгълни колове за стени с ширина на крайщата от 0.24 м. В 2.50 м дългата и до около 0.40 м високо запазената североизточна стена на къща обект 244 в пода бяха вкопани кръгли колове с диаметър 0.10 - 0.20 м и с най-големи отстояния един от друг от 0.30 до 0.70 м. В два случая дупките за колове бяха запълнени с тъмна хумусна пръст. По-малки останки от стени in situ са констатирани и в къща обект 213. Стенните колове бяха обвързани един с друг с плетка от снопчета пръчки, както потвърждават отпечатъците в стенната мазилка на къща обект 244. Външната и вътрешна повърхност на тази смес от глина с цвят на охра, примесена с пясък и трошляк, която обвиваше дървената конструкция, са покрити отгоре с обмазващ пласт, подновяван многократно в течение на времето. Вътрешното обмазване е било по начало много тънко – в къща обект 019 бе констатирано деветократно "боядисване" на варовикова основа, украсено с червен орнамент (Lichardus u.a. 1996, Taf. 20,2). Външната стена също е била многократно подновявана. Дебелите до около 2 см пластове се състояха от смес от глина-пясък, която в случая с къща обект 244 е била нанасяна 10 пъти. Запазените останки от стени са дебели до около 30 см. Досега няма никакви признаци за това, че и външните стени са били украсявани (боядисвани). Въз основа на тези наблюдения е ясно, че архитектурата при постройките от времето на Караново VI използва техниката на трамбована глина и плетеница от клони. Най-добри паралели за този начин на строителство, както и за вкопаните "килери", се намират в разпостранените северно от комплекса Коджадермен-Гумелница-Караново VI култури Болгради-Алдени II и в Триполие А (Dragomir 1983; Бейлекчи 1978).

Между стенните фрагменти от Драма няма никакво доказателство за прозорци. Входът се е намирал на една от късите стени и би могъл да бъде, както при къща обект 137, широк до около 1.70 м (фиг. 20). За формата и за естеството на покрива няма никаква информация. Вероятно имаме работа с фронтонна конструкция, каквато е документирана при фрагментите от глинени модели на къщи от Драма. При къща обект 440 извън подовата платформа бяха подредени най-малко четири дебели кола, които може би са носели двускатен покрив. Покривите са били покрити вероятно със снопчета връшини и са затиснати с камъни, което се потвърждава от многобройните камъни във вкопаванията под къщите, често по протежение на стените. Къщите от Караново VI в Драма са едноетажни. Само при къща обект 244 можа несъмнено да се докаже, че е съществувал горен етаж (Fol u.a. 1991, Abb. 4). Около 30 см по-високо лежащият в развалините горен под е бил при пропадането в "килера" значително по-силно натрошен от по-добре запазения долен под. Той се извисяваше над непосредствено лежащите под него находки и съоръжения, като например издигащата се запазена куполна пещ обект 403. Горният етаж е съдържал също една куполна пещ и е бил разделен на две помещения от междинна стена. В приземния етаж лежаха още in situ смачкани от падналия върху тях горен етаж съдове грубо домашно производство, обикновени сервизи и множество работни инструменти. Сред развалините на горния етаж напротив, се намираше почти само най-фината, извънредно богато украсена керамика.

Подовете на къщите са разположени наравно със земята върху подподовото вкопаване ("килера") и се състоят вероятно от дебели дървени талпи. Запазените поради огъня находки в къща обект 244 позволяват да се разбере как са се изграждали подовете на къщите.

При срязването на пълнежа на вкопаването под къщата непосредствено върху дъното му нормално се очертаваше един около 5 см дебел, черен и съдържащ много въглени пласт, който, както показаха изследванията, може да се интерпретира като останки от разрушения дървен под. Върху дървения под е бил нанасян 7-8 см дебел пласт от трамбована глина, чиято горна повърхност е била заглаdensa и измазана с варовик. В къща обект 244 можеха да се видят отпечатъци от плоски талпи от пода, които при разкопаването на къщата се забелязваха като горели тънки линии трамбована глина. Върху трамбованата глина са били полагани плетени рогозки, чиито отпечатъци в някои случаи са запазени върху горели

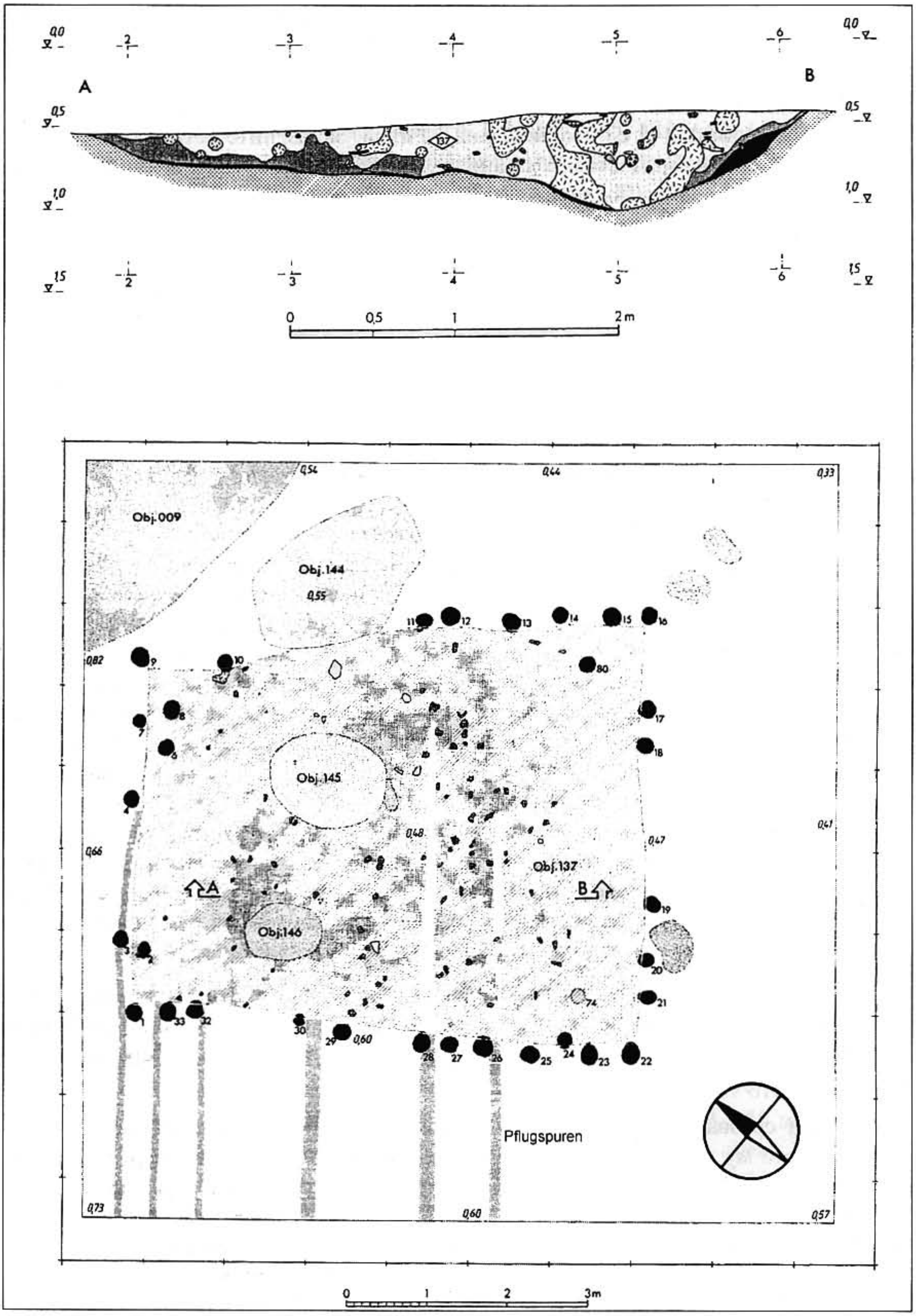
0,0
A
B
0,5
1,0
1,5
2
3
4
5
6
137
0
0,5
1
2 m
Obj.009
Obj.144
0,55
Obj.145
Obj.146
Obj.137
A
B
0,54
0,44
0,33
0,82
0,66
0,48
0,47
0,41
0,60
0,73
0,60
0,57
74
80
Pflugspuren
0
1
2
3m

Фиг. 20. Драма-Мерджюмекя – къща обект 137, план и профил.

(черен пласт = остатъци от под)

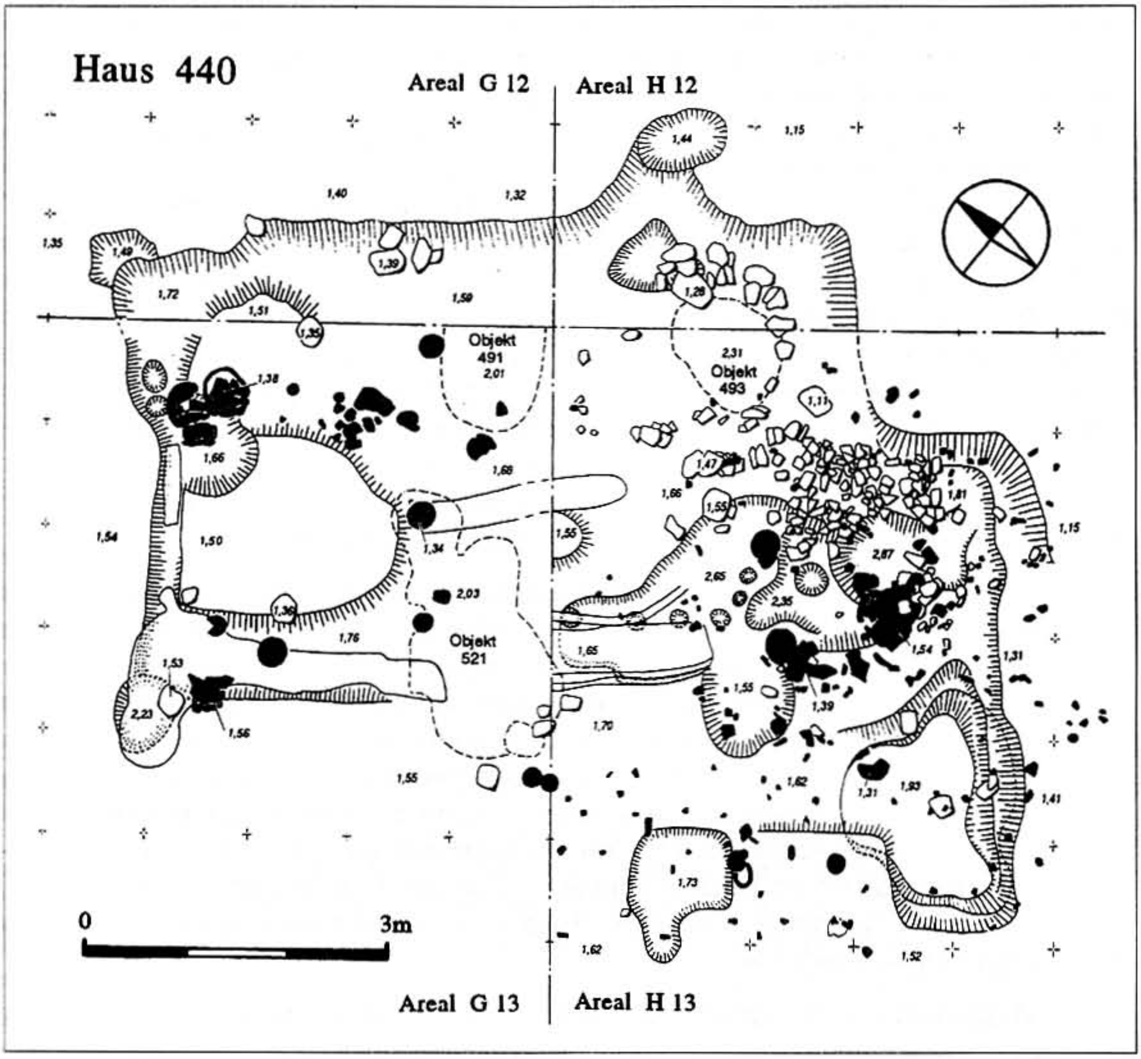

Фиг. 21. Драма-Мерджюмекя – "килер" на къща обект 440 от периода Караново VI. (черно = керамика)

късове от нея. Наблюденията в подподовото вкопаване обект 440 дадоха важни информации за стабилизирането на дървените колове (фиг. 21). Тук именно по цялото протежение на стената беше вкопана правоъгълна канавка. Малки вкопавания показваха, че в нея са били поставени къси вертикални колове, които вероятно са поддържали дървената носеща конструкция за пода на къщата. Едно идентично строителство, макар и не толкова изразително, показват разрезите през къща обект 213.

Подовете на къщите покриват лежащите под тях неправилно оформени вкопавания ("килери"), които са различно оформени. Северният профил на ареал L10 показва един разрез, ориентиран изток - запад през вкопаването ("килера") под къща обект 244. Западният край на къщата и, следователно, нивото на подпорните греди на равния дървен под лежат при 2.40 м изток. Вкопаването пропада от там навън първоначално плитко на изток, след това по-стръмно и достига най-дълбоката точка от 2.24 м под кота 0 в квадрат 78. При тези обстоятелства между пода на вкопаването ("килера") и пода на къщата е съществувало празно пространство с най-малко 1 м височина. При къща обект 213 на западната стена на вкопаването се показаха не само последните in situ останки на една измазана с глина стена върху 0.60 м дължина, но и in situ останки от хоризонталната подпорна повърхност на дървените талпи на жилищния под. От тук нататък дълбочината на вкопания "килер" може да се изчисли на 0.90 м. Вкопаните и покрити "килери" са функционирали очевидно като изолация за защита от студа и влагата през зимата и за охлаждане през летните дни (табл. 5). Тези вкопавания със сигурност не са били правени първоначално за добив на строителен материал, защото можа да се докаже, че използваната при строителството на къщите глина е с друга консистенция и вероятно е била изкопавана извън площта на селището. Един вход към вкопаването от страни навътре е почти невъзможен. Вкопаванията са по-малки от очертанията на къщите, и ако те, както при къща обект 244 и къща обект 130, се издигат малко по-високо, разликата в нивото между пода на къщата и пода на вкопаването е толкова малка, че не позволява никакъв достъп.

При разрушаванията на къщите вкопаванията не са били запълвани. Това е особено ясно от схождащите се профили на обектите. Във всеки профил, макар и не напълно запазен, върху неразрушения културен пласт от Караново V лежи остатък от овъглен дървен под. Върху него следват, поне там, където обектите са по-добре съхранени от интензивен огън, останки от подове от трамбована глина. При катастрофата от пожар носещата подова дървена конструкция, която е върху вкопаването, е изгаряла или се е овъглявала. Подът е пропадал във вкопаването и е приемал неговите очертания. При по-нататъшното разрушаване на къщата навътре във вкопаването са падали покривът, стените и вътрешните конструкции, заедно с общия домашен инвентар. Това е документирано чрез отпечатания профил през къща обект 244.

Вътрешната мебелировка на къщите може да се документира с останки от куполни пещи и принадлежащите им глинени лавици (банки). В повечето къщи бяха открити останки от куполни пещи. Подът на огнището се състои от една до 3 см дебела замазка от варовик и глина, с фино загладена горна повърхност и с основа от настилка от дребни фрагменти (обект 213) или от камъни (обект 244). Под пещта в къща обект 213 следваше червено-кафява, изпечена, трошлива глинена мазилка. Северният ръб в горната част е отчасти изкъртен. Пред него лежат леко косо движещи се надолу няколко горели пласта от глинена мазилка. Най-добре запазена бе пещта обект 403 в къща обект 244 (табл. 4).

Почти напълно запазената пещ бе хлътнала заедно с пода на къщата в подподовото вкопаване. Куполът е образуван в ядрото си от глина със силно органични примеси и е бил многократно измазван с глина и покриван с варовик. Отворът е полукръгъл и около 0.40 м широк. Издигнатото място за огън над подовото ниво включва огнище от пясъчно-варовикова глина, което е било положено върху каменна подложка. Директно при отвора на пещта странично лежеше една 35 см широка лавица (банка), която е служила за място за поставяне на съдовете. Плоска подложка от чакъл под плочата на огнището може да се тълкува като изолационен пласт или топлинен акумулатор. Наблизо до пещта се намираха големи питоси, цедилки и черпаци, както и мелнични камъни, стъргалки и чукалки. Други съдове в тази къща сигурно трябва да са стоели върху лавици по протежение на стените, както показва поредицата от разрушени съдове. Върху лежащата лавица (банка) на една друга пещ (в къща обект 380) бе вградено по-голямо гърне като постоянна инсталация. В него все още лежаха камъни за затопляне на водата (Lichardus u.a. 1996, Taf. 19,3).

В разрушените от пожар къщи бяха намерени освен това керамична покъщнина и друг инвентар. Най-добри примери за това предлагат къщите обекти 212, 380 и 244. Така в къща обект 244, близо до западната стена, бяха открити сред останките й голям брой цели съдове, някои от които още бяха един в друг. Първоначално те трябва да са стоели върху незапазена дървена или глинена лавица (банка) по продължение на западната стена и при пожара на къщата са паднали на пода (Fol u.a. 1989, Abb. 14; Lichardus u.a. 1996, Taf.19,2). Когато овъглените талпи на пода са поддали, съдовете са се смъкнали заедно с изгорелите отломъци в подподовото вкопаване. Както показва картирането на намерената керамика, в западната част на къщата очевидно са се намирали и по-големи съдове върху пода в средата на помещението. Общо бяха разкопани до около 200 цели съда, които са принадлежали към керамичния инвентар на къща обект 244. Става дума за използвана керамика във формата на съдове за готвене и съхраняване на хранителни продукти, за малки съдове за пиене, а и за особено богато украсени серии от най-фина керамика. Работни инструменти от камък, кост, рог и глина, части от украшения за облекло и предмети за култови и религиозни практики принадлежат към инвентара.

Представените селищни обекти се допълват от многобройните ями с различни форми и функции. Обикновено те се намират близо до къщите, но понякога – и по-далеч от тях. Точната функция на някои ями не можа да се изясни. Различават се, обаче, две основни форми. Към едната спадат големи, плоско вкопани ями с неправилна форма, които са в непосредствена връзка с къщите и при това са запълнени с материал, съвсем сходен на този от подподовите вкопавания. Към другата форма се отнасят преди всичко по-отдалечени от къщите и встрани от тях по-малки кръгли до овални ями, които са вкопани коритообразно на различна дълбочина в застроената площ и част от които са били използвани за хранителни запаси. Ямите с жълт до оранжев пълнеж се различават чрез пълнежната пръст от такива с глинест пълнеж, които се намират предимно на запад. Те са разхвърляни привидно безсистемно от най-високата точка на селищната могила до северозападния и североизточния склон. В някои от тези ями бяха поставени по-големи фрагменти от съдове. В яма обект 048 бяха депонирани дори цели съдове.

Пътната настилка обект 449

Пътят 449 представлява лента, настлана с малки камъни и с керамични фрагменти. Тя идва от югозапад и отива нагоре към средата на могилата в ареалите H14 и H13 между къщи обекти 450 и 445 и обекти 440 и 435. Настилката представлява плътен пласт от фино фрагментирана керамика, камъни и кости. С малки изключения тя бе проследена в ареалите H14 от 4.00 до 5.00 м изток. Пръстта върху настилката бе тъмнокафява глина и съдържа по-голям брой варовикови частици. Намираха се и червеникавокафява глинена замазка, и жълта глина.

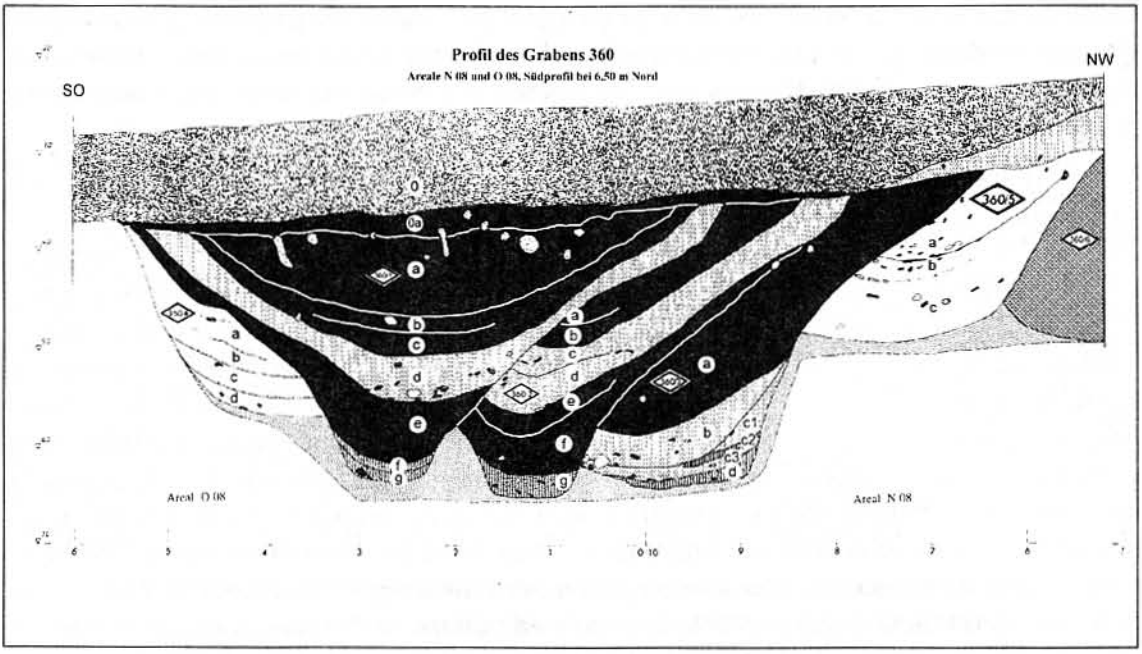

Фиг. 22. Драма-Мерджюмекя – профил на окоп обект 360.

Начертаните в доста разрези профили ясно показват, че по-късната фаза на къща обект 450 е пресякла западната част на настилката. По този начин най-малкото става очевидно, че настилката е по-ранна от по-късната фаза на къща обект 450. Откритият материал от керамични фрагменти при разкопаването на настилката съдържа много малък процент ранна керамика от периода Караново VI. Следователно, относителната датировка е донякъде гарантирана. Едновременността с по-ранната фаза на къща обект 450 е възможна. Що се отнася до функционалната интерпретация на настилката, то външният вид, формата и преди всичко местоположението й в селищните ареали позволяват да се заключи, че става дума за настилков път, който е идвал от юг и е водел към центъра на селището.

3.7.3 Ограничителният окоп обект 360

Две трети от селището е заобиколено от дъговиден окоп (обект 360). Окопът е със значителна дълбочина и ширина. Той е многофазен – могат да се констатират най-малко шест негови пода (фиг. 22). В северния участък обстановката не е още напълно ясна. През 1999 г. под дълбоките ерозионни пластове бяха установени следи от един окоп обект 935 в права линия, с най-малко три фази. Проучванията тук още не са приключени и контурите на окопа, както и датировката му, не са напълно изяснени. В пълнежа на окопа досега бе открита преди всичко керамика от периода Караново VI.

Вертикално-стратиграфски е наистина ясно, че този окоп е по-ранен отколкото лежащата извън оградената селищна площ постройка обект 668 от времето на Караново VI.

По продължение на вътрешната стена на окопа можеше да се наблюдава една около 25 м широка зона без всякакви следи от селище. Контролните сондажи показаха, че ивиците в нея са останки от земен вал, който в основата си е бил укрепен с камъни. В пълнежа на окопа се намираше основно материал Караново VI и в малък обем Караново V. От особено значение е наблюдението, че в окопа са били депонирани и почти напълно запазени съдове от периода Караново VI, което би трябвало да бъде доказателство за това, че след като съоръжението е изпълнило първоначалната си функция, то е било преднамерено запълнено с отломки от разрушените къщи. Преднамереното запълване, както изглежда, е било извършено и по ритуална причина, която проличава от депонировката на кремъчни остриета в окопа (Lichardus / Lichardus-Itten 1993, Abb. 3,1.2.4.5).

Различните напластявания в окопа се наблюдаваха най-добре в контролния сондаж SS1 на източния склон на селищната могила в областта на ареал N08 и O08 (фиг. 22). Сондажът е поставен с 3.50 м ширина в посока северозапад - югоизток по продължение на северния профил на ареала. Благодарение на двата профила, най-малко 6 фази на окопа, отбелязани като обекти 360/1 до 360/6, можаха да бъдат със сигурност установени.

В краткото описание на профилните обекти нека най-напред споменем най-горния пласт (**0**), който е образуван от чернозем и е по-мощно развит на югоизток. На изток той е 1.05 м дебел, докато на северозапад – само 0.30 м. Тук между него и горната граница на културния пласт се намираше един клин от светлокафява, пропита с варовик глина – вероятно запазени останки от вал, който е разположен под окопа във вече запълнен окоп (ср. за това по-нататък).

Дъното на най-късния окоп обект 360/1 лежеше при 2.70 м изток в ареал O08 или общо на 3.80 м под днешната повърхност. То е плоско заоблено и широко 0.80 м. Стените на окопа са в долната си част стръмни, горе – полегати. Непосредствено под чернозема окопът бе широк 6 м. Един лещовидно очертан, тънък глинен пласт 360/1 (**0/a**) е възникнал или чрез въздействието на хумусната киселина и може да се разглежда като хоризонт на образуване на чернозема, или като най-горен пълнеж на окопа. Първият със сигурност интерпретиран като окопен пълнеж пласт 360/1(**a**) се състоеше от фино структурирана, сивокафява глинеста пръст. Фини, тънки ленти преди всичко в средата на окопа позволяват да се заключи за едно постепенно запълване или заливане. Структурирани по сходен начин бяха малко по-светлите пластове (**b**) и (**c**). Пласт (**d**) лежи на запад върху стената на окопа и на изток върху пласт (**e**). Грубозърнестата тъмнокафява глинеста пръст съдържаше по-голямо количество керамика, кости и дървени въглени. Пласт (**e**) се състоеше от фин, сивокафяв материал с малко археологически впръсквания. Последен се оказа и съвсем малко по-тъмният, 8 cм дебел пласт (**f**). Найранното запълване (**g**) можеше да се различи от заобикалящата го стерилна пръст по по-тъмния му цвят.

Окоп обект 360/2 не се различава съществено от по-късния по форма и пълнеж. Той беше обаче точно 1.40 м изместен прò на запад и, следователно, прорязан на изток в по-голямата си част от окоп обект 360/1. Широкото 0.70 м плоско дъно на окопа лежеше 0.20 м по-дълбоко от това на по-късния окоп. Пластовете (**a**) и (**b**) съответствуваха приблизително на пласт 360/1(**a**), пластовете (**c**) и (**d**) –

на пласт 360/1(**d**). Те съдържаха обаче значително по-малко керамични включвания и преди всичко по-малко въглени от горяло дърво. Пластовете (**e**) и (**f**), които могат да се разделят ясно един от друг само в средата на окопа, се състояха от твърда сивокафява глинеста пръст с фрагменти керамика, кости и въглени от горяло дърво. Най-ранният пласт пласт (**g**) можа да се различи от стерилната почва само въз основа на малко по-тъмния му цвят и на частиците от въглени.

Общо за окопите обекти 360/1 и 360/2 и за пластовете им 360/1(**d**) и 360/2 (**c-d**) би трябвало да се каже, че са били структурирани по описания начин след вторично положената стерилна пръст. Тази ситуация, както и начинът на запълване, позволяват да се изясни наличието на вал, който съпровожда окопа от вътрешната му страна. За изграждането на вала е била използвана стерилна пръст, поради което в тази фаза на окопа се е свлякъл строителен материал.

Окоп обект 360/3 е най-ранният от трите окопа със сравним пълнежен материал. Той също се намира изместен пò на запад. Плоското дъно със своите 1.80 м е сравнително широко. Пласт (**a**) обхваща общия горен пакет от пластове с мощност от 2.40 м. Тъй като пласт (**a**) е бил изкопан в по-голямата си част при удълбочаването на окопа обект 360/2, наличните профилни разстояния не позволиха никакво по-нататъшно делене. Структурата, консистенцията и впръскванията отговарят напълно на пласт (**a**) в окоп обект 360/1. Пласт (**b**) се състоеше от тъмнокафява глинеста пръст. Върху неговото дъно се намираха в план множество камъни с големина на човешка глава. Пласт (**b**) изглежда е вкопан отчасти в лежащия под него пласт (**c**). Охрово-кафявият глинест пласт (**c**) може да се разграничи на пластове (**c1**) до (**c3**) чрез фини тънки ивици от въглени от горяло дърво. Тънкият пласт (**e**) може да бъде различен от стерилната почва пак само чрез фините впръсквания от въглени и керамика.

По-ранните три окопа се различават от досега описаните чрез формата, големината и външния си вид. Тяхната относителна хронология е неясна. Сигурно е само, че обект 360/4 е по-ранен от обект 360/1 и обект 360/6 по-ранен от обект 360/5. И двата са по-стари от обект 360/3.

Вкопаният в стерилната пръст окоп обект 360/4 беше срязан на запад от окоп обект 360/1 до почти три четвърти от обхвата му. Окопът имаше по-плитко, широко и заоблено дъно и полустръмни стени. Еднородното му запълване се състоеше от леко синкава, блестяща, тъмнокафява глинеста пръст с отделни варовикови и керамични разпръсквания и можеше да се разчлени чрез фини варовикови ивици на пластове (**a**) до (**d**).

Лежащият пò на запад окоп обект 360/5 беше в по-голямата част от източния му дял разрушен от окоп обект 360/3. Формата и пълнежът съответствуваха на обект 360/3, макар че пласт (**a**) правеше впечатление на малко сив. Пласт (**b**) бе разделен от пласт (**a**) чрез една фина варовикова лента. Двата пласта съдържаха сравнително много керамични включвания и такива от въглени от горяло дърво, които в най-ранния пласт (**c**) липсват.

За предполагаемо най-ранния окоп обект 360/6 може да се каже малко. Формата и пълнежът му обаче изглеждат сравними с окоп обект 360/5.

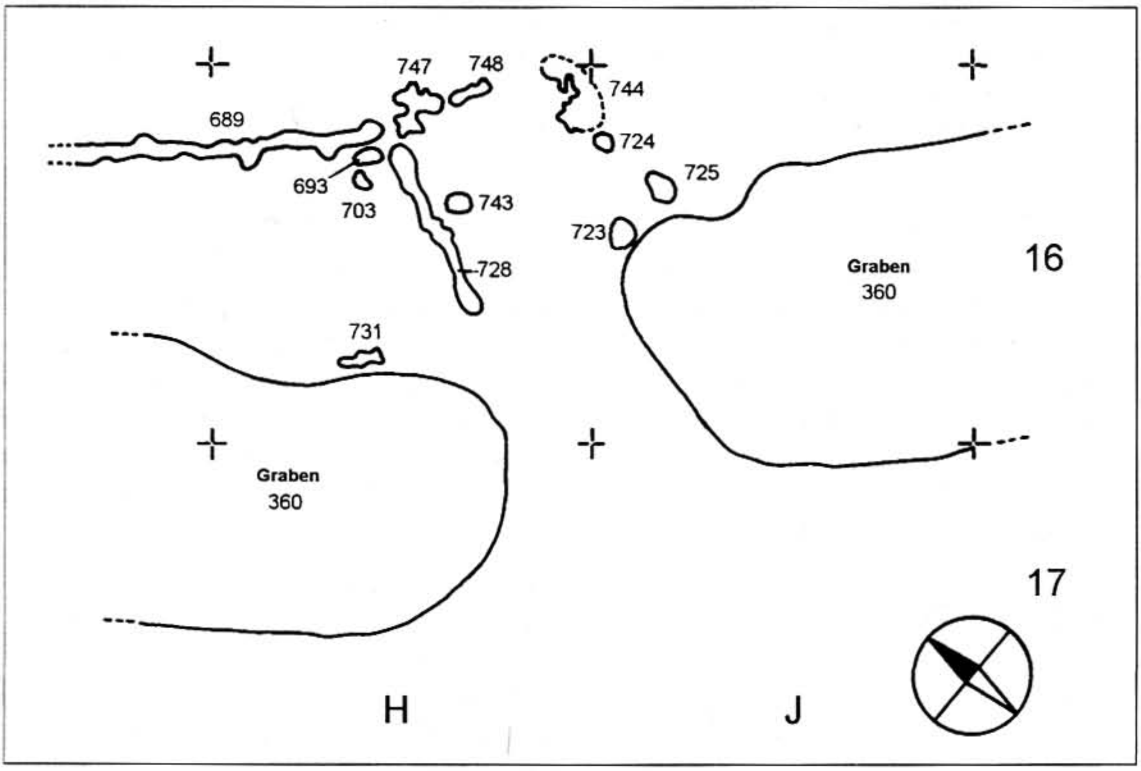

Фиг. 23. Драма-Мерджюмекя – окоп обект 360 – детайл, входът от юг.

Що се касае до датирането на най-късния окоп, най-вероятно е той да бъде отнесен, въз основа на открития керамичен материал, към една "по-късна фаза" на Караново VI. Под термина "по-късна фаза" бихме желали да разбираме едно развитие, което е по-късно от поселищните съоръжения на периода Караново VI. От трите по-ранни окопа досега произхожда много малко керамичен материал, за да бъде предположена точна датировка. Не е изключено те да са запълнени и с останки, който принадлежат към една по-късна фаза на селището от периода Караново V.

В южния профил на SS1, западно от окоп обект 360 и непосредствено под хумуса, се показа плитко вкопаване. За да се изясни, бе отворен нов контролен сондаж SS2 в посока югозапад в ареал N08. Върху стерилната почва се появи каменен пласт, който вероятно е укрепвал земния вал зад окопа. Намираните в окопа отделни камъни произхождаха вероятно също от този вал. Както вече бе споменато, запазените в няколко пласта и височини "стерилни" пълнежни пластове могат да се интерпретират като материал, пропаднал от вала.

Чрез проучванията в ареалите H16, H17, J16 и J17 можаха окончателно да се документират два края на окопа (фиг. 23) на югозапад от разположението на селището. Оказа се, че северозападният и югоизточният край на окоп обект 360 са разместени малко един спрямо друг, при което югоизточният край лежи малко по-високо от северозападния. Между тези разместени крайща на окопа бе оставен земен мост от 4.30 м, който може да се счита за вход към селището. Върху вътрешната страна на прохода ни се отдаде да документираме една правоъгълна конструкция от доста палисади и ями (обекти 728, 747, 748, 746, 744, 723, 724, 727) с около 4 м ширина и 4.80 м дължина. Ако става дума за входа между двата края на окоп обект 360, то би следвало да се докаже, че ямите обекти 701, 702 и 743 в ареал H16 са включени във входната конструкция.

3.7.4 Палисадата в северозападния край на селищната могила

На северозападния край на селищната могила, където чрез геоложки изследвания бе установен някогашен стръмен склон, в ареалите D14, D13 и D12 можа да се документира палисада, която е разположена в посока югозапад - североизток. Отворените в тези ареали повърхности трябваше да се разкопаят до достигането на стерилна почва, защото следите от местата за коловете можеха да се разпознаят едва в естествения грунт. В областта на проучваните ареали той е образуван от средно до тъмнокафява глинеста пръст. В пластовете се среща смес от бежово оцветен пясък и чакъл.

Разпознатите в ареалите D12 - D14 места за колове са подредени по двойки. Центровете им, погледнато в посока изток - запад, са отдалечени около 0.90 - 1.30 м. Разстоянието между две двойки колове възлиза в ареал D12 на около 1.60 - 1.80 м. В ареал D13 разстоянието североизток - югозапад между двете двойки колове от 3.20 м е почти два пъти по-голямо. Все още не може да се реши дали не е разпозната междинна двойка колове или трябва да се допусне вход. Всички места за колове показват една приблизително кръговидна до овално очертана форма. В единични случаи се среща и неправилно очертание. Кръглото място за греда обект 939 в посока северозапад - югоизток се намира срещуположно на лежащото изток място за кол обект 940 с продълговата, тясно-овална форма, при което югоизточният участък на мястото за кола се появява в източния профил на ареала. Останалите места за колове, които са кръгли до овални, се разделят по техния още доловим диаметър на две големи групи – по-големите достигат 0.50 - 0.70 м (към тях принадлежат местата за колове обекти 932, 936, 937, 939, 941, 942), малките, каквито са местата за колове обект 931 и обект 933, показват максимален диамътър само от около 0.25 - 0.30 м. Керамичният материал позволява местата за колове да се датират към периода Караново VI.

Обобщаващо казано, палисадата е построена от двойки стоящи едни срещу други колове. Двойките колове са поставени на разстояние от 1.60 - 1.80 м. По този начин е образувана палисада, която върви по северозападния склон на селищната могила върху геологически констатирания стръмен бряг, и, следователно, допълнително укрепва защитата на западната част на селището. Дупките от колове от малко по-друг вид – обекти 878, 879, 882 и 883 в ареал D14 – може би подсказват съществуването на врата. Тези колове бяха с малък диаметър (0.25 - 0.35 м), но относително по-дълбоко вкопани в чакълестия пласт. На местата за колове обекти 879, 882 и 883 не можа да се достигне долния край, тъй като, поради тесния диаметър на дупките за колове, пълнежът можеше да се изчерпи само до една ръка разстояние. Тяхната голяма дълбочина може да се обоснове с това, че тези колове са принадлежали към входна конструкция и по тази причина е трябвало да бъдат добре закрепени с дълбоко забиване в чакълестия пласт. Забелязаното запълване в тези дупки за колове с рохкава, оранжевочервена, пясъчна пръст се различава от тъмнокафявата до черна, глинеста пръст на запазените само на малка дълбочина ями за колове обекти 877, 880, 881, 884 и 885, което доказва може би една различна тяхна функция. Нито стратиграфското местоположение на находките, нито откритият керамичен материал от досега разкритите места за колове могат да датират палисадата към периода Караново VI.

3.7.5 Ями за глина обект 825 и обект 830

Чрез сондажи със сонда и сондажни разкопки извън ограниченото от окопа селище в ареалите E18, F18, F19, F20, G19 и G20 бе установена една неправилно оформена яма (обект 825), която по времето на периода Караново VI е била максимално дълбока 0.80 - 1.00 м (фиг. 19). Благодарение на сондажите 28, 29 и 31 и на множеството дълбоки 1-2 м пробиви със сонда формата на ямата се уточни като неправилна овална. Най-голямата й дълбочина може да се постави в ареал F19, докато на югозапад ямата се изравнява. От обширните теренни наблюдения бяха реконструирани един основен профил северозапад - югоизток и един в посока североизток - югозапад. Неправилната дълбочина и форма показват, че ямата е била може би използвана за добиване на суровина за производство на глинени изделия. Лежащият направо на пода й пълнеж от пясъчна глина е примесен с частици от глинена мазилка, късчета въглени от изгоряло дърво и отделни останки от кости. Това говори за едно, вероятно целенасочено запълване със селищни отпадъци. В пълнежния пласт не можа да се наблюдава многофазност. Ямата е покрита от покривен пласт от времето след периода Караново VI с дебелина от 1-2 м. Обемът на пространството на тази яма бе изчислен на около 190 м^3.

Изследванията в ареал E18, където можа да се открие една част от голямата яма за глина обект 825, разкриха в югозападна посока на разстояние само от 0.80 м от обект 825 друго оцветяване. То бе маркирано като обект 830 и се оказа друга яма за глина на около 0.80 м под черноземa. След снемането на хумусния пласт се очерта неправилна, вълнообразно свиваща се и изпъкваща разграничителна линия. Установената площ на ямата обхваща около 4.40 x 4.00 м. Пълнежът й се състоеше от сива, глинеста, силно варовита пръст. Общата форма на ямата, приблизително закръглено-четвъртита, въпреки неправилните очертания на границите й, ясно се открояваше благодарение на тази пръст от заобикалящата я червеникаво-кафява, на някои места в сондажа и средно- до тъмно-кафява глинеста пръст. При дълбочина от около 0.55 м яма обект 830 имаше пространство от около 7 м^3. Профилите не показаха никакво напластяване на обекта. Той се състои от еднородна, сива, глинеста пръст, което говори за еднократно запълване, извършено скоро след изкопаването на ямата. От яма обект 830 бяха извадени значителен брой керамични фрагменти, дребни находки и кости. Те контрастират на липсата на находки в околната червеникавокафява, глинеста, варовита пръст, която в тази част на селищната могила е равнозначна на стерилната.

3.7.6 Към систематизацията на открития материал

При систематизацията на открития материал ние се придържаме строго към затворените находищни комплекси, както те са представени чрез инвентара

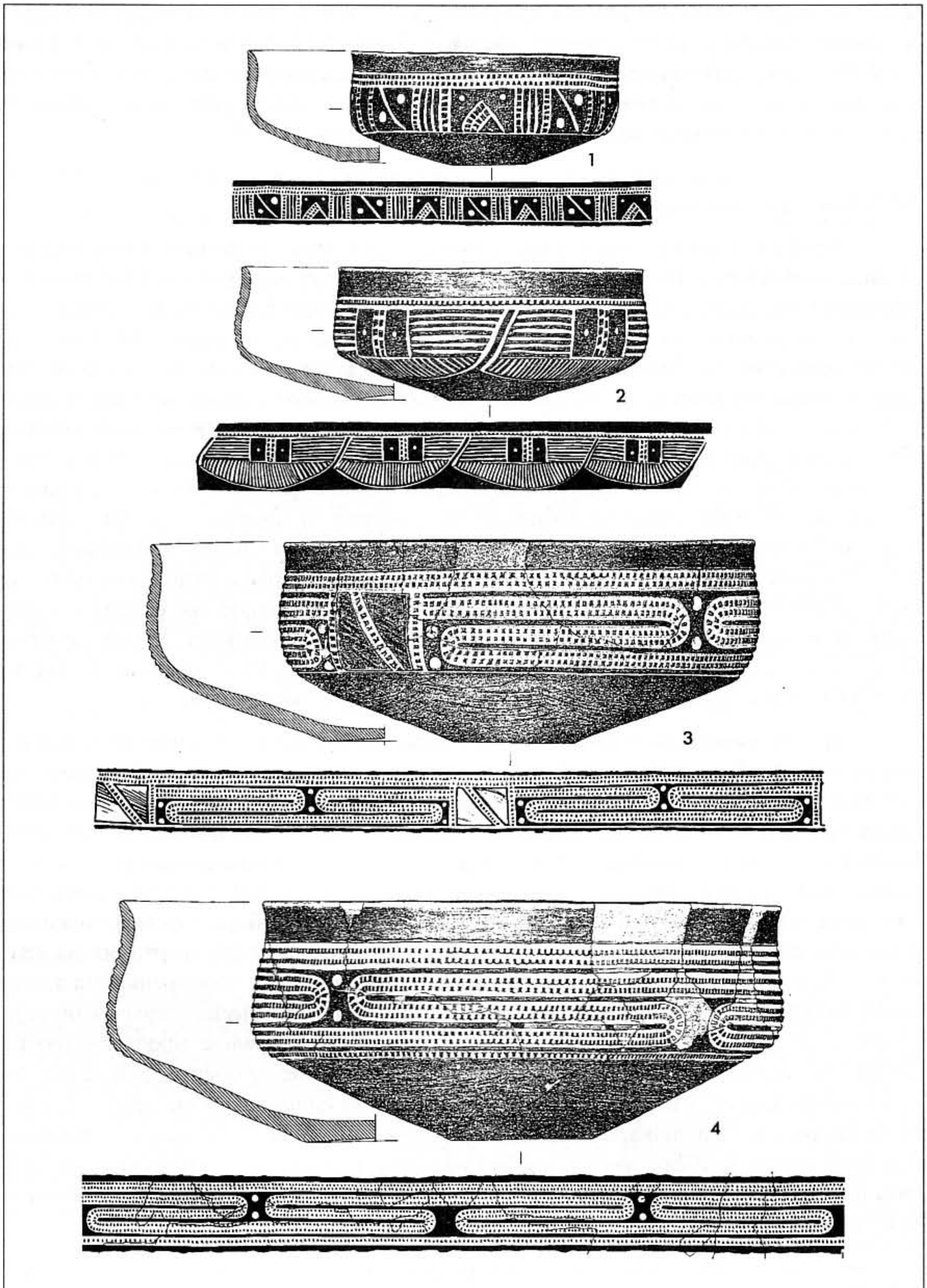

Фиг. 24. Драма-Мерджюмекя – керамика от периода Караново VI.

на къщите в района на селището. Една яма не е затворен комплекс, но вкопаванията на къщите с техния разрушен домашен инвентар са затворени. Те предлагат отлични възможности да се изследват съставът и значението на археологическия материал, който принадлежи към отделните къщи. Естествено, при това трябва да се вземат под внимание различните стадии на запазване. Най-добри перспективи обещават онези случаи, при които общата домашна покъщнина е погребана от разрушенията на стените и, следователно, е била истински запечатана.

При находките статистически преобладава главно керамиката. Една къща предоставя по правило около 15 000 керамични фрагмента. Основната им маса, покрай неукрасената керамика, съставляват фрагменти от украсени с врязана, кербшнит и графитна украса, както и канелирани съдове. В благоприятни случаи от една къща могат да се реконструират до към 200 съда. Документираните форми на съдове са преди всичко купи, паници, чаши, панички и шишета. В къщите се намираха цели комплекти от керамика за маса, керамика за готвене и запасна керамика, както и съдове със специфични функции – капаци, черпаци, лъжици, съдове за добив на сол, фунии и цедилки. Грижливо е изработена не само фината, но и грубата керамика. Единството на техниката на производство и основните форми подсказват една висока стандартизация. Многократно са намирани дъна на съдове със следи, които позволяват да се заключи, че е използвано бавно въртящо се колело. Впечатляваща е преди всичко прецизността, с която отделните мотиви са въвеждани в общата система на украса. Провежданото по квадрати събиране на керамиката позволява да се проследят и взаимозависимостите с онзи материал, който бе разкопан извън вкопаванията на къщите. Обработката на керамиката става по една система, която е представена подробно в Приложение 1.

Керамиката от периода Караново VI е изработена от глина, която е примесена с пясък, варовик или камъчета и е редуциращо или оксидиращо изпечена. Повърхността й е по правило грижливо полирана и е в червеникъв, червенокафяв, сивокафяв и сивочерен цвят. Украсата се състои от отделни широки врязани линии, които могат да се разширят към канелюри (фиг. 24). Освен това се срещат и фини, гъсто разположени една до друга врязани линии и кербшнитови украси в хоризонтално подреждане (фиг. 25). Прилаганата техника на врязване с гъсто прокарани една до друга линии и отчасти с линии една върху друга ограпавява горната повърхност, което е типичен орнаментален маниер по това време. Повърхността може да се ограпави и по по-лесен начин. Отделните врязани линии, но и канелюрите и грапавата повърхност са инкрустирани с бяла и жълто оцветена варовикова маса. Характерно е и графитното рисуване с негативни образци. Поставените върху съдовете пластични ленти с или без украса от отпечатъци от нокти са вертикално, косо или извито подредени. Пластичните пъпки се разпределят редовно хоризонтално по три, четири или пет в групи. Те се срещат и самостоятелно. По правило са разпределени по максималния диаметър на съда.

Керамиката от периода Караново VI от Драма ясно се вписва в традициите на керамиката от периода Караново V. В затворените домашни инвентари се намират многобройни стандартни изделия с типична врязана украса, с канелюри и ограпавена повърхност, които досега бяха считани за водещи типове във фазите Марица IVa и IVb, както и фаза I и отчасти и фаза II на култура Караново VI

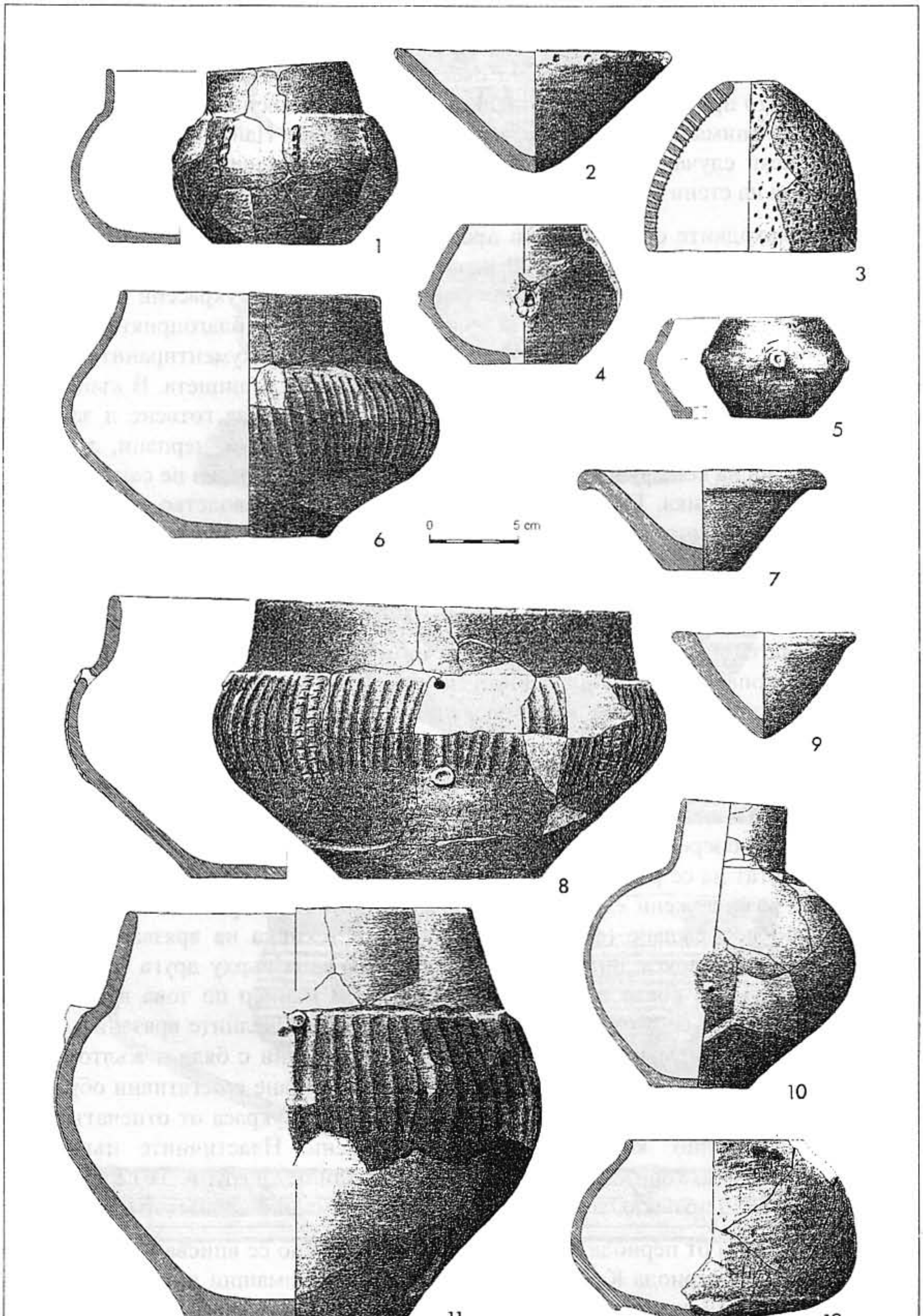
1
2
3
4
5
6
0
5 cm
7
8
9
10
11
12

Фиг. 25. Драма-Мерджюмекя – керамика от периода Караново VI.

(Vajsová 1966; Тодорова 1986). Затова трябва да се провери дали тази ситуация отразява една регионална особеност и е типична само за областта на Долна Тунджа, или този резултат трябва да породи принципиално други критерии при разделянето на периода Караново VI.

Досегашният преглед на керамиката от Караново VI от Драма ясно показва, че този материал може да се датира в самото начало на развитието на Караново VI с най-добрите паралели в късния керамичен материал на комплекса Коджадермен-Гумелница-Караново VI от Съдиево в Тракия, от Поляница, Овчарово и Коджадермен в Източна България (Попов 1918; Тодорова 1986) и от Радовану, Тангиру и Хиршова в Румъния (Comşa 1972; Berciu 1961, 429 ff; Galbenu 1961 и 1966). В някогашните окръзи Ямбол и Сливен тази керамика е документирана в доста селища.

При по-нататъшните изследвания ще се проведат и функционални анализи за изследване на мебелировката на различните къщи в светлината на разделянето на керамичните типове и изделия. Особено важно е да се проследи и пространственото разделяне на материала извън къщите. Допълнително ще се държи сметка и за възможността чрез диференцирането и преценката на съдовете или на комплектите от съдове в определени къщи да се придобият доказателства за явления като традиционна обвързаност или като прогресивност в отношенията между жителите, както и върху тяхното социално положение в селската общност. Тези постановки на въпроси, които са следствие от изключително богатия в количествено и в качествено отношение материал, са особено интересни от методическо гледище и обосновават причината в този проект да се полагат старания за извличане на всички данни от изворите. Ние сме убедени, че с помощта на извънредно богатия материал от селището от Драма ще бъде възможно да се изработят такива методологически принципи, които да разкрият и много важни познания за общоевропейските изследвания.

Хронологическото проучване на огромното количество материал даде вече и първите резултати. Оказа се, че при затворените находищни комплекси трябва да се постави ясна разлика между използваната от домашната общност първично употребена керамика и керамиката с вторична употреба. Последната е представена от фрагменти, които са били примесвани при строежа на къщите в глината на стените или на подовете, или от такива, които са служили като субструкция на пещите. Тук принадлежи и начупената керамика, която е била съхранявана в къщата като суровинен материал, т.е. намирала се е на склад. Тези разлики при систематизирането на намерената керамика почти не са правени при изследването на публикуваните досега селища.

Датировката на находищните комплекси от отделните къщи се постига изключително само с помощта на първичната керамика, т.е. на формите, които са се използвали по времето на съществуване на къщите. Досегашният опит показва, че самата първична керамика може да се оцени правилно само тогава, когато различните видове и типове се видят в статистическо съотношение. Очевидно е, че преди всичко в богато наситените с изделия къщи, извън обичайната "съвременна" керамика, се срещат и незначително количество по-стари форми, и такива, които

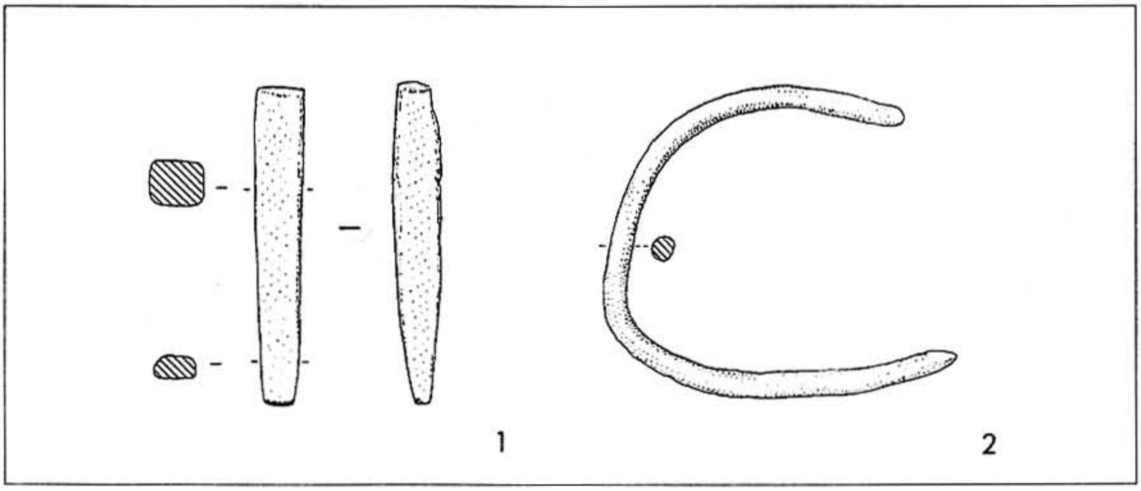

Фиг. 26. Драма-Мерджюмекя – предмети от мед от периода Караново VI. М 1:1.

ще бъдат водещи през следващия период. Макар това да изглежда напълно естествено, с него логически се поставя под въпрос съществуването и значението на самостоятелно срещащите се водещи типове. Според нашите представи, определена форма може да се прецени само чрез нейната статистическа честота и съотношение към другите в конкретно затворени и свързани местонахождения.

Освен керамика, в отделните къщи са документирани колекции от шлифовани каменни оръдия, кремъчни оръдия, както и оръдия от кост и рог. За обработка на дърво са служили преди всичко обикновени шлифовани брадви и клинове, които са били изработвани от местен амфиболит, габрò и диабаз (табл. 6). Както И. Сидера успя да докаже, роговата и костената индустрия показват висока степен на стандартизация (табл. 7). Оръдията са били най-често много интензивно използвани и потвърждават обработката на мокро и сухо дърво, на кора и животински кожи (Sidéra 1996).

Кремъчните инструменти илюстрират една кремъчна индустрия с широки остриета, при която се срещат първите форми на двустранно плоско ретуширани върхове. Много редки са предметите от мед като малки длета или украшения (Moesta 1989; фиг. 26). Ниският коефициент на метални артефакти учудва, тъй като на място сигурно трябва да се е извършвала и обработка на метал, както показват характерните глинени дюзи, поти за леене, шлака и метални зърна (Lichardus / Lichardus-Itten 1993, Abb. 30,4-7). В къщите от периода Караново VI са открити и заоблени, пробити или продупчени керамични фрагменти или само заоблени. Тяхната функция е неясна, въпреки че при претеглянето им се констатират няколко стандарта между 3 и 14 грама. Някои неправилно счупени фрагменти керамика с един или с два шлифовани края са били използвани като инструменти за шлайфане.

Особено внимание заслужават антропоморфните глинени идоли, които редовно се намират в къщите. В изключителни случаи някои от тях показват индивидуални черти (фиг. 27,2), а една фигура, напълно запазена, е представена

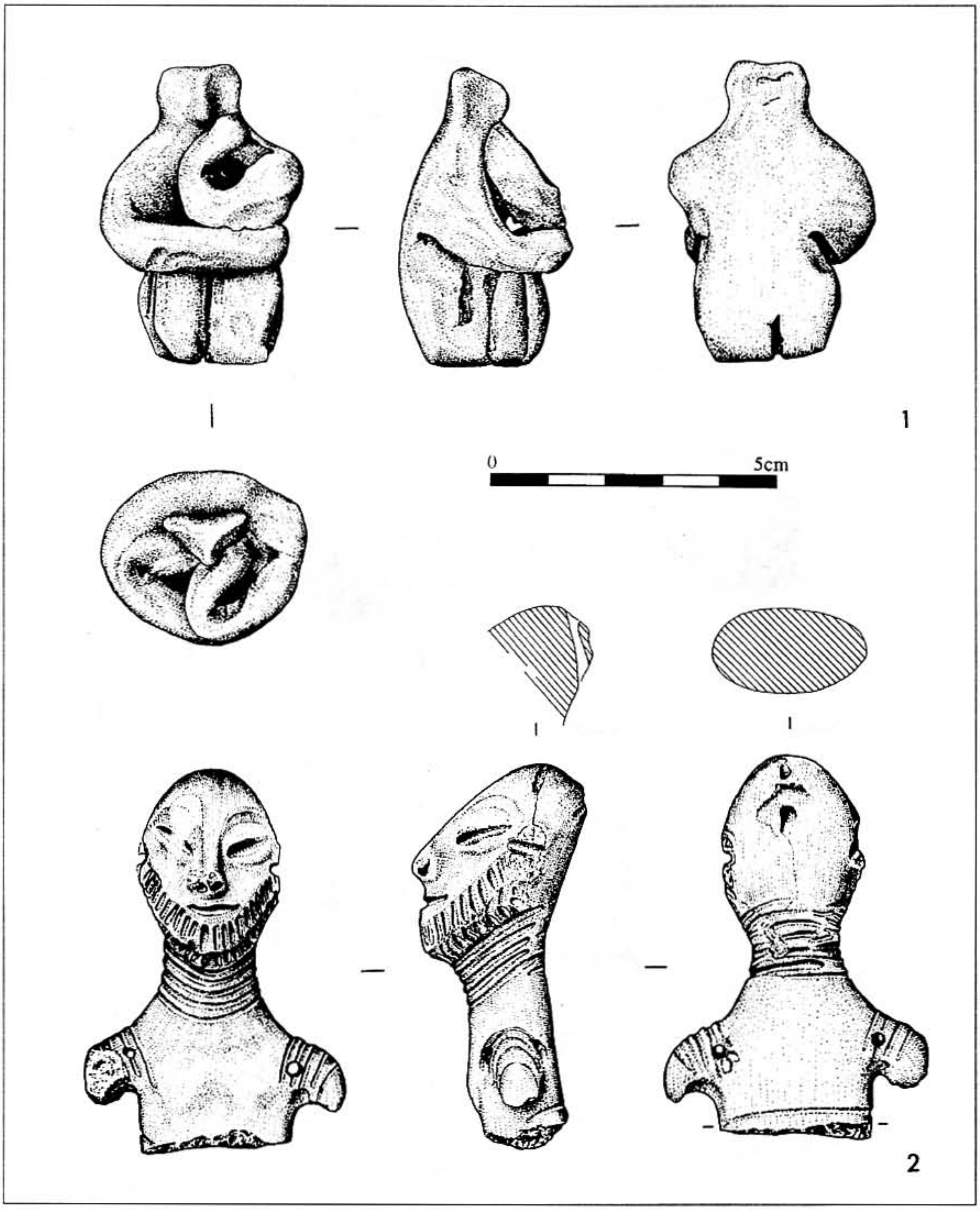

Фиг. 27. Драма-Мерджюмекя – пластика от периода Караново VI.

седнала (фиг. 27,1). Обикновено се откриват само отделни фрагменти. Върху повечето от силно схематизираните женски пластики различните символи постоянно са нанасяни на едни и същи места (табл. 8). Около една трета от идолите е напълно запазена, останалите са били начупвани, очевидно съгласно някакъв предписан принцип. Трябва изрично да се подчертае, че счупените части, въпреки

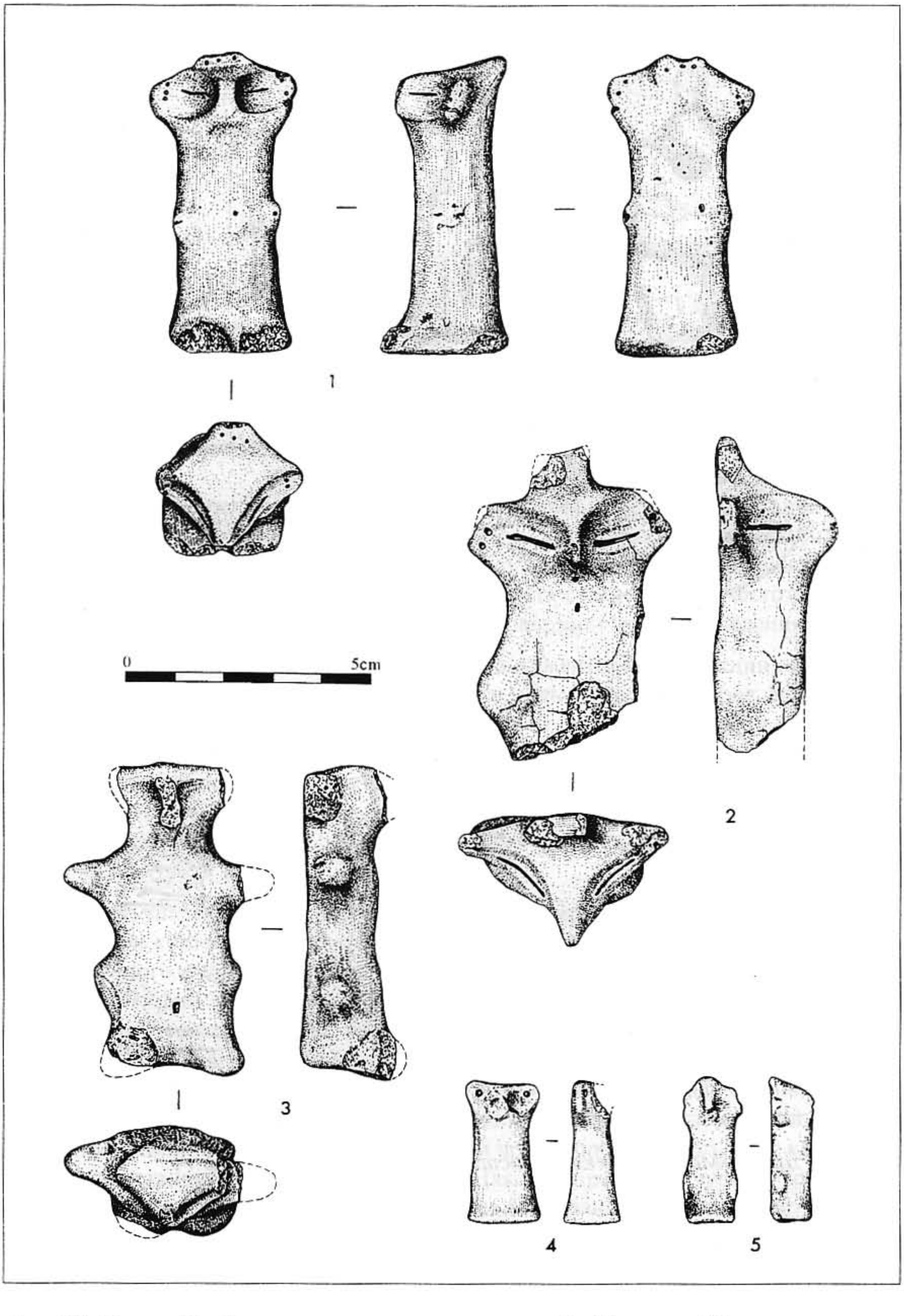

Фиг. 28. Драма-Мерджюмекя – пластика от периода Караново VI.

пълния преглед на материала от селището, не бяха открити. Разбира се, не е изключено, липсващите части също да са били хвърляни в окоп обект 360, който поради огромните си размери не можа да бъде напълно разкопан. От досега известния от окопа материал обаче, няма никакви доказателства за такова действие.

И при глинената, и при костената пластика може да се констатира силна стандартизация. Основни типове на антропоморфната пластика са преди всичко следните схематични форми:

- Цилиндрични идоли, различно изработени, но по правило с триъгълна схематична глава. И женските полови белези са схематизирани. Тези идоли показват често едно "символично изтегляне на главата" нагоре, което би могло да се приеме като изображение на деформация на главата (фиг. 28).
- Правоъгълни идоли, без развити части на тялото (табл. 8,7-8), с рядко изобразяване на полови белези.

Костената пластика е документирана с обикновени, призматични костени идоли (табл. 9,1-3), които по правило са изработвани от кости на дива свиня. Към тях се прибавят някои фрагменти от костени пластики с Т-образна форма (ср. Lichardus 1991a, 172, Abb. 4,8-11), каквито са намирани досега преди всичко в некропола от Варна (табл. 9,4-7.9).

Освен глинените пластики регистрирани са и фрагменти от антропоморфни съдове (табл. 10,2.4). Животинската глинена пластика представя диви или одомашнени животни. Някои от тях носят маски (табл. 11). Особено искаме да изтъкнем главата и шията на една фигура на кон, при която областта на муцуната е хоризонтално пробита (табл. 12,1), както често се среща в пластики на одомашнени коне. Модели на глинени колела (табл. 12,2) косвено доказват съществуването на колата, глинени модели на лодки указват на вече развити форми на плавателни съдове, които са можели да бъдат напълно използвани и по крайбрежието (табл. 12,3-4). Относително често се срещат глинените рогове, които при основата си са пробити и, следователно, са могли да бъдат окачвани (фиг. 29,2-4). Някои от тях са характерно счупени. Функцията им не е ясна, а формата им напомня на краен шип на еленови рога.

Към предметите, които може би са играели роля при изпълнението на култовите действия, принадлежат глинените "бариери" с антропо- или зооморфни крайща (фиг. 29,1), преднамерено счупвани при или след извършения обред. Единични са запазените екземпляри. Срещат се т.нар. идоли с гъбовидна форма, със систематично пробиване в областта на основата и в областта на главата, правоъгълни басейнчета и три- или четирикраки масички. Характерни са освен това четирикраките масички с едно или с две басейнчета (табл. 14). Съществено по-редки са фрагментите от модели на пещи (табл. 12,3) и на модели на постройки от глина, които вероятно изобразяват култови съоръжения (фиг. 30). Един почти напълно запазен екземпляр, който първоначално е стоял върху четири, междувременно счупени, кръгли крачета, документира много убедително тази функция. Пред входа от двете страни на култовото съоръжение са били построени овални басейни. На покрива са били изрязани редици от кръгли отвори (табл. 15).

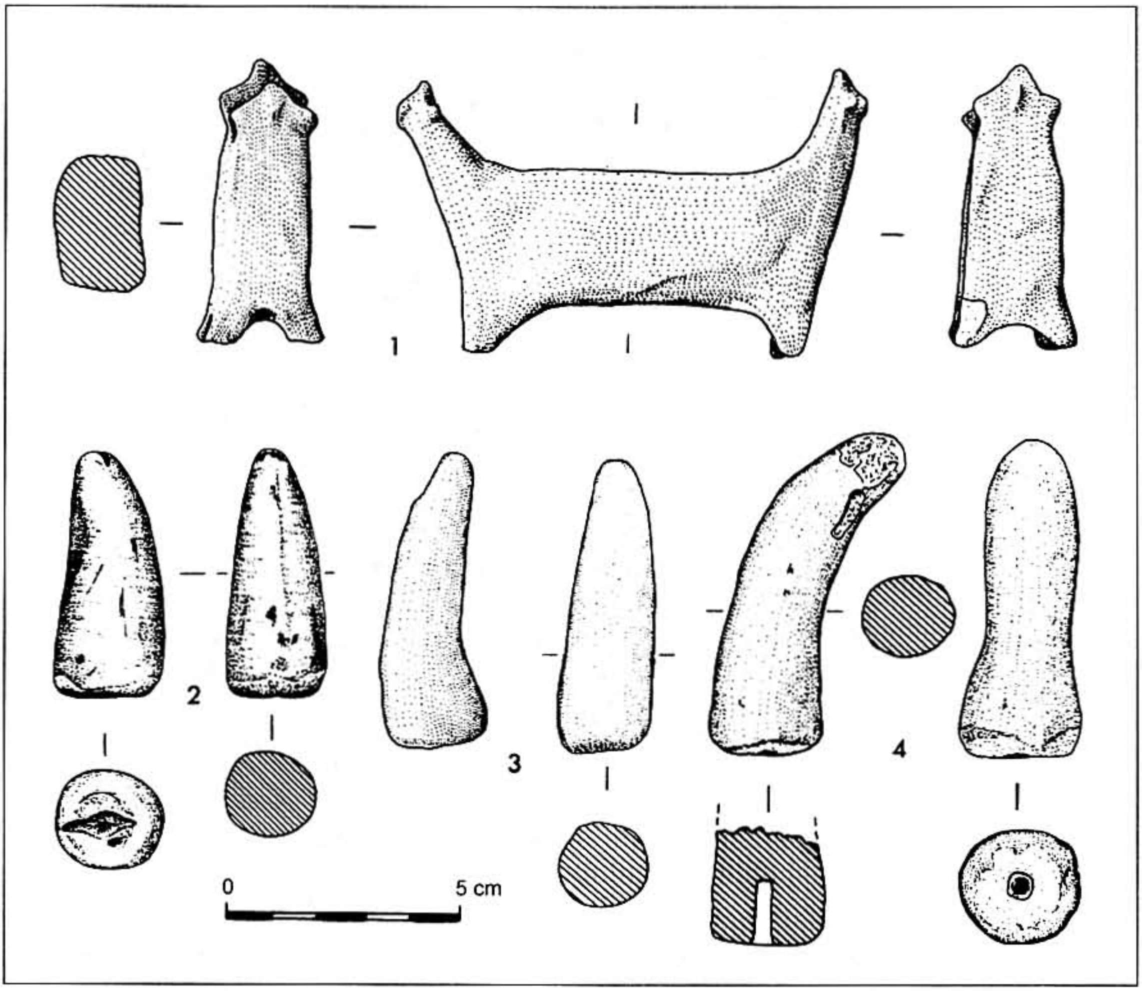

Фиг. 29. Драма-Мерджюмекя – предмети на култа от периода Караново VI.

Интересно е, че този почти напълно запазен екземпляр е намерен извън застроената площ, но все пак в затвореното от окопа пространство.

Символично или съвсем самоличностно значение сигурно имат и различните кръгли, овални или ромбовидни плакети,които са украсени със спираловидни или меандровидни мотиви (табл. 16). Те са пробити винаги на едно и също място и са били носени на шнур, както показват доста пластики (Lichardus / Iliev 1993, Abb. 5,2-7). От култова гледна точка е много важно наблюдението, че върху задната страна, т.е. на скрито за наблюдателя място, допълнително са били врязвани неправилни знаци и символи (табл. 16,1). Подобни ромбовидни и кръгли плакети са особено характерни в областта на граничещата на север култура Болгради-Алдени II (Dragomir 1983). Спираловидните или меандровидни украси се срещат също и върху щемпели (табл. 16,6-9), които редовно са намирани в къщите. От систематизацията на плакетите и на щемпелите, на характерните култови предмети, както и на декоративните мотиви по керамиката – стига едновременността им да се установи – очакваме важни резултати за идентифицирането на различните групи население или семейства в селската общност и на техните връзки една с друга.

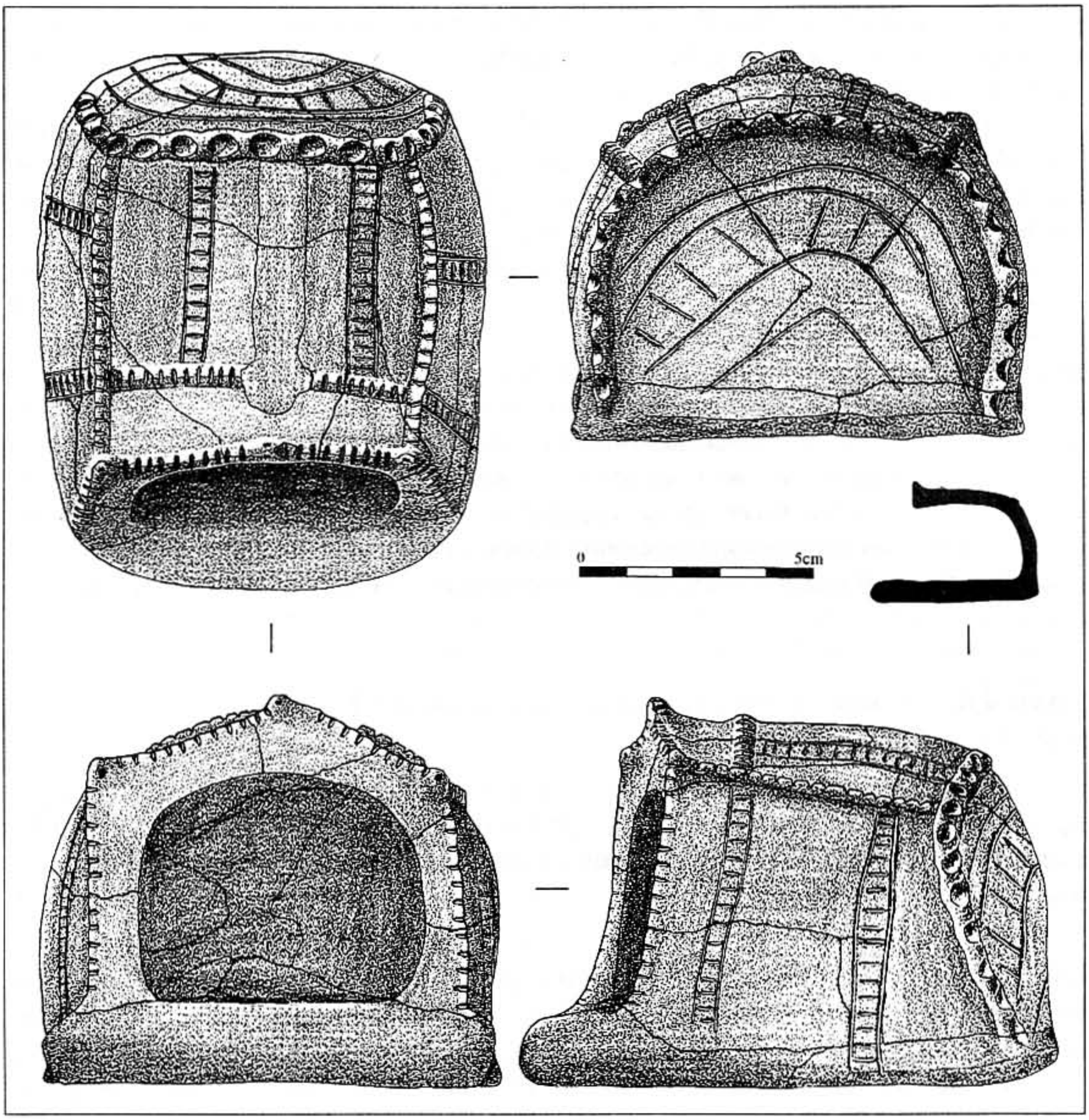

Фиг. 30. Драма-Мерджюмекя – глинен модел от периода Караново VI.

Важни резултати дадоха и археозоологическите изследвания на Н. Бенеке. Над 30 000 животински кости се разпределят относително равномерно между отделните къщи. Броят им варира между 1 000 и 1 500 кости за жилищно вкопаване, макар и с различия в процентната честота на засвидетелстваните отделни части от тялото. Относително многобройни, между тях и по-големи кости, които са намирани не на пода на вкопаванията, а по-скоро в горната част на пълнежа, пораждат интерпретационни проблеми. Очевидно е, че се касае не само за хранителни отпадъци, а и за преднамерено съхранени кости, които са служели като суровинен материал за производство на работни инструменти или дори за строителен материал. Имахме възможност в Драма многократно да документираме на дребно начупени кости за пълнеж на трамбования глинен под и в строителната глина.

Съотношението между одомашнените и диви животни възлиза, според досегашните изследвания на Н. Бенеке, на около 93:7%. Това противоречи на многобройните наблюдения на едновременните селища в Югоизточна Европа, където делът на дивите животни достига до към 35% (Bökönyi 1974 и 1978). Това може да има различни причини – или въпросните селища са били другояче специализирани, или разликата е обусловена от това, че резултатите от Драма се отнасят първоначално само за костите от жилищата и статистически не са включени към материала от ямите и от пластовете в план. Между одомашнените животни на първо място стои говедото с около 53%, след това следват овцата/козата и свинята. Кучето се среща малко повече от 2%. Дивите животни са представени от дива свиня, тур, благороден елен, елен рогач, див заек, лисица, кафява мечка, вълк и дива котка. На доста рогове от говедо се откриха следи от използване, които могат да се обяснят и с впрягането на животните. След систематизирането на отделните животински видове и на годините на смъртта, преди всичко на говедата, овцете и козите, ще може да се говори за млекопреработването. Въпреки, че съдържанието на доста вкопавания под къщите бе напълно пресято и промито, бе добит малко материал за определяне на сортовете житни култури и на видовете плодове.

Връзка между заселването през периода Караново VI и култовото съоръжение

Въз основа на досегашните обекти и на тяхното тълкуване, заселването на Драма-Мерджюмекя през периода Караново VI може принципно да бъде разглеждано като реализация на две различни по функция действия, които и хронологически са разделени едно от друго.

1. Първото се отнася за едно култово съоръжение обект 037, което е характерно с подиум (издигната площадка) и с два басейна, и за непосредствено следващата до него двустайна постройка обект 206 с кръгло огнище. Двете съоръжения лежат на най-високото място на възвишението, където ясно е стратиграфски документирано, че съоръжение обект 037 е по-късно от къща обект 019/306 от периода Караново VI. В непосредствена близост до сграда обект 206 лежат каменните струпвания обекти 241 и 253 с характерни депонировки. Подобни каменни съоръжения с депонировки са документирани преди всичко в ареалите М09 и М10 чрез обект 371. В това съоръжение са доказани най-малко 26 разделени обекта. Обект 371 е стратиграфски сигурно по-късен от къщите обекти 244 и 380 от периода Караново VI. Важна е още и констатацията, че цялото описано тук съоръжение лежи във вътрешността на затворената от окоп обект 360 повърхност и, следователно, е вдигнато с внимание към вече очертаната селищна площ.

2. Втората функционална реализация се удостоверява от едно място за заселване с най-малко 25 обхванати постройки с характерни подподови вкопавания ("килери"). В тази селищна взаимозависимост трябва наистина да са съществували и по-малки, ерозирали вкопавания между къщите, които очевидно могат да се интерпретират и като останки, макар и може би на по-малки постройки. Пресичанията между отделните къщи, тяхното различно състояние на запазване и варираща датировка на керамичния материал говорят също така – както и различните

фази на окопното съоръжение обект 360 – за няколко фази на обитаване на селището, за които се взимат предвид 6-8 едновременни постройки.

При това положение само ситуирането на къща обект 668, която лежи на северозапад извън систематично застроеното място на селището и дори е била издигната върху запълнения окоп обект 935, е неясно. За функцията и за възможната принадлежност към култовото съоръжение (ср. фиг. 16 и фиг. 19) на този обект не може все още нищо да се каже, въпреки че той стои в една ориентирана северозапад - югоизток линия към постройка обект 206 и обект 037.

Според досегашните наблюдения, изглежда най-вероятно, че след изоставянето на селището, когато окопът обект 360 и глинените ями са били отново запълнени, а последните обитавани къщи – изравнени и запечатани с преднамерено поставена керамика, върху напуснатата селищна площ е било изградено култово съоръжение. Великолепната съхраненост на керамиката в отделните къщи доказва, че мястото на селището не е било просто изоставено, а дори – в най-късните къщи – се е стигнало до предварително планиране, запечатване и с това – до табуизиране на площта. Къде е било изградено новото селище още не е ясно. За това в микрорегиона на Драма съществуват доста възможности, една от които предлага отдалечената на около 4.5 км селищна могила Крумово – Кирчова воденица. Следи от заселване по времето на периода Караново VI са открити и на около 200 м югоизточно от Мерджюмекя в площно селище на брега на р. Калница.

3.8 Заселване по времето на периода Караново V

След разкопаването на площ от приблизително 14 000 м^2 разкопаните или по-точно наченатите за проучване обекти от Караново V образуват изворовата база на най-силно представения период от живота на селищната могила Драма-Мерджюмекя. Навън от средата на могилата пластовете от Караново V бяха наистина в значителна степен разрушени от по-късни обекти, каквито са всички вкопавания под къщите от периода Караново VI и многобройните по-плитки или по-дълбоки по-късни ями и окопчета, които значително нарушават общата картина. Поради често нарушените обекти не беше винаги възможно да се установят точно размерите и очертанията на жилищата. В средата на могилата можеше да се държи сметка за един дебел до 1.50 м поселищен пласт от Караново V (например в ареал H13), но тъй като в центъра й по-късни намеси бяха разрушили обекта, то в края на ареалите горната граница на културния пласт бе най-често трудно уловима. Добиваше се впечатлението, че само най-долните останки на къщите са останали незасегнати от оран и ерозия. Изследванията на заселването по времето на Караново V още не са завършени. Следващото изложение обхваща в предварителна обща картина многобройните детайлни наблюдения, които предимно Ф. Фехт е извършвал на различни места.

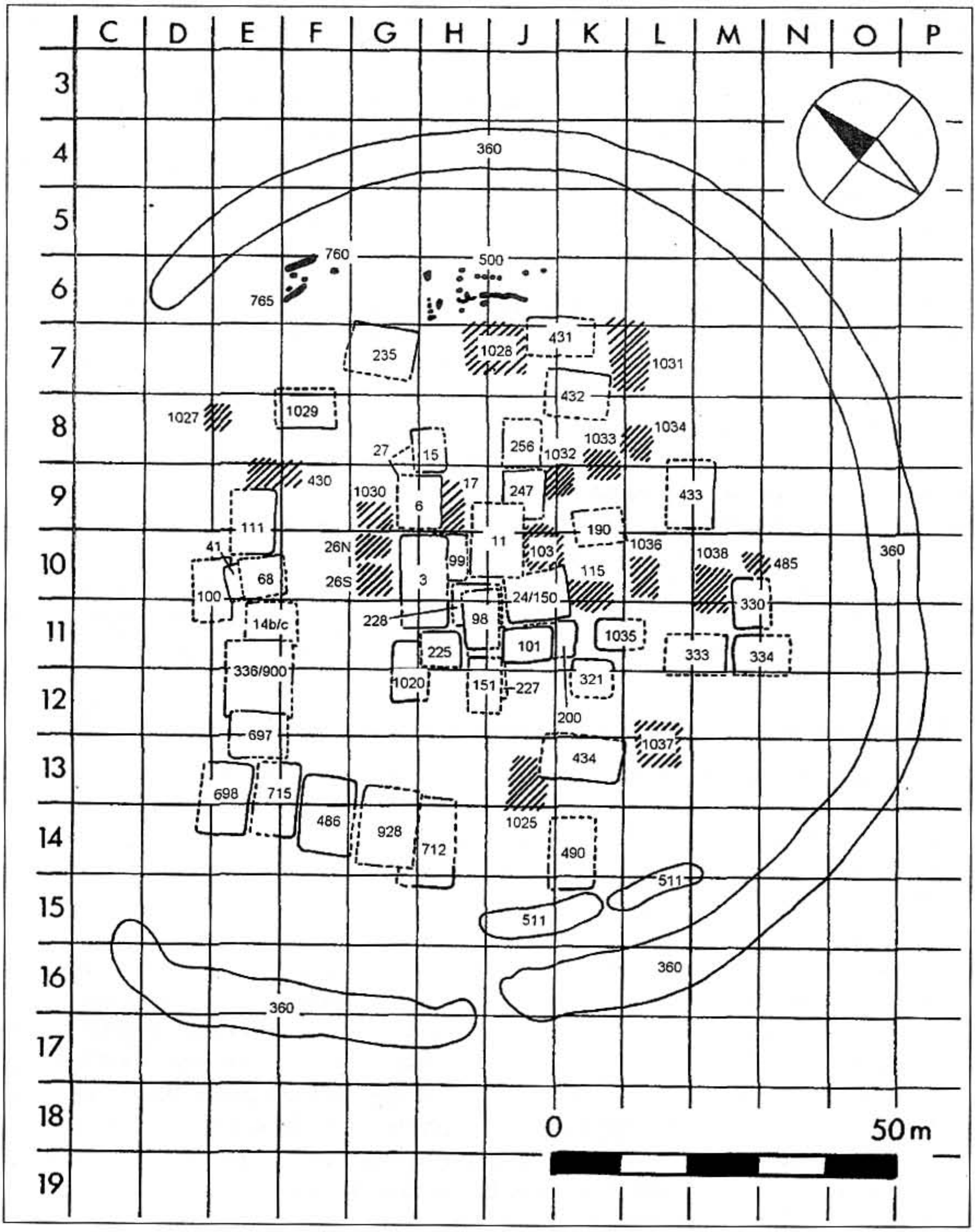
C
D
E
F
G
H
J
K
L
M
N
O
P
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
360
760
500
765
235
1028
431
1031
432
1027
1029
27
15
256
1033
1034
1032
430
1030
17
6
247
433
111
190
41
26N
11
103
1036
1038
485
360
100
68
26S
3
99
115
24/150
330
14b/c
228
98
1035
336/900
225
101
333
334
1020
151
227
321
200
697
1037
434
698
715
486
928
712
1025
490
511
511
360
360
0
50m

Фиг. 31. Драма-Мерджюмекя – план на селището от периода Караново V.
(защриховани полета – планове на жилища, които не могат да бъдат реконструирани)

3.8.1 Устройство на селището

До сега успяхме да разкопаем или по-точно да започнем да проучваме 61 повече или по-малко запазени къщи от периода Караново V (фиг. 31). Те са разположени върху цялата разкопана площ, но не прехвърлят ограничената от окоп обект 360 територия. Едно равномерно отстояние от ръба на окопа, както бе документирано за селището от Караново VI, в Караново V все още не е наблюдавано. Освен къщите, към селището от Караново V принадлежат множество селищни ями, полисади и окопчета. Към тях явно се отнасят и най-ранните части на големия окоп обект 360, ограничаващ селището от югоизток, както и съпровождащият го на югозапад окоп обект 511.

И за заселването по времето на Караново V са документирани няколко фази. На различни места в селището са констатирани със сигурност стратиграфски пресичания на две или повече къщи. Освен това, често пъти къщите лежат така близо една до друга, че едно едновременно строителство, или по-точно едновременно използване е съвсем невъзможно. Чрез анализа на намерената в първично положение в къщите употребявана керамика и чрез произтичащата от това хронология може да се придобие представа за последователността във функциониране на къщите.

Жилищно строителство

В противоположност на множеството къщи от периода Караново VI, къщите от периода Караново V върху Драма-Мерджюмекя не носят никакви следи от разрушение от огън. Те са били напуснати и са се разрушили в течение на времето. Преди едно ново заселване строителната площ е била планирана. Така констатираните къщи в посока северозапад - югоизток достигат от редицата ареали D до към границата между ареалите M и N. Протежението североизток - югозапад се простира между 07 и 15 ареални числа. При това останките от къщи се разпределят с различна плътност върху площта. Най-силната концентрация на къщи лежи в част от могилата, която е ограничена от ареалите G08 и J08 на североизток, както и от ареалите G12 и K11 на югозапад. Тук могат да се констатират и повечето пресичания или по-точно – наслоявания на къщите. Броят на къщите намалява навън към периферията на заселената площ, понижават се и плътността, и броят на стратиграфските наслоявания. Това не трябва да ни учудва, тъй като районът на могилата, в който къщите са най-концентрирани, представлява предпочитаният селищен ареал. Въпреки това е ясно, че границата на селището е била определена предварително, тъй като всички къщи са построени в заобиколената от окопа обект 360 площ.

Да се установи пространственият размер на къщите в някои случаи е много трудно. Това се дължи най-напред на обстоятелството, че новопостроените къщи са били вкопани в планираните места на по-ранните къщи, поради което строителният материал на стените и на пода съответствува в значителна степен на глината от непосредствената околност. Само най-простите цветови разлики, които отличават сивите тонове един от друг, можеха да се доловят. Често пъти точното място и размерите на къщите се разпознаваха само по следите от останки на широко употребяваната варовикова замазка, както и чрез местата за колове на стените. От друга страна, доказа се разграничаването на тясно лежащите една до друга къщи. Въпреки че къщите са били отчасти едновременни, оцветяванията в по-дълбоко лежащите нива на пластовете, които се получаваха от разрушените останки на къщите (стени, покрив и др.), изразени в натрупвания, правеха жилищните граници неясни. Поради това изглеждаше целесъобразно в предполагаемите места на къщите разрушеният пласт да се разкопае най-напред по квадратно-метровата система, а границите точно да се установяват по-късно, върху по-дълбоко ниво. Така керамиката от квадратите можеше винаги да се ориентира допълнително към къщите. Най-голям проблем при установяването на размерите и на ориентацията на значителен брой къщи от периода Караново V се оказаха разрушенията, предизвикани от изкопаването на по-късни обекти, каквито са преди всичко окоп обект 009 и вкопаните под пода "килери" на къщите от периода Караново VI. По-късни ями, които частично принадлежат към очертанията на жилища от култура Пшеничево, понякога също нарушават обектите.

Като се изхожда от наблюденията в ареалите H11 и J11, за пространствената организация на селището може да се каже следното, стига да не се държи сметка за малките останки от разрушение през долната част на подподовото вкопаване обект 137 от периода Караново VI, за окопа обект 009 и за различни по-късни ями. При това положение в трети пласт на ареал H11 се установява една добре сглобена картина. Четирите къщи обекти 003, 225, 227 и 228 стоят близо една до друга, с еднаква строителна линия и с успоредни стени (Fol u.a. 1989, Abb. 17). Между местата за колове на отделните къщи се намира едно широко от 0.50 до 0.80 м междинно пространство. Жилавата глинеста пръст на тази тясна "уличка" е по-тъмна от тази на къщите. В нея липсват преди всичко частиците варовик. Стратиграфски не може да се докаже, че всичките четири къщи са съществували едновременно. Тъй като са се съобразявали една с друга и по всяка вероятност са били строени една след друга, тяхното едновременно използване е въпреки това много вероятно. В ареал J11 можаха да се извършат подобни наблюдения. И тук югозападната стена на къща обект 150 минава успоредно на североизточната стена на къща обект 101. Разбира се, къща обект 150 е изместена малко пò на югоизток. Тясното свободно пространство между двете постройки възлиза отново само на 0.50 м. Северозападно от къща обект 101 се намира източният ъгъл на къща обект 151, чиято югоизточна стена върви успоредно на северозападната стена на къща обект 101 на точно 2 м дължина и 0.50 м отстояние. В противоположност на тази картина, в ареал H11 югозападно и югоизточно, както и северно от къща обект 101, се простира малко незастроено пространство (фиг. 32).

Един предварителен анализ на общия план на селището от периода Караново V към сегашния момент подсказва, че къщите са лежали в по-големи или по-малки струпвания една до друга с повече или по-малко празни междинни пространства. В средата на застрояването е констатирано островоподобно натрупване на няколко лежащи един върху друг планове на жилища. Още е неясно дали в района на отделните жилищни струпвание всички къщи са съществували едновременно или групите от гъсто притиснати основи на къщите са се получили заради преместването на къщата в даден участък през няколко следващи една след друга селищни фази. На този въпрос може да се отговори само с помощта на детайлно изработена хронология на заселването на могилата по време на периода Караново V, която трябва да се изработи от анализите на вертикалната и на хоризонталната стратиграфия на отделните къщи чрез събрания керамичен материал. След това вече би могло да се реконструират общите планове на едновременно съществувалите къщи за отделните селищни фази.

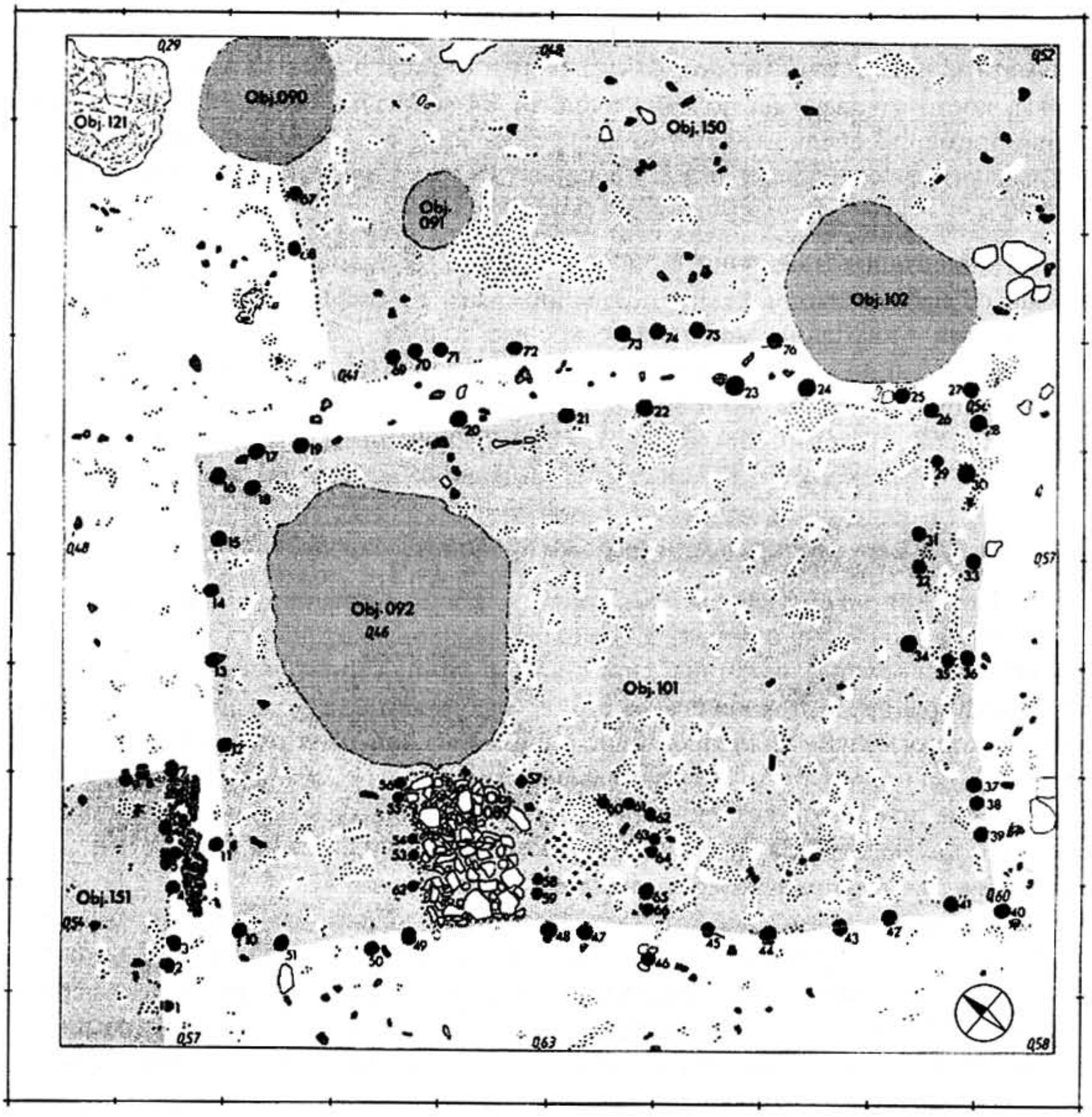

Фиг. 32. Драма-Мерджюмекя – къщи от периода Караново V в ареал J11.

За къщите от периода Караново V от Драма-Мерджюмекя засега може само да се каже, че те са едностайни постройки, които имат издължена правоъгълна до леко трапецовидна основна форма. При някои малки къщи разликата между дължината и ширината се смалява толкова много, че формата изглежда приблизително квадратна. Това се среща при къщите обекти 035, 099, 228 и 247. Варира и големината на къщите. Най-големите, каквито са обектите 003, 928 и 486, показват дължина от 10.50 до 13.00 м и ширина от 7.20 до 8.00 м. Къщите от средна големина имат дължина от 7.00 до 9.00 м и ширина от 5.00 до 6.50 м. Към тази група могат да се причислят, например, къщите обекти 011, 040, 150, 200 и 697. Къщите обекти 015, 035, 099 и 150 показват досега най-малките размери на планове. Тяхната дължина е между 6.00 и 6.50 м, ширината им е между 4.50 и 5.50 м. Следствие на това, площта на основата им е до към 35 м^2. Къщите от средна големина могат да обхващат площ до към 65 м^2, а най-големите – до 94 м^2. Най-голямата къща от този период (обект 003) е с дължина от 13 м и с ширина от 7.20 м, което отговаря на полезна площ от 94 м^2. Къща обект 101 представлява добър пример за средно голямо жилище с дължина от 7.30 м и ширина от 4.70 м. Най-малката разкопана до сега сграда обект 041 има дължина от 6.00 м и ширина от 4.00 м.

Ориентацията на къщите покрива и четирите основни посоки, като в някои случаи се наблюдават и леки отклонения. Като примери за къщи, ориентирани североизток - югозапад, могат да се посочат къщите обекти 003, 011, 015, 111, 247, 256, 330 и 433, ориентираните изток-североизток / запад-югозапад са обектите 486, 698, 712, 715, 900 и 928, ориентираните северозапад - югоизток – обектите 041, 068, 101, 190, 200, 333 и 334 и ориентираните север-северозапад / юг-югоизток – обектите 235, 431, 432 и 434. Само къща обект 027 представлява, както изглежда, едно изключение спрямо групирането по основните посоки заради ориентацията си в посока север-североизток / юг-югозапад.

Начинът на строеж на къщите от периода Караново V е едновидов. По сравнение с начина на строеж на къщите от периода Караново VI могат да се изтъкнат някои основни различия. При започването на строителството на къщите от периода Караново V първоначално е било оформяно плитко, коритообразно вкопаване, което малко по-късно е било запълвано, най-малкото частично, с пръст (фиг. 33). На първо място, тези вкопавания сигурно са се извършвали, за да се постигне една до известна степен равна повърхност, върху която да бъдат полагани подовете на къщите. На второ място, изкопаната вдлъбнатина ("килер") и запълването й с рохкав земен материал изолира къщата от земята. Тук се забелязва ясно различие спрямо начина на строеж на жилищата от периода Караново VI, които разполагат с по-дълбоко вкопаване ("килер"), което е оставено отворено под първия дървен под. Върху пълнежната пръст във вкопаванията на къщите от периода Караново VI е полаган първият дървен под. Той поддържа пласт от трамбована глина, обмазан с варовиков пласт дебел от 2 до 5 см като пространство за движение. Запълненото отново вкопаване обяснява също така защо в профилите, които са заложени през къщите от периода Караново V, подовите пластове от дърво, трамбована глина или варовик почти винаги лежат относително хоризонтално.

Един добър пример за строителството на под на къща предлага северната част на къща обект 003 в ареал G10 (Fol u.a. 1989, Abb. 18). В най-долната й част при дълбочина 1.10 до 1.25 м под кота 0 се показаха изгнили останки от дървени талпи и кафява глинеста пръст, примесена силно с варовик. Констатираната северозападна граница лежеше на югозапад при 7.00 м изток, на североизток при 7.80 м изток. При 9.00 м север граничната линия завива под прав ъгъл на югоизток. Пръстта извън къщата беше глинеста, червеникаво-кафява и примесена силно с дървени въглени. Останките от дърво представляват силно пресовани, широки изгнили талпи от 0.10 до 0.20 м. Дървесните нишки вървят от североизток на югозапад (фиг. 34). Върху разчистената площ лежаха множество фрагментирани животински кости и керамични фрагменти.

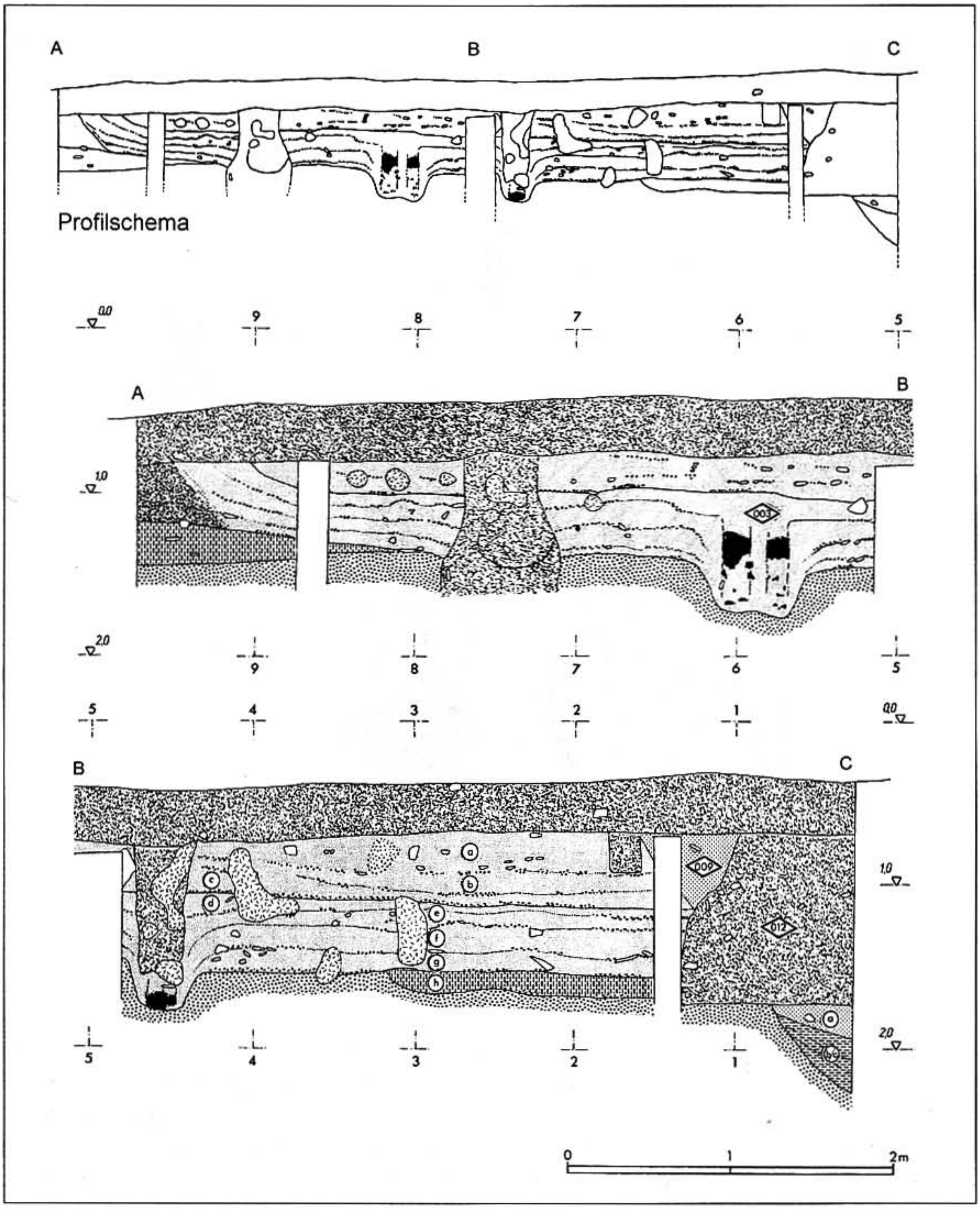
A
B
C
Profilschema
0,0
9
8
7
6
5
A
B
1,0
003
2,0
9
8
7
6
5
5
4
3
2
1
0,0
B
C
a
b
c
d
e
f
g
h
009
012
1,0
a
b
2,0
5
4
3
2
1
0
1
2m

Фиг. 33. Драма-Мерджюмекя – профил на къща обект 003 от периода Караново V.

Ямите за колове бяха много трудни за долавяне в пласта от трамбована глина, тъй като бяха пълни главно с идентичен материал. Едва под последния жилищен пласт картината стана по-ясна. Показаха се две редици от колове на северозападната стена, ориентирана североизток - югозапад – едната при 7.00 м изток,

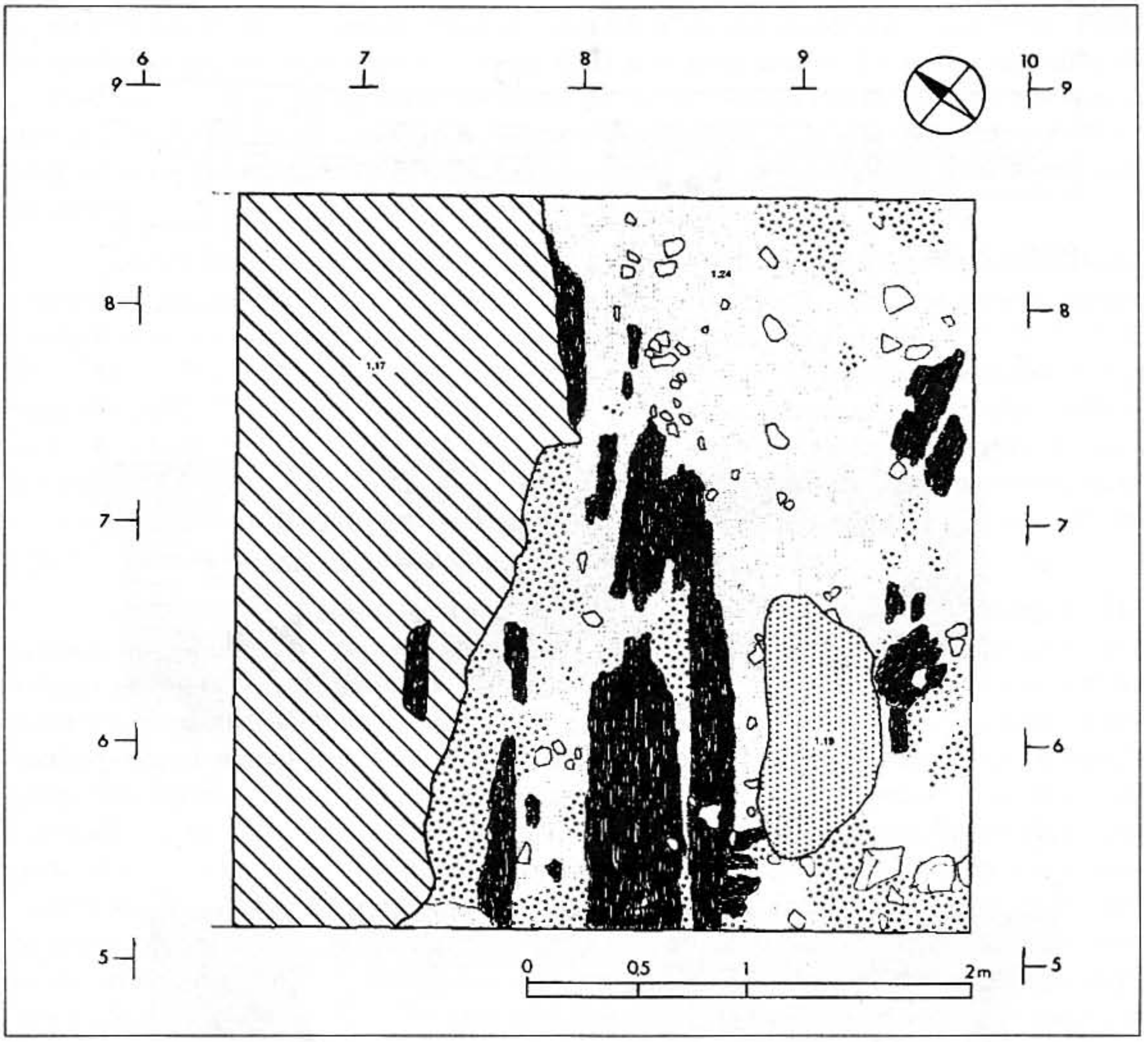

Фиг. 34. Драма-Мерджюмекя – дървен под в къща обект 003 от периода Караново V.

другата при 7.60 м изток. Последната завива при 8.60 м север под прав ъгъл на югоизток. Дебелите от 10 до 18 см греди бяха набити на различна дълбочина. Успоредно на тях, на отстояние от 1.80 до 2.00 м югоизточно, се откриха продълговато-овални, вкопани в стерилната пръст ями с винаги двойно място за колове. Между отделните ями се намираше свободно пространство от 0.80 м. Друга редица от дупки за колове бе разкрита на около 0.50 м в северозападна посока. В източния профил на ареала бяха срязани две други двойки ями за колове.

Ако се обобщи тази информация може да се възстанови следната картина за строежа на къща обект 003 в пласт **g**. Тъй като строителната площадка лежи на северозападния склон на селищната могила, за да се получи хоризонтална жилищна площ, е трябвало да се вкопае особено силно югоизточният ъгъл, при което северозападният е останал наравно със земята. След това в средата са били изкопани две редици от ями винаги за по двойка колове, предназначени за носене на покрива. Ямите са били после отново запълвани. Накрая са били набити коловете за стените и са положени дървените талпи на пода. Стените съдържат замазка от глина, която е примесена с малки керамични фрагменти, кости и, както в пода, мазилка от варовик. Накрая върху пода е било изграждано огнището от трамбована глина, която в голяма степен съответствува по материала на мазилката върху стените. Намерените в тях керамични фрагменти и парчета от животински кости вероятно произхождат частично от пода на къщата, частично от тестото на глината, в която са били прибавяни като запълнител. Върху пода са били поставени изплетени от камъш рогозки, чиито отпечатъци в някои случаи са се запазили. Подновяване на къщата се е извършвало многократно. Във фазите **e** и **f** ремонтът се е състоял изключително в направата на нов под. Във фаза **d** обаче къщата, е била изцяло наново построена и стените и гредите за билото на покрива са били изместени на изток с 0.50 м, при което размерите и формата на къщата са останали в значителна степен същите. През по-късните фази отново са били необходими само подновявания на пода, които обаче не всякога са включвали нов дървен под. Във фаза **c** е доказано поставянето на само едно ново огнище от варовик и на един нов трамбован глинен под (фиг. 33).

От западната част на поселищната площ, която почти не е разрушена от по-късните надстроявания, можаха да се добият други важни сведения за строителството на дървените подове в къщите от периода Караново V. При полагането на дървения под в къщи обекти 486 и 715 са употребени както дъски, така и полукръгли дървета. Базовата конструкция се състои най-отдолу от дървен под, който, както е доказано в двете напълно разкопани къщи обекти 486 и 715, може да се състои най-малко от два различно ориентирани пласта от дървени дъски. Долният пласт съдържа отделни дъски (5-10 см), значително по-тънки, отколкото тези на горния (10-20 см). Лежащите една до друга дъски показват еднаква ориентация, или североизток - югозапад или изток-югоизток / запад-северозапад. На доста места можа да се докаже пряко поставяне на дърветата с различна ориентация едно върху друго. От това може да се заключи, че отделни дървени подове са се състояли най-малко от два пласта различно ориентирани, най-често от лежащи под прав ъгъл едни спрямо други дървени дъски. Върху този под е нанасян пласт от трамбована глина. Горният завършек образува тънък огнищен пласт от варовик. При подновяването или при ремонта на пода е бил нанасян нов пласт трамбована глина и върху него – пласт от варовик. При къщи обекти 486 и 715 бе изрично документирано, че преди строежа им намиращата се върху селищната могила естествена вдлъбнатина е била най-малкото частично запълнена със земни материали, които са били донасяни от различни места на могилата, и е била заравнена, за да може жилищният под да се построи хоризонтално.

Обобщаващо казано, подовете на къщите многократно са били изцяло подновявани или само частично подобрявани, което се отпечатва в профилите чрез лежащите една върху друга дървени или варовикови ленти. При подновяването на подовете на къщите не винаги е полаган и нов дървен под. Така фаза **c** в къща обект 003 показва подновяване на пода на къщата само като един нов трамбован глинен пласт и нов варовиков пласт на огнището. По подовите нива на къщите, проследени последователно, могат да се разграничат къщи, които лежат едни върху други, но не са винаги свързани по общото си протежение. Това са еднофазови къщи, каквато е къща обект 101, двуфазови, само с една фаза на подновяване на пода, каквито са къщите обекти 098 и 151, както и многофазови къщи с най-малко две подновявания на пода на къщата, каквито са къщите обекти 003, 486 и 715. В двете къщи обекти 003 и 715 бяха разпознати най-малко седем различни подови нива. За къща обект 003 бе документирано напълно ново строителство в средната фаза **d**, което е било изместено малко на изток, но е запазило размера, формата и ориентацията на предшестващите го постройки.

Освен следите от варовик при обмазването на стените, запазени са и дупките от колове за тях. Коловете са в разрез с диаметър от 10 до 15 см, набити са в почвата и са различно отдалечени едни от други. Такива колове за стени можаха със сигурност да се документират по продължение на външната граница на доста къщи (като например обекти 003, 101, 150, 200, 225, 227, 228, 486 и 715). Местата на коловете си личаха най-добре в долната част на останките от къщи или по-точно в стерилната пръст под отделни къщи. Някои дупки от колове могат да се локализират само чрез цветовите отклонения спрямо околната пръст и чрез промяна на консистенцията на пръстта, тъй като пръстта в дупките за колове е рохкава. Други дупки са запълнени с варовик или с материал от глинената мазилка след изваждането на коловете. Те бяха разпознати като бяло-варовити или червено-пясъчни, кръгли оцветявания. Само в по-дълбоките части се появяваше почесто тъмнокафява, хумусна пръст и не рядко се срещаха дори изтлели върхове на колове. Последните често са толкова добре запазени, че позволяват определяне на вида на дървото.

Разстоянието между коловете е обикновено между 0.15 и 0.50 м. Установяването на по-големи разстояния, които в единични случаи възлизат до 1.00 м, вероятно може да се отдаде на това, че не всички места за колове бяха открити чрез отликите в консистенцията си от околната среда. Отделни места за колове, които отчасти са принадлежали към строежа на вътрешните инсталации, многократно бяха допълнително документирани в плана на къщата, като например в къща обект 101. Единствено при къща обект 003 можаха да се документират във вътрешността й по-големи ями за колове в двойна редица, които бяха вкопани в стерилната пръст. Те съдържаха двойни места за колове, които с голяма вероятност са били предназначени за носене на покрива. Освен тези ями за коловете на билото, други данни за оформянето на покрива на къщите от Караново V не можаха да се открият. Само от познатите модели на къщи може да се разпознае начинът на строеж на покривите. Всички модели показват фронтонни конструкции.

След поставянето на коловете за стените, те са били свързвани един с друг с плетка, върху която е нанасяна глина. Използваната за строежа на стените глина е по правило същата, която е била преработвана и за трамбованите глинени подове. Накрая върху глинените стени щедро е била нанасяна варовикова мазилка. Така границите на къщите могат да се разпознаят не само по местата на коловете, но и по следите от останки на стенна мазилка, които в план се отбелязват като варовикови ленти в прави линии. И във вътрешността на жилищните останки се срещат концентрирани варовикови следи, които в района между къщите липсват. Там се намира и сива глинеста пръст, която обаче е често по-тъмна от глината на къщата. Свободните от варовик зони посочват, че отстоянието между едновременните къщи е възлизало най-малко на 0.70 - 1.00 м. Вътрешното разпределение на къщите от периода Караново V не можа да бъде установено, поради което за къщите от Драма-Мерджюмекя трябва да се приеме едностайният начин на строеж.

Обзавеждането на къщите се изяснява от къща обект 101. Според наблюденията върху един напречен на къщата помощен профил се установи, че къща обект 101 е монофазова. Вътрешната повърхност от сива глина беше примесена с много бели варовикови впръсквания, които произхождаха от някогашния под. Общо 42 дупки от колове маркираха контурите на стените. Входът лежеше на югоизточната къса стена между 2.90 м и 4.10 м север. Вдясно, близо до входа, успоредно на стената, на около 0.50 м във вътрешността на къщата, се намираше една друга редица от колове. Става дума или за останки от една стабилна лавица, или за подпори на лежаща пред стената пейка. Подобна пейка от глина, измазана с варовик, се установи на югоизточната стена на къща обект 068 в ареал E10. В северния ъгъл на къща обект 101 бе разкрито коритообразно вкопаване, облепено отвътре с варовик (обект 092), което представлява ваноподобно съоръжение, каквито бяха констатирани и в други къщи в селището от периода Караново V.

Вляво до входа на къща обект 101 две останки от вграждане свидетелстват за други съоръжения непосредствено до югозападната дълга стена. Един правоъгълен, 1.40 м дълъг и 1.00 м широк каменен пласт обект 089 от малки до към 0.30 см камъни, беше странично ограден по ръба от фина варовикова лента. Горната част на камъните е била леко горяла и земята между тях на някои места бе червено опалена. Във варовиковата обвивка се намираха малки дупки от колове, с диаметър до към 8 см. Едно приблизително квадратно оцветяване, което се състои от горяла глинена мазилка, въглени от горяло дърво и пепел, граничи с каменния пласт непосредствено на югоизток. Колкото до тълкуването на каменния пласт, взетите под внимание съпоставими находки го определят като подложка на отворена отпред куполна пещ, каквито са строени винаги непосредствено до една от стените в къщи обекти 225 и 247. Те бяха също с приблизително правоъгълна форма, очертана с бяла варовикова лента. В последните два случая върху камъните още стоеше някогашната огнищна повърхност, състояща се от варовик, пясък и малко глина, с фино полирана горна повърхност, поради което тези пещи са отбелязани като огнища. При това площта за мястото на огъня е била многократно подновявана. Пещта се издигаше по правило от 0.10 до 0.20 м над пода. От някога съществувания глинен купол, какъвто може да се види при многобройните глинени модели, в описаните три случая нищо не е запазено. Находката от обект 089 показва без съмнение, че този глинен купол е бил поддържан със скелет от тънки дървени колове. Куполът би трябвало да е обмазан с варовик като стените.

Останките от съоръжение югоизточно от пещта в къща обект 101 могат с голяма вероятност да се реконструират като четириъгълна вана, в която въглените и пепелта от пещта са били полагани след угасването им. В къща обект 227 непосредствено на запад от пещ обект 148 се намираше един камък от ръчна мелница, малко по-нататък горен камък от ръчна мелница. В селищната могила при с. Драма можеше многократно да се констатира тясна пространствена връзка между пещта и ръчната мелница.

Във вътрешността на къщите покрай често срещащите се огнища могат да се отбележат най-често и тесни глинени или варовикови пейки, облицовани вкопавания и овални вани, четириъгълни подиуми, както и ями за пепел. С изключение на глинените банки останалите познати вътрешни инсталации се намират в близост до огнището. Тесните банки в къщите обекти 068 и 101 са били построени по продължение на едната от стените на къщата. Техните размери могат да се определят чрез отделни места за колове, които ги отграничават. Документираните в къща обект 150 и в малко по-голямата къща обект 101 овална вана се установиха като леки вкопавания в пода на къщата, облицовани с глина и варовик. Подобно е и варовиковото съоръжение обект 820 в къща обект 715. То лежеше на разстояние от 0.50 - 0.60 м северно от огнище обект 488. Обект 820 е едно разрушено басейноподобно съоръжение с частично издигащи се варовикови стени и ваноподобно (коритообразно) очертан, обмазан с варовик под. Отношението на съоръжението спрямо пода на къщата не можа да бъде изяснено, т.е неизвестно е дали то е било вкопано в пода или е било съградено върху него. Основната форма на обект 820 беше правоъгълна, със значително заоблено североизточно ограничение. Площта възлиза максимално на 2.00 х 1.50 м. Съоръжението показваше две строителни фази, при което по-късната – с по-малък размер. В строителната смес за пода и за стените са сложени и керамични фрагменти. Установяването на малки дупчици за колове, т.нар. дупки за пръчки с диаметър от 6-8 см, позволяват да се приеме следният възможен начин на строеж на стените. В пода, на някакво отстояние, са били набождани кръгли пръчки от 6-8 см. Те са били използвани при строителството на горните части на стените. Долната част на стените на съоръжението е била вкопана вероятно в пода на къщата и обмазана с варовик. Горният мелничен камък, намерен в басейна, посочва възможната му функция на ръчна мелница за зърно.

Бяха разкрити и проучени пещи в голяма част от къщите от периода Караново V. Тяхната форма е подковообразна, овална или правоъгълна. Различната степен на запазеност затруднява точното установяване на големината на пещите. Най-добре запазените от тях имат дължина от 1.50 до 2.00 м и ширина – от 1.00 до 1.80 м. Преобладаващата част от пещите е строена непосредствено или близо до една от стените на къщата, а понякога – и до носещата покривна конструкция. В къщи обекти 698 и 715 пещта се намираше в средната част на постройката. Основното строителство на всички пещи от периода Караново V е еднакво. Най-отдолу обикновено е била полагана подложка от камъни или от керамични фрагменти. Върху нея е нанасян глинест пласт, който по правило, под влияние на горещината, е опален до червено. Завършвало се е с още един, около 2-4 см дебел огнищен пласт, който при ръба си, закръглен нагоре, е бил обмазван заедно със стените на пещта. Стената на пещта се състои обикновено от варовик, както това може да се наблюдава много добре при пещ обект 448 в къща обект 715. Варовиковата стена бе дебела 10-12 см и макар че разкопаните обекти не даваха никакви сведения за формата й, може по аналогии с големия брой намерени модели на пещи да се приеме, че стените на пещта горе са били куполовидно съединени. При едно подобряване на пещта, описаните строителни пластове са били положени още веднъж на същото място, при което в някои случаи каменните или керамичните подложки не са били подновявани. Така, благодарение на профилните разрези през пещите, можа да се документира, чрез броя на огнищните пластове, броят на подновяванията или по-точно – на фазите на поправките. При проучването на пещи обекти 487, 893 и 053 в къща обект 099 се констатира, че подът до пещта, която винаги е била изградена малко по-високо от неговото ниво, се е издигал под наклон нагоре.

В непосредствена близост до пещта можеха да се наблюдават отделни ями за пепел. Ямата за пепел обект 888 можеше да се наблюдава до вече споменатата четвъртита вана за пепел югоизточно от пещта в къща обект 101 и северозападно от пещта обект 487 в къща обект 486. Тя имаше неправилна форма и бе запълнена с тъмносив до черен рохкав пепеляв материал. Въз основа на пълнежния материал и на правоъгълната му форма съоръжението обект 106 югоизточно от пещта обект 087 в къща обект 011 може да се определи, както изглежда, като яма за пепел.

Всички тези наблюдения показват, че начинът на строеж на къщите от периода Караново V се различава в някои отношения от този на къщите от периода Караново VI. Предварителното резюме за резултатите от заселването на селищната могила Драма-Мерджюмекя през периода на Караново V показва ясно, че въпреки някои общи черти, приемственост между заселването през периода Караново V и през периода Караново VI не се установява. Особено впечатляващи са напълно различната поселищна организация и различният начин на строеж на къщите. Ясно се доказва, че там, където преди строителството на къщите от периода Караново V върху селищната могила е имало естествена коритообразна падина, теренът е бил терасиран с пренесена земна маса, за да могат да се изградят хоризонталните подове на къщите. Тази особеност на селището се допълва от наличието на многобройни ями, които съществено се различават една от друга по големина, дълбочина, форма и пълнеж. Срещат се плоски, ваноподобни, стръмностени и острослизащи надолу ями. Благодарение на изгнилите останки от дърво или на ясните оцветявания, една четвърт от тях се оказват ями за колове. Други би трябвало да се разглеждат преди всичко като ями за съхранение на продукти (зърнохранилища) или с друга функция, но след като са изгубвали първоначалното си предназначение по правило са били превръщани в ями за отпадъци.

Палисади и окопи

В селището от периода Караново V се срещат и различни окопчета и палисади, чието значение още не е напълно изяснено. Към тях принадлежи, в североизточната посока на селището, една част от кръгла палисада обект 500, която вероятно може да се интерпретира като вход от север. Оцветяванията на палисадните окопчета се отличаваха от околната виолетово-кафява стерилна пръст по сивата глинеста пръст с впръсквания от варовик. Тъй като изглежда, че окопчетата принадлежат към единна система, те са обозначени само с един единствен номер (500) и са разделени общо на 23 отделни групи, между които остават затворени малки участъци. Става дума за единични, дълги окопчета, които са паралелни на склона и, заоблени дъговидно, вървят от северозапад на югоизток. Най-голямото окопче обект 500/10 е 7.70 м дълго и средно 0.50 м широко, окопчето обект 500/7 е около 2.70 м дълго, на югоизток широко 0.30 м, а на северозапад 0.60 м. При 6.70 м изток в ареал Н06 излиза на североизток разклонение, дълго 1.00 м и широко 0.30 м. Очертанието на това окопче не изключва възможността тук да е имало палисада с входна врата. Пълнежът на окопчето и на ямите за колове говори ясно за това, че съоръжението е от времето на периода Караново V. Трифазното окопче обект 511 в южната част на селището е отнесено, въз основа на наличния материал, към периода Караново V и сигурно стои във връзка с югозападния вход.

Отношението между палисадата обект 500 и окопчето обект 511 към принадлежащата към периода Караново V част от окопа обект 360 още не е напълно изяснено (фиг. 31). Според най-новите наблюдения, трябва да се допусне, че западната част селището от периода Караново V е било отграничено чрез най-малко една фаза на окопа обект 935.

3.8.2 Правоъгълната постройка обект 840

В западната част на селищната повърхност, в ареал F12, бяха открити останки от правоъгълно съоръжение обект 840. То бе разпознато по отчасти запазените варовикови стени и по падналите навън, главно на северозапад, части от стени. Докато един голям къс от югозападната дълга стена е запазен in situ, то от североизточната дълга и от северозападната напречна стена са останали само фрагменти. Стените на дългите страни са с дебелина от 0.40 до 0.48 м, докато северозападната къса стена е дебела само 0.25 - 0.30 м. Реконструираното съоръжение е голямо 8.50 x 7.25 м и се простира от 1.25 м изток до 9.75 м изток както и 0.45 м север и 8.30 м север. Отграничаващата го от югоизток стена досега не можа да се разкрие. Съоръжението обект 840 е ориентирано юг-югоизток / север-северозапад. Отвътре и успоредно на късата северозападна страна се разполага варовикова стена, която може да се проследи с две малки прекъсвания при 3.10 - 3.16 м север и 3.86 - 4.24 м север, от 4.55 м изток / 1.78 м север до 4.83 м изток / 5.52 м север. Стената е със средна дебелина от 0.20 м и разделя съоръжението на малко западно помещение, чиято вътрешна големина възлиза на 2.80 x 5.85 м, и на по-голямо източно, което има максимална големина от 5.10 x 5.85 м.

Разпознатите в областта на съоръжение обект 840 места за колове могат да се разделят на два функционални типа: колове P1, P4, P5 и P6, както и мястото за колове обект 909 вероятно могат да се разглеждат във връзка със строежа и с конструкцията на стените. Коловете P2 и P3 посочват изглежда две редици, които лежат успоредно на двете дълги стени около средата на съоръжението и вероятно са носели покрива. Южната редица се състои от кол P2 както и от три възможни кола, които лежат в една линия между 3.55 м изток / 4.65 м север и 8.72 м изток / 3.25 м север. На отстояние от около 1 м спрямо тази линия лежи кол P3, който може да бъде сигурен от друга възможна редица, успоредна на югозападната. Половината разстояние между скицираните редици колове лежи около средата на съоръжението, ориентирано северозапад - югоизток.

3.8.3 Към систематизацията на открития материал

Тъй като всички къщи от периода Караново V са били напуснати, те не съдържат никакви по-значителни комплекси от находки. Керамиката често е силно фрагментирана. В наличност е само това, което обитателите съзнателно са изхвърлили като непригодно. То е било съзнателно вложено в трамбованата глина или е било толкова малко, че лесно е могло да бъде забравено или изгубено. Тъй като от

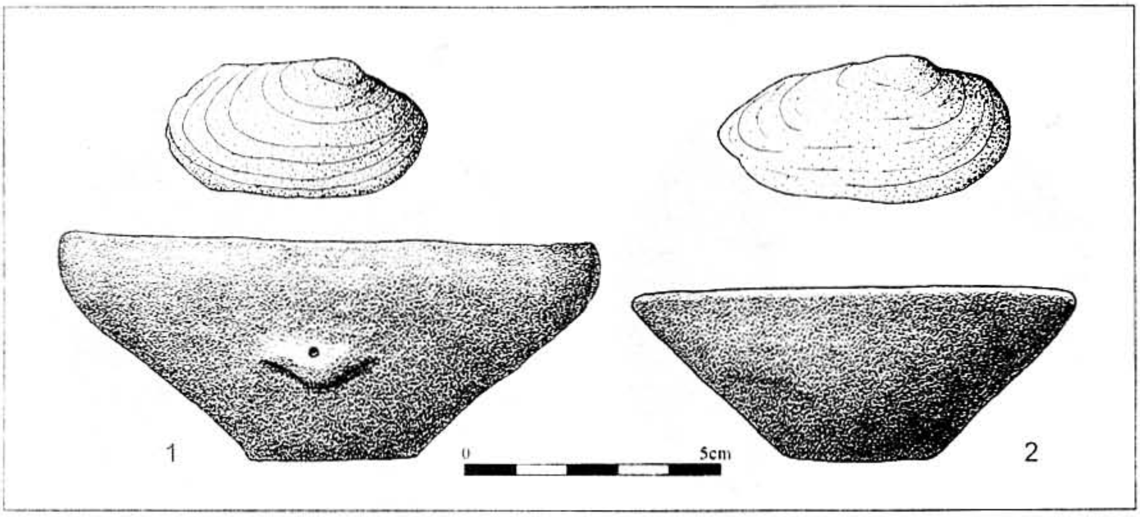

Фиг. 35. Драма-Мерджюмекя – депонировки от периода Караново V в къща обект 900, яма обект 966.

друга страна вече начупените по-ранни фрагменти керамика и кости са били смесвани с мазилката, трябва да се различава какво действително е било използвано в градежа и какво произхожда вторично от глината и, следователно, е по-ранно от къщата. Като предмети в първоначално положение се разглеждат преди всичко големите керамични фрагменти, които могат да се включат допълнително към целите съдове, което при вторично преместения материал изглежда почти невъзможно. При това по-ранните фрагменти са по-силно фрагментирани, а и по-плътно покрити с варовик. В един случай в къща обект 900 можеше да се наблюдава жертвена депонировка, извършена при строителството, с две поставени една в друга малки глинени панички с по една речна мида във всяка от тях (фиг. 35).

Керамиката от периода Караново V от Драма е добре пречистена, примесена с пясък, варовик или камъчета и е изпечена твърдо до звънтящо твърдо. Грижливо загладената, често дори полирана повърхност на съдовете, е със светлокафяв или сивокафяв до черен цвят. Сред съдовете се срещат купи, паници, панички, чаши, по-рядко шишета и паници с уши. Глинените инструменти са лъжици, поставки, капаци и цедилки. Украсите са изпълнявани преди всичко с врязани линии, кербшнит, набождания, негативни образци и с графит (табл. 17). Инкрустацията е богато изразена с врязани линии и набождания с бяла варовикова паста. Червената украса, нанесена след изпичането, е по-рядка и е доказана само при ранното състояние на керамиката. При купите и паниците външните и вътрешни страни са с украса, която по правило е разграничена на украса на ръба и основна украса (фиг. 36).

Сравнима керамика от култура Марица в Тракия (Караново V), чието определяне и чиято връзка с култура Боян (Gaul 1948, 72-73) бяха първоначално формулирани въз основа на материала от селището при Деве Барган (Попов 1926), е документирана по Долна Тунджа в многобройни площни селища и селищни

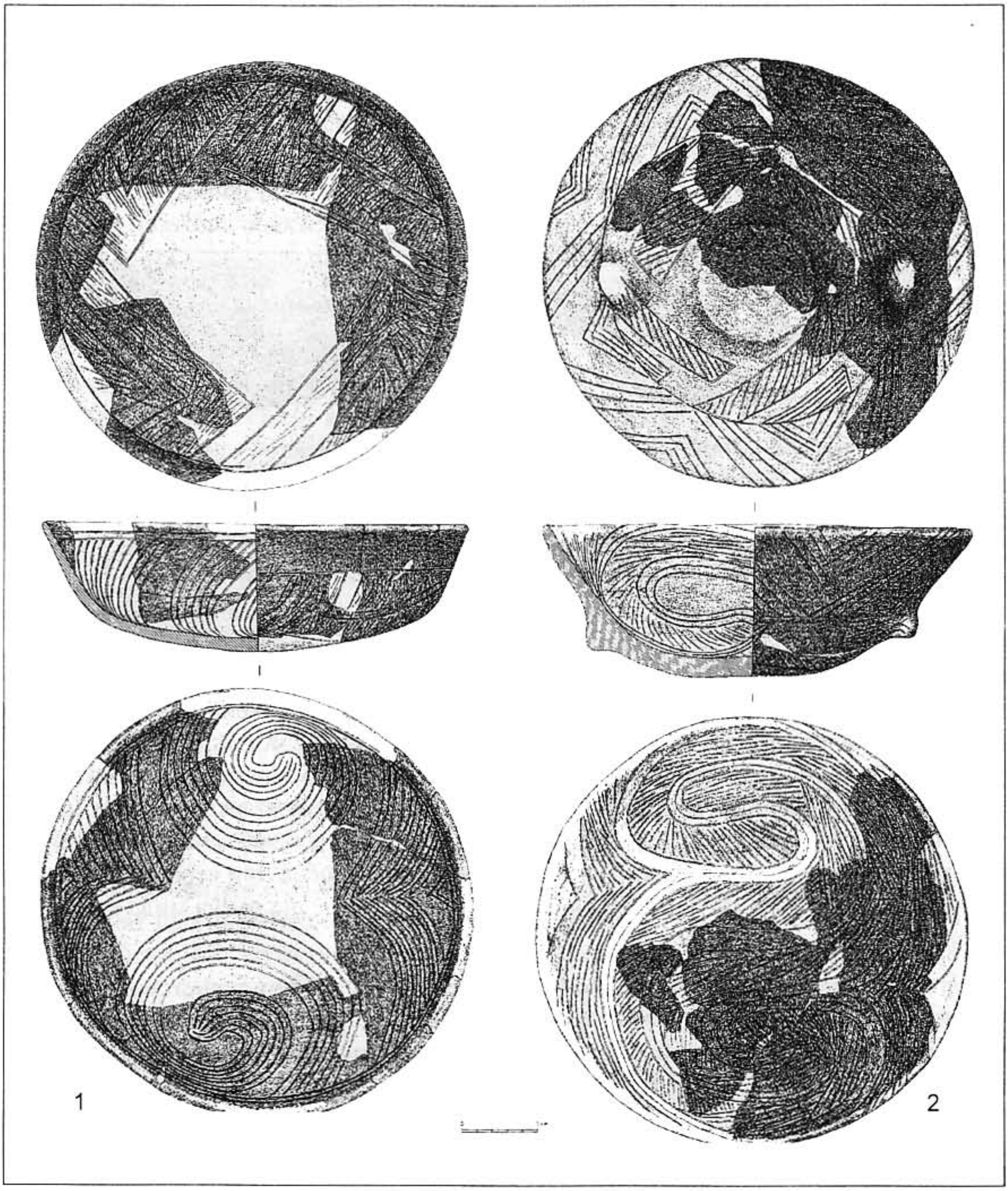

Фиг. 36. Драма-Мерджюмекя – керамика от периода Караново V от къща обект 003.

могили. В същото време тя показва ясни връзки с Европейска Турция, където това развитие е също уловено при германо-турските разкопки в Къркларели-Ашагипинар (Parzinger / Özdoğan 1995; Özdoğan / Parzinger / Karul 1997). Досегашното хронологическо деление на култура Марица в Тракия с нейните фази I-IV, които Х. Тодорова предложи през 1965 г. в една монография (Vajsová 1965) на Археологическия институт на Словашката академия на науките в Нитра, се базираше тогава на малобройно количество изследвани материали в Тракия (Vajsová 1966). Това разделяне авторката действително е запазила и в по-късните си работи, при което тя включва керамиката от по-новите разкопки (Тодорова 1986, 97 и сл). Тъй като обаче все още липсва публикуван материал от затворени жилищни комплекси, предлаганите детайли на разделяне надали могат да се проверят и проследят. Вертикално-стратиграфските наблюдения на М. Димитров при разкопките на селищната могила в Стара Загора – Окръжна болница говорят по-скоро само за двуфазово развитие на ранната култура Марица с характерни врязани линии и боядисване с охра спрямо по-късната култура Марица с характерни врязани линии и с украса от кербшнит и от набождания и с графитно рисуване (Димитров 1985, 23-25). Подобна поредност в рамките на култура Марица може да се констатира и в стратиграфията на селищната могила в Св. Кирилово (Калчев 1990, 18). Основната роля при разработването на фазите II и III на култура Марица е изиграла стратиграфията на селищната могила от Стара Загора – Азмашката могила (Георгиев 1962 и 1963), чийто VIII и VII хоризонти Х. Тодорова включва към втората фаза на култура Марица, докато хоризонтите VI и V – към третата фаза на култура Марица (Тодорова 1986, 97 и сл.). Това триделно разделяне следва и К. Лещаков за лежащото югозападно от Долна Тунджа пространство между реките Марица и Сазлийка (Lestakov 1997b), при което обаче той подчертава, че досегашните публикации за култура Марица в Тракия представляват малко достоверни източници за проверка на хронологическата структура (ср. за това Parzinger 1993, 110-119).

Предвид на съвременното състояние на изследванията ни изглежда уместно, въз основа на досега съществуващите наблюдения, да говорим, както и М. Димитров, първоначално само за една ранна и за една класическа фаза на култура Марица. Керамиката от култура Марица от Драма-Мерджюмекя може, освен това, ясно да се свърже с керамиката от пластовете V-VIII в Стара Загора – Азмашката могила (Георгиев 1963, 170 и сл., фиг. 19), която грубо съответствува на фазите II и III по Х. Тодорова. Касае се преди всичко за типичната, украсена с врязване, кербшнит, с графит и украсена с негативни образци развита керамика на култура Марица. Освен фрагменти от питоси, готварски съдове и съдове за маса в отделни къщи на Драма, намерени са и миниатюрни съдове, и подражания на съдове. Към оборудването на къщите принадлежат и доста фрагменти от глинени лъжици. Само по-нататъшните анализи на обширния масов керамичен материал от Драма ще покажат дали изобщо би могло да стане възможно да разделим една от друга двете предлагани фази II и III с помощта на затворените находищни комплекси, на точната хронология на формите на съдовете, техниките и системите на украса. Типологически връзки на култура Марица от Драма-Мерджюмекя са налице и с отделни керамични форми от Ямбол – Рашева могила (Jerôme 1901; Seure / Degrand 1906; Tsangouli 1985). Най-късната класическа керамика на култура Марица от Драма показва, в заключение, връзки с керамиката от разкопаната къща от Ямбол – Марчева могила (Детев и др. 1979). Най-ранното развитие на култура Марица с характерните врязани линии и червено боядисване на повърхността в Драма се среща само в единични случаи и то в най-долните напластявания, както и в терасировката обект 875, върху която е била построена сградата обект 840. Доказаното в Драма-Мерджюмекя "класическо развитие" на култура Марица стратиграфски е несъмнено по-старо от появяващите се тук най-стари форми на комплекса Коджадермен-Гумелница-Караново VI, към който принадлежат и керамичните форми на т.нар. IVa фаза на култура Марица.

Освен керамиката, в отделни къщи бяха открити елементи от облеклото и украшения като пандантиви, мъниста, гривни от спондилус, копчета и костени апликации. Особено важни са наблюденията спрямо украшенията от спондилус, които в Драма се появяват почти изключително през периода Караново V и показват ясни връзки с егейското пространство по това време. При това, става дума преди всичко за многобройни счупени кръгове, някои отломки от които са били използвани втори път като работни инструменти. По-късно в къщите бяха открити доста заоблени, вторично пробити керамични фрагменти, както в къщите от периода Караново VI.

Особено значение имат глинените пластики (табл. 19), глинените рогове (табл. 20,3.5), глинените плакети, идолите с гъбовидни глави (табл. 21), култовите масички (табл. 20,6) и други култови предмети (табл. 22). При антропоморфните глинени пластики могат да се различат две основни форми. Към първата спадат характерните идоли с подчертани женски полови белези (фиг. 37). Лицата на фигурите са били обект на малко внимание, триъгълната глава е силно схематизирана. При втората форма през този период се появяват и първите схематизирани цилиндрични фигури с равна кръгла основа, които по правило са оформени без ръце. Тяхната глава е триъгълна или трапецовидна и е силно схематизирана (табл. 21,4-5). Някои от тези идоли са снабдени с различни символични знаци и/или са червено боядисани.

Двете основни форми на глинената пластика много често са били преднамерено начупвани. При първия тип идоли по-късните места на счупване са били подготвяни още при изготвянето им, като двата изготвени от самостоятелни глинени късове събрани крака са свързани с малък дървен щифт и леко покрити на това място само с тънък глинест пласт (фиг. 37). Обратно, цилиндричните идоли често са чупени хоризонтално на същото място, но то не е било отслабвано при произвеждането им. Тези наблюдения позволяват да се заключи за преднамерено начупване на идолите, т.е. за едно вероятно общо практикувано, ритуално обусловено действие, което може да се установи и в другите едновременни култури. Към обхвата на периода Караново V принадлежат и женските пластики с вдигнати ръце (фиг. 38).

Обикновените призматични костени идоли с триъгълна глава и загатнати нос, уши и очи са друг тип идоли (фиг. 21,1-2). По-голямата част от тях са изработени от костите на дива свиня, по-малката – от костите на одомашнена свиня. Сравними форми се откриват и за периода Караново VI.

По-особени култови предмети са т.нар. глинени бариери (табл. 20,1), т.нар. гъбоглави идоли (табл. 21,3) и слънчевият символ (табл. 20,2). Голям дял в култовите предмети заемат и правоъгълните четирикраки култови маси, чиято горна страна е оформена като правоъгълен басейн със заоблени ъгли. Част от тях носи характерна врязана, набодена украса и украса от кербшнит (табл. 20,6). Освен това, доказани са правоъгълни съдове с кръгъл отвор на тясната страна (табл. 22,2.3.4). За отбелязване е и фрагментът от един съд с животински крака и

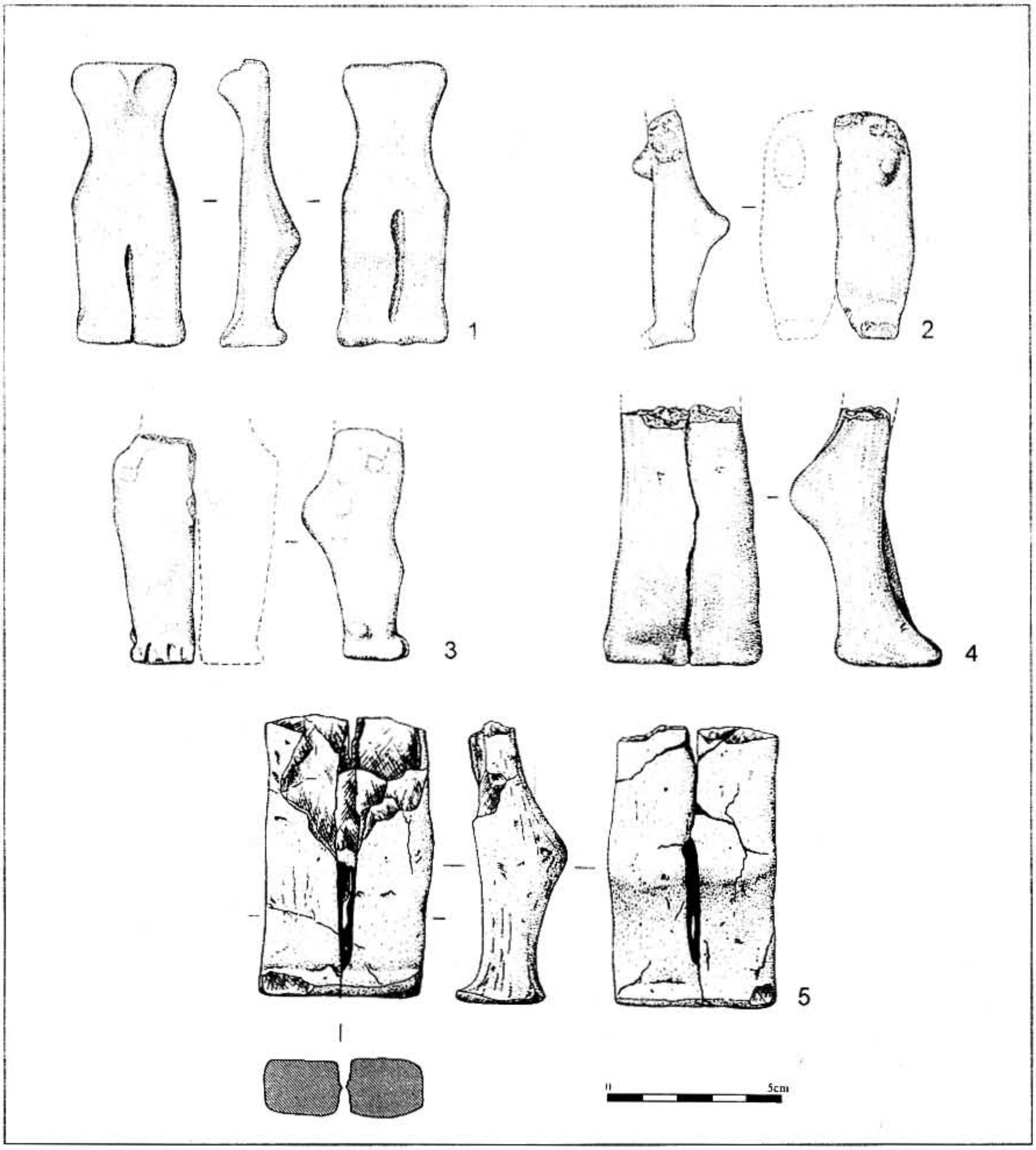

Фиг. 37. Драма-Мерджюмекя – пластика от периода Караново V.

триъгълен или овален басейн. Върху неговите крака е комбинирана врязана украса с украса от кербшнит с червено боядисване. В заключение, би могло да се каже, че през периода Караново V се откриват и първите глинени плакети. Успоредно с ромбовидния тип се появяват и такива, които се намират в началото на своето развитие и могат да се обяснят с човешките контурни форми (табл. 21,6-8.9-12).

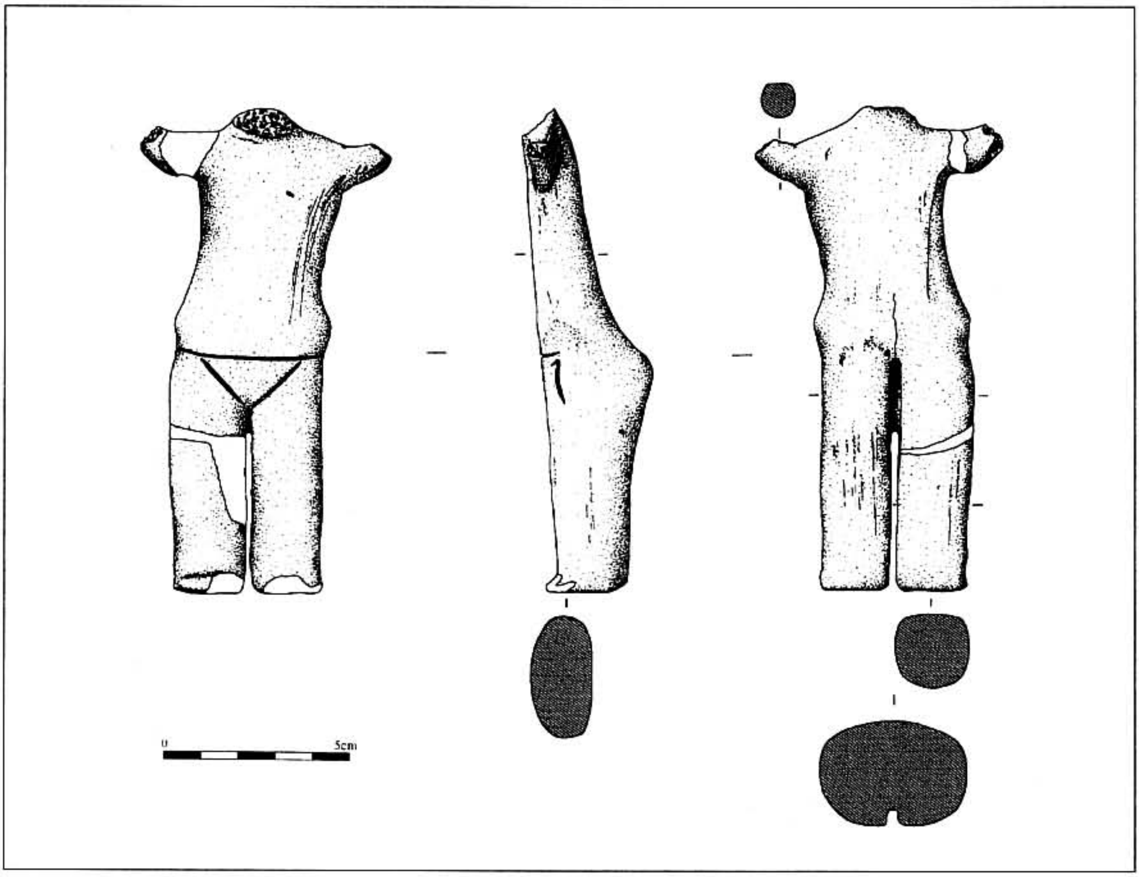

Фиг. 38. Драма-Мерджюмекя – пластика от периода Караново V.

Култовите предмети доказват ясни различия между Караново V и VI в Драма-Мерджюмекя, но от друга страна, потвърждават и тяхната приемственост. Едно непрекъснато развитие може да се документира преди всичко при призматичните костени идоли, т.нар. идоли с гъбоподобни глави, глинените рогове, малките правоъгълни съдове, т.нар. глинени бариери, а също и при някои цилиндрични човешки фигури.

В къщите от периода Караново V бяха намерени многобройни работни инструменти от кремък, от шлифовани твърди скали и от кости. Кремъчните инструменти, преди всичко ножове и изработени от тях инструменти като стъргалки и пробивачи, са особено чести. Само в отделни случаи бяха открити кремъчни ядра. В противоположност на кремъчната индустрия през периода Караново VI Караново V показва ясни различия както в малката ширина и дължина на ножовете, така и в избрания суровинен материал. Като шлифовани каменни оръдия се срещат обикновено длета, брадви, чукалки и камъни за мелене на зърно, които са произведени от местен амфиболит, габрò и диабаз. Характерни костени оръдия са преди всичко шилата, гладилките, длетата, роговите и костени брадви за обработка на дърво (табл. 23). Както в селището от периода Караново VI, и през този период също се появяват пробитите или продупчени заоблени керамични фрагменти (табл. 24).

И в къщите от периода Караново V бяха открити многобройни животински кости. Според досегашните резултати от изследванията на Н. Бенеке процентното съотношение между одомашнените и диви животни е само малко по-ниско в полза на дивите животни, отколкото през периода Караново VI. Съществената разлика спрямо периода Караново VI се състои без съмнение в различното съотношение между отглеждането на говеда и на овце/кози. И при дивите животни последователността се променя – дива свиня, див заек, лисица, елен-рогач и благороден елен, тур, вълк, дива котка и кафява мечка.

3.9 Заселване по времето на периода Караново IV

Следи от заселване по времето на периода Караново IV са засега само спорадично установени чрез находки. В този контекст се вписва къща обект 685 с пещта обект 686, палисадата обект 097 и материалът от пълнежа на отделни ями (обект 851).

Къща обект 685

В ареал H16 и отчасти в ареал G16 бяха разкрити останки от една къща от периода Караново IV. Тя беше разположена на склона с малко плоско вкопаване. В ареал H16, където можеше да се разкопае югоизточната част на къщата, вкопаването беше още запазено с размери над 4.00 м ширина и до към 3.80 м дължина. Един горен светлосив пласт бе дебел 10-14 см. Под него следваше една 10-15 см дебела светлокафява-сивкава глинеста пръст. В нея се намираха хоризонтално вървящи варовикови останки от пода на къщата, които лежаха върху среднокафяв глинест пласт. Съобразно тези констатации, обект 685 се оказва ваноподобно (коритообразно) оформено в стил Караново V вкопаване с около 5.30 м ширина и сигурно над 6.50 м дължина. Разрушената пещ обект 686, от която бяха запазени още останки от огнището и от струпване на глинена мазилка, лежеше относително точно в средата на къщата.

Според констатацията в западния профил на ареал H16 и в спомагателните профили, на това място първоначално, в естествената чакълеста настилка е било изглежда изкопано окопчето обект 687. То можеше да се проследи около 1.80 м вътре в ареала. Тъй като в плана никъде не се показа разрушаване на пода на къщата обект 685, тя е по-късна от окопа обект 687. Освен това окопът бе открит едва след разкопаването на пълнежа на къщата.

В различните пластове на обект 685 беше намерен керамичен материал само от периода Караново IV (табл. 25). И в окоп обект 687 наяве излезе само еднородна керамика. Тук се срещат различни конични купи с характерното двустранно украсяване с врязана украса и инкрустации, комбинирано с негативни украси, както те са документирани и в стратиграфията на самото Караново (Georgiev 1961). Към този период принадлежи и керамичен материал от отделни ями (обект 851).

Палисада обект 097

Палисадният окоп обект 097 можеше да се проследи досега върху 20 м дължина по северозападния склон на селищната могила. Окопът върви приблизително по права линия и е ориентиран североизток - югозапад от около 1.50 м изток в южния профил на ареал F11 до 0.00 м изток в северния профил на ареал F10. Той е разрушен в ареал F11 от кръговия окоп от средната бронзова епоха обект 009, поради което там стратиграфски не можеше да бъде проследен. Появяващите се по протежението му сгради от периода Караново V – къща обект 014b в ареал F11 и къща обект 068 в ареал F10, го покриват.

Палисадният окоп обект 097 е широк 0.40 - 0.55 м и до около 0.70 м дълбочина е почти вертикално вкопан в стерилната пръст. Окопът има успоредни стени и плоско дъно. В него се установиха кръгли, средно 0.25 м дебели колове на разстояние от около 0.30 м един от друг. Те бяха заострени в долния си край и поставени отчасти навън от дъното на окопа в стерилната почва. Пълнежът на окопа се състои от кафява жилава глина с фини частици мазилка и много въглени от горяло дърво. Оцветяванията на коловете произхождаха от тъмнокафява хумусна пръст. Както наблюденията на южния, северния и западния профил на ареал F11 позволиха да се разбере, на север пред окопа се е намирала изкуствено създадена полегата стена.

Изхождайки от досегашните наблюдения и вторичното разпръскване на керамиката от периода Караново IV, не може по принцип да се изключи, че под червеникавия насип от периода Караново V в отделни места на възвишението биха могли да съществуват още следи от заселване по времето на Караново IV. Многобройните досегашни стратиграфски разкопки до стерилна почва не доказаха подобно заселване. В площта на заселване на Драма-Мерджюмекя керамика от Караново IVc е потвърдена в къща обект 685 и в яма обект 851, докато керамика от Караново IVb произхожда от ямите за колове на палисада обект 097 и от някои други ями.

Хронологически и културно-исторически съпоставки

Да се систематизира хронологически детайлно, но сам по себе си керамичният материал от периода Караново IV от Драма-Мерджюмекя въз основа на констатираната ситуация в това селище, е почти невъзможно. С помощта на керамиката от Драма-Герена (вж. раздел 4.2.1 и сл.) и на керамиката от Драма-Кайряка обаче, и преди всичко с помощта на керамиката от селището Кабиле – Ясъ тепе може да се изработи, във връзка с развитието на керамиката северно от Балкана, както и в Централна Тракия, едно хронологически сигурно, многофазово развитие по Долна Тунджа. Описаното тук хронологическо деление на периода Караново IV представихме неотдавна въз основа на керамиката по Долна Тунджа (Lichardus / Iliev 2000).

Най-късната керамика Караново IVc (Прото-Марица) е характеризирана чрез гъсто нанесените бяло инкрустирани врязани линии и чрез негативната орнаментация. Характерните паници и купи са украсени отвън и отвътре. Тази керамика е документирана преди всичко в самото Караново (Georgiev 1961, 71 и сл., табл. 15), в Нова Загора – Хлебозавода (Кънчев 1973; Кънчев / Кънчева 1988) и на други местонахождения в Централна Тракия (Nikolov 1993b). На Долна Тунджа тази керамика е документирана в Кабиле (Lichardus / Iliev 2000, Abb. 13A) и в други селища. В Европейска Турция подобни находки се срещат в Ашагипинар 1 (Parzinger / Özdoğan 1995) и северно от Балкана в Качица В2 (Станев 1996) и другаде. Керамиката от къща обект 685 и яма обект 851 принадлежи недвусмислено към това време.

Средната фаза Караново IVb се характеризира от своя страна чрез площно нанесени широки канелюри, които са комбинирани с отделни набождания или могат да бъдат разделени от такива набождания. В тази фаза вече се среща керамика с врязана украса, при която, действително в противовес на Караново IVc, отделните линии са нанесени по-свободно и негативната орнаментация не играе още никаква роля. Подобна керамика бе намерена и в Драма-Кайряка (ср. Lichardus / Iliev 2000, Abb. 12, 13B). По Долна Тунджа тази керамика е позната от доста селища. Тя е документирана и върху селищната могила Кабиле – Ясъ тепе (Lichardus / Iliev 2000, Abb. 15). За хронологическото деление на керамиката Караново IVc и IVb важна роля играят вертикално-стратиграфските наблюдения в Нова Загора – Хлебозавода (Кънчев 1973). В източната част на селищната могила в един културен пласт с дебелина от около 0.40 - 0.50 м бе открита характерна канелирано украсена керамика с набождания от определената от нас фаза Караново IVb (Кънчев 1973, рис. 9; Nikolov 1993b, 164). В замяна на това в западната част на селището, в пласт с дебелина от 0.90 м, който съдържа до три строителни хоризонта, се среща характерна гъсто украсена с врязване, бяло инкрустирана и с негативни образци керамика, която ние определихме като Караново IVc (Кънчев 1973, рис. 6 и рис. 12; Nikolov 1993b, 164). Тази разлика между двете фази Караново IVc и IVb трябва да се разбира като континюитет в керамичното развитие.

Намиращата се северно от Балкана керамика от доста местонахождения като Качица А2-В1 и Хотница II (Станев 1996) е сравнима с керамиката от Караново IVb. Новоразработеното развитие Караново IVb е доказано и в Гръцка Тракия в стратиграфията на Макри II (Efstratiou 1996) и в Европейска Турция в Ашагипинар 2 (Parzinger / Özdoğan 1995). Някои нови археологически проучвания по Долна Тунджа, като в Елхово – Турското кюше (непубликувани разкопки на Ил. Илиев 1999 г.) говорят за силни егейски влияния в областта при тези хронологически рамки. Керамиката от палисадния окоп обект 097 на Драма-Мерджюмекя се вписва в същата културна зависимост.

Под понятието Караново IVa (Lichardus / Iliev 2000, 80 ff) разбираме характерната канелирана и украсена с врязване керамика, често с т.нар. винчоидни мотиви, която в микрорегиона на Драма бе открита в селищния пласт С на Драма-Герена (вж. раздел 4.2.1).

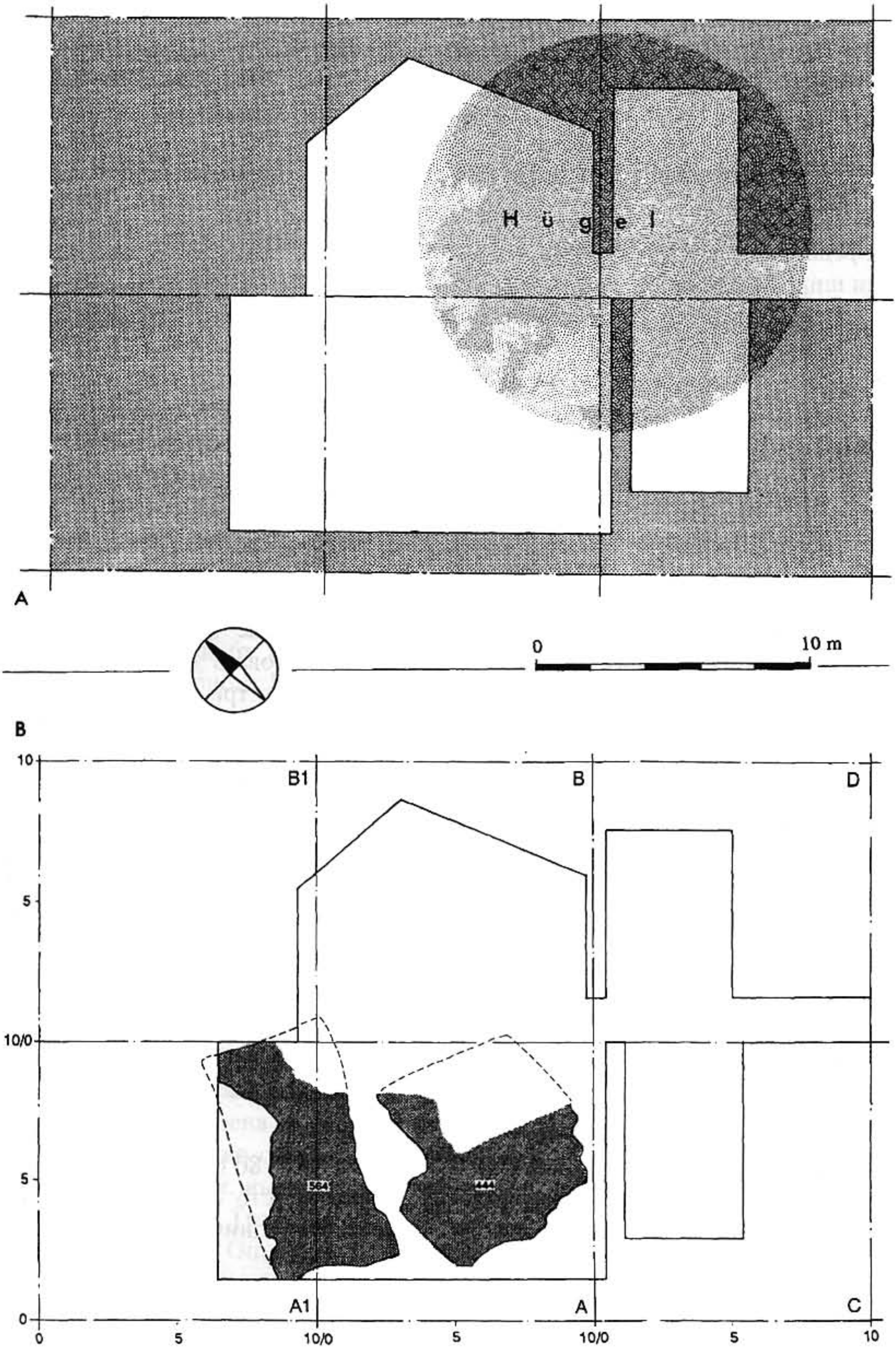
A
H ü g e l
0
10 m
B
10
5
10/0
5
0
B1
B
D
564
444
A1
A
C
0
5
10/0
5
10/0
5
10

Фиг. 39. Драма-Герена – А - реконструкция на античната гробна могила; В - къщите от селищен пласт С.

4 ПЛОЩНОТО СЕЛИЩЕ ДРАМА-ГЕРЕНА

Леко издигнатото място в м. Герена лежи на около 300 м южно от селищната могила Мерджюмекя на десния бряг на р. Калница, където, преди нейната корекция, се е вливал малкият поток Мазъл бунар. Геолого-седиментоложките условия бяха изследвани в Драма-Герена от Й. Кубиньок посредством удължена линия от селищната могила Мерджюмекя навън чрез сонди. И тук можаха да се проследят подобни глинени пластове (Kubiniok 1996, 144 ff). Сондажите между двете селища говорят за черно-кафяв, глинестопесъчлив-глинест покривен пласт с дебелина от 1.40 до 1.70 м. Южно от Драма-Герена и западно от селищната могила този пласт е дебел до към 6.00 м, поради което светлокафявият глинестопесъчлив-глинест пласт не може да се докаже в долните пластове.

Според разкази на жители на с. Драма, три могили са се издигали в Драма-Герена през шестдесетте години. Най-голямата от тях е имала диаметър от 15 м и височина от 2-3 м и съответствува на констатираното от нас през осемдесетте години на XX в. леко местно възвишение. И трите надгробни могили са били разнесени от верижни машини при изкопни работи за корекцията на реката. Тогава в най-голямата могила са били извлечени човешки кости и метални предмети.

Малкият контролен сондаж през 1988 г. даде доказателството, че през античната епоха върху многопластово неолитно селище е била построена надгробна могила. За да се разберат откритите селищни пластове, през 1990 г. се реши да се увеличи западната част на някогашния контролен сондаж (TG 1.2). Затова бе освободена от чернозема една площ от 10 х 10 м в посока североизток (TG 1.2, площ B) и 15 х 15 м в посока югозапад (TG 1.2, площ A) до дълбочина 0.70 м от днешната горна повърхност. Върху тази повърхност се натъкнахме първоначално на разрушени стени на една къща, която бе маркирана като обект 444. През 1992 г. бяха разширени и западните площи A, A1 и B. За да проучим по-нататък надгробната могила и за да увеличим разкопаваната площ в областта на селището малко на югоизток, бе освободена от чернозема и западната част на площите C и D. По този начин за заключителна разработка на местонахождението на разположение остана площ за проучване от около 300 м^2, която бе разкопана систематично и слой по слой с големина на квадратите 1 х 1 м.

4.1 Античната надгробна могила

Върху голяма част от разкопаваната повърхност под един до 0.30 м дебел орен пласт можаха да се констатират останки от някогашното натрупване на могилата. Благодарение на профилите от контролните сондажи TG 1.1 и TG 1.2 и на другите профили, които са наблюдавани при разкопаването на площите A, B, C и D, стана възможно първоначалният диаметър на могилата да се определи на 14 м (фиг. 39,A). Както е видно от източния профил на площта TG 1 A, натрупването в тази част е най-добре запазено и е с дебелина 0.60 м. То се състои от сиво-синкава, глинесто-фина, твърда пръст, която съдържа само малко археологически материал. В източния профил на площ B се установи съвременно нарушаване на натрупването, поради което първоначалната височина на надгробната могила не бе възможно да се установи. Между 1.50 м и 3.80 м север се появи едно много правилно полукръгло вкопаване, което може да се обясни с обработката на тази част с багерна кофа (Lichardus u.a. 1996, Beil. 3). Нарушението е ограничено върху малка квадратна площ и засяга само централната част на могилата. Поради това не е трудно да се заключи, че гробната камера или по-точно погребението е било целенасочено разкрито и напълно унищожено, както това ни бе съобщено преди разкопките от жителите на селото.

В могилния насип, особено в областта на разрушението, се намираха голямо количество фрагменти от сива и червеникава керамика, изработена на бързо грънчарско колело, чийто най-късни форми могат да бъдат датирани в 3 и 4 в. сл. Хр. От самия източен профил на площ TG 1.2 B, от частта пред нарушението, произхожда една половина от червеникава антична паница, изработена на ръка. Заедно с малкото калцирани кости и фрагменти от стъкло тя може да се интерпретира, както изглежда, като следа от римско погребение през 3-4 в. сл. Хр.

Центърът на очевидно кръгловидния насип на могилата може да се приеме при около 1.00 м изток и 2.80 м север в площ D. Пръстта, която е била използвана за натрупването на надгробната могила, произхожда очевидно от по-старо място на заселване, както сочат многобройните фрагменти неолитна керамика. По всичко изглежда обаче, че пръстта не е била изкопана на място. Тя не съдържа никакви черноземни включвания и нито нейната структура, нито консистенцията и цветът й се съгласуват с покритите от чернозем селищни пластове на местонахождението Драма-Герена. Най-накрая остава да се посочи и намиращото се на 80 м южно от разкопаваната площ, в обработваемото поле, едно почти кръгло място с диаметър 20 м. То се откроява чрез светлокафявата си пръст от заобикалящия го чернозем и показва с голяма вероятност друга могила, разнесена до основи.

4.2 Неолитното селище и неговата стратиграфия

Макар че неолитното селище би трябвало да бъде относително малко, то не можеше да бъде разкопано напълно, защото се простира на североизток отвъд днешното корито на р. Калница в посока на селищната могила Драма-Мерджюмекя. В тази посока то вероятно достига до първоначалното корито на реката. Това бе потвърдено с профили, които можахме да наблюдаваме при модерната канализация на Калница. Източното ограничаване на заселваната площ е отбелязано от коритото на потока Мазъл бунар, а западното – от някогашната заблатена част. Още първите стратиграфски наблюдения в контролните сондажи от 1988 г. показаха многофазността на селището. Неолитните находки (керамика, работни инструменти, пластика и останки от кости) произхождаха от доста жилищни очертания, с или без констатирани пещи, от ями и от селищните пластове.

Вертикално-стратиграфски наблюдения

Още в контролните сондажи през 1988 г. бяха вече установени няколко добре различаващи се пласта. Тогава можеше да се копае обаче, само до нивото на подпочвената вода при 1.90 м под най-високо запазената точка на античната селищна могила. Върху по-късно разкопаваната през 1990 г. повърхност тези наблюдения можаха да се диференцират на по-широк терен. В площ А между насипа на могилата и някогашния "трети пласт" беше констатиран един по-късен селищен пласт с разрушените стени на къща обект 444. В следващата североизточно разположена площ В се показаха в по-голяма дълбочина две малки петна стенна мазилка, които обаче не бяха достатъчни за реконструирането на цялата стена. Стратиграфски те ясно лежаха под принадлежащия към къща обект 444 чернокафяв глинест пласт. През 1992 г. стана възможно да се изяснят останалите нерешени въпроси на стратиграфията и, следователно, на поредността на селищата върху по-широко разкопана площ. При това се оказа, че по-късният пласт е останал съществено ограничен върху площите А и А1, където е разрушил по-ранните пластове.

Стратиграфският порядък на напластяванията извън античната могила може да се обобщи както следва:

1. Чернозем до около 1.00 м под кота 0.
2. По-късният селищен пласт на дълбочина от 0.80 - 1.20 м под кота 0 (къщи обекти 444 и 564).
3. Тъмнокафяв глинест пласт с отвесни варовикови просмуквания на дълбочина от 1.25 - 1.45 м под кота 0. Той съдържа вторично отложен археологически материал (керамика, животински кости и останки от стенна мазилка), не съдържа, обаче, никакви съоръжения и трябва да се схваща като вид хиатус между по-късния и лежащия под него по-ранен селищен пласт. "Смесеният" характер на пласта позволява да се заключи, че мястото на селището в този междинен период е било използвано като обработваемо поле. Едно подобно заключение се подкрепя и от педологическите изследвания.
4. По-ранният селищен пласт с две строителни фази на дълбочина от 1.45 - 1.75 м под кота 0 (къщи обекти 560, 565, 569, 571, 579 и 595).
5. Най-долното отлагане от стерилен пясъчен пласт и от няколко вкопани в него ями (обекти 589, 590, 606). Поради подпочвената вода ямите бяха проучени само до дълбочина от 1.95 м под кота 0.

Като се изхожда от стратиграфските напластявания на обекта, както и от стратиграфския ред на пластовете в селището Драма-Герена, могат да се установят три основни фази на заселване (С-В-А). Стратиграфският порядък и напластяванията на отделните обекти можеха да се наблюдават в профилите (Lichardus u.a. 1996, 36 Beil. 3).

4.2.1 Селищен пласт Драма-Герена С

Към този най-късен селищен хоризонт принадлежат със сигурност останките от къщи обекти 444 и 564 (фиг. 39,В). Възможно е към същата селищна фаза да са принадлежали още две други къщи, което се внушава от напълно разрушените струпвания на стенна мазилка в крайната част на разкопаваната повърхност. Още след свалянето на чернозема и след почистването на южната част се показаха взаимосвързани разрушени глинени съоръжения, които очевидно произхождат от една рухнала стена. Реконструкцията на тези останки не бе лесна. В заключение се оказа, че се касае за две различни стени, които показват идентични белези: свободни от керамика, добре изпечени, едва смесени глинени повърхности с дебелина от около 10 см, които вероятно са били разрушени при натиска. Глинените късове рядко показват следи от плетка или от дървени предмети. Тяхната горна повърхност е грубо загладена.

Южната стена бе най-добре запазена. Тя беше висока 2.40 м, дълга 7.50 м, ориентирана запад - изток и очевидно паднала отвътре навън (Lichardus u.a. 1996, Taf. 27,1). Непосредствено върху останките и до тях се стелеше чернозем. Къщата получи номер на обекта 444.

През 1992 г. обект 444 можа да бъде изяснен окончателно чрез допълнителни срезове и профили. При вдигането на нападалите останки от стените се намериха главно отделни керамични фрагменти и най-вече изключително много кремъчни отцепи и артефакти сред пръст, която бе чернокафява и глинесто-жилеста. Под вдигнатите останки от стени тя бе често овъглена и отчасти шлакирана. След свалянето на първия пласт, пръстта си остана както преди глинесто-жилава, но беше малко по-светла, често червеникаво-кафява и примесена с много малки, оранжево оцветени късчета стенна мазилка. Този пласт позволява да се проследи и в един втори хоризонт под обект 444 и би могъл да принадлежи към възникването или по-точно към времето на използване на обект 444. При свалянето или, по-точно казано, при освобождаването на нивото на втория пласт последваха важни разкрития за интерпретацията на съоръжението. Така на бял свят излязоха множество керамични и костени струпвания и, малко по-рядко, цели съдове, които лежаха заедно на дълбочина от 1.10 - 1.20 м под кота 0. Те подсказват, че подът на къщата е достигнат, без да бъде разграничен чрез различаваща се консистенция или цвят. Без съмнение, "жилищната пръст" ясно се различава от околната почва. Така могат да бъдат установени две области на къщи, които са били разделени чрез една тясна ивица пръст от друг вид, без впръсквания на глинеста мазилка (глинесто-жилава, синкава, с много варовик и многобройни животински кости). Извън обсега на къщите следваше тъмнокафява жилава глинеста пръст с малко открити находки.

Къща обект 444 се издига на юг малко над установеното там съоръжение от глинена мазилка. Както още през 1990 г. показаха следващите северно от него разхвърляни отломки от глинени мазилки, западната граница първоначално се движи под прав ъгъл на север до 3.00 м изток / 4.00 м север, за да свие тогава отново под прав ъгъл до 4.00 м изток / 5.70 м север и да се придвижи от там наново на север. Северното протежение остава неизвестно. Тъй като през 1990 г. не можа да се разпознае никакво продължение на обект 444 в площ B, трябва да се приеме, че на по-голямата част от северната граница не е било отделено нужното значение и още през 1988 г., при удълбочаването на контролния сондаж TG 1.2, тя е била изкопана. На тази основа може да се възстанови едно почти квадратно жилище (6.50 x 5.50 м) с малка, 2 м дълга и 4 м широка издатина в западна посока. Главно в западната част на къщата се намериха голямо количество животински кости, един цял съд и струпване на фрагменти от керамика, която произхожда от доста силно начупени съдове. При струпването от керамични фрагменти лежеше каменна чукалка, а пред западната стена – камък от ръчна мелница.

Намиращото се на малко разстояние на запад съседно оцветяване бе обозначено като обект 564. Разрушената стена на тази къща бе значително по-лошо запазена от стената на къща обект 444. Нейните останки лежаха отчасти значително по-дълбоко, разпилени сред чернокафяв пласт. Останките на тази западна стена в пласт TG 1.2 още през 1988 г. бяха направили впечатление като струпване на глинена мазилка. Сигурно запазената източна граница насочва към това, че къща обект 564 е била първоначално подравнена в линия като обект 444, но е била ориентирана север-северозапад / юг-югоизток. Възстановимият минимален размер на къщата възлиза, ако се изхожда от един правоъгълен план, на 4.50 м ширина и 9.00 м дължина. Източният ъгъл е разрушен от по-късна яма. И във втория пласт на обект 564 се намираше множество керамика и преди всичко – доста чукалки и камъни от ръчна мелница. В площ А квадрат 30 един почти цял съд лежеше смачкан под останките от стената (Lichardus u.a. 1996, Taf. 27,3).

Западният профил на площ А и западният профил на междинната пътека през обект 444 изясниха, че за издигането на двете къщи в наличния субстрат са били вкопани ваноподобни коритца. Тъй като при образуването на чернозема старите селищни пластове са вторично много силно променени, не беше повече възможно в този пласт да се разпознаят и разграничат подпорни греди, ями за колове и разположението им. В разрушените стени действително бяха запазени негативни отпечатъци от малки, често дори четириъгълни колове, които разчленяваха стената на къси интервали. Отпечатъци е оставила една плетка, изработена от камъш.

Жилищните подове типологически са подобни на тези от селището от периода Караново V от Драма-Мерджюмекя. Така къщи обекти 444 и 564 са били вкопани очевидно коритообразно в стерилната почва. Без съмнение теренът за движение е бил направен от трамбована глина, вероятно без дървена основа и сигурно без обмазване с варовик. Останки от съоръжения или отломки от пещи и огнища не бяха открити.

4.2.2 Селищен пласт Драма-Герена В

Този селищен пласт е ограничен в разрез на дълбочина от 1.45 - 1.70 м под кота 0, с леко локално отклонение. В рамките на разкопаната площ бяха намерени останките на общо седем пещи и принадлежащите им, повече или по-малко лошо запазени, правоъгълни къщи. Останките от къщи не можеха да се разграничат лесно една от друга нито стратиграфски, нито пространствено. Едно изясняване, разбира се, даваха многобройните профили на ареалите и пътеките. При тези обстоятелства, в един средно 0.25 м дебел пакет от пластове можеха да се разграничат с голяма вероятност две строителни фази. И при двете строителни фази не можеше обаче да се докаже със сигурност дали техните къщи са били фактически едновременно построени, което строителният им план също не изключва. За решаването на този проблем трябва да помогне детайлизираната систематизация на керамичния материал.

Разрушените останки на отделните къщи не се издигаха никога над запазената горна част на принадлежащите им пещи, поради което може да се приеме, че

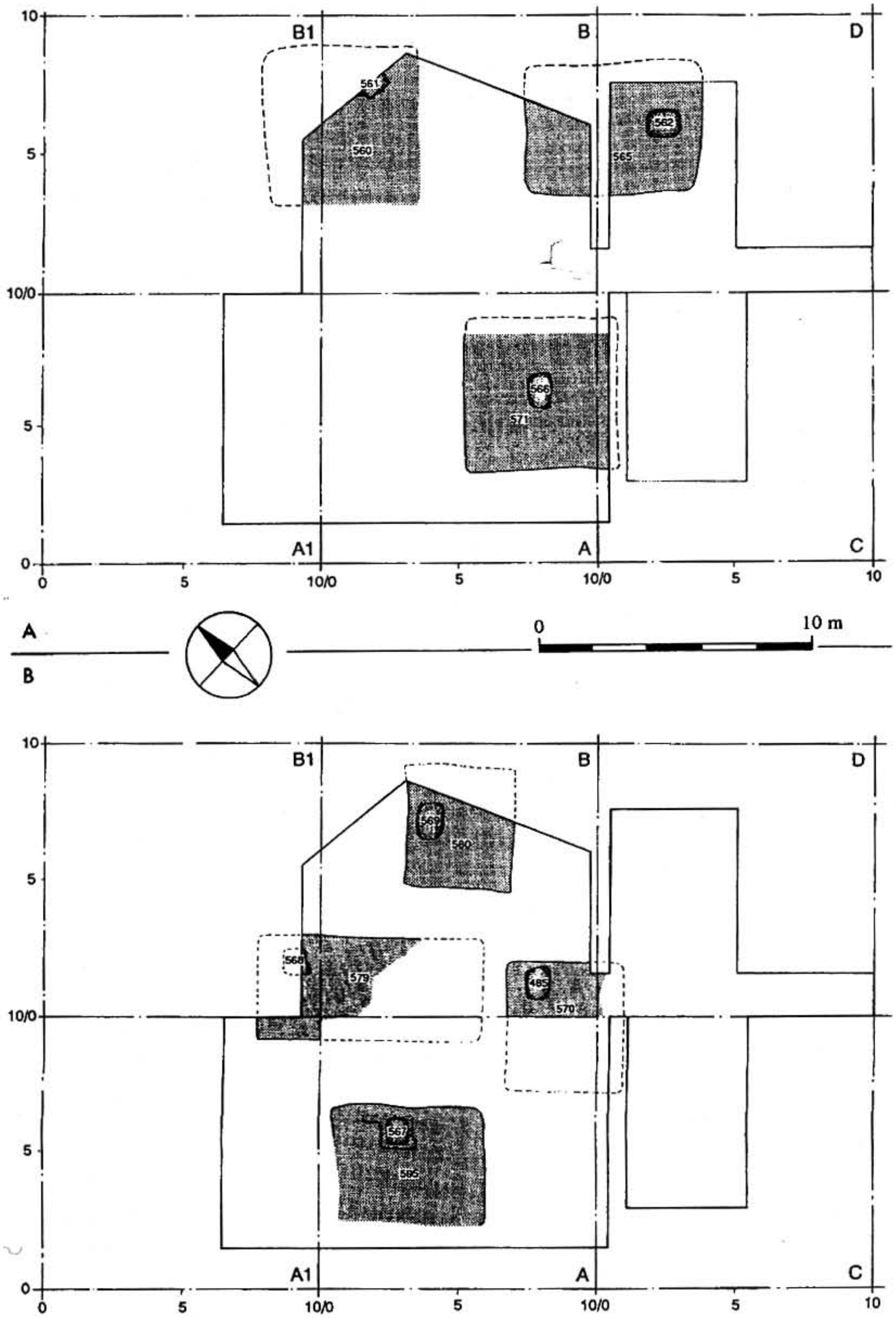
10
5
10/0
5
0
0
5
10/0
5
10/0
5
10
B1
B
D
A1
A
C
561
560
562
565
566
571
A
B
0
10 m
569
580
568
579
485
570
567
585

Фиг. 40. Драма-Герена – А - къщите от селищен пласт В2; В - къщите от селищен пласт В1.

веднъж изоставените или по-точно веднъж горелите къщи са били планирани. Тази теза се подкрепя от почти хоризонталната горна граница на по-ранния селищен пласт от Драма-Герена. Наблюденията на профилите потвърждават, че къщите, с изключение на къща обект 571, по правило са били построявани наравно със земята без вкопаване. Подът на къщите се състои или просто от трамбована глина без дървена основа, или е бил допълнително измазван с варовик. Както изглежда, при стените може да се възстанови един начин на изграждане с дървени колове и с плетена конструкция, обмазана от глина. Коловете са били по всяка вероятност само малко вкопани в стерилната почва. Съоръженията, главно пещи, са били построени непосредствено върху пода на къщата без изолационен пласт от камъни или от керамични фрагменти. Единственото изключение показва пещ обект 566. Особено впечатляващ е големият брой на оръдията на труда от кремък и на отцепите, което доказва, че кремъкът е бил обработван на място.

По-късната строителна фаза Драма-Герена В2

Към по-късната строителна фаза Драма-Герена В2 на по-ранния пласт се отнасят къщите обекти 560, 565 и 571 с принадлежащите им пещи обекти 561, 562 и 566 (фиг. 40,А). Обект 565 е единствената къща от по-ранния селищен пласт, която не е била изпразнена напълно преди разрушаването си. Разкопана бе югозападната част на къщата в площите D и В. Особено добре бе запазен обектът в площ D. Там оцветяването на къщата се показа като червеникаво-кафява пръст, която бе по-малко жилава от околната тъмнокафява жилаво-глинеста пръст. Тя съдържаше отчасти късчета варовик. В план подът на къщата не можа да бъде документиран. Долната граница на петнистите, при това разпръснати останки от стени (по-големи и по-малки късчета мазилка) и многобройните фрагменти от съдове отбелязваха горната повърхност на трамбования глинен под на средна дълбочина 1.58 м под кота 0. Югоизточната стена на къщата беше запазена в план само загатнато. Тя се проточваше от 3.40 м източно в северния профил до 3.00 м изток / 3.80 м север, до южния ъгъл на къщата, където беше запазена по-добре (например при 5.20 м север). Стената бе широка общо 0.25 м. Отвън и отвътре можеше да се види винаги 7 см широка глинена ивица (измазване) и една тъмна глинеста средна част, в която бе запазена някогашната плетка от пръчки. Югозападната стена бе проследена особено добре в площ В, където тя излиза от източния профил на ареала при 3.70 м север и върви по-нататък право на северозапад. На югозапад следва пясъчна пръст. Северозападната стена в план не можа да бъде точно определена. Недвусмислените указания в североизточния профил ясно показват обаче, че тя се простира до 7.80 м изток в профила. Малко по-масивните разрушени останки от стена в площ В, макар и силно начупени и непълно запазени, показват отпечатъци от дървена плетка и малки колове. Дупки от колове наистина липсваха, с изключение на една сигурна на югозападната стена, която изпъква в стерилната пръст.

Близо до югоизточната стена, но не и до нея построена, стоеше пещ обект 562. Тя беше ориентирана северозапад - югоизток и достигаше 1.60 - 2.90 м изток и 5.10 - 6.18 м север. Запазената огнищна площ бе четвъртито-овална, загладената горна повърхност бе силно напукана. Един разрез североизток - югозапад през пещта по продължение на линията 2.30 м изток показа, че пещта е била построена непосредствено върху пода на къщата и е била еднофазна. В областта на пещта подът бе частично покрит с фин варовиков пласт. Подложката на пещта се състоеше най-отдолу от около 10 см дебел глинен пласт, върху който е бил нанесен и фино загладен един 4-5 см дебел смесен пласт от пясък, варовик и глина. Нанесената под огнищната площ глина бе в горната си част тъмно изпечена. От купола на пещта нищо не беше запазено. Горната повърхност на огнището вървеше 15 см по-високо от пода и успоредно на него. Североизточно и северозападно от пещта се намираха фрагменти от съдове, някои от които могат да бъдат реставрирани напълно. Концентрациите на фрагменти от керамика се намираха в североизточния ъгъл на разкопаваната площ TG 1 B. Тук през 1990 г. при 4.50 м изток / 8.10 м север излезе наяве един напълно запазен съд. При 1.60 м изток / 5.50 м север се появи каменна чукалка.

При къща обект 571 жилищното оцветяване се откроява много добре от околното пространство. Почти правата югозападна стена лежи в площ TG 1 A при 3.50 м север, западният ъгъл можа да се документира при 5.20 м изток / 3.50 м север. Къщата достигаше до профила между TG 1 A и TG 1 C, но нямаше наистина никакво продължение в площ C. Пещта обект 566 лежеше, следователно, около средата на една правоъгълна, ориентирана северозапад - югоизток къща, с дължина най-малко 5.20 м до максимално 6.20 м и ширина от 4.50 м. В плана се установи, че тази къща е била леко вкопана, нарушава на североизток по-ранната къща обект 570 и на северозапад лежи върху къща обект 595. Нивото на жилищния под можеше да се разкрие само от долната граница на падналите върху него фрагменти от стена. Пръстта в къщата беше червеникаво-кафява и значително порохкава от околната глинесто-жилава пръст. Тя съдържаше многобройни малки късчета глинена мазилка, въглени от горяло дърво и керамични фрагменти.

Ориентираната североизток - югозапад пещ обект 566 беше лошо запазена в горната си част. Не се виждаха никакви ясни контури. Първоначално върху пода на къщата е бил нанесен дебел пласт от керамични фрагменти (Lichardus u.a. 1996, Taf. 27,4). Върху него следва тънък 3-5 см пласт от варовик-глина-пясък с първоначално загладена площ за огъня. В една втора фаза е бил нанесен отново 6 см дебел пласт от варовик-пясък-глина, който е бил загладен. Най-накрая е нанесен 5 см дебел глинест пласт, покрит с пласт от варовик-глина-пясък. В противоположност на обект 566 всички останали пещи бяха построени непосредствено върху пода на къщите без изолиращ пласт от керамични фрагменти. В развалините на къща обект 571 се намираха многобройни фрагменти от керамика, но рядко така струпани, както в квадратите югозападно от пещта.

Къща обект 560 беше много лошо запазена. Нейната югоизточна граница е лежала в площта TG 1 B при около 3.50 м изток, а югозападната граница – при 3.00 м север, тъй като в третия план в тази част се намираше голямо количество глинена замазка, която трябва да произхожда от разрушението на жилищните стени. Подът на къщата можеше да се разпознае в профила посредством струпване на варовик. Пещта обект 561 стоеше непосредствено върху пода на къщата и беше общо три пъти подновявана, така че последната площадка за огнището лежеше 10 см по-високо.

По-ранната строителна фаза Драма-Герена В1

Към по-ранната строителна фаза Драма-Герена В1 принадлежат къщите обекти 595, 579, 580 и 570 с пещите обекти 567, 568, 569 и 485 (фиг. 40,В). Поради по-късното застрояване, откритите в тази строителна фаза планове на къщи не са особено добре запазени. Къща обект 570 е била основно разрушена от строежа на къща обект 571. Северозападната стена можеше да се проследи в плана и в източния профил на площ TG 1 B при точно 2.00 м север. В план тя се очертаваше като една 0.30 м широка ивица, която се състоеше от изпечена до червено глинена мазилка с много въглени от горяло дърво, която се открояваше ясно от следващия на север пясъчен пласт. Глинено-варовиковото запълване на къщата се проследи на северозапад до около 7.00 м изток. В плана под североизточната стена можеха да се видят отделни малки оцветявания от колове. При 8.13 м изток и в източния профил се намираше допълнително един малък клиновиден камък. Югоизточната стена на къщата остана неясна. Подът ѝ можеше да се види също неясно в западния профил на площ D и достигаше в план до около 1.00 м изток. Югозападната част на къщата е била изкопана при строителството на къща обект 571. Въпреки това можеше да се заключи, че става дума за една правоъгълна къща с около 4 м ширина и вероятно повече от 4 м дължина. Пещта обект 485 е била построена непосредствено върху пода без изолиращ пласт. Тя беше ориентирана приблизително североизток - югозапад, с продълговото-овална форма и се простираше от 0.38 - 1.54 м север и от 7.50 - 8.50 м изток. Непосредствено върху огнищната площ се откри силно начупен съд, малко по̀ на североизток – втори.

Къща обект 579 беше също лошо запазена. Тя лежеше недалеч североизточно от къща обект 595. Нейната североизточна граница се показа в плана на площта TG 1 B при 3.00 м север. Жилищното оцветяване се състоеше от червеникаво-кафява пръст с въглени от горяло дърво и късчета глинена мазилка, към които, в посока югоизток, се смесваха повече варовикови късове. Югоизточната стена или граница не се установи. Наистина, при 5.95 м изток се показа вървяща под прав ъгъл спрямо северозападната стена на югозапад правоъгълна редица от четири оцветявания, както изглежда – колове. Те произхождат вероятно от югоизточната стена, тъй като и при североизточната се намираха подобни оцветявания, които често пъти не оставаха запазени до нивото на най-долния слой. В площ А1 при 7.80 м изток / 9.00 м север се констатира югозападният край на къщата. И тук при границите ѝ се намираха тъмни петна, които наверно могат да се интерпретират като неясни следи от дупки за колове, макар че и те повече не съществуваха в плана на най-долния пласт. Южната четвърт на къщата беше разкопана през 1988 г. при удълбочаването на разреза TG 1.2. От всички тези наблюдения може да се реконструира една продълговато-правоъгълна къща, ориентирана северозапад - югоизток, с 8.20 м дължина и 4.20 м ширина. По продължение на западния профил на частично отворените в площ TG 1 B1 повърхности бяха разчистени от 1.60 м север оскъдните останки на една построена направо върху пода на къщата пещ, която се простираше само 0.30 м навътре в разкопаваната повърхност. От къща обект 579 не произхождаха никакви заслужаващи внимание находки.

Къща обект 580 лежеше в северната половина на площ TG 1 B и съдържаше една относително добре запазена пещ обект 569. Ориентирана североизток - югозапад, тя беше почти правоъгълно-овална. Югозападната и югоизточната ѝ част бяха разрушени от по-късни вкопавания. В североизточния профил ясно се откроява силно варовиковата жилищна пръст от южно следващата, тъмна жилава глинеста пръст. На северозапад, напротив, трамбованият глинен под на къщата, вероятно заради пепелта и въглените от пещ обект 569, беше почти черно оцветен и се открояваше между 3.00 - 3.20 м изток от северозападно следващата кафява глинеста пръст. Пещта се простираше от 6.60 м север до североизточния профил. Тя беше построена непосредствено върху пода на къщата. Югозападната граница на къщата не можеше ясно да са разпознае с помощта на точни граници на оцветяване. Между 4.50 м и 5.00 м север обаче още един път се появиха малки, 0.20 - 0.25 м широки оцветявания, които навярно могат да се разглеждат като следи от колове на югозападната стена. И от северозападната стена можеха да се забележат като оцветявания следи от четири кола.

Къща обект 595 стратиграфски е най-старата къща в площ TG 1 A. Западният профил на ареала показа, че северният ъгъл на къщата може да се търси само на няколко сантиметра в пътеката между площите А и А1. Североизточната стена беше запазена в план и в междинната пътека непосредствено североизточно от пещта обект 567 при около 6.60 м север. Югоизточната стена можа да бъде установена твърде добре при 6.00 м изток. Една тясна, неправилна и силно варовита ивица можеше да се види още дори в плана на шести пласт и би трябвало да се интерпретира като окопче за стена. Не беше възможно югозападната граница на къщата да се установи точно в плана. Ако се съди от междинния профил, тя трябва да е лежала между 2.20 - 2.80 м север. И тази къща имаше, следователно, дълъг правоъгълен план и беше ориентирана северозапад - югоизток. Във вътрешността на къщата се установиха няколко компактни отломки от разрушените стени. Огнищната площадка на пещта обект 567 беше ориентирана североизток - югозапад. Огнището имаше дължина от 1.20 м и ширина от 0.65 м. Сместа от варовик-глина-пясък беше нанесена върху квадратен подиум от силно варовита глина (1.52 м под кота 0), който продължаваше на северозапад като тесен език. Източният край на подиума бе установен при 6.52 м север. Неговият югозападен край се проследи от южния край при 5.95 м север до 1.80 м изток. В областта на северозападното продължение се намираше варовита пръст и пръст, съдържаща стенна мазилка. Очевидно става дума за съоръжение, подобно на пейка пред пещта.

4.2.3 Ямите като свидетелства за най-ранното заселване Драма-Герена А

Особено след свалянето на двата последни пласта можаха да се констатират в план доста ями, окопчета и дупки от колове. Някои бяха очевидно по-късни, някои, може би едновременни, а други – сигурно по-ранни от най-ранния селищен пласт, каквито са ямите обекти 589, 590 и 606. Последните естествено предизвикват интерес, заради датирането на началото на заселването в местността Драма-Герена. Всички те бяха запечатани от съоръженията на най-ранната строителна фаза B1. През 1988 г. частично бяха пресечени с контролни срезове ямите обекти 589 и 590 и от тях бе събран археологически материал. Ямата обект 589 беше открита под къща обект 570 и под пясъчния пласт в площите B и D. Тя беше приблизително кръгла, с леко неравномерни ръбове и се простираше от 0.60 м до

2.70 м север и от 8.92 м изток в площ В до 0.91 м изток в площ D. Ямата имаше отвесни стени и хоризонтално дъно при 1.98 м под кота 0. Пълнежът й се състоеше от кафеникава пръст, която съдържа отчасти примеси от варовик и от глинена мазилка. Върху дъното се намираше един фин черен пласт, 6 см над него – друг. От 1.96 м под кота 0 ямата бе вкопана в естествената, с цвят на охра, стерилна глина. Поради близостта на подпочвената вода пръстта бе много влажна. Многобройните фрагменти керамика и животински кости бяха запазени в изключително добро състояние.

В североизточната част на площ А и в югоизточната четвърт на площ В можа да се открие под къщите обекти 570 и 571 една голяма, продълговато-овална, леко неправилна яма обект 590, която бе вкопана до естествената пръст. Тя се простираше от 6.94 м север в TG 1 A до 0.54 м север в TG 1 B и от 6.72 м до 9.32 м изток в TG 1 A. Ямата имаше, следователно, дължина от 3.60 м и ширина от 2.60 м. Южната й част бе разрушена от по-късната яма обект 601. Подпочвената вода възпрепятствуваше цялостното разкопаване. Много стръмното и полустръмно направление на стените позволява да се приеме коритообразен профил на ямата. Предполагаме, че до дъното на ямата останаха неразкопани най-малко още 0.50 м. В разкопаната част пълнежът на ямата бе напластен – сменяха се тъмно сивокафяви, леко глинести пластове с по-силно варовити ивици. Навън към стените на ямата ивиците бяха фини и многобройни. Пълнежът съдържаше множество животински кости, фрагменти керамика, късчета глинена мазилка и отделни камъни.

Яма обект 606 не можеше да се разпознае в план и бе открита едва при почистването на западния профил на площ TG 1 A. Тя представлява малко коритообразно вкопаване, което се очертаваше между 2.00 м и 3.70 м север в профила. Пръстта беше тъмнокафява и съдържаше само малко археологически останки. Долната граница на ямата лежеше при 2.02 м под кота 0.

4.3 Към систематизацията на открития материал

Откритият в къщите, пластовете и ямите археологически материал се състои преди всичко от керамика, животински кости, костени оръдия (187 предмета), произведения на кремъчната индустрия (880 предмета), шлифовани каменни оръдия (40) и някои антропоморфни глинени фигурки. Сред свързаните с лова инструменти от кремъчната индустрия са доказани 26 микролитни сегмента и трапеци. Те се появяват преди всичко в пласта Герена С, единично са установени обаче, и в по-ранните пластове. Тези микролитни предмети са били споменавани досега най-общо във връзка с мезолитните традиции и контакти. Намирането на тези оръдия (инструменти) повече от 1000 г. след раннонеолитно заселване в Тракия (Караново I-II) показва, че употребата им при лова не стои във връзка с мезолитните традиции, а с тяхното функционално обусловено използване (Lichardus u.a. 2000). В цяла Югоизточна Европа подобни микролити са доказани не само в ранния, а и в средния и късния неолит. В този контекст трябва особено да се подчертаят педологическите изследвания на Й. Кубиньок, който доказа, че във фаза Герена С е било възможно само ограничено селскостопанско използване на околността. В същата посока сочат и още непубликуваните археозоологически изследвания на Н. Бенеке, който успя да докаже, че в Драма-Герена С дялът на одомашнените животни е под 50%, което говори за усилен лов по това време. Всички тези резултати трябва да се разглеждат несъмнено във взаимовръзка и грижливо да се систематизират, защото представят една напълно нова гледна точка за оценката на т.нар. мезолитни традиции не само в югоизточноевропейското пространство.

На базата на керамичния материал от контролните сондажи в първия отчет бе представена една датировка на находките от периода Караново III, отчасти и от периода Караново II (Fol u.a. 1989, 79). По-късно бе установено, че в Драма-Герена могат да се разграничат най-малко два, а по-вероятно и три различни по време селищни хоризонта (Lichardus 1993). Керамиката на там описания най-късен хоризонт принадлежи, според днешната терминология, към Драма-Герена С, тази от средния хоризонт – към Драма-Герена В2 и тази от най-долния – отчасти към Драма-Герена В1, преди всичко обаче – към Драма-Герена А.

За окончателната систематизация на керамиката имаме на разположение около 40 цели съда. 60 могат да се реконструират графично. Обработени са и 26 000 фрагмента от съдове. Украсената керамика, макар и обикновена, е многобройна и достига до към 15%. При запазените фрагменти от стени на съдовете до към 14% са украсени, а при фрагменти от устията на съдовете – дори повече от 23%. Систематизацията не е още завършила, поради което тук представените резултати, преди всичко разделянето на селищния материал във фазата Драма-Герена В, както и нейното отношение към Драма-Герена А, имат само един предварителен и информативен характер. Напротив, типологическото разделяне на керамиката на селищата Драма-Герена С и Драма-Герена В, чиито жилищни находки бяха отделени едни от други с междинен пласт, е вече ясно. Това разделяне бе показано от по-голямата част на по-късния материал чрез нарушената от хумусната киселина горна повърхност на съдовете, тъй като по-късният селищен пласт лежеше още в област, която беше засегната от образуването на чернозема.

Според досегашните наблюдения, към най-късния период Драма-Герена С принадлежи черна, кафява и сива полирана керамика, която има в състава на тестото си камъчета и дребен чакъл и чиято някогашна горна повърхност е силно разрушена от чернозема. При паниците, купите и чашите е характерно силното ръбесто профилиране на най-широката част на съда, която при купите се намира преди всичко в горната третина на съда (табл. 26). Някои купи, а и чаши, притежават малки пъпковидни дръжки, както и кръгли, пръчковидни разчленени дръжки, на чийто горен край е моделиран израстък или малка пъпка. Купите и паниците често са украсени с различно начупени пластични ръбове, които се намират основно под ръба на съда. Върху горната част на съдовете се появяват набождания от нокти и пластични украси във формата на ленти или налепени розети. По-фината керамика е украсена с широки, дълбоки, силно загладени канелюри или с широки врязани линии, които образуват ивици или триъгълни мотиви и са запълнени с различни типове от набождания. Тази украса е често описвана като "винчоидни мотиви или украси". Типичните триъгълни култови масички често са украсени по това време в областта на крачетата или върху външните стени на басейнчето с подобни мотиви. Към този най-късен хоризонт принадлежи фраг-

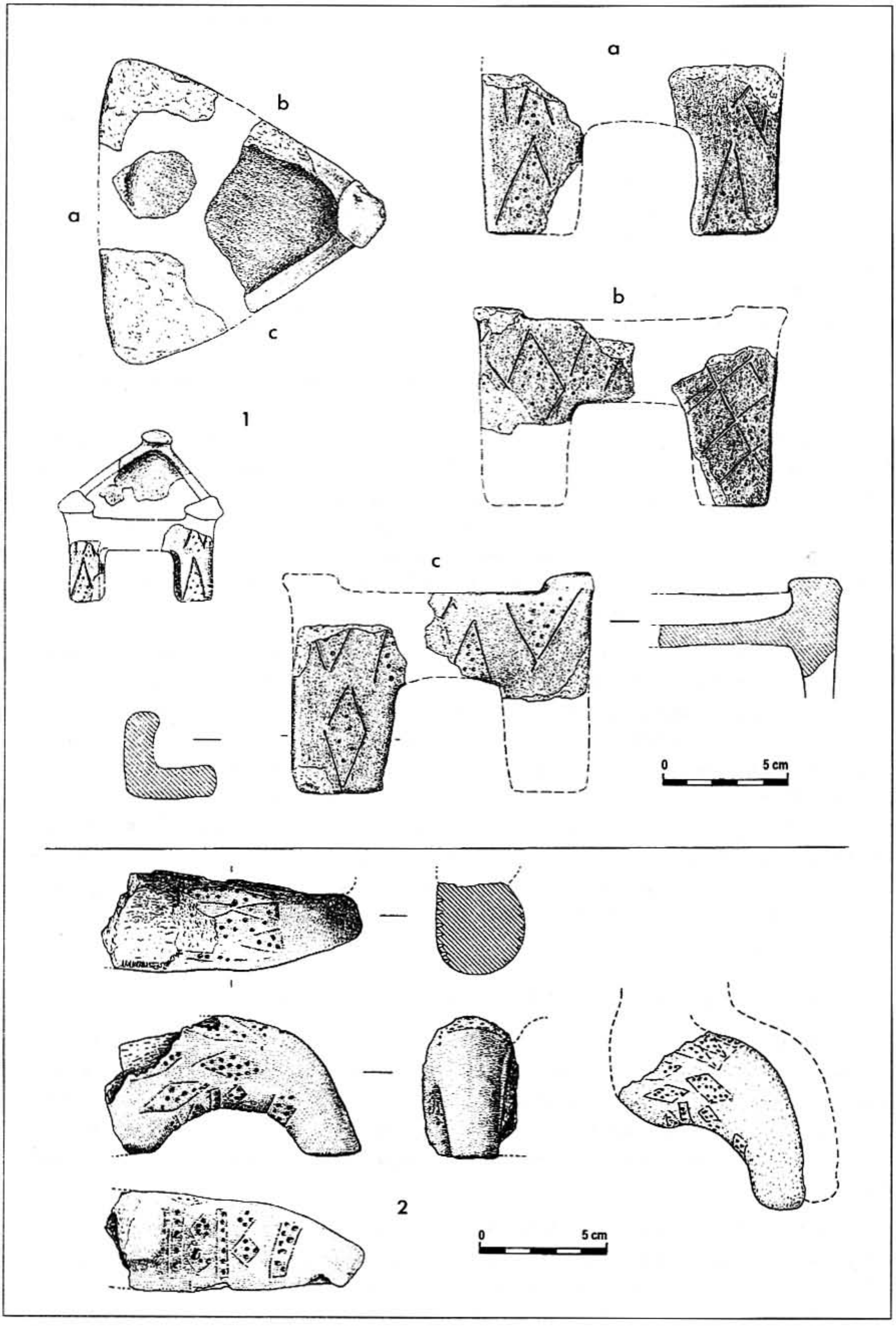
a
b
a
c
1
b
c
0
5 cm
2
0
5 cm

Фиг. 41. Драма-Герена С – пластика.

ментарно запазената глинена пластика на стояща женска фигура, която също е украсена "винчоидно" (фиг. 41).

В средния хоризонт Драма-Герена B пак се среща сива, кафява и черна загладена керамика, която има в тестото си камъчета, трошляк и пясък. При найчесто разпространените съдове – купи, паници и чаши – още не се появява класическото силно профилиране на по-късните пластове, а на първо място – заоблените форми (табл. 27). При по-малко профилираните съдове леката чупка лежи преди всичко под максималната ширина на съда. Установени са и високи чаши с пръчковидни, разчленени вертикални дръжки, чиито краища са оформени като плоски или леко гъбовидно профилирани издатъци. Освен това тук принадлежат и паниците с удебелен отвътре ръб на устието, който е украсен с добре загладени врязани линии или канелюри. Характерни украси са различни врязани мотиви, отпечатъци на нокти и нарязани пластични ленти. Украсата чрез набождане е порядка в сравнение с по-късния пласт и при това е типологически различна. Многократно срещани са фрагментите от триъгълни култови масички, чиито крачета или външна част на басейнчето са украсени по-често с праволинейни врязани мотиви, понякога и във форма на шахматна дъска. Също там се наблюдават и бяла инкрустация, както и сменящи се в мотив на шахматна дъска ограпавени горни повърхности. Към този среден хоризонт принадлежи напълно запазената фигура на седяща жена, чийто шия и глава са оформени в характерен маниер като цилиндър. Моделирани са носът и ушите (фиг. 42).

Керамичният материал от поселищната фаза Герена A в по-голямата си част не предлага съществена информация. Находките от ямите и някои вкопавания под къщите от фаза Герена B позволиха само нейна частична реконструкция. Поради това бихме искали да споменем единствено някои керамични форми като паниците с къси, кръгли или кръстовидни, винаги пробити крачета. Към тази поселищна фаза принадлежат и различни коритообразни съдове, които са украсени с дълбоки и широки, закръглени или праволинейни мотиви. Триъгълните култови масички с негативно вдлъбнатите мотиви на шахматна дъска (фиг. 43), чашите с ес-овиден профил с украса от нокът или чаши с профилирана долна част, изтъняваща шия, очевидно четири крачета и вертикална дръжка оформят тази предварителна картина.

Хронологически и културно-исторически съпоставки

Въпреки стратиграфското разграничаване на няколко селищни пласта в Драма-Герена непрекъснатото развитие, чието точно и стъпаловидно класифициране може да бъде извършено само чрез статистическата класификация на керамиката, е доказано. От хронологическа и от културно-историческа гледна точка могат да се изложат следните съпоставки с другите селища и култури в България и в Европейска Турция.

Прави впечатление преди всичко, че в Драма-Герена липсва раннонеолитната рисувана керамика, която в Тракия е характеризирана чрез Караново I. Също така липсва и характерната Караново IV керамика с успоредно вървящи врязани линии и бяла инкрустация, комбинирана с негативни образци (Georgiev 1961),

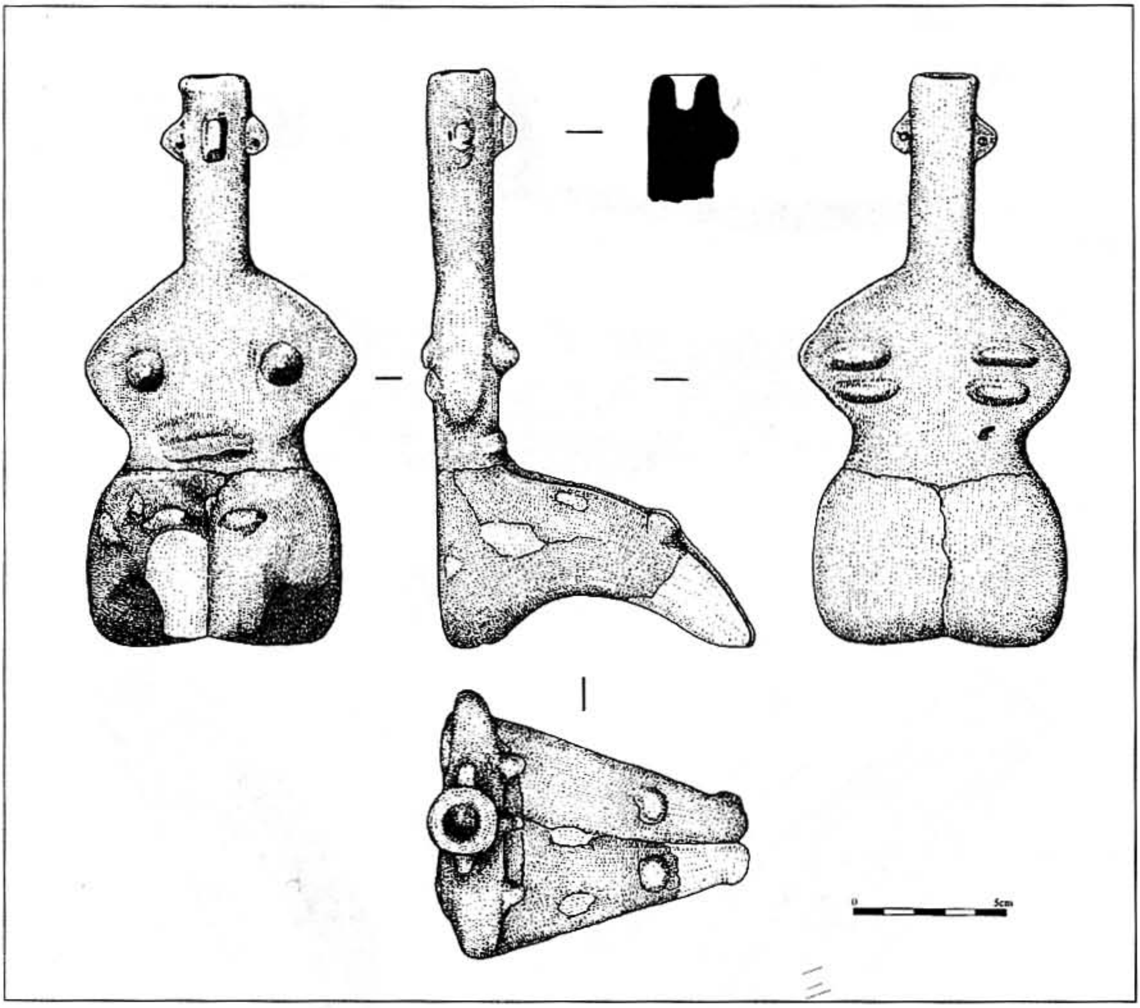

Фиг. 42. Драма-Герена В – пластика.

която в Драма е документирана и в местонахождението Кайряка, и директно срещу площното селище Герена в подножието на селищната могила Мерджюмекя в къща обект 685. Като се изхожда от тези наблюдения, трябва да се приеме, че керамиката от селищния пласт Драма-Герена С не трябва да бъде характеризирана като регионален вариант на Караново IV, а че документира самостоятелно развитие. Керамиката от Герена С не може да се сравнява обаче и типологически с класическото Караново III (Веселиново), както показват находките от самото Караново или по-ранните находки от Веселиново (Миков 1939). Това означава без съмнение, че с Драма-Герена С в Долна Тунджа се появява развитие, което до 1990 г. в публикациите за стратиграфията на Караново не бе доказано и като културен феномен в Тракия досега не бе известно (Гетов и др. 1994).

Типологическите сравнения наистина показаха, че това малко познато развитие се среща и в другите местонахождения в Тракия, например в селището Нова Загора – Комунални услуги (Кънчев 1973) и в края на краищата, след новите разкопки на В. Николов, и в самото Караново (Nikolov 1993 и 1997). Извън Тракия

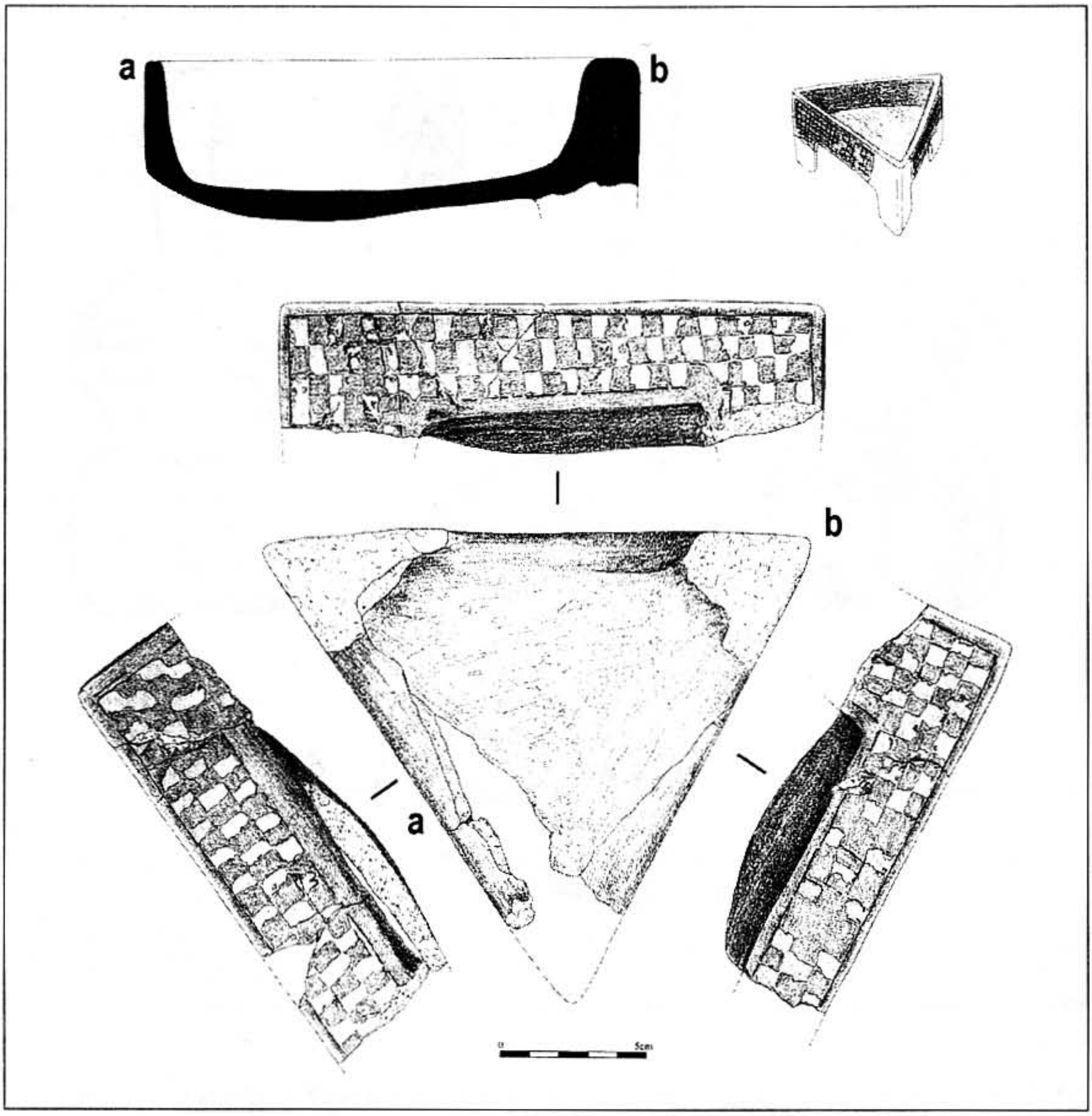

Фиг. 43. Драма-Герена А – култова масичка.

то бе доказано и от сравнителни находки от Самоводене, Усое, както и от други местонахождения в България северно от Стара планина (Тодорова / Вайсов 1993; Станев 1996). Следователно, в никакъв случай не става дума за регионално развитие, което да е документирано само в Драма, а за общо историческо развитие, доловимо в цяла Източна България и хронологически разположено между класическото Караново III и Караново IV. Дали говорим за една преходна степен Караново III/IV, както предполага В. Николов след своите нови стратиграфски наблюдения от 1994 г. (Николов 1998), или това развитие представя един Караново IVa период, както ние считаме (Lichardus u.a. 1996; Lichardus / Iliev 2000), е несъществено и практически важно само в рамките на една информативна система.

От средния пласт в Драма-Герена В произхождат, от една страна, керамични форми, които напомнят за културата Караново III-Веселиново, а от друга страна – и други развити регионални форми. Периодът Караново III сигурно представлява в тракийското пространство консолидация на втората вълна от анатолийско влияние, която се разпознава за пръв път тук чрез Караново II (Lichardus / Lichardus-Itten 1991). И периодът Караново III е силно оформен регионално. Това развитие по Долна Тунджа е най-добре уловимо извън Драма-Герена в стратиграфията на Веселиново – Малева могила (Миков 1939). Въз основа на там и тук предприетите изследвания, периодът Караново III може да се раздели най-малко на две фази на развитие. По-ранният хоризонт Караново IIIa съдържа цилиндрични чаши със странична дръжка и голяма кръгла пъпка (Веселиново), докато по времето на по-късния хоризонт Караново IIIb долната част на чашата се издува и страничната дръжка завършва с малка кръгла пъпка. Тези по-силно профилирани форми в противовес на по-старото Веселиново са особено характерни точно за Драма-Герена, хоризонт В. В по-късния хоризонт се наблюдава основната тенденция към по-силно профилиране на съдовете. В. Николов наскоро предложи за този период една още по комплицирана система на развитие. След една степен Караново II/III (Езеро строителен хоризонт VII, вероятно и Веселиново I) той предлага да следват Караново III (Езеро строителен хоризонт VI-III, Казанлък VIII-II, Веселиново II и Самоводене А-В1) и след това Караново III/IV (Нова Загора – Комунални услуги, долен пласт, Самоводене В1, Парадими I, Ситагрой I, Пловдив – Яса тепе, Езеро II и Кабиле) (Nikolov 1997).

Напротив, в най-ранния хоризонт Драма-Герена А се появяват не само керамични форми, които са доказани в класическото Караново III, но и такива, които говорят за по-ранно развитие. Поради липсващи публикации на керамика от Караново II и III от затворени комплекси в Тракия, не е още ясно дали керамиката от Герена А може да се свърже с Караново II или принадлежи към едно ранно Караново III. Става дума преди всичко за паниците с пробити крачета или за коритообразните съдове с прави стени и характерна врязана украса (Fol u.a. 1989, Taf. 20,3). Според нашите досегашни познания за материала от областта на Долна Тунджа изглежда, че това е най-старата черна, кафява и сиво полирана керамика. Общо казано, неолитната керамика от Драма-Герена показва тесни връзки с керамиката от Европейска Турция и Анатолия (Lichardus / Iliev 2000). Стратиграфията на Драма-Герена и придобитият от там керамичен материал може да се сравни засега най-добре със стратиграфията на селището от Ашагипинар при Къркларели в Турска Тракия (Parzinger / Özdoğan 1996; Özdoğan / Parzinger / Karul 1997). Фазата Караново IVa може да се проследи дори през Европейска Турция до Анатолия (Efe 1990; Özdoğan 1993).

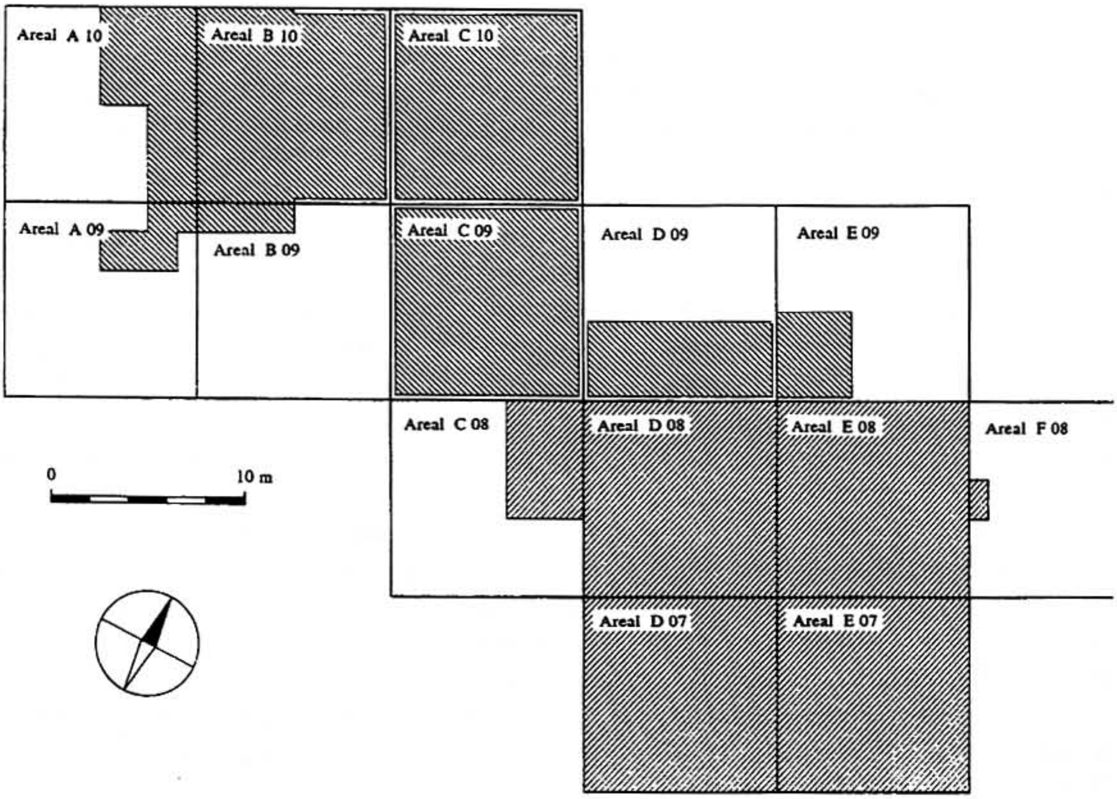
Areal A 10
Areal B 10
Areal C 10
Areal A 09
Areal B 09
Areal C 09
Areal D 09
Areal E 09
Areal C 08
Areal D 08
Areal E 08
Areal F 08
Areal D 07
Areal E 07
0
10 m

Фиг. 44. Драма-Кайряка – проучена площ.

5 КУЛТОВИ СЪОРЪЖЕНИЯ И НЕКРОПОЛ ВЪРХУ ВЪЗВИШЕНИЕТО ДРАМА-КАЙРЯКА

5.1 Разкопките върху възвишението

Югоизточно от Драма се издига възвишението Кайряка, отделено от селото чрез дълбоко врязаната долина на малката река Капкан дере. Местността е с надморска височина 148.8 м и представлява равно, кръгло възвишение с диаметър от около 30 м. На това място можеше да се предположи една полегата надгробна могила, върху чиято повърхност имаше праисторически фрагменти керамика.

Контролните сондажи върху западния край на възвишението през 1991 и 1992 г. показаха наличие на римски некропол. Под него лежеше разрушен от ями пласт, който съдържаше смесица от керамика от периодите Караново III, IV, V и VI, от ранната бронзова (Езеро А и В) и от средната бронзова епоха (Нова Загора). Следва геологически субстрат, от мек напластен варовик с примеси от бяла изветряла глина. В тази стерилна основа бяха вкопани ями, някои от които можеха да се определят като ранножелязни посредством керамичното им съдържание.

През 1994 - 1996 г. ние копахме върху Кайряка на голяма площ. Върху избрания за разкопки терен първоначално бе положена геодезична мрежа с квадрати 10 х 10 м. Мрежата бе така поставена, че най-високата част (148.8 м) да остане в центъра на един кръстовиден профил и, най-важното, предишните разкопани повърхности лесно да могат да се впишат в нея. Затова северът на мрежата бе изместен с около 27° от астрономическия. Стрелката върху чертежите и плановете в текста отбелязва астрономическия север. През 1994 г. бяха започнати разкопките на лежащите в центъра на възвишението 148.8 ареали D07, E07, D08 и E08. Разкопаваше се и се документираше по системата, която се бе оказала сполучлива върху селищната могила Мерджюмекя. През 1995 г. разкопаваната повърхност бе разширена на северозапад с ареалите C09, C10 и източната част на ареал B10. По този начин бе създадена връзката с разкопаните през 1991 и 1992 г. повърхности, които лежаха в ареалите A09, A10, B09 и B10. Разкопките в ареалите D07, E07, D08 и E08 бяха продължени през 1995 и 1996 г. На север площта бе разширена в южната част на ареал D09, докато на запад достигна до част от ареала C08. На изток бяха разкопани част от ареал E09 и два квадрата от иначе неразкопания ареал F08, за да се обхванат напълно излезлите от ареал E08 обекти. Освен това бяха разкопани доста ями на северозападния склон на възвишението, които през 1996 г. бяха измити след проливни дъждове.

Досега разкопаната площ обхваща около 800 м^2 (фиг. 44). Спектърът на находките започва от неолита и продължава до римската епоха. В следващите раздели ще бъдат описани откритите обекти по обратен ред от най-късните към най-ранните.

5.2 Римският некропол

Макар че единственият досега римски некропол в микрорегиона на Драма не е напълно разкопан, получени са вече първите преки сведения за заселването на това пространство по времето на Римската императорска епоха. В книгата ще представим само най-важните находки, обстоятелствата на откриването им и културно-историческото значение на некропола.

5.2.1 Разкопките

При сондажните проучвания през 1991 г. на ерозиращия ръб на възвишението Драма-Кайряка се натъкнахме на римски погребения с трупоизгаряне непосредствено под днешната повърхност. Гроб 01 се състоеше от една продълговата концентрация на частично един в друг и един върху друг натрупани, напълно запазени съдове, корозирали железни предмети, фрагменти от стъклен съд и разпръснати калцинирани кости. Около 6 м по̀ на север се появи погребение с трупоизгаряне 02 с преднамерено начупена керамика. За да установим дали тези гробове са част от некропол, през 1992 г. бяха предприети разкопки на западния склон. В края на тази археологическа кампания бяха открити 20 други погребения, които, с изключение на гроб 11 от времето на култура Пшеничево, произхождат от Римската императорска епоха (фиг. 45).

Разкопките през 1994 г. потвърдиха продължението на античния некропол в ареалите D07, D08, E07 и E08. В план се очертаваше поредица от концентрични кръгове с различни пластове и с диаметър от повече от 25 м (фиг. 45). Сменяха се примеси от варовик, глина и чиста глина. Ъгълът на наклона на пластовете в профила показа, че те са насипни към една първоначално много по-висока могила (съоръжение А). Върху основата на могилния насип странично от центъра са били поставени двете римски погребения 30 и 29 (фиг. 46).

Гробът с трупоизгаряне на клада 30 (табл. 28) бе разкрит в яма, ориентирана югозапад - североизток и широка в разрез 1.10 м. Дъното на този бустум бе покрито с дебел пласт от въглени от горяло дърво, в които се очертаваха следи от пет успоредно поставени по дължината им греди. Едно голямо струпване на останки от трупоизгаряне лежи плътно на югоизток от средата на ямата, по-малки останки от трупоизгаряне – на юг. На север, малко встрани, бяха открити две други струпвания на останки от трупоизгаряне. В югозападната част на ямата лежаха разпръснати фрагменти от една тумбеста стомна, а в края на голямото струпване на останки от трупоизгаряне – остатъците от малък бронзов съд с капак. На северния ръб на ямата лежаха три копия, от които са запазени in situ железните върхове и накрайници. Под върховете на копията се появи още един пилум. Една медна обковка лежеше северно от върховете на копия. Под фрагментите от стомната бе открит железен нож с езичеста дръжка, в малкото струпване на останки от трупоизгаряне – фрагмент от второ желязно острие и плътно до него – друг железен предмет, чиято реставрация още предстои. В пласта от въглени от горяло дърво лежаха няколко бронзови пръстена, два напълно запазени глинени прешлена за вретено и фрагмент от трети (табл. 32, 33). Непосредствено до върховете за копия гроб 30 е разрушен от гроб 29, който също съдържа погребение с трупоизгаряне. В него се намериха стомна, няколко дебелостенни фрагмента керамика и малко дребни калцинирани останки от кости. Малкото останки в "погребението с трупоизгаряне" пораждат въпроса дали то е действително едно допълнително

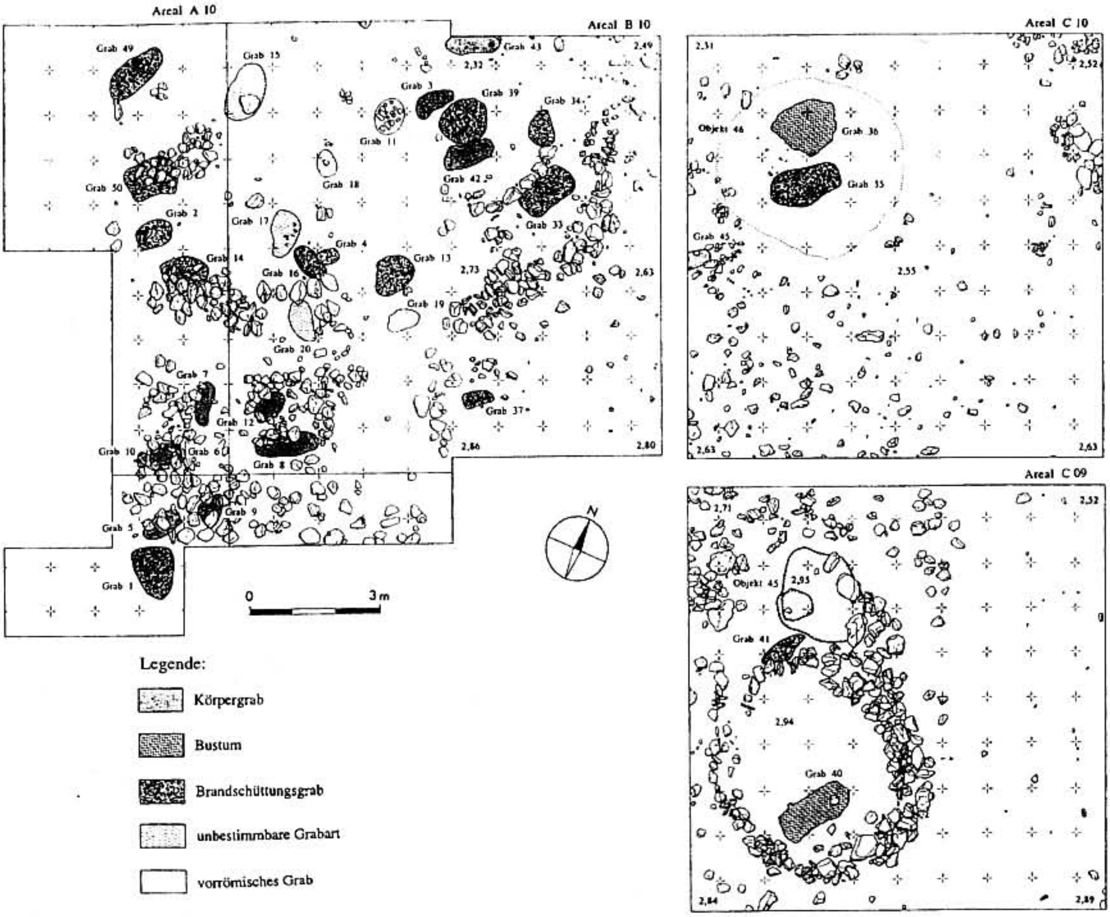
Areal A 10
Areal B 10
Areal C 10
Areal C 09
Grab 49
Grab 15
Grab 43
Grab 3
Grab 39
Grab 34
Grab 11
Objekt 46
Grab 36
Grab 35
Grab 50
Grab 18
Grab 42
Grab 2
Grab 17
Grab 33
Grab 4
Grab 14
Grab 16
Grab 13
Grab 45
Grab 19
Grab 20
Grab 7
Grab 12
Grab 37
Grab 10
Grab 6
Grab 8
Grab 9
Grab 5
Grab 1
Objekt 45
Grab 41
Grab 40
0
3 m
N
Legende:
Körpergrab
Bustum
Brandschüttungsgrab
unbestimmbare Grabart
vorrömisches Grab

Фиг. 45. Драма-Кайряка – северният край на римския некропол.

Легенда: 1 - погребение с трупополагане; 2 - бустум; 3 - погребение с трупоизгаряне; 4 - погребение с неустановен погребален ритуал; 5 - предримско погребение.

(вторично) погребение или вмества по-скоро допълнителни дарове към гроб 30. Един масивен земен насип (съоръжение А) покриваше бустум 30.

Доста гробове с изгаряне (гробове 21, 24, 26) и вероятно останките от едно погребение с трупополагане (гроб 22) лежаха в ареалите D07 и E07 около надгробната могила. Гробът с трупоизгаряне 21 (табл. 30) беше плитка яма с дължина 1.75 м и широчина 1.55 м. Сред разпръснатото трупоизгаряне се откри една напълно запазена тумбеста стомна. Под дъното на съда се намираше ромбовидна пластинка с по един стабилен отвор на всеки край, от които единият е бил закачен на шплент. Наблизо, вдясно и вляво, лежаха две метални лъжички и останки от обковка на катинар. В центъра на ямата лежеше железен ключ, а на северния й край – кремъчно острие. Погребението с трупоизгаряне 24 се състои от останки от трупоизгарянето, една малка паница с пречупен профил на стените, фрагмент керамика от ръба на устието на една широкоустийна паница и метални обковки на дървено сандъче. Погребението с трупоизгаряне 26 се състои от останки от трупоизгарянето, от струпване на керамични фрагменти и от един цял съд.

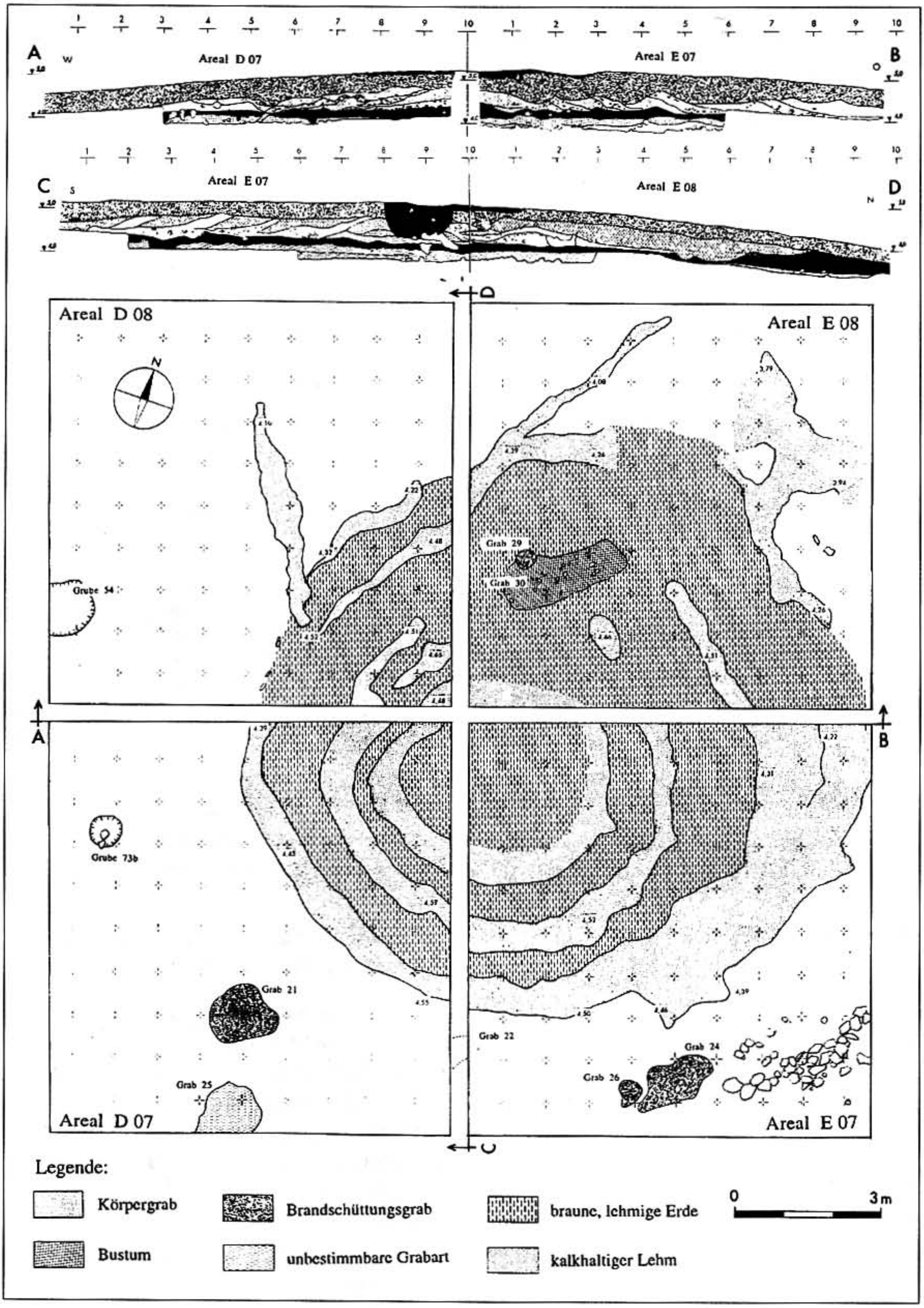
A
W
Areal D 07
Areal E 07
B
C
S
Areal E 07
Areal E 08
N
D
Areal D 08
Areal E 08
N
Grab 29
Grab 30
Grube 54
Grube 73b
Grab 21
Grab 22
Grab 24
Grab 26
Grab 25
Areal D 07
Areal E 07
Legende:
Körpergrab
Bustum
Brandschüttungsgrab
unbestimmbare Grabart
braune, lehmige Erde
kalkhaltiger Lehm
0
3m

Фиг. 46. Драма-Кайряка – съоръжение А.

Легенда: 1 - погребение с трупополагане; 2 - бустум; 3 - погребение с трупоизгаряне; 4 - погребение с неустановен погребален ритуал; 5 - кафява глинеста пръст; 6 - примесена с варовик пръст.

Последните засега разкопки на античния некропол върху възвишението Драма-Кайряка се проведоха през лятото на 1995 г. При тези проучвания бяха разкрити 3 други гроба с трупополагане и още осем с трупоизгаряне: шест гроба с трупоизгаряне и два гроба тип бустум.

Във всички гробове с трупополагане бяха погребани без изключение деца и юноши (табл. 31). Гробните дарове бяха оскъдни. Когато се полагат съдове, те се оставят до главата, в областта на таза или при краката. Погребаните рядко притежаваха бронзови гривни, обеци, огърлици от мъниста. Монетите в гробове 07 и 12 посочваха, както и керамиката, датировка във 2 и 3 в. сл. Хр.

Като примери за гробове с трупоизгаряне могат да послужат гробовете 33 и 34. Гробовете с трупоизгаряне също съответствуват на по-рано откритите находки. Гроб 33 бе ограничен от едно каменно, приблизително правоъгълно струпване, ориентирано югозапад - североизток (обект 41). Тъй като не можа да бъде констатирана никаква гробна яма, би трябвало гроб 33 да е лежал непосредствено върху античната повърхност или да е бил поставен в плитка яма. Изгореният труп и останките от погребалната клада бяха разпръснати вътре по продължение на северозападния ръб на каменното струпване. Част от изгорелия труп е била събрана в чаша с дръжка, която след това е била хвърлена в гробното вкопаване от юг на север, там се е счупила и е легнала с дъното нагоре. Част от съдържанието й се е изсипало навън. Костите бяха силно калцинирани и са се разпаднали или начупили на най-дребни късчета. Върху трупоизгарянето се намираха останки от една овъглена дъска, на север лежаха по-малко въглени от горяло дърво (табл. 30). В инвентара влизат два малки пръстена, единият от които с гема, фрагмент от медна обеца и едно малко, синьо, почти конично стъклено мънисто, повече от 60 малки железни кабърчета с конична или пирамидална глава, вероятно от сандали, три малки медни тела във формата на буквата омега и една медна монета. В чашата с дръжка се намираха един малък, ръчно изработен съд с дръжка от т.нар. сива тракийска керамика, една силно фрагментирана стъклена чаша и долните части от стопени един в друг лакримарии, чиито горни части лежаха непосредствено пред устието на съда. По-голям прав пирон, както и по-големи, правоъгълно огънати лентовидни тенекии подсказват, че е било положено и дървено сандъче (табл. 34).

Погребение 34 с трупоизгаряне лежеше непосредствено северно от каменното ограждане на гроб 33. Погребението е било извършено наново наравно със земята и мястото на погребението е било покрито накрая с пръст. Гробът съдържаше фрагменти от една преднамерено начупена чаша с дръжка и една малка купа с две дръжки, освен това останки от трупоизгаряне, фрагменти от доста стъклени мъниста и две железни обковки или куки.

Както бустумният гроб 30, така и двата разкопани през 1995 г. бустума бяха покрити с могила. Могила 46 се очертаваше като приблизително кръгловидно оцветяване с диаметър около 4 м в северозападната четвърт на ареал С10 (табл. 29). В противоположност на твърдата чернокафява пръст в околността, тук пръстта беше леко жълтеникава, по-малко глинеста и по-силно смесена с части от горели мазилки и частици от въглени от горяло дърво. В нея лежеше, изместен на северозапад, бустум 36. В могилния насип се намираше още и вторичното погребение 35. Върху площ от почти 2.00 м^2 заедно с трупоизгарянето бяха разпилени фрагменти от глинени съдове и многобройни части от облеклото, половина от медна гривна, един завит пръстен, два бронзови тѐла заедно усукани в единия им край, две други гривни и доста метални предмети, силно пострадали от кладата. Част от съдовете беше вторично изпечена и разпръсната във фрагменти. Разпиляването на фрагментите на другите керамични дарове може да се обясни по-скоро с това, че незасегнатите негорели съдове са били хвърляни на пода на гробната яма. Една глинена лампичка лежеше с отвора си надолу при 2.94 м изток / 5.78 м север. При 3.40 м изток / 6.50 м север се намираха фрагменти от една римска паница, в която бе депониран голям фрагмент от стена на тракийски съд, изработен на ръка, и малка чаша за пиене с две дръжки. Забележителни са двата мечешки нокъта и една овъглена орехова черупка.

Първичният гроб 36 беше стратиграфски разделен от гроб 35 чрез 20 см незасегнат могилен насип. Неправилната гробна яма бе запълнена с червеногоряла пръст с травертинови впръсквания на запад и въглени от горяло дърво на североизток. Въпреки че гробната яма е относително малка, ясните ѝ граници, един до 7 см плътен пласт от въглени от горяло дърво на изток, червената и ронлива, силно изпечена под въздействието на топлината пръст, лежаща върху дъното на гробната яма, калцираните кости, които не лежаха безразборно, а във все още разпознаваем анатомически порядък, обуславят интерпретирането ѝ като бустум. Повечето кости лежаха сред въглени от горяло дърво по продължение на западната стена на ямата. Костите на черепа бяха струпани в най-тясното пространство при 2.90 м изток / 7.70 м север. Отделни прешлени бяха почти неизгорели и отчасти още се намираха в анатомически порядък. Условията на откриването позволяват да се заключи, че тялото е било изгорено непосредствено върху ямата върху клада и след изгарянето ѝ е паднало в нея заедно с останките ѝ и с погребалните дарове. Такива дарове са едно силно корозирало острие на копие около средата и един по-малък железен предмет на северния ръб на ямата, както и разбита купа, вторично горяла в огъня.

Бустум 40 (табл. 28) лежеше във вътрешността на каменния кръг обект 43 в ареал С09. Камъните описват един почти перфектен кръг с външен диаметър от 4.95 м. Те бяха положени един до друг на различно разстояние. За изграждането на обект 43 е бил използван предимно диорит, частично обаче и травертин. Светлите камъни травертин бяха подредени на еднакво разстояние един спрямо друг и предизвикват едно оптично сегментиране на иначе тъмния диоритов кръг. Камъните образуват очевидно границата на малка могила, която е била натрупана върху гроб 40.

Ориентираната югозапад - североизток яма с дължина 1.80 м и ширина 0.75 м лежеше ясно изместена спрямо центъра на юг и беше вкопана като вана до около 30 см дълбочина. Откритата пръст, особено в източната половина, бе песъчлива и твърдо изпечена от червено до оранжево-кафяво под въздействието на огъня. Най-отдолу, предимно на югозапад, се намираше един плътен до 7 см черен пласт, който се състоеше почти изключително от различно силно натрошени въглени от горяло дърво. Изгорелият труп лежеше сред въглените. Костите бяха калцирани в различна степен. Някои от тях почти не бяха горяли, като една глава на бедрена кост, както и лежащите отчасти още в анатомически порядък прешлени. Въпреки това останките от трупоизгарянията не позволяват да се правят никакви изводи за положението на поставените върху кладата тленни останки.

В долната част на ямния пълнеж и върху пода на ямата на североизток от гроба се намериха многобройни малки железни кабърчета, които са в много лошо състояние поради въздействието на огъня и на корозията. Един малък, особен предмет от слонова кост показа също следи от въздействие на огън. Един лакримарий от стъкло беше открит между разпръснатите керамични фрагменти. Също в средата на останките от кладата, в западния край на гробната яма, се откри една медна монета. Непосредствено върху изгорялата клада беше натрупана сивочерната, глинеста пръст на надгробната могила. По време на този процес върху запълнената гробна яма са били поставени други погребални дарове – три съда, три глинени лампички както и два стъклени лакримария. Те не бяха горяли, следователно, не са били върху кладата.

С античния некропол може да се свърже също една неправилна по форма яма обект 45, чийто пълнеж съдържа пръст по-финозърнеста и по-светла от околната чернокафява, с повече керамика и късчета стенна мазилка. В коритоподобната яма се намираха фрагментите на голяма натрошена стомна. Непосредствено и малко по-дълбоко, се откриха два други съда, поставени един в друг – една по-голяма паница с четири дръжки и една чаша с дръжка. Съдовете бяха силно натрошени, върху фрагментите от юг лежеше камък с големината на човешка глава. По всяка вероятност той е бил хвърлен съзнателно върху депонираните съдове така, че те да се начупят и парчетата им да се разпръснат околовръст. Тъй като яма 45 не съдържа никакви останки от трупоизгаряне, тя може да се тълкува като яма за вторични дарове към гроб 40 или към безкерамичния гроб 41, или за кенотаф. Една връзка с гроб 40 изглежда най-вероятна, тъй като ямата лежеше непосредствено северно от каменния кръг обект 43, без да го нарушава.

5.2.2 Обобщено разглеждане на погребалния ритуал

Засега границите на некропола не са достигнати както на юг, така и на север и на изток. Само на запад erозиращият ръб към долината на Капкан дере отбелязва една естествена граница. В разкопаните ареали, точно по продължение на ерозиращия ръб, се очертава една особена плътност. Върху по-малко от 100 м^2 там бяха концентрирани 21 римски погребения, докато в ареалите B10 (източната половина), C10 и C09, върху разкопана площ от 250 м^2 бяха разкрити само 11 погребения. В източните половини на ареалите C10 и C09 не бяха намерени и гробни находки. Това обаче, е празнина в усвояването на терена на некропола, а не е негова граница, както показва каменната концентрация обект 42 в североизточната част на ареал C10. Между камъните се откриваха голямо количество по-големи фрагменти римска керамика. Важно е да се отбележи, че и трите бустума лежат на изток от досега разкопаната част от некропола. Гробовете са били разположени вероятно по продължение на път, който идва от Драма, води през долината на Капкан дере до възвишението Кайряка и от там се отправя на югоизток нагоре по склона на Манастирските възвишения.

Погребални обичаи

Въз основа на погребалния ритуал, погребенията се разпределят в различни групи. Особено важно при това е доказателството, че имаме работа с биритуален некропол – децата и юношите са били погребвани чрез трупополагане, а възрастните са били изгаряни. При гробовете с трупоизгаряне могат да се установят два различни погребални ритуала – гробове с трупоизгаряне и бустум гробове. Далеч извън обичайните рамки излизат бустум гробовете. Във всичките три случая първоначално е била изкопавана една плитка яма, която при гробове 30 и 40 отговаря на размерите на гробна яма за трупополагане. Ямата на гроб 36 беше по-малка. Във всичките три ями близката глинеста пръст беше с червено-охрен цвят и твърдо изпечена от изгарянето на непосредствено построената върху ямите клада. Към края на горенето, останките от кладата заедно с изгорелия труп и с изгорелите погребални дарове, евентуално и с части от облеклото, са се срутвали в ямата и се наслоявали там във формата на горял пласт дебел до 10 см.

В случая с гробовете 30 и 36 всички погребални дарове и части от облеклото, които са били поставени върху погребалната клада, показват значителни следи от огън. Особено богати бяха погребалните дарове във военния гроб 30. Съставът на погребението позволява да се предположи, че тук се касае за двойно погребение – на войник и на жена. И на покойника в скромно съоръжения гроб 36 е бил поставен железен връх на копие. Оформянето на гроб 40 е било извършено на две степени. По-голямата част от предметите се е намирала заедно с мъртвия върху кладата, така например сандалите, украшението от слонова кост, един лакримарий, както и монетата. След изстиването на пепелта е започнало насипването на гробната могила. При това действие са били депонирани в обсега на гробната яма други неповредени погребални дарове – три съда, три глинени лампички и два лакримария.

Повечето гробове от некропола са класически погребения с трупоизгаряне (гробове 01 - 04, 10, 14, 21, 24, 26, 30, 33 - 35, 37, 39, 41, 49, 50) (ср. табл. 30). Покойниците, заедно с облеклото им и с погребалните дарове, са били изгаряни върху устрината (погребалната площадка). Тъй като в досега разкопаната площ не бе констатирано доказателство за наличието на устрина, мястото на изгарянето трябва да се търси извън разкопаната част на некропола. След изстиването на пепелта изгорелият труп, изгорелите части от облеклото и погребалните дарове са събирани повече или по-малко грижливо и са насипвани върху същинското място за погребване. Всички погребения с трупоизгаряне лежат по отношение на гробовете с трупополагане и бустум гробовете относително плитко под повърхността, в черноземa. В повечето случаи гробната яма не може да се установи. Само при отделни гробове се констатират плитки вкопавания. Размерът на ямата можеше често да се възстанови единствено с помощта на обхвата на разпръскването на калцинираните кости и на гробния инвентар. Това означава, че събраните останки от погребалната клада са били насипвани наравно със земята или в малки вкопавания.

Разпръскванията на трупоизгарянията бяха различно големи. Те варираха между 0.50 и 2.00 м^2. При гроб 33 част от изгорелия труп е била събрана в чаша с дръжка, а остатъкът – разпръснат. При все това не може да се говори за гроб с погребална урна, тъй като чашата е била хвърлена преднамерено по такъв начин в гроба, че се е счупила и останките от трупоизгарянето частично са се изсипали от нея. При останалите погребения с трупоизгаряне изгорелият труп е бил първоначално събиран в кутия от органичен материал (дърво) и е разпръскван на мястото за погребение. Би било възможно, също като в случая с гроб 33, за пренасянето да е бил използван керамичен съд, който в гроба е бил напълно изпразван и след това полаган като дар. При гробовете 02 и 04 изгорелият труп би могъл също да бъде събран в малка дървена касетка. Железните обковки обаче, лежат без връзка с гробното вкопаване по такъв начин, че е най-вероятно дървените касетки да са били изгаряни с трупа и само събраните останки да са поставяни в гроба. Затова касетките не могат да се разглеждат като съдове за пренасяне на праха на изгорения в класическия смисъл на думата.

Досега върху възвишението Кайряка са разкопани 10 погребения с трупополагане. Всички погребения бяха положени в ями, които бяха значително по-дълбоко вкопани в почвата, отколкото погребенията с трупоизгаряне. Ямите са били пригодени за размерите на телата на починалите, продълговато-овални и толкова тесни, колкото покойниците да бъдат положени изпънати по гръб, с прави или леко подгънати под ъгъл крака. Допълнителна промяна в изграждането на гробните ями не бе констатирано. Само гроб 06 бе покрит с голяма варовикова плоча с размери 1.00 x 0.90 м. Мъртвите лежаха ориентирани запад-югозапад / изток-североизток, с глава на запад. От това правило се отклоняваше само гроб 45. Там погребаният е положен с глава на изток. Всички погребения с трупополагане бяха с много по-беден инвентар в сравнение с погребенията с трупоизгаряне (ср. табл. 31).

Погребалните дарове

Анализът на гробния инвентар води към първото ниво свидетелства, а именно, по какъв начин и в какво състояние са поставяни предметите в гробовете. На второ ниво трябва да се изследва кои предмети от цялостния обхват на културата са били избирани за тази цел. Още на първо ниво гробовете с трупоизгаряне показват неочаквано диференцирани явления, зад които трябва да стоят комплексни традиции. Независимо от това дали са погребения с трупоизгоряне на клада или бустум, всички елементи на облеклото и керамични погребални дарове показват следи от въздействие на огън. Следователно, мъртвите са били изгаряни в пълно облекло и с част от погребалните дарове. В случаите на погребения с трупоизгаряне на клада, след изгарянето останките са били събирани заедно с калцинираните кости от устрината – преди всичко металните украшения и остатъците от стъклените огърлици. В някои гробове се намираха железни обковки от дървени касетки – шарнири, ключалки и ключове, както и по-големи гвоздеи с тяло с правоъгълно сечение и плоска арковидна глава. В нито един от гробовете тези предмети не лежаха по начин, от който би могло да се заключи, че дървените касетки са били поставяни негоряли в гроба. Функцията на другите железни обкови е още неясна. Многобройните малки железни кабъри с конични глави и огънато тяло са останки от подковани с кабъри сандали. И тяхното местонахождение показва, че те са се намирали върху погребалната клада. Същото се отнася напълно и за оръжията в бустум гробовете 30 и 36.

GrabNr	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
K 06																													
K 43																													
K 45																													
K 42		2												Fr															
K 05		Fr						Fr																					
K 07								Fr																					
K 08	2						2						2																
K 09							2											1				x							
K 22																		1											
K 12																		1											2
B 30					1			1							2								1	3	1	2	3		
B 40							3		3		x							1		3								1	
B 36					1			1																1					
BS 13								2-3																					
BS 14								x																					
BS 26								2																					
BS 29							1	x																					
BS 02								4			1																		
BS 03							1	x			2																		
BS 10					1		1																						
BS 01						1	9			1	1																		
BS 49		2						1										1		1									
BS 50	n	4						1										1		1									
BS 04			1								2																		
BS 16		x						1		S	x																		
BS 21			1	1			1												2		1								
BS 24			1	1			1	1			2																		
BS 33	n	n					2	1	2	1	6	1			2			1											
BS 34		2						2				x																	
BS 35					1		3	1					4	3						1		Bk							
BS 37				1				x								1													
BS 39	1	2						4			n						1												
BS 41		1										1		1			1												

Фиг. 46а. Сравнителна таблица на погребенията с трупополагане, бустуми и погребенията с трупоизгаряне от римския некропол на Драма-Кайряка.

Легенда: К - погребение с трупополагане; В - бустум; BS - погребение с трупоизгаряне; Fr - фрагмент; S - керамични фрагменти; Bk - мечи нокът; 1 - големи железни пирони; 2 - желязна обковка; 3 - обкована с желязо дървена касетка със закопчалка; 4 - железни ключове; 5 - железни фрагменти; 6 - желязна верижка; 7 - цели глинени съдове; 8 - натрошени глинени съдове; 9 - лакримарий; 10 - стъклен съд; 11 - малки железни пирони; 12 - фрагменти от стъклени мъниста; 13 - медни гривни; 14 - различни медни фрагменти; 15 - пръстен; 16 - медна торква; 17 - медна верижка; 18 - медна монета; 19 - метална лъжица; 20 - глинена лампа; 21 - кремъчно острие; 22 - животински кости; 23 - меден съд; 24 - железен връх на копие; 25 - железен пилум; 26 - железен нож; 27 - прешлен за вретено; 28 - слонова кост; 29 - медна обеца.

Едни керамични съдове са били поставяни върху погребалната клада, но други не са горели. Първите притежават следи от въздействието на огъня и обикновено се намират силно начупени, може би дори съзнателно начупени в гроба (например гробове 35, 39). Вторите са били поставяни или напълно незасегнати (например в гроб 01) или са хвърляни върху мястото на погребението така, че да се счупят (например гробове 02, 34, 35, 39). Един добър пример за съдове, които не са горяли допълнително в гроба предлага бустум гроб 40.

Особено интересна е находката обект 45. След издигането на гробната могила обект 43 върху гроб 40, на северния край на каменния кръг е било направено плитко вкопаване, в което са били депонирани 3 цели съда, може би като допълнителни погребални дарове към гроб 40. Те говорят за един култ към мъртвите, който свързва близките на покойника с починалия чрез полагането на даровете в гроба.

Върху гробовете или между тях се намираха по-големи количества фрагменти от римска керамика. Материалът типологически е същият, какъвто е и в гробовете. Тъй като възвишението Драма-Кайряка е било слабо използвано за селскостопански работи поради многобройните камъни, фрагментираната римска керамика едва ли може да се тълкува като останки от разрушени гробове. При прегледа на керамичния материал се оказа, че фрагментите най-често показват пълния регистър от характерни отлики (керамично единство), по които съдовете могат да се реконструират. Един особено впечатляващ екземпляр на такъв реконструируем съд е големият, украсен с врязана украса кратер с апликации на змии (Lichardus u.a. 1996, Abb. 23). Тъй като всички фрагменти бяха събирани много точно по квадратно-метровия метод, това позволи да се проследи колко далече могат да се разпръснат фрагментите на един съд. Въпреки грижливите разкопки обаче, не всички съдове могат да бъдат напълно възстановени. Следователно би трябвало съдовете да са били преднамерено начупени и техните фрагменти – разпръсквани. Моментът на ритуала археологически не може да се определи. Той може да е бил извършван по време на погребението или след него при честване на мъртвите.

Успоредно с условното деление чрез погребалния ритуал на погребения с трупоизгаряне, бустуми и погребения с трупополагане могат да се разпознаят и разлики в нивото на гробното съоръжение (табл. 32-36). Това е ясно изразено в таблицата фиг. 46а.

Значителните различия в гробното съоръжение са обусловени най-малкото частично от различните погребални традиции. Особено "бедно" са оборудвани погребенията с трупополагане. Три от тях дори бяха напълно без погребални дарове (гробове 06, 43, 45). В два гроба се намираха само най-обикновени метални части от облеклото: в гроб 08 две гривни за ръце от медна тел и при гроб 12 две обеци, също от медна тел. По два цели съда са поставени в гробове 08 и 09, по една монета в гробове 09, 12 и 22. Гроб 22 съдържа две железни обковки, гроб 08 – два железни гвоздея. Отделни фрагменти керамика (гробове 05, 07) или най-фини метални фрагменти (гроб 42 – медна тел; гроб 05 – железен фрагмент) допълват картината. В погребенията с трупополагане липсват, следователно, скпите части от облеклото, обкованите с желязо дървени касетки, оръжия, луксозни стоки, лакримарии и глинени лампи.

Погребенията с трупоизгаряне позволяват да се разкрие и опознае един многообразен спектър от възможности за принасяне на погребални дарове. Почти всички съдържат начупена керамика или цели съдове. Само гробове 04 и 41 представят изключения от това правило. Една част от съдовете е била поставяна на кладата, друга част е била вторично депонирана в гроба или пък е хвърляна вътре. Една първа група погребални дарове обединява гробовете, които са снабдени изключително с керамика (гроб 13, 14, 26 и 29). Следствие на това, тясно свързани са гробовете, които, освен керамиката, са снабдени със стъклен съд (гроб 01), кабърчета от сандали, малки неопределими железни фрагменти или фрагменти на една неизяснена по функция желязна съставна огърлица (гроб 01 - 03, 10). Всички останали погребения с трупоизгаряне (60%) се отличават по това, че имат остатъци от обковани с желязо заключващи се дървени касетки. По един пръстен-ключ е поставен в три гроба като погребален дар. Половината от гробовете не съдържат никакви други части от облекло, освен сандалите, разпознаваеми по малките железни кабъри. Независимо от състава на облеклото в гробовете се съдържат и други единични погребални дарове – глинени лампи, монети, метални лъжици и едно кремъчно острие (нож). Трябва да се подчертаят два мечи нокъта в гроб 35.

Особено богати на погребални дарове са преди всичко бустум гробовете. Засега единствените оръжия в некропола се намират в гробове 30 и 36. Трите железни върха на копия и принадлежащите им железни накрайници от гроб 30 позволяват да се заключи за копия с обща дължина от 1.5 м (табл. 28, 33). Този род къси копия са били характерни за тракийската конница от Римската императорска време. Гробът съдържаше, освен оръжията и керамиката, три прешлена за вретено и остатъците от малка, обгоряла в огън цилиндрична бронзова кутийка. Прешлените за вретено позволяват да се предположи, че става дума за двойно погребение. В гроб 40 по всяка вероятност е погребана жена, така че липсата на оръжия не е учудваща. Гробът се отличава освен това със своята комплектна керамика, три лампи, три лакримария и едно украшение от слонова кост.

Надземна характеристика на гробовете

Бустум гробовете заемат особено място не само заради положението си в некропола, скъпите погребални обичаи, поднесените гробни дарове, но и заради своята надземна маркировка във формата на надгробна могила. Бустум гробове 36 и 40 бяха покрити с малки надгробни могили. Бустум 30, напротив, бе покрит с масивна могила, която при това покриваше в по-голямата им част лежащите отдолу по-стари култови съоръжения. Могилата е насипвана на няколко пласта, от които всеки следващ покрива куполовидно нанесените преди него. Това можеше да се наблюдава толкова точно, защото са били използвани сменящи се кафяви непримесени и бяло проблясващи, примесени с травертинови впръсквания глинени пластове. Прорязани концентрични следи от пълнежа в областта на гроба не могат да се наблюдават, което се обяснява с обстоятелството, че изгорялата клада оставя след себе си малка могила, до, или по-точно казано върху която е насипвана могилната пръст. Изместеният спрямо центъра на могилата първичен гроб се повтаря при другите два бустум гроба на Кайряка, а също и при повечето от римските надгробни могили в Тракия.

Могилата върху гроб 40 е единствената, която е била ограничена с каменен кръг. Тъй като при избора на различните видове скали съществува закономерност, каменният кръг някога трябва да е бил видим. В ареал В10 бе разкопана непълна каменна дъга, която вероятно може да се реконструира като част от каменна ограда (крепида) и би могла да ограничава една голяма, вече неразличима могила. Срещащите се на това място римски погребения нарушават каменната ограда и, следователно, са по-късни. По-малки каменни купчини върху гробовете 50, 14 и 08 и едно каменно струпване около гроб 33 могат да служат като доказателства за това, че най-малкото и тези гробове са били отбелязани с по-малки земни насипи.

5.2.3 Некрополът и мястото му през Римската императорска епоха в Югоизточна Европа

Една биритуална погребална традиция, каквато се поддържа в Драма-Кайряка, отговаря на общоприетата римска погребална практика. Според писмените сведения, по правило с изгаряне са били погребвани възрастните и младежите. Покрай двете форми на погребение с трупоизгаряне са споменати също и погребенията с трупополагане и то на малки деца (Fellmann 1993).

Погребенията с трупоизгаряне тип бустум са археологически доказани в целия европейски континент и Британия, при което могат да се констатират и доста области с по-висока концентрация, каквито са Рейнската област, Панония, Тракия и Дакия, някога населената от келти Северна Италия, Южна Франция и Британия (Struck 1993, 92 ff, Abb. 1). По правило бустум гробовете са били покрити с могили, независимо от терена, на който се намират. Това не означава, разбира се, че надгробната могила трябва винаги да съдържа бустум гробове. Началото, произходът и социалната основа на бустумите по-често стоят в центъра на изследванията. Напоследък М. Щрук (1993) убедително показа, че трябва да се допусне едно много вероятно двойно възникване на този обичай. Според нейното изложение, той се разпространява постепенно в Европа от две средища, при което трябва да са възникнали две големи групи с различни изходни области. Една западна група обединява основните пунктове за разпространение в Италия, Франция, Англия и Рейнската област. Най-ранните примери се намират в Северна Италия около 50 г. пр. Хр. Тези погребения се появяват обаче в голямо количество едва от 1 в. сл. Хр. Гробовете съдържат лампички, монети, лакримарии и части от облекло, но малко керамика. Тъй като една по-стара бустумна традиция в средна Италия свършва в 4 в. пр. Хр., то ранните североиталиански бустуми не могат да произхождат от нея. По-скоро може да се предполага едно връщане към келтските традиции. Източната група обединява източно-европейските и панонските форми бустум. Покрай плоските бустуми, в тази област се срещат бустуми в ями или вкопани бустуми, както в самата Драма. Редом с тях обаче в Тракия, Мизия, Дакия и Панония са характерни етажните бустуми. Тук тези погребални традиции, особено етажните бустуми, могат да се отдадат несъмнено на тракийски, респективно гръцки традиции. В самата Гърция бустумите са познати наред с погребенията в урни и погребенията с трупоизгаряне от геометричния период (Andronikos

1968). Най-ранните западнопонтийски бустуми произхождат като обичай от гръцката колония Истрия. Некрополът на Истрия показва, че гетите вече са възприели в 6 в. пр. Хр. този ритуал за своя елит (Alexandrescu / Eftimie 1959). През следващите столетия в некрополите на гръцките черноморски колонии като Томи, Истрия, Калатис и Аполония са доказани бустуми от класическия период през елинистическото време до окончателната римска окупация през 46 г. сл. Хр. Гробове от далечния тракийски хинтерланд показват, че траките са възприели рано тази традиция от гърците. Като пример тук може да се посочи елинистическият могилен некропол на Кабиле от 2 в. пр. Хр. (Гетов 1991). Централните погребения са били с трупоизгаряне на клада във формата на етажни и ямни бустуми, но не и вторичните. Едва след римската окупация бустумите се срещат и в Панония. Там те основно могат да се датират във 2 и 3 в. сл. Хр. И в Панония бустумите предоставят данни, които ги обясняват с присъствието на тракийски войници.

Традицията за поднасяне на погребални дарове в източната група на бустумите отговаря в значителна степен на тази от запад. Само в Тракия се срещат много богати дарове, които тракийската аристокрация излага на показ. Подобни гробове съдържат често римски бронзови съдове, сгъваеми столове, канделабри и колесници (Becker 1993). Наистина, тези богати погребения са винаги с могилни насипи, но не непременно с бустум, поради което представляват изключение. При по-внимателно вглеждане е очевидно несъмненото обвързване на източната група на бустумите от 1 и 2 в. сл. Хр., както и на западната, с войнишкото съсловие.

Би могло да се мисли за погребения на високопоставени тракийски воини и на техните близки. Особено ясно е това в могилния некропол на Чаталка, Старозагорска област. В могила № 1 – Рошава Драгана над много богатото централно погребение (етажен бустум) се намира вторично погребение (гроб 2) на високопоставен офицер. В оловна касетка, депонирана в каменен саркофаг, сред горелите кости лежат остатъци от желязна люспеста ризница, пластинчата ризница, плетена с халки риза, бронирани панталони, една посребрена гробна маска, двойка наколенници, двойка мечове с поясоци, 6 железни върха на копия и 55 върха на стрели. От вторично погребение 3 произхождат остатъци от меч, умбо и тройка върхове за копия. В разрушения централен гроб на могила 3 се намират, между другото, 3 железни върха на копия (Буюклиев 1986). Гробовете от Чаталка стоят в пряка връзка с една голяма римска вила и се отличават от близкостоящия могилен некропол, който съдържа по-бедни погребения без бустум и оръжия. Може да се предполага, че имаме работа с вила на високопоставен бивш наемник (войник). Един друг по-далечен, но впечатляващ пример предлага датираният в началото на 1 в. сл. Хр. "княжески" гроб от Виза, могила А. Военната екипировка на починалия се състои от меч и два върха за копие (Mansel 1939). Намерената в Драма военна екипировка с три копия съответствува на богатия гроб с трупоизгаряне на клада № 1 от голямата надгробна могила 2 на територията на Нефтохим–Бургас (Карайотов 1981). От Тракия и Дакия са документирани значителен брой бустуми само с един връх на копие, както в случая с гроб 36 от Драма. Без съмнение, обичаят да се поставят оръжия в гроба се основава не върху римските обичаи за гробни дарове, а сигурно трябва да се отдаде на тракийските традиции.

М. Аманд (1988) в своето подробно разглеждане на римските надгробни могили в Западното Черноморие и на Балканите достига до извода, че не само бустумите, а надгробните могили изобщо са били отредени за местния елит. Те имат най-често отношение към римските военнослужещи, в гробовете на които са документирани оръжия и парадни маски, както във Виза и Дзамба тепе – в последните дори и сгъваеми столове. Все пак в източната група на бустум гробовете отделни погребения не съдържат предмети с ясен военен характер. В такива случаи обаче, те са необикновено богати. Така без оръжия са богатите римски бустуми в Кабиле. Те обаче, поради връзката си с римския лагер, отнова потвърждават несъмнения им военен характер, докато римските бустуми от некрополите на някогашните гръцки черноморски колонии биха могли да показват наличието на издигнат граждански слой. Към него очевидно са принадлежали и лекарите, тъй като не рядко в гробовете се срещат и медицински инструменти.

За издиганите над бустумите надгробни могили се използвани, отчасти съзнателно, различни видове пръст. Такива се сменящите се земни пластове, които можахме да наблюдаваме при могилата (съоръжение А) върху гроб 30, познати от много, особено богати римски надгробни могили от Тракия (Amand 1988, 194 ff). Ограничителните каменни кръгове, както в случая с могила обект 43 върху гроб 40, не са рядкост (Floca 1965). Наблюдаваното в Драма систематично редуване на различни видове скали е без съмнение единствено засега. В доста бустуми от 2 в. сл. Хр., така например Новодионум, Стара Загора, Св. Кирилово, Калатис и Истрия са наблюдавани овъглени черупки от лешник, които изглежда изразяват един ритуал, както Аманд предполага, с малоазийски произход, останал ограничен сред елита на западнопонтийската област (Amand 1988, 197 ff). Една орехова черупка произхожда от Драма-Кайряка, от вторичното погребение в надгробната могила на бустума с оръжия гроб 36. В гроб 35 правеше впечатление наличието на два мечи нокъта. Този познат особено от германската област обичай (Schönfelder 1994) е досега единствен за Югоизточна Европа.

В голяма част от бустумите от императорската епоха сред въглените, горелите кости и погребалните дарове бяха намерени големи железни гвоздеи. Много е вероятно те да са служели за закрепване на натрупаните дървени греди на погребалната клада, за да възпрепятствуват приплъзването им по време на горенето (Witteyer 1993, 77 ff).

Според днешното състояние на познанията ни, самите бустум гробове не се появяват в по-големите местни некрополи. Както изглежда обаче, те присъствуват в могилните некрополи на по-големите селища и градове, особено на такива с военен характер. Бустумите са покрити по правило с могила и остават предназначени за една издигната обществена прослойка, предимно за високопоставени военни и техните близки. За извънредно издигнатото положение на погребаните ни насочват и бустум гробовете от Драма-Кайряка, в два от които покойниците са били положени с оръжия.

От тези надрегионални наблюдения върху римските бустуми могат да се направят следните изводи за Драма-Кайряка.

1. Принадлежащото към могилния некропол римско селище от Драма не е било незначително селско поселение.

2. То може би е имало военно значение, или е било обитавано в по-голямата си част от бивши войници (ветерани).
3. Съдържащите се в бустум гробовете гробни дарове говорят за надрегионален стандарт.

В Драма само починалите деца са погребвани с трупополагане. Обичаят на групополагане познаваме от многобройните могилни некрополи от първите две столетия след Христа и в останалите европейски провинции. Обектът от Драма излиза малко извън рамките, тъй като децата тук са били погребвани с трупополагане до infans II или дори до juvenil I (първа младежка възраст). Макар че една част от гробовете не може да се датира поради липса на погребални дарове, обяснима е хронологическата връзка с погребенията с трупоизгаряне. Ако трябва да се аргументира, тези гробове трябва да са били полагани преди извършения в Тракия в 4 в. сл. Хр. преход от трупоизгаряне към трупополагане, когато биха могли да се очакват и инхумирани възрастни. Случаят обаче, не е такъв.

Погребенията с трупоизгаряне отговарят общо на обичайните римски традиции. Гробните дарове по правило бяха от един до два глинени съда. Заедно с обичайните римски изделия на грънчарско колело бяха открити в повече от един гроб сиви, ръчно изработени чаши (ср. табл. 34,12). Тези съдове, които насочват към тракийския халщат, показват, че тази местна керамика е произвеждана чак до Римската императорска епоха. И в Дакия, в някои гробове от 2 и 3 в. сл. Хр. в могилния некропол от Чинчиш са поставяни, заедно с римската керамика, и ръчно изработени дакийски съдове (Floca 1965, 190 ff). За това би могло да се говори за етническа принадлежност. Добре засвидетелствувано е наличието на касетки и ракли, идентифицирани благодарение на железните обковки за ключалки, ключалки, шарнири и ключове. Към това се прибавят лампи, монети и лентовидни железни обковки.

Сигурно доказателство за значението на обичая да се чупи и разпръсква керамика на мястото за погребение може да представи вероятно начупеният кратер със змии (Lichardus u.a. 1996, Abb. 23). Култът към змията има в македонското и в тракийското пространство стара традиция.

Керамиката от гробовете в Драма има поразителни паралели с Чаталка, Кабиле, Виза и т.н. При тези обстоятелства проучените гробове отразяват периода от края на 1 в., преди всичко 2 в., до към средата на 3 в. сл. Хр. Лакримариите, всички от тип "Candlestick", имат по-нататъшно европейско разпостранение и са датирани общо от 1 до 3 в. сл. Хр. (Bucovala 1968, 97 ff). Към торквата от кръгла тел със сложна спирална заключалка е позната една напълно идентична част от некропола от Валени – Неамц в Румъния и там е подобно датирана във 2-3 в. сл. Хр. (Protase 1971, 161). Откритите в некропола лампи също намират добри паралели в другите римски гробове от Тракия. Те могат да се подредят най-вече по издадения неотдавна типов каталог от Г. Кузманов. Така например украсената лампа от гроб 40 (табл. 15,2) отговаря на тип XXVII-277, който е датиран от Г. Кузманов в 3 в. (Кузманов 1992). В другите гробове са представени, според Кузманов, типовете XL-350 и XLI-351 (3-5 в.). Спектърът на намерените от Тиберий до Максимин I между гробовете монети потвърждава тази датировка (Draganov 1996). Очебиен е високият брой на отсечените в Рим монети, особено на по-старите, следвани от отсечените в Августа Траяна и Филипопол. Анхиало е представен само един път. Най-късен от досега разкритите гробове е гроб 21, чиято стомна, украсена с вълнообразни лентести линии, се появява първоначално през 5 в. сл. Хр. (табл. 36,1).

5.3 Култови съоръжения от късната тракийска желязна епоха

С термина "тракийска желязна епоха", но в смисъла на българските изследвания, се означава период, който в Средна Европа, въз основа на противоречиви изворови данни, се разчленява на епохата на "полетата с урни", на халщат и на латен. В Тракия, в обектите от желязната епоха също ясно се забелязват изменения, които допускат разграничаването на ранножелязна епоха (Пшеничево и Пост-Пшеничево), средна желязна епоха (класическа тракийска желязна епоха) и късножелязна епоха (къснотракийска желязна епоха). Границата между средната и късната желязна епоха днес се поставя единодушно в 6 в. пр. Хр., когато гръцкото влияние върху тракийската култура започва забележимо да се проявява след основаването на черноморските колонии.

Разделянето на желязната епоха в Тракия на периоди се основава частично върху изворов материал, който не е особено подходящ за хронологически анализи, защото произхожда от напълно разкопани некрополи, проучени комбинационно-статистически и хоризонтално стратиграфски. Липсват обаче, селища с ясно документирана вертикална стратиграфия, поради което хронологико-типологическите съпоставки трябва да се вземат от далечни разстояния. По две причини доминираща роля играе керамиката. Първо, тя съставлява основната част от находките и второ, позволява сравнение на подобни керамични стилове с по-добре познати групи местонахождения от полетата с урни и желязната епоха в Румъния, Унгария и някогашната Югославия (Чичикова 1968; Čičikova 1971; Hänsel 1974 и 1976). Хронологическото разчленение на накитите и украшенията към облеклото следва изработената за керамиката схема (Gergova 1987).

Основните различия в развитието на ранната и на средната желязна епоха бяха еднакво видяни от Чичикова (1968 и 1971), Георгиев (1983) и Тончева (1980a) преди всичко в смяната на щемпелованата керамика от типа Бабадаг и Пшеничево с украсените с врязване и инкрустиране глинени изделия в стил Басараби, в оборудването на богатите могилни гробове и, по-късно, в появата на грубите, ръчно изработени, биконични и камбановидни урни в гробовете с трупоизгаряне под малки могили в Североизточна България. Описанието на обектите от ранната и от средната желязна епоха от Драма-Кайряка се съобразява на първо място с това разделение.

Засега липсват опити систематично да се разпредели археологическият материал по фази за по-късния период на желязната епоха. Прието е по-скоро да се хронологизира със столетия, каквато възможност предоставят многобройните вносни гръцки керамични изделия. Без съмнение трябва да се има предвид, че много често периодите, през които определени типове съдове са се произвеждали заедно с гръцки керамични произведения, могат да бъдат определяни само приблизително и че между производството и полагането трябва да се държи сметка за изтекъл срок от време. Хронологическото разделяне на късната желязна епоха, която се ориентира към промяна на ритъма на местното производство, би могло поради това да се предпочете, но трябва още да се разработва.

Основен критерий за дефинирането на късната тракийска желязна епоха служи появата на керамика, изработената на грънчарско колело по гръцки образец. Едновременно с това в значителен обем продължава да се произвежда и ръчно изработената керамика (Čičikova 1963 и 1977). Действително, все още липсва обширна типологико-хронологическа класификация на късната и на ранножелязната ръчно изработена керамика. Само по-добре определените типове, каквито са "дакийските чаши", позволяват по-прецизна датировка. Предвид на това състояние на проучванията все още не може да се очаква хронологически диференциран пример на разкопаните в Драма-Кайряка обекти от късната тракийска желязна епоха.

5.3.1 Съоръжение В

В центъра на ареал D08 се разкри съоръжение В, покрито от римска надгробна могила (съоръжение А). Както показват стратиграфските разрези на няколко места, съоръжение В е многофазово (фиг. 47), но последователността на пластовете в съоръжението не можа да бъде прецизно установена.

Върху заетата от съоръжение В площ бяха различени само два пласта. Поранен от разкопаните строителни останки е един различно дебел, свободен от находки пласт от кафяво-жълто оцветена глина, примесена с многобройни травертинови късчета. На различни места се появяват малки случайни впръсквания в линия. Дори и този пласт да е стерилен, не може да се изключи, че той може и да е изкуствено преместен. Горната граница на този пласт е в по-голямата си част доста вълнообразна. Върху него лежи дебел, в разрез около 0.50 м пласт от ситнозърнест, сивожълт, пясъчно-глинест материал, запълващ също вкопаванията и вдлъбнатините в релефа на горната повърхност на долния пласт. Във влажно състояние пластът е тъмен, при изсъхване – сив. Това показва високо съдържание на пепел. Силно прорязаният от животински дупки пласт е пълен с находки (керамични фрагменти, животински кости, прешлени за вретено, късчета изпечена мазилка) и съоръжения (ями, каменни струпвания, окопчета, площадки от глина). На основание на данните от обекта пластът трябва да се е натрупвал бавно, без да е образувал установена повърхност за ходене. Началото и краят на образуването на пласта са свързани с построяването и изоставянето на съоръжение В. Вътрешното развитие на съоръжение В по напластяванията не може да се разчете. Там където съоръжение В не е било покрито от съоръжение А, описаният културен пласт преминава постепенно в хумусния покривен пласт. Той е дебел до около 0.60 м и се състои от чернокафява хумусна глина. В него са примесени малко камъни, късчета от горяла стенна мазилка и от варовик. Пластът съдържа находки, но липсват съоръжения.

По същество, съоръжение В се състои от един слабо елипсовиден каменен пръстен около каменна кръгообразна настилка. Обхванатото от каменния пръстен пространство бе място на повечето депонировки. В югоизточната четвърт на пространството има погребения, които носеха белези на особено отношение към мъртвеца.

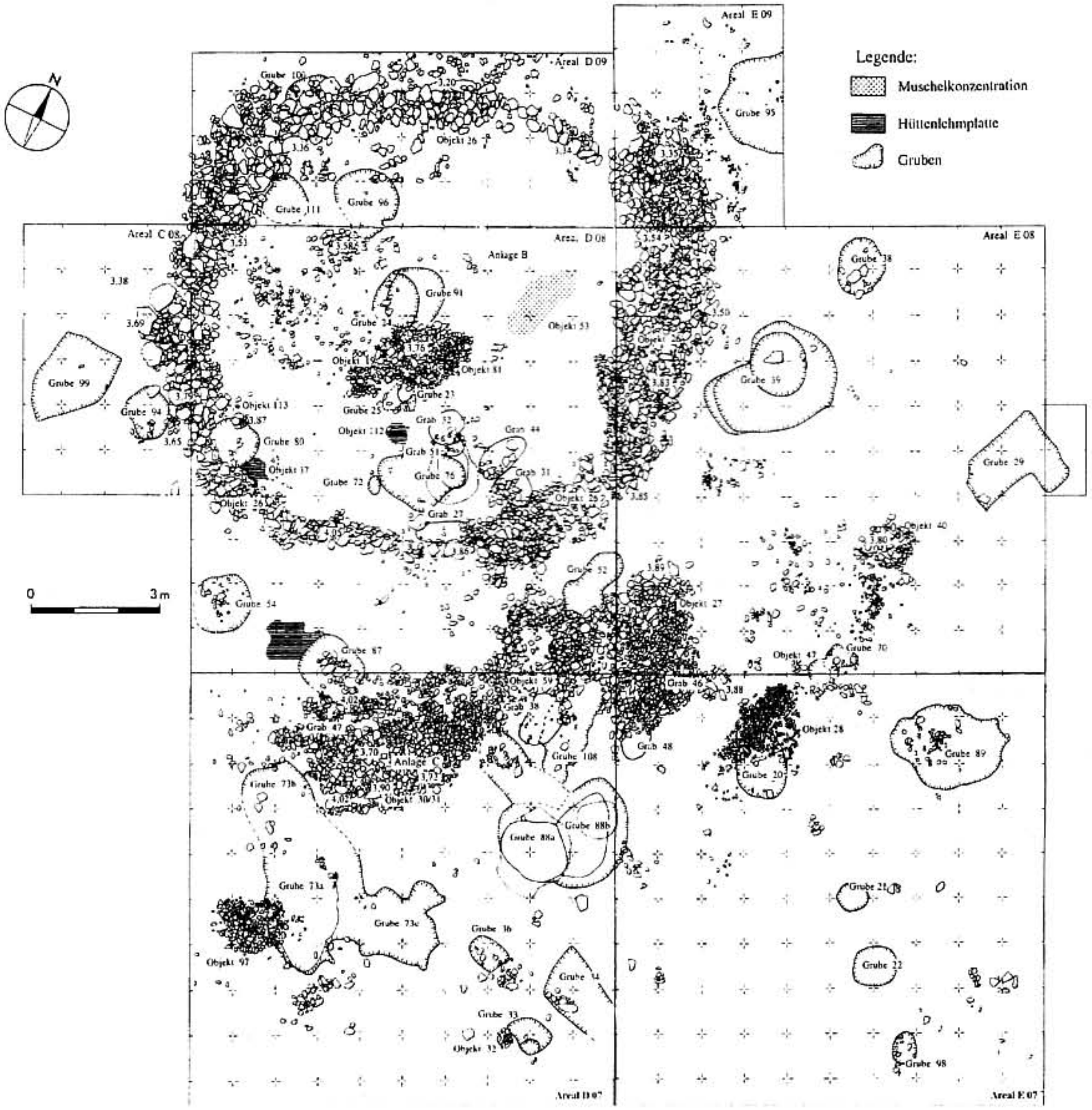
N
Legende:
Muschelkonzentration
Hüttenlehmplatte
Gruben
Areal E 09
Areal D 09
Areal C 08
Areal D 08
Areal E 08
Areal D 07
Areal E 07
0
3m
Anlage B
Anlage C
Objekt 26
Objekt 53
Objekt 19
Objekt 81
Objekt 113
Objekt 112
Objekt 17
Objekt 36
Objekt 25
Objekt 27
Objekt 40
Objekt 42
Objekt 28
Objekt 59
Objekt 30/31
Objekt 97
Objekt 32
Grube 100
Grube 111
Grube 96
Grube 95
Grube 38
Grube 91
Grube 24
Grube 23
Grube 25
Grube 99
Grube 94
Grube 80
Grube 72
Grube 39
Grube 29
Grube 54
Grube 52
Grube 67
Grube 70
Grube 89
Grube 20
Grube 108
Grube 88a
Grube 88b
Grube 73b
Grube 73a
Grube 73c
Grube 36
Grube 34
Grube 33
Grube 21
Grube 22
Grube 98
Grube 76
Grab 32
Grab 33
Grab 44
Grab 31
Grab 27
Grab 47
Grab 38
Grab 46
Grab 48

Фиг. 47. Драма-Кайряка – съоръжения В и С.

Легенда: 1 - струпване на миди; 2 - стенна мазилка; 3 - ями.

Затвореният каменен пръстен (обект 026) е кръгообразен, като от вътрешния и външния край следват точни геометрични линии. На доста места правят впечатление издатините и отстъпите в направленията на завоите. На тези места понякога дебелината на каменното наслагване внезапно се променя. Очевидно е, че каменният кръг се състои от повече сектори, граничещи един с друг. Могат да се разграничат най-малко 11 сектора. Строителният материал за каменния пръстен, в основни линии габрò и габрò-диорит, произхожда, според Д. Димитров, от геоложките формации край Драма. Рядко се среща гранит, а кварцът е представен едва със средно около 5%. Единствено в един от секторите кварцът възлиза на около 40% от използваните в този сектор камъни, които са без изключение тежки късове, преносими само със задружни усилия. Каменният пръстен (обект 026) е бил със сигурност изграден на сектори. Начинът на свързване помежду им насочва към становището, че те са били построени или едновременно, или с малка разлика във времето. Отделните измерени техни дължини би трябвало да са изчислени въз основа на единен план, който да е довел до изграждането на затворен каменен пръстен.

Десет разреза през каменния пръстен (обект 026) във всички ареали еднозначно показаха, че камъните са полагани в пръстеновиден окоп, някъде едва запълнен, другаде – напълно. Окопът обект 077 е около 0.40 - 0.50 м дълбок, вкопан е в глинест пласт, примесен с травертин (фиг. 48). Неговата средна ширина възлиза на 0.90 м. Всички разрези показват заоблен профил. На доста места върху дъното на окопа лежаха големи животински кости, камъни и керамични фрагменти.

Досега откритите от окоп обект 077 керамични фрагменти показват, покрай малкото неолитен, енеолитен и бронзов материал, преди всичко ръчно изработена керамика от тракийския халщат и керамика на грънчарско колело от неговия по-късен период. Това отговаря на честотата на находките от каменния пръстен обект 026. Керамичният материал от ядрото на каменното струпване засега не е комплексно проучен. Според предварителния преглед, най-отдолу са установени отделни фрагменти от халколита и от бронзовата епоха, после – доста фрагменти от култура Пшеничево от ранния период на старата тракийска желязна епоха, а накрая и главно ръчно изработени фрагменти керамика от тракийския халщат. Съгласно сегашното състояние на познанията ни изглежда, че окопът обект 077 и каменният кръг обект 026 трябва да са били създадени скоро един след друг в късния период на тракийския халщат.

Върху оградената първоначално от окоп обект 077 и след това от камения кръг обект 026 площ са разпределени доста съоръжения – глинените площадки обект 37 и обект 112, плоските каменни струпвания в центъра обект 019 и обект 081 и малкото кръгло каменно струпване обект 113 в южния край на площта. Близо до съоръженията във вътрешността на съоръжение В има и депонировки – ямите обекти 23, 25, 76, 80, 91, 96 и 111, а към тях множество черупки от миди (обект 53). Освен това към съоръжение В принадлежат още и гробовете 31, 32, 44 и 51.

Разглежданият център на съоръжение В е каменната настилка обекти 019 и 081. Двете каменни струпвания образуват заедно една продълговата елипса, чиято дълга ос е ориентирана югозапад - североизток. Каменното струпване обект 081 представлява плътен каменен пласт с много слоеве. Горната повърхност на камъните е много неравна за ходене. Поради това обект 081 би могъл да бъде по-скоро каменна субструкция, отколкото обикновена настилка. Непосредствено до обект 081 прилепва обект 019, с един до два реда камъни във височина, изграден много плътно от по-малки, частично кръгли, частично заострени камъни. Само под обект 019 земята беше оцветена от огън. Това обстоятелство, дребните размери на камъните и плътното изграждане различават двата обекта един от друг. Едва ли може да се приеме, че двете каменни платформи са издигнати в една редица. Обект 019 може по-скоро да се тълкува като продължение на платформа, първоначално образувана само от обект 081.

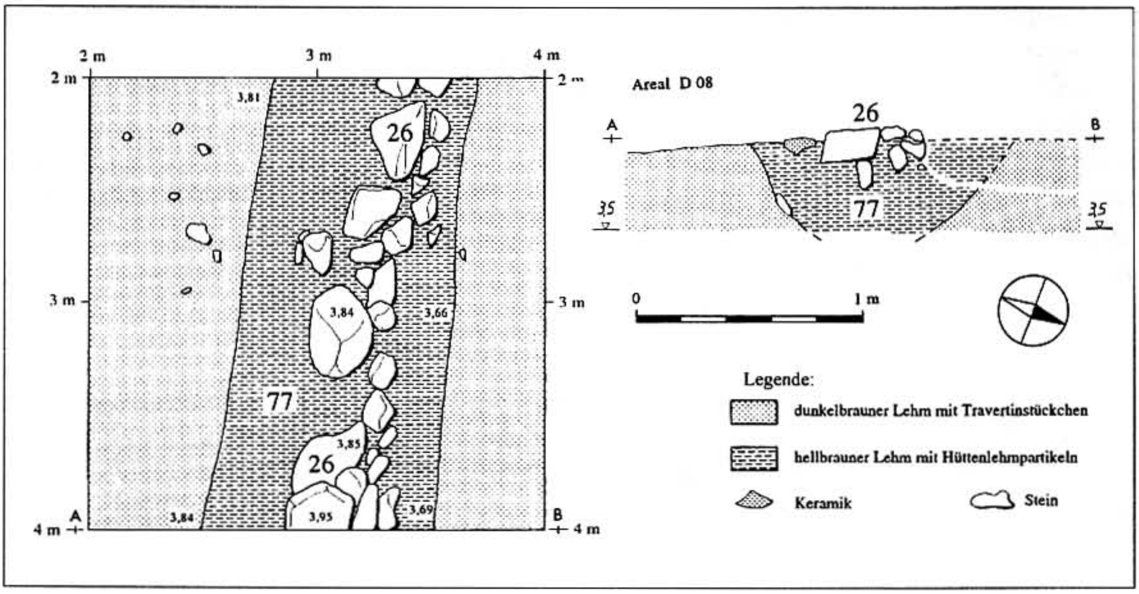

Фиг. 48. Драма-Кайряка – съоръжение В – профил през каменен кръг обект 26 и окоп обект 77.

Легенда: 1 - тъмнокафява глина, примесена с парченца травертин; 2 - светлокафява глина, примесена с парченца стенна мазилка; 3 - керамика; 4 - камък.

Югоизточно от централната каменна платформа се намираше щитовидната глинена площадка обект 112. Тя се състои от около 15 см дебел пласт от трамбована глина с плоска изпечена повърхност. В околността на глинената площадка обект 112 земята бе по-силно примесена с пепел. До каменния пръстен обект 26 се намира глинената площадка обект 37. Частично пулверизираната глинена замазка с дебелина от около 10-15 см е равно изгладена и в по-голямата си част изпечена. Ръбът на глинената площадка на някои места е отбелязан с малки камъни. В областта на глинената площадка лежаха доста големи керамични фрагменти. На около половината разстояние между тези две съоръжения се откри малка, ръчно изработена чаша, заобиколена от късчета стенна мазилка, пълна с бяла пепел и калцирани кости. Дръжката бе счупена и не бе намерена наоколо. Двете глинени площадки обекти 37 и 112 могат да се интерпретират като места за огън.

Това, че между двете съоръжения е била депонирана пепел от кости в съд, може да се разбира като доказателство за функцията на огнищните площадки. Върху тях би трябвало да са били изгаряни дребни животни, чийто останки са депонирани на място.

Западно и северозападно от каменната платформа лежат, най-често разпръснати, многобройни камъни, керамични фрагменти и кости. Каменните струпвания не показват ясна структура, която би могла да даде изводи за преднамерено поставяне. Изключение представлява само каменното струпване обект 113 до каменния кръг обект 26, в което нагъсто и в кръг лежат късове базалт, частично изправени. Под каменното струпване се намираше една шепа дебелостенни керамични фрагменти от ранната тракийска желязна епоха. По тази причина обект 113 би могъл да предхожда съоръжение В. Североизточно от централната каменна платформа обекти 19 и 81 компактна сбирка от мидени черупки обект 53 лежеше свободно в пръстта. Цялостната депонировка на натрупаните на няколко места черупки от миди върви от север на юг към централното каменно струпване и малко преди него завива под ъгъл на изток. Мидените черупки частично бяха плътно депонирани, частично – рехаво разпръснати върху леко издигаща се от север на юг заравненост. Очевидно е, че принадлежат към един и същи вид (Unio). Между мидите се намират по-големи фрагменти от керамични съдове и животински кости. Всичко е заобиколено от рохкава, сиво-жълта, песъчливоглинеста пръст, която образува културния пласт навсякъде във вътрешността на каменния кръг. Яма не можа да бъде разпозната.

Ямите бяха открити от двете страни на централното каменно струпване обекти 81 и 19. Докато яма обект 24 на западната страна на каменното струпване, е датирана, поради своето съдържание, в ранния период на желязната епоха (Пшеничево), ямите източно от каменното струпване (обекти 23, 25, 76) принадлежат, заедно със съоръжение В, към късната тракийска желязна епоха.

Тясната, продълговата яма обект 25 се намира непосредствено югоизточно от централното каменно струпване. Тя върви като него в посока югозапад - североизток. По продължение на ръба на ямата лежаха доста големи камъни. Стената на ямата върви първоначално отвесно, после завива така, че към дъното ямата се закръгля и придобива формата на чувал в разрез. На около половината височина на ямния пълнеж стърчат късчета стенна мазилка, камъни и фрагменти от съд на колело. Сивожълтата песъчлива пръст, в която е положена каменната настилка обект 81, минава върху ямата обект 25. Каменната платформа обект 81 е по-късна от ямата обект 25.

Косо върху яма обект 25 в яма обект 23 е положена друга депонировка. Тя се състои от два глинени съда (фиг. 49), едно глинено мънисто и малка кост. Границите на ямите не можаха да бъдат установени. Съдовете стояха в жълтосива пръст, която се среща навсякъде в съоръжение В като културен пласт. Голямата сива, изработена на колело чаша (фиг. 49,2) съдържаше пръст и камъни. До нейния ръб бе поставена обратно обърната ръчно изработена конична чаша (фиг. 49,1). И при двата съда дръжката бе счупена и липсваше. В околността не се намираха никакви дръжки, които да им съответстват. Под коничната чаша бяха скрити кръглото глинено мънисто и костта.

Плоската, изработена на колело чаша от обект 23, типологически близкостояща до формите на кратерите от елинистическия могилен некропол от Кабиле, се датира в края на 2 в. пр. Хр. (Гетов 1991). От гроб 4 от некропола чрез трупополагане от Кюлевча, Шуменско, произлиза една по-висока, но типологически сравнима чаша на колело, с една подобна, ръчно изработена конична чашка, открита в затворен комплекс. Краят на този некропол се търси в края на 4 в. пр. Хр. (Дремсизова-Нелчинова 1966). Коничната дебелостенна, правена на ръка чаша, принадлежи към категорията на т.нар. "дакийски чаши", които са характерни найрано за края на 2 в. пр. Хр. и са се срещали до 2 в. сл. Хр. (Crişan 1969; Alexandrov 1986). Находки, изцяло сравними за депонировката обект 23, посочват един късен период на късната тракийска желязна епоха.

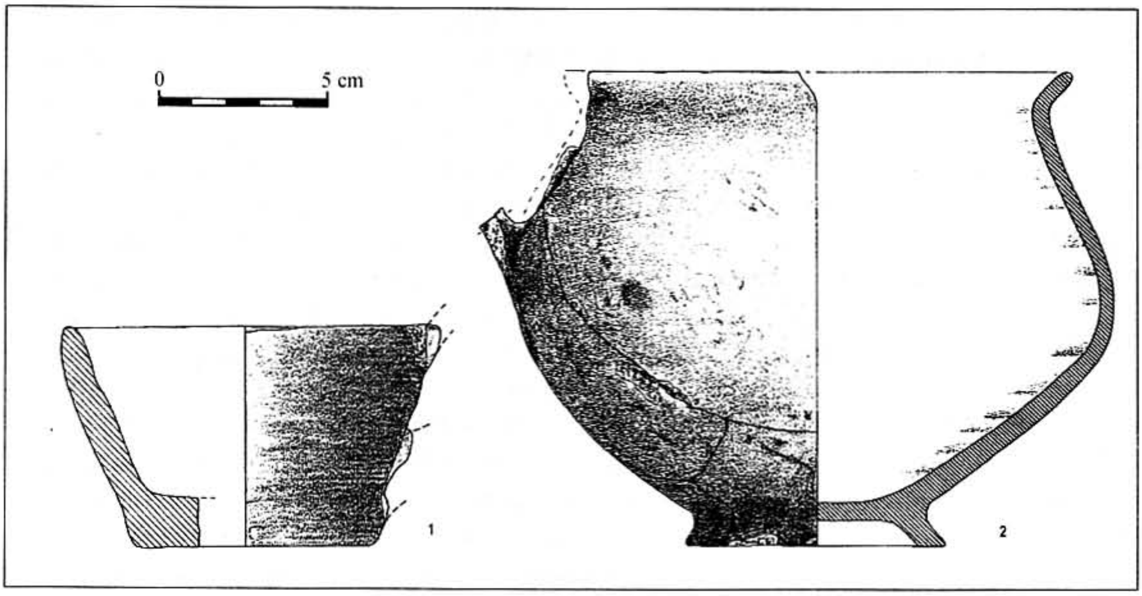

Фиг. 49. Драма-Кайряка – депонировка обект 23 от късната желязна епоха.

Депонировката обект 23 стратиграфски лежи ясно върху яма обект 25. Не е напълно уточнено стратиграфското отношение на депонировката към централната каменна платформа. Нивото на височината на съдовете отговаря точно на нивото на съседния обект 81. Неговият край се вмества на това място така внезапно, че може да се приеме, че каменното струпване е било вече покрито с пръст, когато неговият ръб е бил разрушен при изкопаването на определената за депонировката яма. Едно разрушение не можа да се разпознае като оцветяване.

Яма обект 76 е запълнена от ситнозърнеста, рохкава, лентовидно подредена пръст. Най-отгоре лежат по-големи късове стенна мазилка. Тя съдържа преди всичко правена на ръка и на колело керамика от късната желязна епоха и един фрагмент гръцка чернофирнисова керамика. В югозападната част на ямата дъното лежи на 0.59 м дълбочина. В североизточния ъгъл, напротив, ямата ясно върви по-дълбоко и се издува на всички страни преди да е достигнат приблизително равния й под при 1.08 м под плана. Не е изключено яма обект 76 да се състои от две пресичащи се вкопавания.

Между централното каменно струпване и каменния кръг са открити в плитки ями четири погребения – гроб 32, 51, 44 и 31. Най-близко до центъра лежи гроб 32. Той покрива частично ямата на граничещия в съседство в източна посока гроб 51. На по-малко от 0.50 м разстояние следва гроб 44, до който се присъединява непосредствено гроб 31. Той граничи с другата страна на каменния кръг обект 26. Гробове 32 и 51 са обикновени земни ями, гроб 31 е предпазен от каменен пласт, а гроб 44 е покрит частично с камъни. Както изглежда, и четирите погребения са хокерни с лява, но нееднаква ориентация. Мъртвите са погребвани без погребални дарове. Само до един скелет е намерена игла, която може да се причисли към облеклото.

Гроб 32 представлява фуниевидно оформена кръгла яма. Ямата е вкопана в тъмнокафяв глинест пласт с многобройни варовикови впръсквания. Погребението на пода на ямата е на жена на зряла възраст, според Й. Йорданов, и изглежда е хокерно с ориентация наляво, с прекалено опънати крака. От скелета обаче, липсват големи части от гръбначния стълб и от ребрата. Черепът се опираше на ръба на ямата малко по-високо и в югозападна посока. Посоката на погледа бе на изток. Под брадата лежаха една ключица и няколко фрагмента от гръбначния стълб. По-голямата част от гръбначния стълб липсва. Пред лицето се намираха, тясно свързани заедно, бедрените и подбедрените кости. Три от дългите кости са разделени рязко в средата. Източно от дългите кости на долните крайници бе открита купчина стъпални кости. На по-дълбоко ниво лежаха фрагмент от таза и непосредствено пред лицевата част на черепа – няколко ребра и части от горните крайници. На северния ръб на гробната яма, на ниво 3.37 м, бе депонирана изправена част от челюст на говедо. Фрагментите от съдове от пълнежа на ямата можеха да се определят като керамика от култура Пшеничево, като ръчно изработена керамика от желязната епоха и като сива керамика, изработена на грънчарско колело.

Гроб 51 е също положен в тъмнокафява глина, примесена с бели травертинови късчета. Овалната, само около 0.40 м широка и почти 1.00 м дълга гробна яма на юг граничи с яма обект 76. Тя е запълнена с глина. В нея, в посока изток - запад и в анатомически порядък, лежеше на лявата си страна скелет на дете. Липсват обаче, черепът и костите на крайниците до проксималния край на косо откъснатото от ставната ябълка бедро. Не се срещаха гробни дарове с изключение на два животински зъба. В пълнежната пръст между пода на ямата и скелета се намираха малко керамични фрагменти, въглени от горяло дърво и късчета стенна мазилка.

Документираният обект показва, че гроб 51 срязва периферно дълбоко вкопаната източна част на яма обект 76. Следователно гроб 51 трябва да е по-късен. От друга страна е ясно, че гроб 32 частично покрива ямата на гроб 51. От това се установява ясна стратиграфска последователност от яма обект 76 (източна част) през гроб 51 към гроб 32.

Гроб 44 бе открит на около 0.70 м източно от гроб 32. Пълнежът на гробната яма се открояваше слабо едва след известно изсушаване от заобикалящата го почва. Така би могло да се обясни, че в квадрати 46 и 56 е бил разкопан, без да бъде забелязан, краят на гроба. Покойникът, според антропологическото определение на Й. Йорданов, е възрастна жена. Тя е била погребана като хокер наляво, в посока североизток - югозапад. Главата е положена върху един камък и е изместена назад срещу гръбначния стълб. Черепът е силно разтрошен. Някои кости не са в анатомически порядък. До дисталния край на бедрената кост в пръстта е бил поставен стърчащ фрагмент от животинска кост. Подбедриците са силно опънати. Пищялките и тънката подбедрица се кръстосват. Те образуват с бедрената кост ъгъл от около 35°. На около 25 см зад гърба на покойника, върху пода на гробната яма, се появи бронзова игла дълга 10.5 см, а в областта на гърдите – един животински зъб. Не може да се реши дали два засега неопределени керамични фрагменти от различни съдове могат да се тълкуват като гробни дарове или като случайно попаднали с пълнежната пръст в гробната яма. Заслужава внимание, че точно върху черепът от погребението открито през 1994 г. е изкопан голям камък, на чиято гладка, равна горна повърхност е нанесена с изчукване права линия в средата. Може да се предполага връзка на означения камък с погребението.

Само източният ръб на гробната яма на гроб 44 бе отбелязан с редица от камъни докато гроб 31 бе покрит почти напълно с камъни от каменния кръг обект 026 на северозапад. Частите на скелета лежаха плътно под камъните в една плитка яма. Камъните са ъгловати или кръгли и образуват неравна горна повърхност. Краищата на каменното струпване са неправилни. Точните граници на гробните ями не бяха разпознати, тъй като пълнежът не се различава нито по цвят, нито по консистенция от обкръжаващия го културен пласт. Размерът на каменното струпване позволява приблизително да се установи големината на гробната яма.

При откриването бяха разкопани само фини части от фрагментираното теме на черепа, части от таза и една начупена тръбовидна кост. Фрагмент от черепа и от таза лежаха на едно и също ниво. След отнемането на камъните югозападно от таза бяха открити други кости от крайниците, кости на ръцете и краката, които не бяха в анатомически порядък. Други части от скелета, които въз основа на условията на запазване биха могли също да се очакват, липсваха. Това се отнасяше преди всичко за голяма част от скелета. Вместо това се срещаха кости от говедо. Погребението в гроб 31 се състои, следователно, от един човешки череп, различни дълги кости и животински кости в загатнато хокерно положение наляво с направление изток - запад. Погребални дарове не се срещат. От пълнежа на ямата произхождаха 12 фрагмента керамика от култура Пшеничево, 34 фрагмента от керамика на ръка от тракийската желязна епоха и 3 фрагмента от керамика, изработена на колело.

Ако се приемат фрагментите от желязната епоха в пълнежа на гробната яма като terminus ante quem non за погребенията, тогава гробове 31, 32 и 52 биха могли да се датират най-рано през тракийската желязна епоха. За гроб 44 все още не са възможни никакви твърдения. Хокерните погребения излизат извън рамките на господстващия погребален обичай за цялата тракийска желязна епоха, когато най-общо се предпочита трупоизгарянето, а по-редките погребения с трупополагане са по правило опънати по гръб (Čičikova 1970; Dimitrova / Gizdova 1974; Getov 1980). Съвсем необичайно е частичното погребение в гроб 31 заедно с животинските кости. Към това може да се посочи един далечен паралел от късножелезния могилен некропол на Истрия, където в периферията на могила 12, две масови погребения на човешки скелети и части от скелети с части от скелети на коне образуват един компактен килим от кости. Там също не са открити никакви други погребални дарове, освен незначителни украси за облеклото (Alexandrescu / Eftimie 1959). Находките от черноморското крайбрежие се интерпретират с основание като археологическо отражение на човешки и животински жертви, което за погребенията в съоръжение B от Драма-Кайряка може също да се вземе под внимание като евентуално обяснение.

5.3.2 Съоръжение C

Югоизточно от съоръжение B непосредствено едно до друго се подрежда в линия от югозапад към североизток каменната настилка обекти 30/31, 59 и 27. По продължението на тази линия на около 4 м отстояние следва кръглото каменно струпване обект 40. Съответствува му каменното струпване обект 97 на по-малко от 3 м югоизточно от каменното струпване обект 30/31. Тези каменни съоръжения и всички свързани с тях обекти са означени засега като съоръжение С.

Каменното струпване обект 30/31 е кръгло, 4 м дълго и почти 2 м широко. Неговата източна и западна граница са ясно уловени, но на югозапад изглежда, че яма обект 73 малко разрушава ръба му. Неправилни, необработени камъни образуват каменния пласт. Срещат се различни видове скали. Повечето от камъните са колкото човешка глава и по-големи, камъни с големината на юмрук са поставяни предимно по протежение на ръбовете. Всички камъни могат да се придвижват от един човек без прекомерни усилия. Пропадналият до към 0.40 м дълбоко център на каменния пласт разкрива кухина под него. Един напречен разрез при 5.00 м изток в ареал D07 потвърждава това. Каменният пласт обект 30/31 покрива една голяма яма, чието най-важно съдържание е положено на ръба погребение.

Погребението (гроб 47) се намира непосредствено под каменния пласт обект 30/31, в яма, над 4 м дълга, ориентирана югозапад - североизток. Погребаният е положен в същата посока. Дълбоката 0.60 - 0.80 м яма е вкопана коритообразно в стерилен глинест пласт с късчета травертин. Тя е запълнена с кафява пръст, която е примесена с късчета въглени от горяло дърво, с късчета стенна мазилка и с най-дребни травертинови късчета. Пръстта съдържа, между другото, малки керамични фрагменти. В южния край на ямата този пласт лежи върху един клин от глинеста земя с подобен кафяв цвят с керамични фрагменти и малки камъни в него, но без късчета глинена мазилка. Трупът е погребан върху северозападната наклонена стена на ямата. Скелетът е много добре запазен. Горната част на тялото лежи изпъната по гръб, краката са леко свити наляво и леко прегънати в колената. Лявата ръка е опъната по протежение на тялото като достига леко под повития надясно таз. Дясната ръка е толкова силно свита под ъгъл в лакетната става, че костите от долната част на ръката лежат почти успоредно на костите от горната част на ръката, а китката – върху ключицата и горната част на дясната гръд. Скелетът е много масивен, ъгловатата долна челюст е силно развита. Мускулните наслоявания са силно изразени. Кътниците са много изтрити. Според Й. Йорданов, скелетът е на старец. Върху купчината по-големи камъни близо до дясното бедро на този индивид лежат фрагмент от череп и кости на друг покойник, който не е толкова масивен. Може да се мисли обаче, за едновременно полагане, тъй като погребенията са извършени в един и същи пласт.

Изходна точка за датировката на погребението дават находките между камъните на каменното струпване обект 30/31. Върху неговата повърхност бяха намерени керамични фрагменти, изработени ръчно и на бързо колело. Същият регистър, разширен от отделни фрагменти от халколита и от бронзовата епоха, се установи при демонтирането на настилката. Ако се изхожда от най-късния материал, би трябвало да се приеме, че гроб 47 е бил запечатан чрез каменната настилка обект 30/31 по време на късната тракийска желязна епоха.

Каменният пласт обект 30/31 опира на североизток в каменния пласт обект 59. Неговият план е приблизително правоъгълен с площ от около 1.50 х 2.50 м. Дългата му ос почти съвпада с географската посока изток - запад. В периферията камъните навсякъде лежат по-високо, отколкото в средата, което отново говори за празно пространство под каменния пласт. Фактически, каменното струпване обект 49 запечатва плоската яма обект 93, чието съдържание, с изключение на един фрагмент от неолитна керамика, се състоеше само от материал от желязната епоха. Ямата със сигурност не е съдържала никакво погребение. Крайщата на каменното струпване обект 59 са по-прави от онези на каменното струпване обект 30/31. Северният ръб граничи със съседната каменна настилка обект 27. Там където периферните камъни на двата обекта се допират плътно един до друг, те се наслояват. Периферните камъни на обект 027 винаги са покрити от тези на обект 59.

В югоизточния си край каменното струпване обект 59 е незначително разрушено от ямата на гроб 38. Северната част на гробната яма е оградена нарядко от големите камъни на каменния пласт. Гробната яма е с неправилна овална форма. Вкопана в бледожълт пласт, с травертинови впръсквания с големината на нокът, ямата е била запълнена със сивокафява пръст. Скелетът е ляв хокер, ориентиран север - юг, с поглед на изток. Гръбначният стълб е силно ронлив. Два шийни прешлена се намират в анатомически безпорядък – единият е пред брадичката, другият – върху една подлакетна кост. В сравнение със стоящия във връзка горен прешлен главата е наклонена на 90° назад. Костите на ръцете са притиснати плътно пред гръдния кош, костите на пръстите лежат пред брадичката и под челюстта. Тазът е начупен. Краката образуват с поясните прешлени ъгъл от 90°. Костите на бедрата се пречупени равно в средата. Под много остър ъгъл спрямо бедрените кости подбедрените лежат така, че стъпалата плътно опират в таза. При тези обстоятелства погребението може да се класифицира като типичен хокер. Погребални дарове липсваха. Един голям фрагмент от стена на съд на ръба на гробната яма и един фрагмент от устие близо до таза са внесени в гробната яма наверно с пълнежната пръст. Най-късният определим фрагмент от пълнежа на ямата принадлежи към керамиката от късножелязната тракийска епоха, изработвана на колело.

Каменното струпване обект 27 граничи на североизток с каменното струпване обект 59. То е леко трапецовидно, покрива една по-голяма повърхност с размери от около 3.20 x 2.20 м и дългата му ос е ориентирана югоизток - северозапад. Обект 27 е изместен около 1 м на изток спрямо обект 59.

Крайщата на каменния пласт обект 27 от северната и източната страна се състоят от подбрани малки камъни, докато западният ръб е най-често изграден от по-големи. Пред всичките четири страни лежат по-големи камъни, които имат отношение към каменната настилка. Каменната настилка обект 27 съдържа два до три слоя. Камъните от най-долния пласт, с приблизителна големина на юмрук, са покрити със сравнително повече пръст от покривния пласт. Използвани са предимно габрò и габрò-диорит. Между тях се срещат късове кварц. Очевидно е, че най-горната част на каменното струпване е била поставена, без да бъде затрупана. Във вътрешността на каменното натрупване при 0.70 м север / 1.16 м изток в ареал Е08 се издига кръгъл венец от стоящи на ребро камъни. Северно от него се намират поставени на ребро камъни във формата на буквата D, в чийто център те лежат по-дълбоко. При 0.70 м север / 0.10 м изток камъните са поставени много компактно около една празнина с диаметър около 0.15 м. Може да се мисли, че последните са можели да служат като субструкция за греди или стълбове в или върху настилката обект 27. Както при обект 59, така и при обект 27 може да не става дума за настилка в общоприетия смисъл. Наистина, неговата горна повърхност е в известна степен равна и само малко полегата, но е прекалено грапава за ходене.

Непосредствено под каменното струпване обект 27 се появи друго, по-малко, което би могло да се интерпретира като покриване на гроб 46 (фиг. 50, горе). Една рядка каменна конструкция образува леко изкривен трапец, ориентиран север - юг. Във вътрешността на това струпване и по краищата му се срещат закръглени или полукръгли празнини. Към западната и към източната стена се присъединяват полукръгли каменни струпвания. На височината на камъните, един до друг се появиха два фрагмента от тръбовидни кости. След свалянето на пълнежните камъни се установи, че това са подбедрените кости на възрастен индивид, който е бил погребан в положение хокер наляво непосредствено под камъните (гроб 46, фиг. 50, средата). Крайните камъни на каменното струпване образуват около скелета четириъгълник. Фуниевидната яма в центъра на каменната настилка бе запълнена с чернокафява мазна глина. Тя е вкопана в пласт от кафява глина, примесена с късчета травертин и стенна мазилка.

Ориентираният от юг на север скелет е лошо запазен. От силно натрошените гръбначни прешлени могат да се открият най-често само следи. Най-горният край на гръбначния стълб бе притиснат с по-голям камък. Пред него лежаха успоредно 4 парчета от ребра. Силно натрошеният череп бе плътно заобиколен от камъни. Главата и горната част на торса лежаха на лявата страна. Посоката на погледа бе на север. Костите на пръстите пред устата показват, че ръцете са били притиснати пред тялото и дланите са покривали долната половина на лицето. Горната част и подлакетниците лежаха отделени пред тялото. Краката се намираха на около 15-20 см по-високо от трупа, неестествено извити назад в хокерна позиция. Костите на стъпалата докосваха таза. Погребаният в строго хокерна позиция наляво индивид е, според антропологическото определяне, зрял мъж. Погребални дарове не бяха установени. При вдигането на парчетата от черепа между него и един камък се намираше голям керамичен фрагмент, вероятно част от запълващия материал.

Погребение гроб 46 не лежи върху дъното на запълнената с чернокафява мазна глина яма. На около 40 см под гроб 46 се натъкнахме в същата, сега шахтовидна яма, на гроб 48. Тъй като пълнежът ѝ не позволяваше да се разпознае никакво разделяне на пластовете между двете погребения, те трябва да се приемат за едновременни.

Тясната шахта за гроб 48 имаше на север почти еднаква граница с ямата на гроб 46. Нейната южна граница обаче лежеше на около 0.65 м пò на юг (фиг. 50, долу). Изтеглената на юг част бе вкопана като дълбока катакомбовидна ниша в заобикалящата я глина, примесена с травертин. Ориентираният юг - север скелет лежеше изпънат по гръб, с крака по-високо от главата. Тъй като трупът бе натикан с главата срещу задната стена на започващата от средата на предлакътниците ниша, черепът стоеше високо, брадичката – върху гърдите, и гръбначният стълб се бе слегнал надолу. Главата бе повита наляво, погледът – обърнат на запад. Дясна-

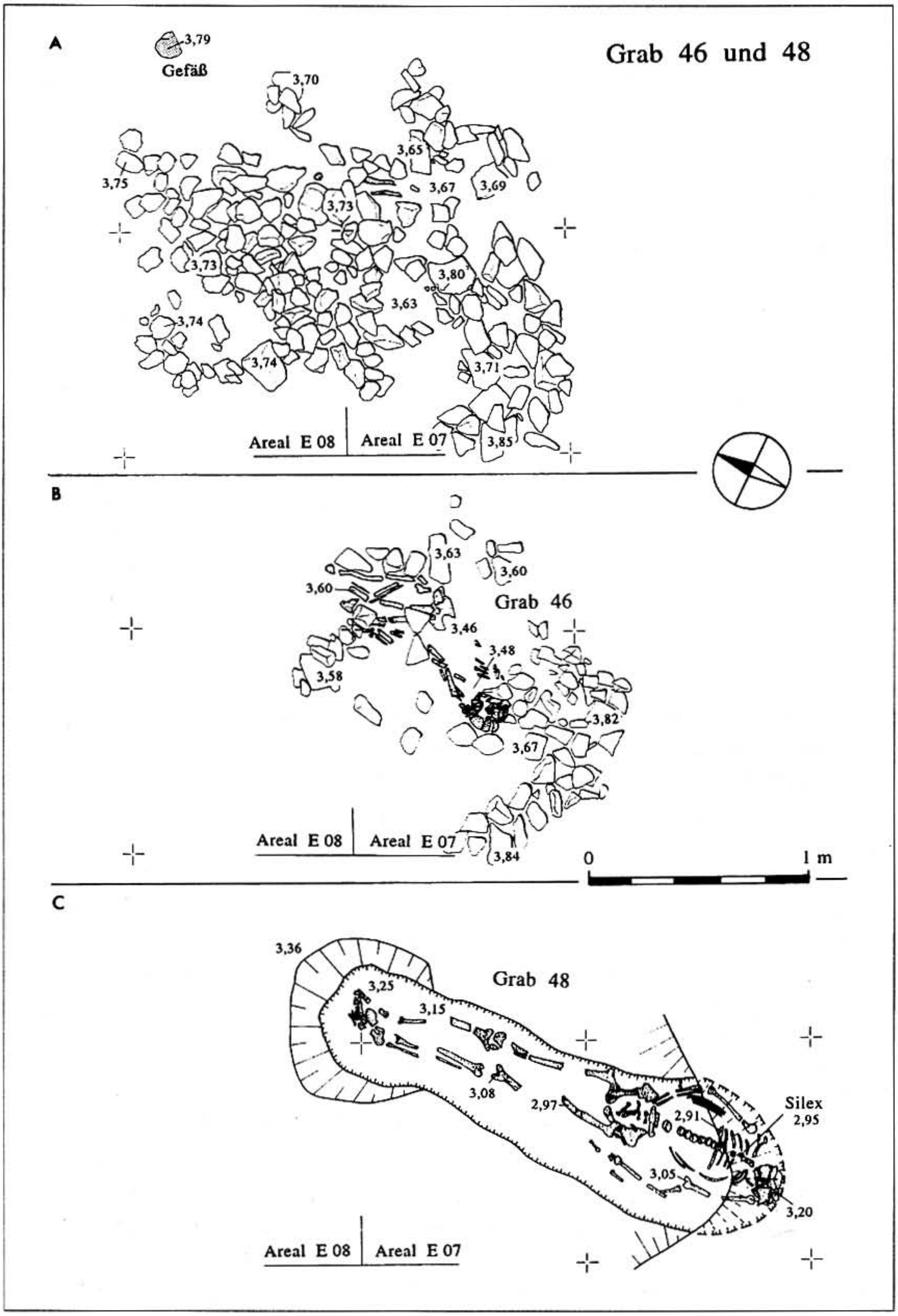
Grab 46 und 48
A
3,79
Gefäß
3,70
3,65
3,75
3,67
3,69
3,73
3,73
3,80
3,63
3,74
3,74
3,71
Areal E 08
Areal E 07
3,85
B
3,63
3,60
3,60
Grab 46
3,46
3,48
3,58
3,82
3,67
Areal E 08
Areal E 07
3,84
0
1 m
C
3,36
3,25
3,15
Grab 48
3,08
2,97
2,91
Silex
2,95
3,05
3,20
Areal E 08
Areal E 07

Фиг. 50. Драма-Кайряка – погребения с трупополагане 46 и 48 от желязната епоха.

та ръка лежеше свита до тялото, дясната длан върху таза, една разместена кост от пръстите бе при дясната лакетна става. Лявата ръка бе опъната край тялото, дланта се намираше до лявото бедро, повечето от костите на пръстите бяха покрити от таза. Многократно начупените кости на долните крайници лежаха успоредно, стъпалата бяха леко завити под ъгъл навътре така, че върховете им се намираха един върху друг. Мъртвият е мъж, около 1.70 м висок, в зряла възраст. Силно профилираните кости показват поради специфични мускулни групи едно двустранно свръхразвитие на Trochanter minor femuris и на Epicondylus medialis humeri. Покойникът е характеризиран от Й. Йорданов като професионалист с постоянна работа на въртящо се с крака грънчарско колело. Единствената находка, която можа да бъде документирана непосредствено към погребението, е едно кремъчно острие, открито в областта на горните ребра. От пълнежната пръст на ямата, в която бяха положени двете погребения 46 и 48, произхождаха доста керамични фрагменти от ръчно изработена керамика от средната или от късната желязна епоха.

Тъй като гробовете 46 и 48 са били заобиколени от каменната настилка обект 27, строителството на каменната настилка, напълно еднакво, поставя въпроса дали двете съоръжения са построени едно върху друго или следват независимо едно от друго. Това би били terminus ante quem за погребенията. Събраните между и под камъните на обект 27 керамични колекции съдържат множество фрагменти от култура Пшеничево, ръчно изработени керамични фрагменти от средната желязна епоха, както и някои фрагменти от късната желязна епоха. Според заключенията по находките, строителството на каменната настилка обект 27 трябва да е било извършено най-късно през късния период на тракийската желязна епоха. Керамичните фрагменти от гробната яма не разрешават дилемата дали тя е била запълнена през средната или през късната желязна епоха.

Центърът на каменното струпване обект 40 се намира на около 4 м северно от каменната настилка обект 27. Неговият диаметър възлиза на около 1.20 м. Всички камъни са плоско разположени, почти никой не е по-голям от юмрук. Струпването обект 40 се състои от един пласт. Под камъните, в тъмнокафява глинеста пръст, се откриха неправилни варовикови примеси и малки късчета стенна мазилка, но никакви оцветителни граници или други обекти, които биха могли да се тълкуват като яма. Затова може да се предположи, че обект 40 не е бил ямно или гробно покритие, каквито са каменните струпвания обекти 30/31, 59 и 27, а едно съоръжение на нивото на земята. Събраните върху повърхността керамични фрагменти принадлежат към съдове от култура Пшеничево и към ръчно изработена керамика от тракийската желязна епоха. Характерни късножелезни материали не бяха открити.

Обект 28 е един много стръмен пласт от камъни с големината на юмрук, който се намира плътно до яма 20. От най-високата точка камъните пропадат силно на изток и югозапад. Общата посока на пропадането е югозападната. От половината височина камъните пропадат почти вертикално и образуват стената на яма 20. Изглежда, че при заравянето на яма 20 камъните може би са паднали от склона. И северният ръб на каменното струпване е подействувал разрушително. Камъните лежат върху един 0.20 - 0.30 м дебел пласт от тъмнокафява мазна глина, който се намира върху пласт от жълтокафява глина. Двата глинени пласта пропадат стръмно на юг. Долният, който се намира под жълтокафявия пласт, не е достигнат. Камъните лежат на 2-3 пласта върху образувания от натрупаните глинени пластове откос. Двата глинени пласта са с находки и поради това не могат да принадлежат към геоложкия субстрат. Отгоре в тази пластове са вкопани гробовете 46 и 48. Сигурно изкуствено поставеният каменен склон обект 28 е, както изглежда, само частично запазен. Камъните покриват площ, която може да се опише като отрязък от обвивка на конус. Първоначалната форма на каменното струпване не може със сигурност да се възстанови. Възможно е с камъните да е бил укрепван профилът със стръмен склон на лежащия отдолу пакет от глинени пластове. Като основание за това би могло да бъде едно предходно запълване или изкопаване.

Каменното покритие обект 97 се появи на бял свят когато бе изчерпан пълнежът на яма обект 73. Следователно, каменното струпване обект 97 стратиграфски предхожда яма обект 73. Тъй като яма обект 73 нарушава на север югозападния ръб на каменното струпване обект 30/31, би трябвало двете каменни струпвания да са по-ранни от нея. Камъните на каменното покритие обект 97 са гъсто разположени, но не образуват ясно ограничена площ. Едва-едва можаха да се констатират поставени краища на югозапад и на югоизток. На север границата е неправилна. Навсякъде са използвани малки закръглени камъни, които вероятно са събрани от речно корито. До три камъка лежат един върху друг на височина. Най-високият камък стърчи около 12 см над нивото на ръба на камъните. Каменното струпване обект 97 е обиколено от тъмнокафява глинеста пръст, примесена с варовикови късчета. Само на изток тя върви плътно до камъните, но на юг, север и запад запазва отстояние. Между камъните глината е еднородно кафява. Следователно, каменното струпване би трябвало да е заложено в плоско, запълнено с кафява глина коритообразно вкопаване, чийто източен край е паднал заедно с източния ръб на каменното струпване. На няколко сантиметра под камъните се показваше вече стерилният субстрат. Каменното струпване обект 97, следователно, не е било ямно покритие, а, както каменното струпване обект 40 в ареал E08 – самостоятелно съоръжение.

Доколкото е разкопано, съоръжение C се състои основно от взаимосвързаните каменни струпвания обекти 30/31, 59 и 27, които трябва да се разбират в края на краищата като ямни покрития – обект 30/31 е над голяма яма, на чийто северен откос е било положено погребението гроб 47, обект 59 е над коритообразната яма 83, обект 27 е над къса шахта, в която са извършени погребенията гроб 46 и гроб 48. Едновременното изграждане на трите каменни струпвания може да се изключи. Каменната настилка обект 27 е била вече положена, когато е било направено каменното струпване обект 59. Това може да се докаже чрез застъпванията на ъгловите камъни. Наистина, хронологическият интервал не би трябвало да бъде много голям, тъй като през този период върху каменното струпване обект 27 още не се е бил отложил никакъв културен пласт.

Към съоръжение C се причисляват допълнително каменните струпвания обекти 40, 28 и 97, които лежат върху общ кръг с радиус, чийто център е отдалечен на 20 м от северозападния ръб на съоръжение B. Каменното покритие обект 28 е разрушено от яма обект 20, каменното покритие обект 97 е покрито от яма обект 73, каменното струпване обект 40 е без непосредствена стратиграфска връзка. Точната функция на тези три обекта още не е изяснена. Сигурно е само, че не са били ямни покрития. Прави впечатление, че каменните покрития обекти 97, 40 и 81 образуват ъглите на един триъгълник, върху чиято повърхност са концентрирани всички предримски гробове в и непосредствено извън съоръжение В.

Заедно със съоръженията В и С са открити и многобройни дълбоки ями. В ареал А10 това са ямите обекти 4, 10 и 11, в ареал В10 – ямите обекти 1, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 48, 49 (?), 50, 51, 55, 56, 57 и 58, в ареал С10 – ямите обекти 60, 61, 62, 63, 63а, 64, 65, 76, 80, 87 и 91, в ареал С09 – ямите обекти 66, 67, 83, 84 и 85, в ареал Е09 – ямите обекти 96, 100 и 111, в ареал Е09 – ямата обект 95, в ареал С08 – ямите обекти 94 и 99, в ареал D08 – ямите обекти 52, 54, 76, 80, 87 и 91, в ареал Е08 – ямите обекти 29, 38, 39, 47 и 70, в ареал D07 – ямите обекти 33, 34, 36, 73, 88 и 108 и в ареал Е07 – ямите обекти 20, 21, 22, 89 и 98. Повечето ямни пълнежи съдържаха керамични фрагменти от различни периоди от неолита до късната желязна епоха. Ако се придържаме към най-късните от тях, повечето ями би трябвало да са запълвани през късната желязна епоха. Тъй като дълбоките до 1.60 м ями не биха могли да стоят дълго време отворени, времето на възникването им би трябвало да се отнесе към същия период.

Типичен пример на едно такаво съоръжение е яма обект 52. Тя граничи плътно с каменната настилка обект 27, но не я нарушава. На нейната височина ямата се откроява като сивокафяво кръгло оцветяване. Във вътрешността на това оцветяване бяха струпани камъни, късчета глинена мазилка, керамични фрагменти и животински кости. Стените на ямата бяха силно издути преди всичко на юг и на север. Пълнежът й се състои от два пласта, които са разделени от един слой горели до червено късчета глинена мазилка. Този слой рязко покрива долния пълнежен пласт от кафява глина, камъчета, фини късчета глинена замазка и въглени от горяло дърво. Горният пълнежен пласт се състои от силно горяла глинена мазилка, пепелява, на места малко овъглена пръст и от керамични фрагменти. В долната, издута на юг част на ямата, стоеше заобиколен от въглени, изправен върху пода на ямата, един съд, изработен на колело. В издутата на север част на ямата в същия пласт се намериха струпване на керамични фрагменти, плътно до тях – занитвана бронзова шайба и фрагмент от стъклен съд. Стъкленият фрагмент, жълто тяло, обвито в ленти със сребрист цвят, би могъл да произхожда от гърлото на амфорискос и е фрагмент от средиземноморски импортен съд. Щитовидната бронзова шайба (фиг. 51) има добри паралели в скитския курган от Чертомлик, където се срещат бронзови шайби с подобна форма като части от пищна сбруя в конските гробове 1 и 2. Подобно оформени или кръгли бронзови плочки със същата функция са познати от курганите в Краснокутск, Мелитопол, Огуз (Манцевич 1976), Орджоникидзе (Мозолевский 1979) и Солоха (Манцевич 1987). Сравнителните находки потвърждават значението на бронзовата шайба от яма обект 52 като част от конска сбруя и нейното датиране в началото на късната тракийска желязна епоха. Едновременно с това изделието потвърждава връзките със северопонтийската област до към Северен Кавказ. Дебелостенният глинен съд (табл. 37,4) може да се сравни с еднаквия тип конични купи от Равна, гроб 7 (Мирчев 1962, табл. 13,4). Типът е многократно документиран в Кайряка.

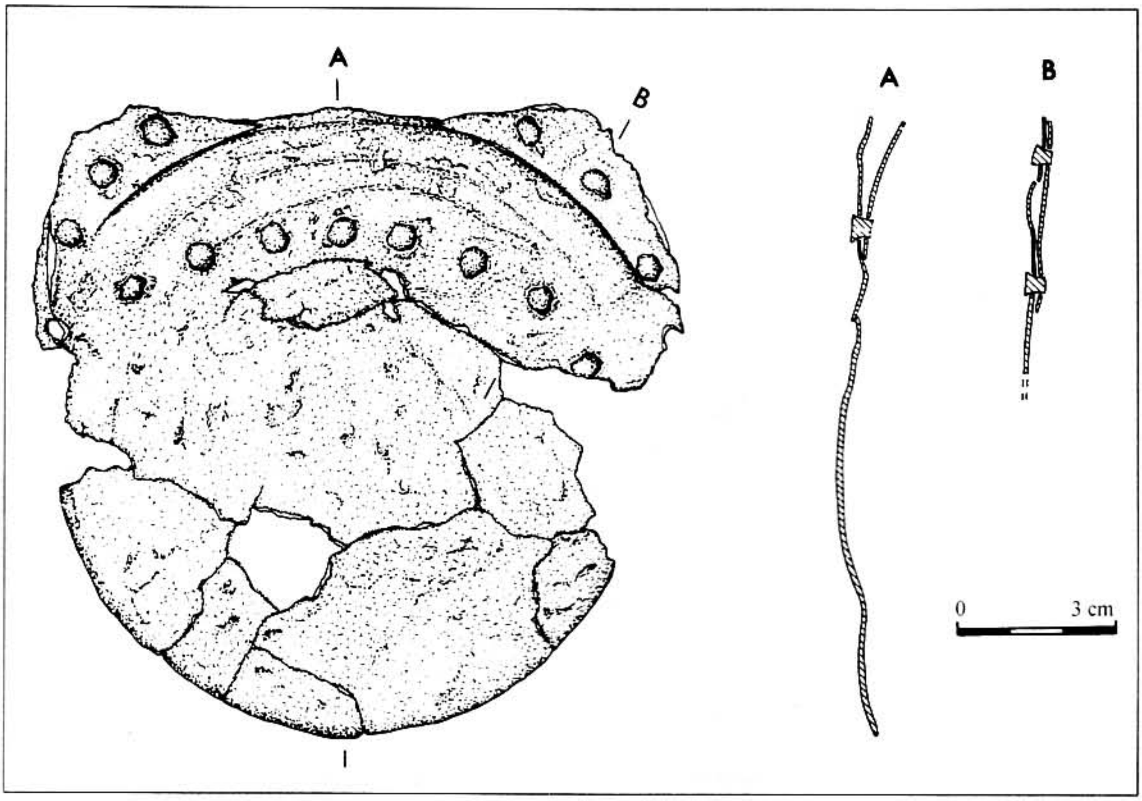

Фиг. 51. Драма-Кайряка – бронзова шайба от яма обект 52.

В керамичното съдържание на почти всички ями, което бе прегледано, най-късните керамични фрагменти произхождаха от късната желязна епоха. По формата си ямите се разграничават главно на следните типове:

- плоско коритообразни:

  вариант a (голям) – ями обекти 29, 57 (фиг. 52), 73, 89, 92, 99;

  вариант b (малък) – ями обекти 36, 38, 62.

- дълбок шахтовиден тип с издута долу шахтова стена – ями обекти 20, 21, 52, 56 (фиг. 52), 66 (фиг. 53), 70, 74, 88b, 94, 96, 110

Средна позиция заема един тип яма, която в горната си част е коритообразна, а от коритообразния под започва дълбока шахта:

- коритообразен тип с шахта надолу – ями обекти 34, 39, 61, 76 (?), 88a.

Срещат се и обикновени фуниевидни ями, които са вкопани по-дълбоко от първия и по-плитко от втория тип:

- фуниевидни ями – ями обекти 22, 98.

Напластяването в ямите ясно показва, че те не са запълвани по един и същ начин. Една очебийна разлика съществува между такива ями, върху чийто под е горял огън, и другите, които изобщо не съдържат горели остатъци. След това

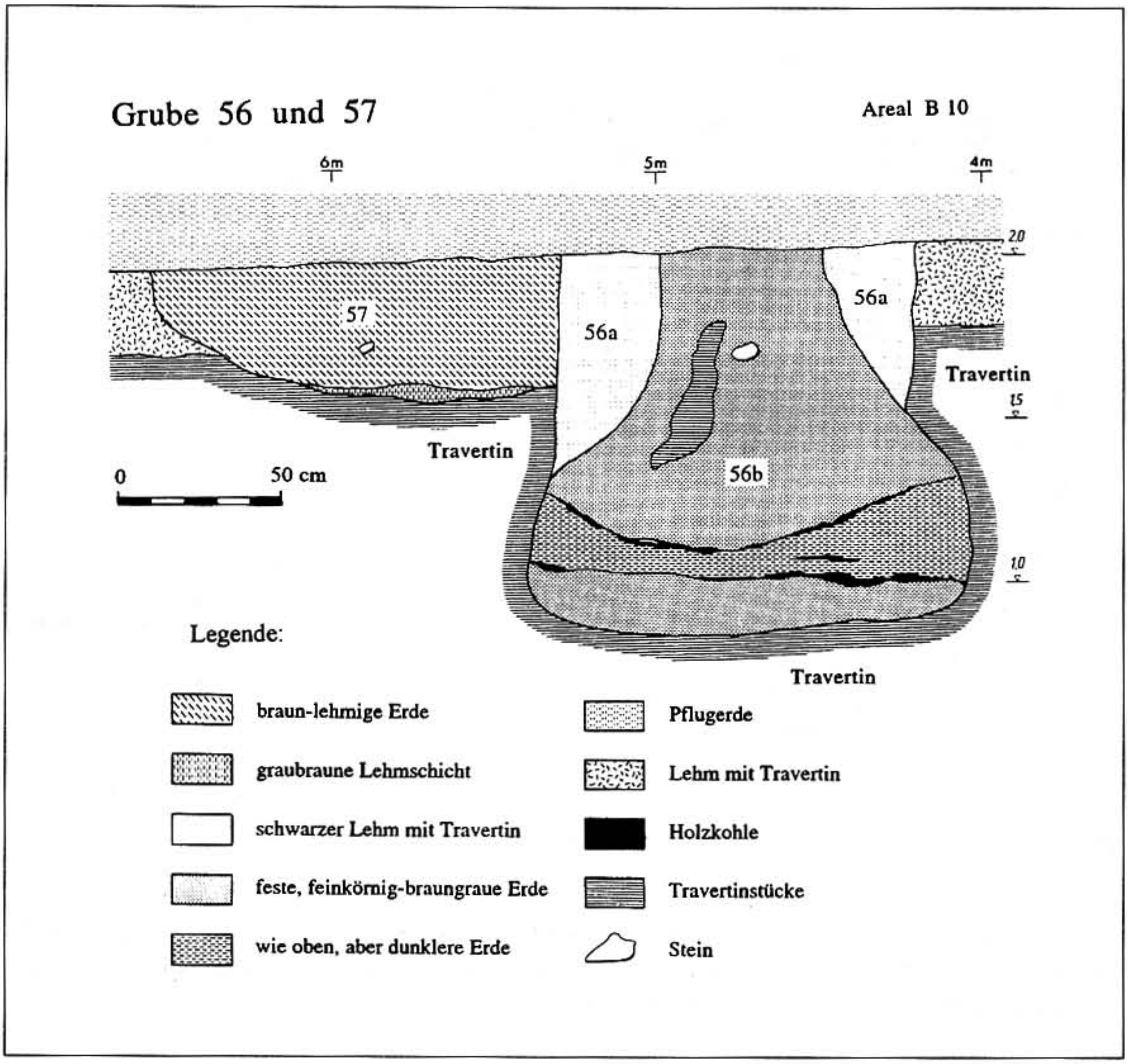
Grube 56 und 57
Areal B 10
6m
5m
4m
20
57
56a
56a
Travertin
15
Travertin
56b
0
50 cm
10
Legende:
Travertin
braun-lehmige Erde
graubraune Lehmschicht
schwarzer Lehm mit Travertin
feste, feinkörnig-braungraue Erde
wie oben, aber dunklere Erde
Pflugerde
Lehm mit Travertin
Holzkohle
Travertinstücke
Stein

Фиг. 52. Драма-Кайряка – профил на ями обекти 56 и 57.

Легенда: 1 - кафява глинеста пръст; 2 - сиво-кафяв глинест пласт; 3 - черна глина с травертин; 4 - сбита дребнозърнеста кафяво-сива пръст; 5 - сбита дребнозърнеста тъмна кафяво-сива пръст; 6 - разорана пръст; 7 - глина с травертин; 8 - въглени от горяло дърво; 9 - парчета травертин; 10 - камък.

могат да се различат ями, в които е бил положен напълно запазен цял съд (ями обекти 52, 70) и такива с по-голямо количество керамични фрагменти, които обаче не принодлежат на цял съд. Доста ями съдържаха истински пластове от по-големи камъни в пълнежната пръст, други – нито един. Въпреки всички разлики, прави впечатление едно общо сходство – няма яма, която да не съдържа прешлен за вретено или пробит фрагмент керамика. Прешлените за вретено от различен тип са многобройни в находищния материал от Драма-Кайряка (табл. 38; 39). Някои се намираха и между камъните на каменния кръг обект 26. Причината за това трябва да се търси в практиката на изповядвания там култ по време на късната желязна епоха, към който се отнасят и отломките от глинени антропоморфни фигурки, открити на източния край на съоръжение В.

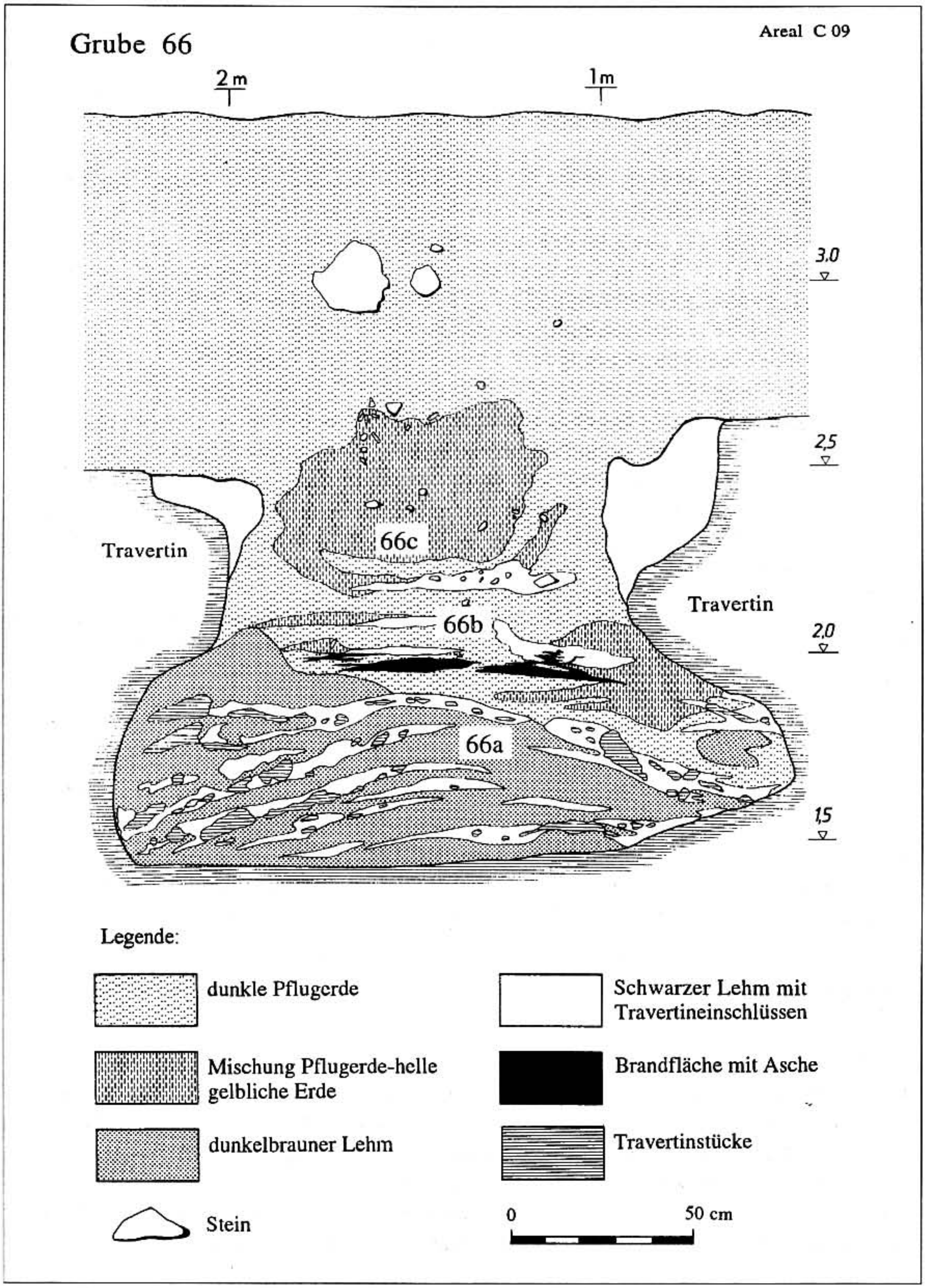
Grube 66
Areal C 09
2 m
1 m
3,0
2,5
2,0
1,5
66c
66b
66a
Travertin
Travertin
Legende:
dunkle Pflugerde
Schwarzer Lehm mit Travertineinschlüssen
Mischung Pflugerde-helle gelbliche Erde
Brandfläche mit Asche
dunkelbrauner Lehm
Travertinstücke
Stein
0
50 cm

Фиг. 53. Драма-Кайряка – профил на яма обект 66.

Легенда: 1 - тъмна разорана пръст; 2 - разорана пръст, примесена със светла жълтеникава пръст; 3 - тъмнокафява глина; 4 - черна глина с травертинови впръсквания; 5 - горяла площ с остатъци от пепел; 6 - травертинови парчета; 7 - камък.

5.3.3 Ями северно и северозападно от съоръжения В и С

Размерите на ямното поле са още неизвестни. Ямите обекти 101, 102, 103, 104, 105 и 109 са отдалечени до около 100 м от центъра на съоръжение В. Яма обект 101 в ареал F12 е вкопана 0.50 - 0.55 м в скала. Както се наблюдава многократно и при други ями, долу тя се разширява. Подът на ямата е образуван от Breccie, върху който на места лежи тънък, розов глинен пласт. Ямният пълнеж от праховидна червенокафява глина е нарушен от животински дупки. До югоизточната стена на ямата, в хумусната пръст на една животинска дупка се намират многобройни кости, между които човешки череп. Във вътрешността на черепната кутия са разположени кости. Начупената челюст съдържа още млечни зъби. Черепът принадлежи на детско погребение (гроб 52), ориентирано юг - север, което е било положено плътно до източния ръб на яма обект 101 в нарушение от животинска дупка среда. Само черепът, прешлените и тазът бяха в анатомически порядък. Крайниците и ребрата бяха разбъркани и не напълно запазени. От ямния пълнеж произхождат множество керамични фрагменти от късната бронзова епоха и от култура Пшеничево, но и такива, които само общо могат да бъдат отнесени към ранната и до към средната желязна епоха. Следователно, детското погребение гроб 52 в яма обект 101 трябва да е било извършено най-късно през средната желязна епоха.

Яма обект 109 в ареал G12 е приблизително кръгловидно вкопана в скалата. Равният под на ямата лежи на 0.14 - 0.20 м под горната й част. Тъй като върху скалата се стелеше един неразрушен пласт черна глина с дебелина около 0.40 - 0.50 м, не е изключено само долната част на ямата да е била установена. Върху пода й лежаха по-големи късове глинена мазилка със следи от пожар. В южната част на ямата се намира петно от въглени от горяло дърво от около 10 х 3 см. В северната й част, на около 5 см от ръба й, в ямния пълнеж е вертикално поставена напълно запазена, опушена купа, чието дъно е изравнено успоредно на ямния ръб. Парчетата от стенна мазилка и съдът са заобиколени от тъмнокафява глина. Целостта на съда говори за посветителна депонировка. Останалият фрагментиран керамичен материал от ямата е от ранната до късната желязна епоха.

Четирите ями обекти 102 - 105 са на западния край на склона на платото Кайряка. Най-интересните находки и констатации предложиха ямите обекти 104 и 105.

Яма обект 104 на повърхността е почти кръгла. Ямните стени пропадат почти вертикално, дъното е коритообразно. Оригиналният ръб на ямата е ерозирал. Тя е вкопана в светлокафява пръст с варовикови петна. Меката сивочерна пълнежна пръст се откроява добре от твърдата светлокафява околност. В пълнежа са включени малки камъни и късчета варовик. Той съдържа, освен някои животински кости, главно фрагменти от изработена на ръка и на колело керамика от желязната епоха, както и фрагменти от гръцка вносна керамика.

Яма обект 105 е по-голяма от останалите три. Горният й ръб е ерозирал. Профилът показва два пласта. Горният е светлосив и се движи надолу на юг, долният е черносив. В двата пласта се намират малки камъни и керамични фрагменти. В долния пласт, в югозападната четвърт на ямата лежат плътно една до друга много животински кости. На пръв поглед могат да се разграничат кости от говедо, зъби от глиган и части от рога на елен и сърна. Доста дълги кости се появяват в редица след тази купчина. В северозападната четвърт на ямата, отново в долния пласт, се намират два по-големи фрагмента от гръцки съд от късногеометричния период (табл. 40,7.8). От същият пласт произхождат и фрагменти от керамика местно производство от късната желязна епоха.

Границите на светилището трябва да се търсят сигурно от другата страна на тези ями. Със съоръжения В и С и с досега разкритите ями е обхваната сигурно едва част от цялото светилище, върху чиято големина понастоящем може само да се разсъждава. В Дебелт са констатирани около 200 ями (Балабанов 1986), в Сталийска махала – Багачина бяха разкрити 29 ямни комплекса, при което всеки "комплекс" се състои от няколко пресичащи се ями (Бонев / Александров 1996). Светилището от желязната епоха от Драма-Кайряка може да се сравни по структурата си със споменатите заради многобройните ями, но ги превъзхожда със съоръженията В и С като извор за изповядваната от траките религия през желязната епоха.

5.4 Ями с депонировки от ранната желязна епоха

Само някои ями съдържаха депонировки от ранната желязна епоха (Пшеничево и Пост-Пшеничево). Бихме желали да представим яма обект 24, която се намира непосредствено до каменната настилка обект 81, т.е. около центъра на по-късното съоръжение В, яма обект 29 на около 15 м източно от яма о обект 24 и яма обект 08 на около 30 м западно от тях. Към ранножелязната епоха би могла да бъде причислена и описаната по-горе яма обект 101 с гроб 52, която се намира на около 45 м северно от яма обект 24.

5.4.1 Депонировка от периода Пост-Пшеничево в яма обект 29

Яма обект 29 има необичайни очертания във формата на латинската буква L. Източният профил на ареал Е08 и западният профил на ареал F08 позволяват да се уточни стратиграфската й позиция. Тя е вкопана в тъмнокафяв, примесен с травертинови впръсквания глинен пласт, чиято субстанция отговаря на геоложкия субстрат. Отделни керамични фрагменти в този пласт показват обаче, че материалът е антропогенно разместен. Пълнежът на ямата се състои от сивожълта пясъчна глина, но стратиграфски не може да се раздели и е пронизан от животински дупки. Над ямния пълнеж лежи 0.10 - 0.20 м дебел пласт от тъмнокафява глинеста пръст. Той запечатва ямата обект 29. Над него следва светъл глинест пласт, примесен с травертинови впръсквания, който стратиграфски стои във връзка със съоръжение А от римската епоха. Яма обект 29 е очевидно по-стара от него.

Недалеч от северния й ръб, в ямното запълване стърчаха, косо напластени един върху друг, девет къса от олово – осем равни плоски плочки и една двойно окантена част с общо тегло над 10 кг. Фрагментите от олово бяха наклонени под ъгъл от почти 50° на североизток спрямо ямната стена. Всички части са стопени по ръбовете. Всяка плочка е дебела около 2 мм. По-големи удебелявания на стените се срещат само там, където две плочки са съвместно стопени или една плочка е сгъната. Два фрагмента носят следи от допълнително разрушение – двойно окантената част е с кръстовидни следи от насичания, орнаментираната с фигура чрез цизелиране плочка носи следи от изчукване. Отворите при два фрагмента могат да се тълкуват като дупки за нитове (фиг. 54).

Общата депонировка, идентичната дебелина и очевидната еднородност на материала на деветте оловни къса позволяват те да бъдат разглеждани като останки от един единствен предмет. Неговата форма едва ли може точно да се реконструира, защото първоначалните извивки на радиусите са се променили при топенето и разтопените ръбове нямат съответстващи си за напасване части. Само върху един фрагмент е запазен оригинален ръб с удебеление. Ходът на извивката може да се обясни, ако плочката се разбира като фрагмент от кухо тяло с издути стени и нейният горен ръб – като част от отворено устие. Следователно, находката би трябвало да се състои от останки от занитван оловен котел, преднамерено насечен. Частите му трябва да са лежали в огън. Въпреки общото тегло на късовете от над 10 кг само част от съда може да е била депонирана в яма обект 29, тъй като при пресметнат диаметър на устието от почти 20 см за един приблизително кълбовиден съд, най-голямата ширина на търбуха се установява на почти 40 см при височина на съда от почти 35 см. Пресметнатата по тези параметри околната повърхност се оказва многократно по-голяма от общата площ на намерените части.

Изходни пунктове за датировката се намират върху двете страни на украсената плочка. При това, мотивът на задната страна изглежда по-малко показателен от фигурата на предната. Косите ресни на тесни хоризонтални ленти като образци за украса върху глинени съдове, са ограничени в един хоризонт, който Б. Хензел определя с групите Цепина, Пшеничево, Остров и Бабадаг II (Hänsel 1976). В репертоара на керамиката от Басараби този мотив повече не се среща (Vulpe 1986) и след Басараби врязаната и набодената украса не играят повече никаква роля (Čičikova1977). Следователно, този обикновен мотив насочва към периода на култура Пшеничево от желязната епоха.

Периодът от време се потвърждава и от фигурата на предната страна. Запазена е долната част на продълговат трапец, който е разделен по дължина от една двойна линия в средата. Десният и левият край са нанесени с обикновени набодени линии, долният край е изпълнен с двойна пунктирна линия. Около фигурата са нанесени лъчевидни врязвания. Горният ръб на трапеца е умишлено повреден и поради това е станал неузнаваем. Този фрагмент може да се допълни като човешка фигура в анфас, в дълга дреха или да се счита като копие на висок конус. Иконографията обаче, не е решаваща за датировката, а украсата на "облеклото" – щемпелованите кръгчета, които чрез коси линии са свързани така едно с друго, че при внимателно вглеждане възниква впечатление за свързани спирали. Те толкова често са изпълнени със същата техника върху керамика от Бабадаг и Пшеничево, че тук може да се говори за пренасянето им върху друг материал. Върху глинените съдове на Басараби мотивът се среща действително още непроменен, но тогава е изпълнен и с друга техника.

Общо погледнато, фигуралната украса наистина не е типична за съдовете от култура Пшеничево. Една урна с букели от Нова Загора с бяла инкрустирана

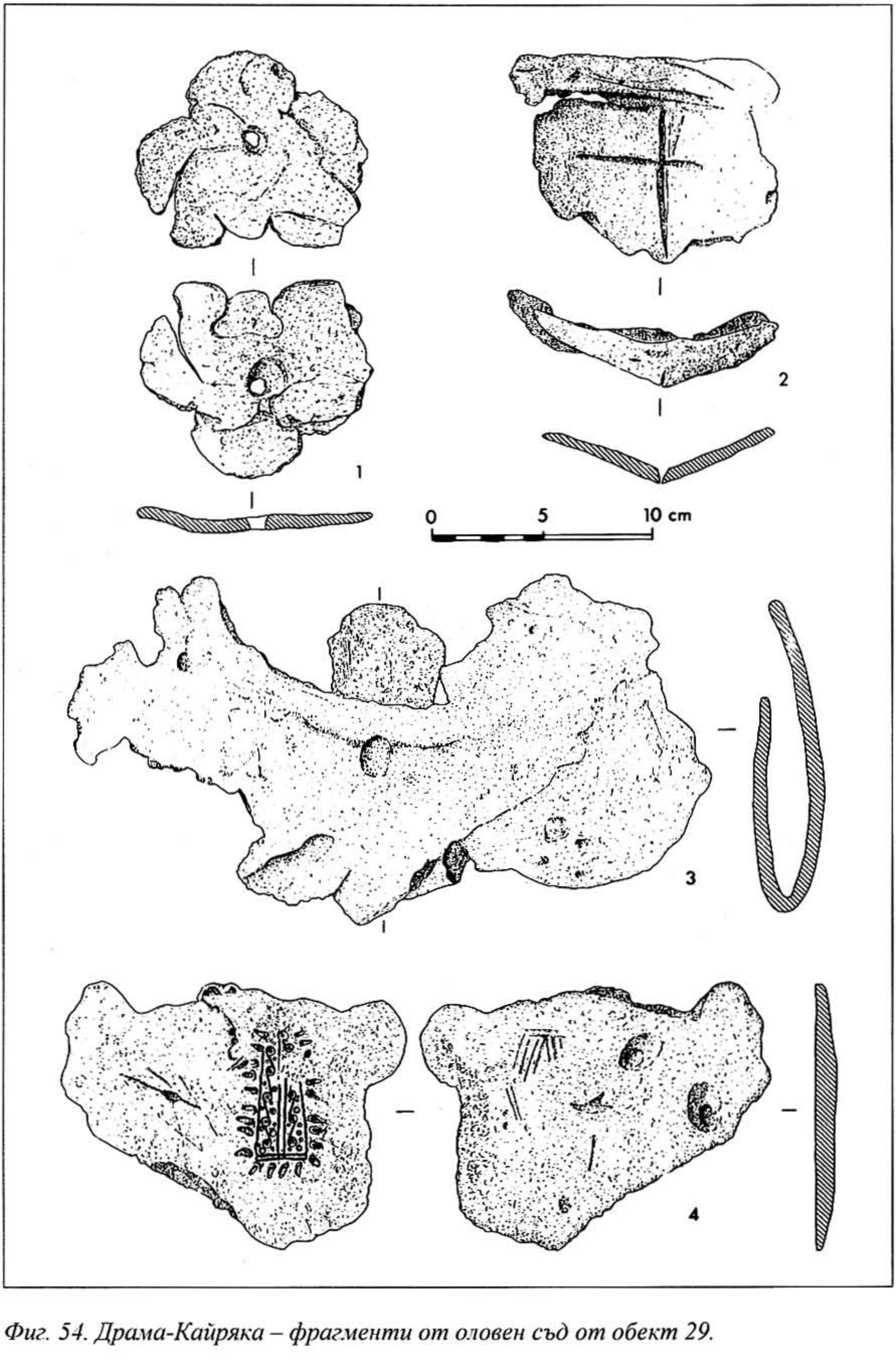
1
2
0
5
10 cm
3
4

Фиг. 54. Драма-Кайряка – фрагменти от оловен съд от обект 29.

украса и с псевдошнур носи върху гърлото си схематични човешки фигури с вдигнати ръце в жест на адорация (Кънчев 1984, фиг. 17d), каквито се срещат на Дунав върху керамиката от халщат С (Dobiat 1982). Между керамичните фрагменти от Басараби в долмена от с. Хлябово в м. Бялата трева се намира една украсена в тип "Пшеничево" урна с изображения на птици, които иначе са познати от керамичната украса от Басараби и Бохут. Оловният съд от Драма-Кайряка и двата глинени съда от Нова Загора и Хлябово могат следователно да представляват едно Пост-Пшеничево развитие в Тракия.

За ранната желязна епоха един оловен съд е също необичаен, както и неговата изобразителна украса. В несредиземноморска Европа оловото започва да играе определена роля като суровина едва през етапа На С (Modrijan 1950; Egg 1987). За бронзовата и за ранната желязна епоха от Анатолия са известни само слитъци, малки изделия и съдове от олово (Przeworski 1967, 210-213). В къснобронзовия и ранножелезния некропол от Кастри на о-в Тасос са открити доста глинени съдове, които са поправяни с олово. Среща се и прешлен за вретено от олово, което въз основа на химическия му състав, се преценява като много вероятно тасоско. Високото съдържание на сребро и арсен позволява да се заключи, че оловото е било както пречиствано от сребро, така и рафинирано. Възможността за отделяне на среброто чрез купелация не е била използвана, което се счита за технологически регрес, тъй като през бронзовата епоха оловото се получавало само като отпадъчен продукт при получаването на сребро (Pernicka / Wagner 1988). Оловото най-често е намирало приложение само при поправката на глинени съдове, но находките от Кастри показват, че добивът на олово на о-в Тасос се е извършвал, за да се осигури метал за производството на изделия. В противовес на проучените оловни останки от ранната желязна епоха на Тасос, оловният съд от Драма обаче, според резултатите от един анализ, извършен от Й. Франа, се състои от чисто олово. Олово от Лаврион (Stos-Gale / Gale 1982; Pernicka u.a.1983) се добива като суровина и се използва за съдове от микенската култура още от времето на шахтовите гробници (Karo 1930-33; Buchholz 1972; Albers 1994). Такива съдове са намирани като гробни дарове или като инвентар на култови помещения (Albers 1994, 148).

5.4.2 Ями с депонировки от култура Пшеничево

Керамиката от времето на култура Пшеничево от Драма-Кайряка (фиг. 55) показва техники на украса, аналогична на тази от керамиката от селищната могила Драма-Мерджюмекя. В Драма-Кайряка са открити и доста антропоморфни и зооморфни глинени фигури, както и едновременна егейска керамика. При това наблюдение може да се мисли за възможността с депонировките в ями да се посочва разликата между селище и култово място. Най-близкото на Кайряка селище от Пшеничево наистина лежи в непосредствена близост до Драма, на склона, който е отделен от култовото място с потока Капкан дере.

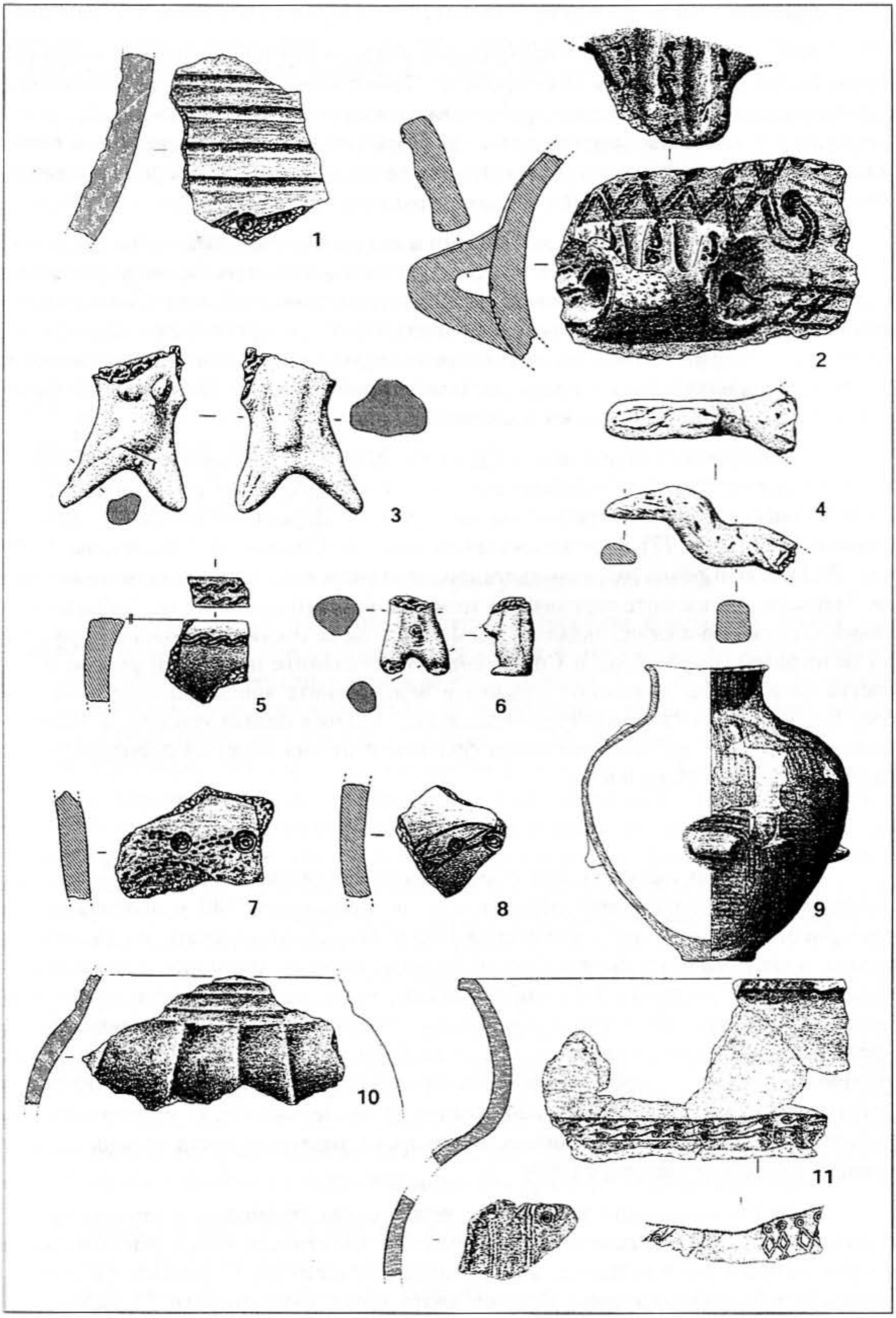
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11

Фиг. 55. Драма-Кайряка – керамика и пластика от периода Пшеничево.
1, 10 = М 1:3; 2-8 = М 1:2; 9 = М 1:10; 11 = М 1:4,5.

Яма обект 24

Яма обект 24 граничи с централното каменно струпване обект 81 на съоръжение В. Двете съоръжения не се пресичат. Точни ямни граници не се установиха, тъй като ямният пълнеж едва се различава от жълтосивия, пясъчно-глинест пепеляв културен пласт във вътрешността на съоръжение В. Протежението на ямата може да се проследи само приблизително до една овална, свободна от камъни зона в плана, северозападно на каменото струпване обект 81.

В ямата косо стоеше голям съд с цилиндрично гърло от добре загладена черна глина (фиг. 55,9). Въпреки че бе начупен на много парчета, високият почти над 0.50 м глинен съд, не е бил смачкан. Следователно, поставен е бил пълен в ямата, която трябва да е била бързо запълнена. Съдът съдържаше само пръст. Следи от трупоизгаряне не можаха да се открият, поради което отпадна възможността за гроб. В горната зона на ямния пълнеж обърнати лежаха доста големи фрагменти от дъно и купчина крехки животински кости.

Типологически подобни на съда от яма обект 24 са големите урни с цилиндрично гърло от богатия "предскитски" гроб с трупополагане от Белоградец при Варна (Tončeva 1980b), от гроб от същия период от Царев брод (по-рано с. Ендже) (Миков 1933, фиг. 77) и от колективния гроб от Солданещи (Мелюкова 1958, фиг. 20,1), които обаче имат по-дълга шия и поради това пропорциите им са други. Тъй като при късните варианти на този тип, каквито са ерните от Добрина и от Равна, шията е по-висока, съдът от Драма може да се постави типологически преди Белоградец, Царев брод и Солданещи. Вертикалните пластични ръбове в областта на плещите, лентестата дръжка и вертикалните канелюри са документирани върху керамика от култура Пшеничево. Всички белези говорят за ранната желязна епоха. И другите керамични фрагменти от яма обект 24 произхождат от съдове от култура Пшеничево.

Яма обект 08

Неправилно овалната яма с максимален диаметър 0.95 м се разделя на горна, 0.30 м дълбока коритообразна част, и торбовидна, 0.80 м вкопана долна част. Диаметърът на дъното възлиза на 1.60 м. На дъното на ямата, на дясната си страна, в анатомически порядък до дисталните кости на крайниците лежеше цял кучешки скелет на почти 3-4 годишно мъжко куче средна големина, преживяло много наранявания по главата, гръбначния стълб и краката. С изключение на предните крака, всички части на тялото са били увредени. Две наранявания със сигурност и едно – вероятно са били причинени от удари. Всички други са резултат от възпаления или от ненормално зъбно износване. С увредени крака, животното е било слабо подвижно, но въпреки това още доста години е било хранено (Benecke / Lichardus 1999).

Ямата бе еднородно запълнена с черна, ситна, примесена с варовик пръст. В пълнежа се намираха керамични фрагменти и животински кости. Животинските костни останки произхождаха, според определението на Н. Бенеке, от говедо, овца/коза и благороден елен. В пълнежната пръст бяха открити 55 керамични фрагмента от култура Пшеничево, освен тях – и 27 керамични фрагмента от халколита и от бронзовата епоха. В горната част на ямата бе депониран глинен съд, изработен на колело. В непосредствена близост до кучешкия череп лежеше фрагмент от дръжка с украса (вж. раздел 5.5 – проба 8). Прибавените дарове датират погребението на кучето във времето на култура Пшеничево.

На два метра от кучешкото погребение бе разкрит обект, който предварително бе обозначен като гроб 11. В яма се намераха горната част на съд с конусовидна шия, украсен по маниера на култура Пшеничево, и една напълно запазена, неукрасена чаша.

Депонировки от този вид, понякога във взаимовръзка с надгробна могила (Дуванли, Кукова могила, Староселец), друг път без връзка с гробове (Варна, Сталийска махала, Истрия, Дебелт), Р. Георгиева интерпретира като археологическо отражение на жертвени действия, които се изразяват в традицията да се депонират животински кости в Тракия от късната бронзова до края на желязната епоха (Георгиева 1991а). П. Балабанов, въз основа на около 200 ями от с. Дебелт при Бургас установява, не без основание, тракийско светилище. От съдържанието на ямите може да се заключи, че в Дебелт жертвените действия продължават да се извършват от 7 в. пр. Хр. до към Рождество Христово. Жертвани са коне, кучета, говеда, овце/кози и миди (Балабанов 1986).

5.5 Микенска и по-късна егейска рисувана керамика

Бяха отделени от различни колекции керамични фрагменти, които, въз основа на фината им глина, светъл цвят, рисуване и отчасти ясни следи от работа на колело, правят впечатление на чуждо производство. Те се отличават от многобройната, силно примесена, сива и кафява, неукрасена и ръчно изработена местна керамика. През 1995 г. от отделените фрагменти бяха избрани девет за неутронен анализ (NNA) (фиг. 56), който бе провевен от Х. Момзен и А. Хейн в Института за лъчева и ядрена физика на университета в Бон (Mommsen / Hein / Echt / Iliev 1996). Седем от изследваните фрагменти бяха открити във вътрешността на каменния пръстен обект 26 или в неговата близка околност, два – на около 20-25 м северозападно от него в ареал B10. През 1996 г., в ареал E09 в хумуса над каменния пръстен обект 26 се намериха още фрагменти чужда керамика. Една по-голяма стена от дебелостенен тумбест съд, вероятно амфора, е украсена с концентрични кръгове, над които се намира хоризонтална лента (табл. 40,5). Очевидно е, че кръговете образуват върху най-големия диаметър на търбуха на съда околовръстен фриз, който горе (и долу ?) е бил ограничен от хоризонтална лента. Този мотив е типичен за протогеометричната керамика особено в Атика (V.R. d'A. Desborough 1952, Taf. 4, 918; 5,1089; 10,2032), но и на други места (V.R. d'A. Desborough 1952, Taf. 16,45.146; 25,A3; 28,A5; 24,XI9). Среща се понякога и върху късногеометрична керамика (Coldstream 1968, Taf. 45,a). Точното местонахождение на изследваните фрагменти керамика може да се разбере от следващия списък:

Проба 1. Фрагмент KL 94:0209, фиг. 56,2;
Ареал TG2-D08; 4 пласт, квадрат 43.

Фрагмент от стена на тънкостенен отворен съд. Глина с цвят на охра, в ядрото – тъмносива, без примеси, фино пречистена. Вътрешната и външна повърхност са добре загладени и боядисани със светлочервени хоризонтални ленти. Украсата е частично изпадала.

Проба 2. Фрагмент KL 94:0404, фиг. 56,6;
Ареал TG2-D08; 3 пласт, квадрат 06.
Фрагмент от стена на дебелостенен затворен съд с кремав цвят. В ядрото – сивокафява глина без примеси, фино пречистена. Външната повърхност е добре загладена. Ангоба с цвят на яйчена черупка, частично изпаднала. Вътрешната повърхност е грапава, с дълбоки канали от въртене на колело. Отвън – с хоризонтално лентесто боядисване, червено-кафяво, с черни ивици с дебелина на игла. Тънкият пласт на боята придава прозрачност на ангобата.

Проба 3. Фрагмент KL 95:0699, фиг. 56,3;
Ареал TG2-B10; 3 пласт, квадрат 77.
Фрагмент от стена на тънкостенен отворен съд, вероятно паница с прегъната стена FS 295. Светла, фино пречистена глина. Отвътре и отвън – рисувана с хоризонтални ивици.

Проба 4. Фрагмент KL 94:0987, фиг. 56,8;
Ареал TG2-E08; От пълнежа на гробната яма на римския гроб 30.
Фрагмент от стена на съд с издута стена. Светлочервено-кафява глина, във формата – фини, светли включвания (варовикови примеси ?). Глиненият цвят е един и същ по цялата дебелина на стената. Външната повърхност е добре загладена, матово гланцирана. Хоризонтално боядисване на ивици в червено-кафяво, с различна наситеност. Светлата кора проблясва на ивици през боядисания пласт.

Проба 5. Фрагмент KL 94:0573, без фиг.;
Ареал TG2-D08; дълб. 3.58 м над кота 0; квадрат 86.
Малък фрагмент от стена на тънкостенен съд. Червеникава глина, без ангоба. Върху вътрешната страна – бразди от бързо колело. Отвън фрагментът е боядисан с тъмни ленти върху червена основа на глината.

Проба 6. Фрагмент KL 94:0411, фиг. 56,5;
Ареал TG2-D08; 3 пласт, квадрат 57.
Фрагмент от стена на дебелостенен затворен съд. Кремав цвят, в ядрото – сивокафява глина без примеси, фино пречистена. Външната повърхност е добре загладена. Ангобата е с цвят на яйчена черупка, частично изпаднала. Вътрешната повърхност е грапава, със силно изразени следи от бързо колело. Отвън – хоризонтална рисунка от ленти, червенокафява, тънко нанесена.

Проба 7. Фрагмент KL 94:1070, фиг. 56,7;
Ареал TG2-E08; 3 пласт, квадрат 86.
Фрагмент от стена на затворен съд. Глина с цвят на светла охра, без примеси, фино пречистена. Цветът на глината е един и същ по цялата дебелина на стената. Отвън е добре загладена, вътре е грапава, с ясни бразди от бързо колело. Отвън – червено-кафява рисунка: хоризонтални ленти (линии) и завити линии (спирали ?).

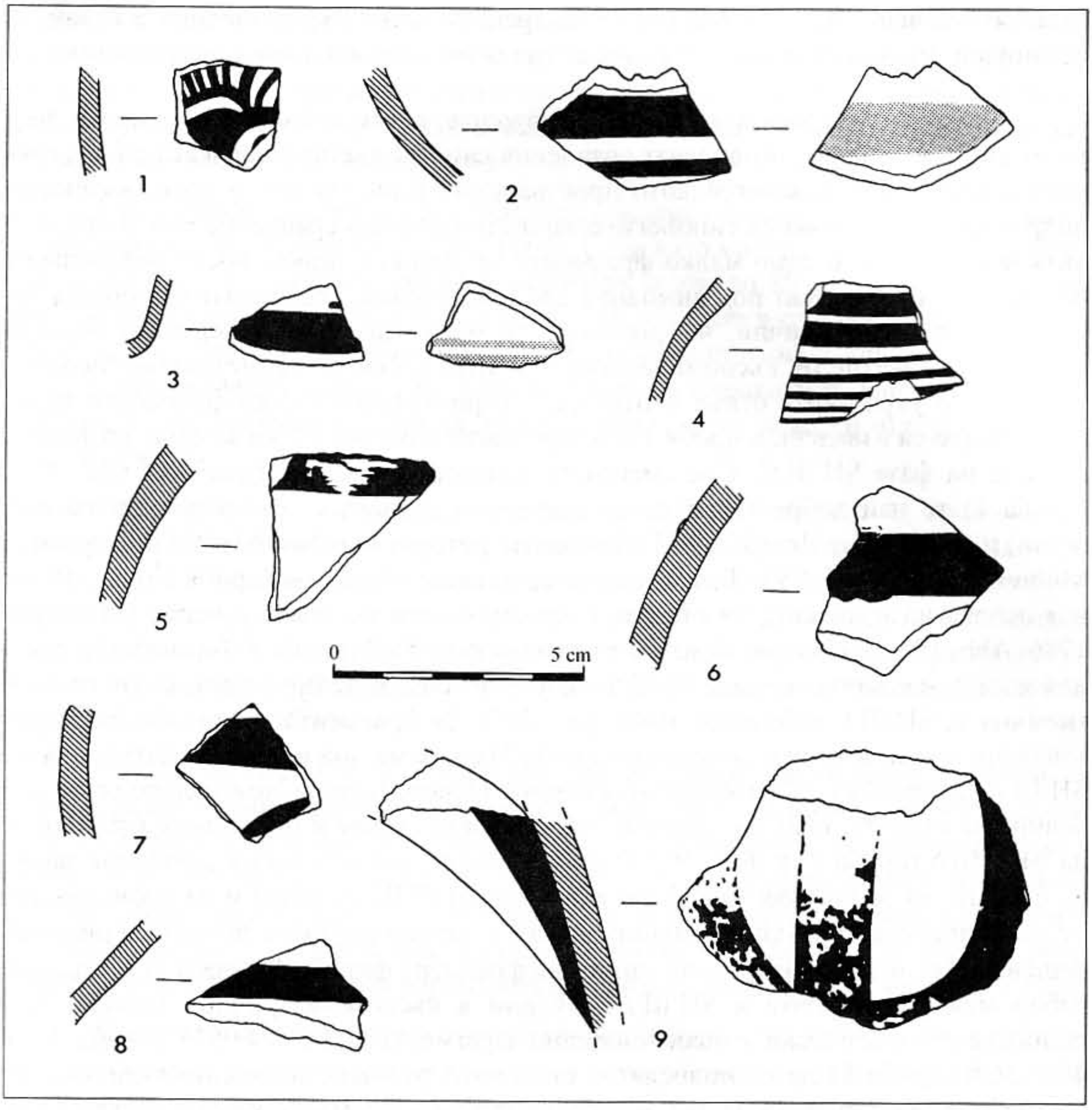

Фиг. 56. Драма-Кайряка – егейска рисувана керамика.

Проба 8. Фрагмент KL 92:1241, фиг. 56,9;
Ареал TG2-B10; яма 008 в 5 пласт.

Голям фрагмент от дръжка от дебелостенен съд. Светлобежова глина, примесена с кварц и шамот, в ядрото – светлосива. Отвън е с цвета на основата, леко грапава, отвътре – следи от бразди от бързо колело. Около началото на дръжката и по средата върху нея – кървавочервена лентеста рисунка, частично изпадала.

Проба 9. Фрагмент KL 94:0160, фиг. 56,4;
Ареал TG2-D08; 2 пласт, квадрат 61.

Фрагмент от тънкостенен затворен съд. Светлобежова глина, в ядрото – светлосива, без примеси, фино пречистена. Отвън е гладко полиран, гланциран, отвътре – с ясни бразди от бързо грънчарско колело. Върху външната страна е гланциран. Черна покриваща рисунка от различно широки хоризонтални линии.

Формата и украсата на деветте фрагмента, които представляват малки части от стени на съдове, позволяват сравнения само от късномикенската до архаичната керамика в гръцко-егейското пространство. Едно по-точно хронологическо подреждане въз основа на типологическо и стилистично сравнение най-често не е възможно, тъй като само малко фрагменти от Драма-Кайряка носят определящи белези. Без да се вземат под внимание две изключения, срещащите се образци на украса са така нетипични, че фрагментите могат да се поставят само общо в стиловото развитие от късномикенския (SH III) до към субгеометричния период. Единствено украсените отвън и отвътре с хоризонтални линии фрагменти керамика, които са извадени в проби 1 и 3, предлагат изходни точки за една датировка в стила на фаза SH III C. Със смесената лентеста украса на фрагмент фиг. 56,2 (проба 1) те най добре могат да се съответно сравнят с декорираните паници (купи) и скифоси от Левканди и Евбея, които датират във фаза SH III C1 (Popham / Milburn 1971, фиг. 5,2.5). По този начин се вписва и фрагмент проба 3 (фиг. 56,3), въз основа на извивката на стената и двустранното рисуване с черти (Mountjoy 1986, Abb. 197,1). Правият фрагмент от стена фиг. 56,8 (проба 4) би могъл да принадлежи към коничен киликс FS 275 с хоризонтална линейна украса, която също е типична за SH III C (Mountjoy 1986, фиг. 222). За фрагмента на фиг. 56,7 с хоризонтални линии и кръг или спирала (проба 7) се взема под внимание датировка от SH III A до времето на геометричния период включително. Схождащите се по дебелина на стените, цвят на глината, техника на рисуване и оцветяване фрагменти на фиг. 56,6 (проба 2) и фиг. 56,5 (проба 6) могат, въз основа на заобления завой на стената, да се поставят най-рано във фаза SH III B, но могат и да произхождат от следмикенска продукция. Тяхната украса с линеен мотив не позволява никакво решение. Тесните хоризонтални линии на фрагмент фиг. 56,4 (проба 9) предлагат избор между датировка в SH III A2-B1 или в късногеометричния период. Типологико-стилистически е неоснователно фрагментите KL 94:0573 (проба 5) и фиг. 56,9 (проба 8) да се подредят в стиловото развитие от късномикенския до субгеометричния период, които все пак са чужди в Драма-Кайряка и би трябвало да произхождат от вносни съдове. С изключение на последните два, за другите изследваните фрагменти се предполага, че са от микенски произход. Целта на химическото изследване бе да се провери това предположение.

Определянето на произхода на керамиката се установява от количеството на основните елементи и на следите от елементи в групите керамичните изделия. Доказа се, че всички съдове, които принадлежат на определена серийна продукция на една грънчарница, показват еднакъв състав от определени елементи. Щом като бъдат измерени достатъчно много (повече от 15-20) елемента с прецизност на измерване от няколко процента, изпъкващият от тях образец на елементите може да се разглежда като типичен за мястото на производство и единствен в света. Този образец на състава на елементите може поради това, да се сравни също с човешки пръстов отпечатък. Образецът на състава на елементите зависи на първо място от геохимичните дадености на експлоатираното местонахождение на глина, от друга страна обаче – и от техниките на обработка (пречистване, смесване и т.н.). При еднакви местонахождения на глина и при непроменен начин на обработка, произвежданата керамика, която е и естествено вътрешно хомогенна заради материала, позволява да бъде идентифицирана посредством неговите химически показатели. Ако принадлежащите към една грънчарница образци вече са познати, тогава всички съдове със схождащ се материален състав могат да бъдат отнасяни към това място на производство.

Прилаганата измерителна процедура е модифицирана версия на описаната от Перлман и Асаро (Perlman / Asaro 1969). След като материалът се пробие с бургия от високо чист сапфир (корунд), получава се около 80 мг проба във вид на прах, която се пресова на хапче с диаметър 10 мм. Всеки от така изпробваните 9 фрагмента от Драма – след като пробите са преминали измерителните процеси на NNA – дава желания образец на концентрация на елементите, който е вписан в таблица. Статистически типичната измерителна грешка за всеки отделен елемент също е обявена.

При следващата стъпка получените химически образци се сравняват с картотеката от образци на гръцката керамика в Бон. Хронологическата банка в Бон на керамични анализи от бронзовата и от желязната епоха в егейското пространство към периода на изследване на пробите от Драма-Кайряка обхваща около 1 400 проби. По статистически метод от тази картотека се разпределят всички образци с подобни концентрации на елементите. При това, вземат се под внимание две предпоставки.

Статистически отчетената грешка на измерване за отделните проби, а оттам и разглежданият интервал от концентрации, имат по-малка стойност, отколкото дисперсията на концентрациите в една еднородна група от керамични фрагменти, тъй като при измерванията не е включена наличната винаги естествена нехомогенност на материала. Когато грешката на измерване за отделните проби е прекалено малка, тя се увеличава чрез прибавянето на стойността на дисперсията, характерна за дадена група от керамични фрагменти, която варира между 5 и 10%.

Възможните изменения в съотношението между пластичните и непластичните материали в керамиката, зависещи от технологията на производство (напр. "разреждането" на глината чрез варираща част на примеса), са отчетени при сравняването им посредством най-доброто относително припокриване с еталона.

За пробите 5 и 8 този метод не дава никакъв резултат. Химическият образец на двата фрагмента керамика е досега непознат.

Пробите 1 и 7 след относителното приспособяване между тях дават подобни анализни резултати, каквито и проба 3, ако при нея се приеме разреждане на глината от средно основно 16% с калциев карбонат ($CaCO_3$). Стойността на калция при проба 3 възлиза на около 8 тегловни процента срещу само 1-2 тегловни процента в проби 1 и 7. Всичките три проби показват анализни резултати като две проби от Крит от хронологическата банка в Бон, чието място на производство обаче, още не е определено. От друга страна, образецът на елементите показва до 1 или 2 елементни стойности подобие с отделни, все още неокончателно обработени групи керамични фрагменти от Македония от бронзовата епоха. При сегашното състояние на сведенията в хронологическата банка, още не е възможно да се изрази становище върху произхода на фрагменти 1, 3 и 7.

Проба 9, напротив, се покрива във всички наблюдавани стойности на елементите с основната група архаични птичи вази и птичи котили от местонахождението в Милет (Kerschner u.a. 1993). Принадлежащата грънчарница действително още не е локализирана, но едно място на производство в Мала Азия или на някой от лежащите срещу нея острови е много вероятно. За самата грънчарница в Милет със сигурност е доказан засега само един единствен, различаващ се образец на елемент от микенския до архаичния период.

Проба 4 се схожда с образец, който е бил открит в 6 архаични източногръцки фрагменти от керамика, най-вече от стара Смирна. Това показва, че фрагментът произхожда от тази област. И пробите 2 и 6 са много подобни чак до стойността на Cr, или по точно – на стойностите на Co и Cr от химическия образец на 6 споменати фрагменти керамика. Поради това, за пробите 2, 4 и 6 предварително може да се предполага произход от източногръцкото-малоазийско пространство.

Равносметката показва, че при сегашното състояние на бонската хронологическа банка NAA, нито един от деветте изследвани керамични фрагменти от Драма-Кайряка не може да се свърже с ясно определима грънчарница. Произходът на проба 9 от Мала Азия е много вероятен, за пробите 2, 4 и 6 той може да се предполага. При три проби категоричността понастоящем е невъзможна, дори и да съществува определено сходство с македонския материал (№ 1, 3, 7). Две проби (№ 5, 8) не съответстват на нито един познат образец от егейското пространство.

Освен анализираните в Бон керамични фрагменти, в Драма-Кайряка са открити още фрагменти от съдове, които са били внесени от егейското пространство (фиг. 56,1; табл. 40). Украсата по плещите на съдовете във форма на обикновени вълнообразни линии между снопчета хоризонтално врязани линии (табл. 40,1) е типична за сивоминойската керамика в Троя VIIa (Blegen u.a. 1958, Taf. 235), врязани с гребен вълнообразни ленти между снопчета хоризонтални врязани линии (табл. 40,3) – за същата керамика от Троя VIIa и VIIb (Blegen u.a. 1958, Taf. 239; 274 f). Дръжките на купи, високо издигащи се над ръба на съда (табл. 40,2), също са потвърдени в Троя VIIb (Blegen u.a. 1958, Taf. 271,12). Концентрични кръгове (табл. 40,4-5) характеризират протогеометричния стил на гръцката керамика. Протогеометричната керамика с нанесените с пергел образци на кръгове се среща също в Троя VIIb (Koppenhöfer 1997, 325-328, Abb. 21 f). От яма обект 105 произхождат два фрагмента от голям, украсен в късногеометричен стил съд (табл. 40,7-8), чиито фрагментни образци посочват, че най-близкото място на производството им е в източногръцкото пространство. Поради свръхголемите очи към късногеометричния период би трябвало да се отнесе и фигурката на кон, от която е запазена част от главата, шията и твърдата грива върху един отвътре черно покрит и отвън черно рисуван керамичен фрагмент от ареал D08 (фиг. 56,1). Фрагмент от столче на чернофирнисова паница от яма обект 88b (табл. 40,6) и други фрагменти от чернополирана керамика свидетелстват, че установените за късната бронзова епоха контакти с гръцката култура са съществували до времето на колонизацията.

5.6 Писмен документ от бронзовата епоха: глинена шпула с надпис на Линейно писмо А

Пробита глинена шпула (KL 96:0555) е открита през 1996 г. в Драма-Кайряка във вторично положение. Тя е 32 мм висока. Между неправилните ѝ крайща, в средната част, са врязани няколко знака. Въпросът дали те трябва да се разглеждат като писмени знаци е от най-голяма историческа стойност, но докато подобни графити върху такива малки предмети са най-често само декорация, шпулата, с нейните по-скоро асиметрични знаци от самото начало опроверга само орнаменталния им характер.

Наблюдавани са вече отгласи от въздействието на минойските азбуки през бронзовата епоха на север (Buchholz 1971; Vladár / Bartoněk 1977). В сравнение с тези ранни връзки, приликата на знаците върху глинената шпула с такива от минойските писмености още на пръв поглед изглежда много по-голяма. Известно е, също така, че от минойските писмености Линейното писмо А се е разпространило по-далеч извън южноегейската централна област. Ето защо според Р. Шмит на първо място може да се мисли за интерпретация на знаци от Линейно А писмо, по-старата, все още неразчетена критска линейна писменост, стига действително да става дума за писмени знаци. Извън Крит, както и преди център на подобни документи, текстове на Линейно писмо А са познати от доста острови на южна Егея (Китера, Тера, Мелос, Кеос), от различни места в Пелопонес (Хагиос Стефанос в Лакония, Тиринт, Микена), от малоазийското западно крайбрежие (Милет, Троя) и от Самотраки (Godart 1994b и 1994a; Matsas 1991; Niemeier 1996).

Петте знака на шпулата от Драма-Кайряка (фиг. 57) се различават в много отношения от тези извънкритски линейни А графити. Най-напред те са написани очевидно наляво (ретроградно), което обаче, лесно може да се обясни, като се изходи от това, че те могат да се четат, при едно отпечатване или по-точно – при едно търкаляне, в нормалната посока. На второ място, първите три знака са достатъчно четливи и идентифицирани от Р. Шмит със знаците AB 01, AB 51 и A 301 на сричковото Линейно писмо А, докато останалите два знака остават напълно неясни, единият поради повреждане, а последният поради липсващо формално подобие с познатите знаци на Линеар А (Fol / Schmitt 2000). В останалото, появяващите се тук нови варианти на знаци значително се различават от нормалните стандартни форми, но напълно в рамките на познатото, тъй като конкавната повърхност на глинената шпула очевидно не е била подходяща за писане.

За да се изключат недоразумения, трябва да се подчертае, че една връзка с по-късното, използвано за записване на ранногръцки диалект (т.нар. микенски) Линейно писмо Б, което не само исторически продължава линейната А писменост, но има и обща поредица от знаци с нея, е невъзможна поради доста причини. Линейното Б писмо е засвидетелствувано по друг начин от Линейното А писмо, което се среща по всички възможни видове на писмени носители (между тях и по-малки обекти). Линейното Б писмо – и това е основното възражение – се изписва само върху документи от дворцовия архив и върху вази. Към това се прибавя и фактът, че един от трите идентифицирани знака (A 301) е ограничен в употребата си в Линейното А писмо.

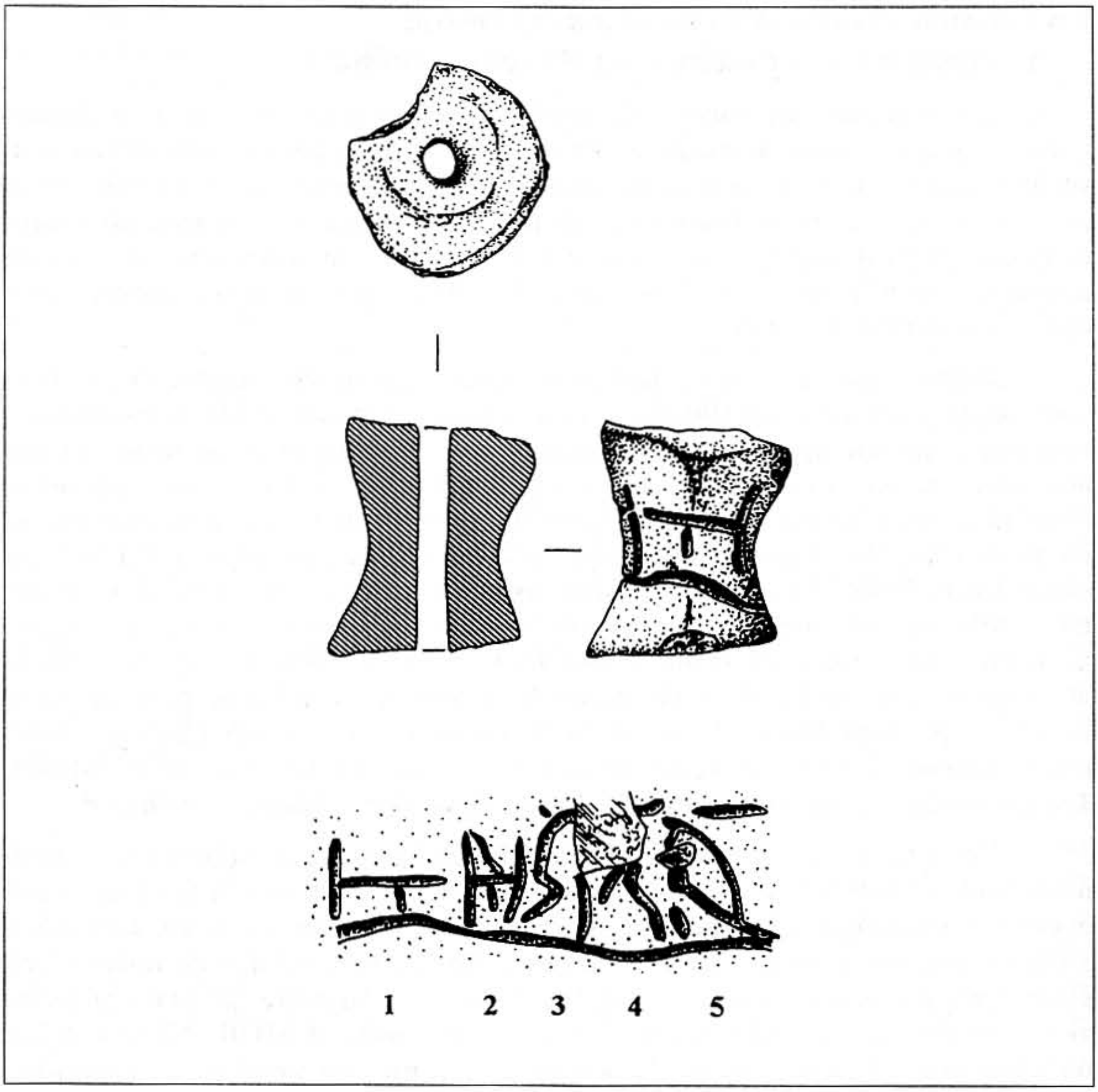

Фиг. 57. Драма-Кайряка – глинена шпула с надпис на Линейно писмо А. М 1:1.

При преценката на такива изолирани писмени находки, които не произхождат от Крит, по правило трябва да се изисква – за да се получат по-сигурни резултати – да се провери дали потвърдените знакови комбинации (диграфи и т.н.) се срещат и в "добри" критски текстове с Линейното писмо А, може би от архива на Агиа Триада (Godart 1994b). Затова е нужно да се отбележи, че началните знакови комбинации 01-51 действително се намират в началото на двойка текстове от Кносос и Агиа Триада: 01-51-73-24 в KN Zf 31 както и 01-51-80-59 в HT 95 (ср. Godart / Olivier 1985, 141). И този диграф 01-51, който според значението на звученето на сричковото Линейно писмо Б би трябвало да се разбира като *да-ду* потвърждава отново, че графитът не е написан на Линейно писмо Б, тъй като именно в досега познатия негов корпус липсва всякакво свидетелство за такава дума в началото на който и да е текст. Понеже първите три знака на графита от Драма-Кайряка могат да се интерпретират като знаци на Линейното А писмо, които освен това се установяват също и в началото на засвидетелствувана знакова комбинация, този текст може, следователно, твърдо да се причисли към корпуса на надписите на Линейно писмо А, въпреки всеки добре обоснован скептицизъм. Новият текст, който вече се съпровожда от сигнатура DRA Zg 1, може да се чете общо като:

АВ 01-51-301-[•]-[•].

Да се смята, че глинената шпула с надпис е вносно изделие от (северна) Егея, е несъстоятелно, поради нейната относително груба изработка. Ето защо може да се мисли за локална "варварска" имитация на един вносен предмет, както и за това, че надписът, каквито са и други подобни псевдотекстове, изписани от неграмотни, имитира знаци, които са били видяни върху такъв импортен предмет. Други възможни обяснения обаче, не могат и не бива да бъдат изключвани.

Интерпретацията на текста като надпис на Линейно писмо А, макар и не като текст от "класическия" му корпус от критския архив, е пряко свързана с въпроса за неговата датировка. Тъй като находката е открита във вторично положение, за времето й не може да се каже нищо определено. Много вероятно е, обаче, предметът да принадлежи към един период, по-късен от къснохеладския III B/C и, следователно, да произхожда от време, в което Линейното писмо А още е било в употреба, във всеки случай – в "неофициални" текстове.

5.7 Следи от заселване през късната бронзова епоха

Следи от заселване през късната бронзова епоха на възвишението Драма-Кайряка могат да се докажат само посредством отделни находки, откъснати от своя първоначален контекст. Колкото и незначителен да е техният брой и колкото и невзрачно да изглеждат тези керамични фрагменти и отломки, тяхното значение е безспорно. Заедно с близки находки от околността на Долна Тунджа те предоставят доказателства, че през късната бронзова епоха влиянията на северопонтийското и на северозападно-понтийското пространство са били активни. Тази активност е причинена от движения на население, което е донесло със себе си културните придобивки на северопонтийското и на северозападно-понтийското пространство, и от приемането им от автохтонното население. От особено значение са връзките на Долна Тунджа и на микрорегиона на Драма с къснобронзовия комплекс Сабатиновка-Ноа-Кослоджени.

В тези контакти видно място заемат каменните "чукалки-скиптри", които са намерени в полите на Странджа и по Долна Тунджа. Фрагмент от такъв инструмент е бил вторично използван при строежа в Драма-Кайряка, в центъра на каменното струпване обект 97. Каменните "чукалки-скиптри" показват тесни типологически връзки със северопонтийските "каменни скиптри" (пести) и преди всичко – с тези от комплекса Сабатиновка-Ноа-Кослоджени (по-нататък СНК) (Савва 1987; Savva 1988). Такива каменни скиптри са открити в Желязково, Маломирово, Кубадин и Меден рудник (Lichardus / Iliev / Christov 1999). От Драма-Кайряка произхожда долната част на такъв скиптър от габрò-диорит (KL 96:1180) с равна долна повърхност, запазена височина 3.5 см, запазена максимална ширина 5.9 см, диаметър на най-долната част 4.00 см (Lichardus / Iliev / Christov 1999, Abb. 3,3).

Според оценката на Е. Н. Савва, направена въз основа на досегашните обстоятелства при откриването на находките, каменните чукалки-скиптри и много пъти свързваните с тях каменни хаванчета имат не само практическа функция в металургията, но и култова като символ на властта на занаятчиите металурзи (Савва 1987, 68 ff). Това тълкуване се подкрепя от особено грижливото обработване на повърхността на каменната чукалка-скиптър, от употребеното старание за изработката на украсата, особено на каменните пъпки, и от липсващите работни следи. Всичко това говори против една чисто инструментална функция на това изделие и е белег за неговото предимно символично значение в обществената система. Дали чрез тях е бил изтъкван особеният статут на металурзите и включването им в ритуални действия или са били означавани други функции, съгласно досегашните констатации, може само да се предполага. Рядката поява на каменните чукалки-скиптри в гробни находки или в жертвени депонировки е още недостатъчна за ясното дефиниране на функцията им.

Откритите северопонтийски каменни скиптри от тип 2 и 3 (според Савва) по Долна Тунджа и в полите на Странджа със сигурност подтиква изследването на културните връзки на Източна България през късната бронзова епоха. Влияния от страна на комплекса СНК в Североизточна България са вече многократно потвърдени преди всичко с помощта на керамиката от Кослоджени. Подобни керамични форми се срещат от Русе до Сава в доста селища като например Ягнило, Сава, Езерово, Блъсково, Комарево и Бъзовец (Lichardus / Iliev / Christov 1999). Контакти на комплекса СНК в пространството южно от Дунав се потвърждават от могилното погребение от Шумен (Бонев 1982, 151) и Исперих, където даже е била намерена една каменна чукалка-скиптър от Кослоджени-Сабатиновка (Stoyanov 1997, 112). Трябва да се подчертаят и находките от В. Левски, Търговищко, с характерната украса от Кослоджени (Панайотов / Ангелова 1986, 87-98). Ив. Панайотов подрежда хронологически това още малко изследвано развитие на Източна България в неговата фаза VI в края на бронзовата епоха и на прехода към желязната епоха (Панайотов 1992, 29). Важни в това отношение са студиите на Г. Тончева върху връзките на Североизточна България към комплекса СНК. В Югоизточна България тя свързва това развитие с култура Асеновец (Tontscheva 1985, 81; Панайотов / Вълчева 1989; Кънчев 1982).

Някои гробни комплекси от Марица-Изток, непосредствено граничещи с областта по Долна Тунджа, например Манчова могила при Малка Детелина гроб 1 и 5 (Кънчев 1991, 42 и сл., фиг. 4,b.d) и някои находки от крайбрежна Тракия и Македония типологически наподобяват керамичните белези, които са типични за областта на Кослоджени (Koukouli-Chrysanthaki 1982, 231 ff; Hänsel 1982, 1 ff). Един прецизен анализ на тези връзки сега е подпомогнат от публикуването на къснобронзовия некропол от Кастри на о-в Тасос. Разкопвачката Х. Кукули-Хризантаки можа да посочи недвусмислени типологически връзки между Тасос, Кослоджени и едновременните култури по Долен Дунав (Koukouli-Chrysanthaki 1996). При това положение не е изненада, че в самата Троя се срещат форми на съдове, които типологически са свързани с Кослоджени (Schmidt 1902, 176, № 3617.3618). На въпросите за характера на тези връзки и за начина на тяхното протичане, както и за къснобронзовите контакти с микенската култура във фазите SH III B-C (Бонев 1988) ще може да се отговори едва тогава, когато се осъществи систематично типологическо, хронологическо и сравнително аналитично изследване на керамиката от Сабатиновка-Ноа-Кослоджени с керамиката от Пловдив-Зимниче и Черковна (ср. към това Hänsel 1976, 73 ff) и материалът от Асеновец бъде използван напълно (Кънчев 1982). Някои изследователи смятат, че настъплението на комплекса Сабатиновка-Ноа-Кослоджени се осъществява едва през късната фаза на група Черковна (ср. Morintz 1978; Кънчев / Кънчева 1990; Nekhrisov 1995).

Към днешна дата от Долна Тунджа съществуват доста находки, събрани от повърхността, които потвърждават характерните форми на керамиката от Асеновец и в това пространство. Поради това е необходимо откритите тук и в полите на Странджа каменни чукалки-скиптри да не се разглеждат изолирано, а да се свържат с това развитие и с типичната кафява, ръчно изработена, пластично украсена керамика. Подобна керамика, която типологически безупречно може да се свърже с керамиката от Кослоджени, е открита и в Драма-Кайряка, в Кабиле и в други местонахождения от Долна Тунджа. Някои типични керамични фрагменти с характерна пластична украса или съдове с високо изтеглени дръжки са открити в Югоизточна България, но, за съжаление, не в затворени комплекси от находки. Подреждането и датировката им могат да се осигурят само чрез пространствено далечни сравнения с комплекса СНК. Тази керамика освен това показва най-добри връзки към ръчно изработената пластично украсена керамика в Троя VII B1, която се появява без каквито и да са местни предшестващи форми (Koppenhöfer 1997, 334 ff). Подобна ситуация е доказана и за многобройни местонахождения в Гърция като Атина, Перати, Делфи, Микена, Левканди, Тиринт или Кораку (Rutter 1975 и 1990). Подобна керамика се появява в Гърция във фаза SH III C. В Троя VII B1 по това време е произвеждана една сравнима със SH III C местна керамика. Както изглежда, не е случайност, че и в Драма-Кайряка е намерена керамика SH III C, която съпровожда ръчно изработената пластично украсена керамика. Трябва особено да се подчертае, че в Драма-Кайряка също се среща керамика на бързо грънчарско колело, която е украсена с типичните за керамика Кодлоджени островърхи пластични ленти под ръба на устието.

Северопонтийските влияния в Югоизточна България през късната бронзова епоха са потвърдени не само чрез керамиката и каменните чукалки-скиптри, а и чрез различни типове от бронзови предмети. Те показват ясни типологически връзки на север, макар че известни детайли подсказват производство на тези "чужди" форми на място. В това отношение следва да се подчертае находката от с. Попово, община Болярово, където в могилно погребение в м. Могилите, са намерени бронзов кинжал и малък, начупен, за съжаление, незапазен съд (Илиев 2000). Кинжалът може да се постави типологически в комплекса СНК, в който се вписва и летият кинжал от Сливен, макар той да има на дръжката си кръстачка, каквато в СНК не се среща. Във връзка със северопонтийските култури могат да се посочат и доста копия, дълги тесни брадви, брадви с втулки без уши и сърповидни ножове (ср. Черних 1978; Lichardus / Iliev / Christov 1999). Единични находки от тези метални типове са намирани и южно от Странджа планина (Черних 1978, фиг. 10). И най-новите проучвания на кремъчната индустрия от Троя VII показват типологически влияния от комплекса СНК (Гацов 1998). В това отношение може да се посочи и една глинена пластика от комплекса СНК, намерена в

Източна България (Tontscheva 1985; Tončeva 1991), която показва директни връзки към Троя VII B1 (Blegen u.a. 1958, Taf. 256,37[695]).

Доказателствата за многобройните северопонтийски влияния в Югоизточна България и по̀ на юг през късната бронзова епоха водят към едно ново разбиране на причините на "Dark Ages" в егейското пространство. Отдавна се дискутира въпросът за произхода на ръчно изработената, пластично украсена керамика в това пространство. Й. Б. Рутер правилно търси основите на тази керамика в областта на културите Кослоджени и Сабатиновка-Ноа и вижда връзките ѝ с егейското пространство през Югоизточна Румъния и Тракия (Rutter 1975 и 1990). Обикновеното качество на керамичните изделия и липсата на каквито и да са особени функции са достатъчни аргументи против тезата, че те са достигали на юг като търговски стоки.

Потвърдените чрез каменните скиптри, пластиката, металната и кремъчната индустрия контакти със севера показват, че веществените постижения и символи от северопонтийския комплекс СНК са били въдприемани от едно културно по-високо стоящо общество. Този процес може да се разбере само ако се приеме, че е била пряко упражнявана власт от чуждо население. Посочените връзки с комплекса СНК са потвърдени първоначално само за Източна България и за североизточноегейското-анатолийско пространство, докато изясняването на комплексните въпроси за чуждите влияния в Гърция по това време, налага да се проследят и културните връзки с Македония, и с адриатическото пространство (ср. Deger-Jalkotzy 1983).

5.8 Гроб 27 от бронзовата епоха от периода Теи-Монтеору

Гроб 27 бе открит плътно по ръба на каменния кръг обект 26, във вътрешността на съоръжение В. Дъното на каменната настилка лежеше отчасти на нивото на скелета, отчасти по-високо. Един напречен профил даде доказателства, че гробната яма е била разрушена при построяването на каменния кръг. Ето защо на север не можеше повече да се забележи никаква нейна граница.

Погребаният, според антропологическото определяне, дете на 8-9 г. (Inf. II), е бил положен като хокер наляво, с ориентация югозапад - североизток (фиг. 58). Горната част на тялото е обърната по гръб, горните кости на ръцете – опънати паралелно на гръбначния стълб вдясно и вляво. Стъпалата и подбедриците лежаха по-високо от таза и от гръбначния стълб. От черепа са запазени само четири зъба (резци), които лежаха един до друг, направо върху атласния прешлен. Аскосовидна каничка стоеше обърната обратно между лявата горна част на ръката и гръбначния стълб като единствен погребален дар. В областта на главата лежаха разпръснати два дебелостенни керамични фрагмента, друг се намираше пред лявото коляно. Впечатлява липсващият краниум. Антропологическото изследване на Й. Йорданов не даде обаче, никакво доказателство за ритуално обработване на трупа. На около 0.20 - 0.30 м вдясно и вляво от мястото, където би трябвало да лежи главата, в района на ръба на ямата се намираха пет животински кости. Според определението на Н. Бенеке става дума за 1 кост от благороден елен, 1 кост от говедо, 1 зъб от говедо и 2 кости от овца/коза.

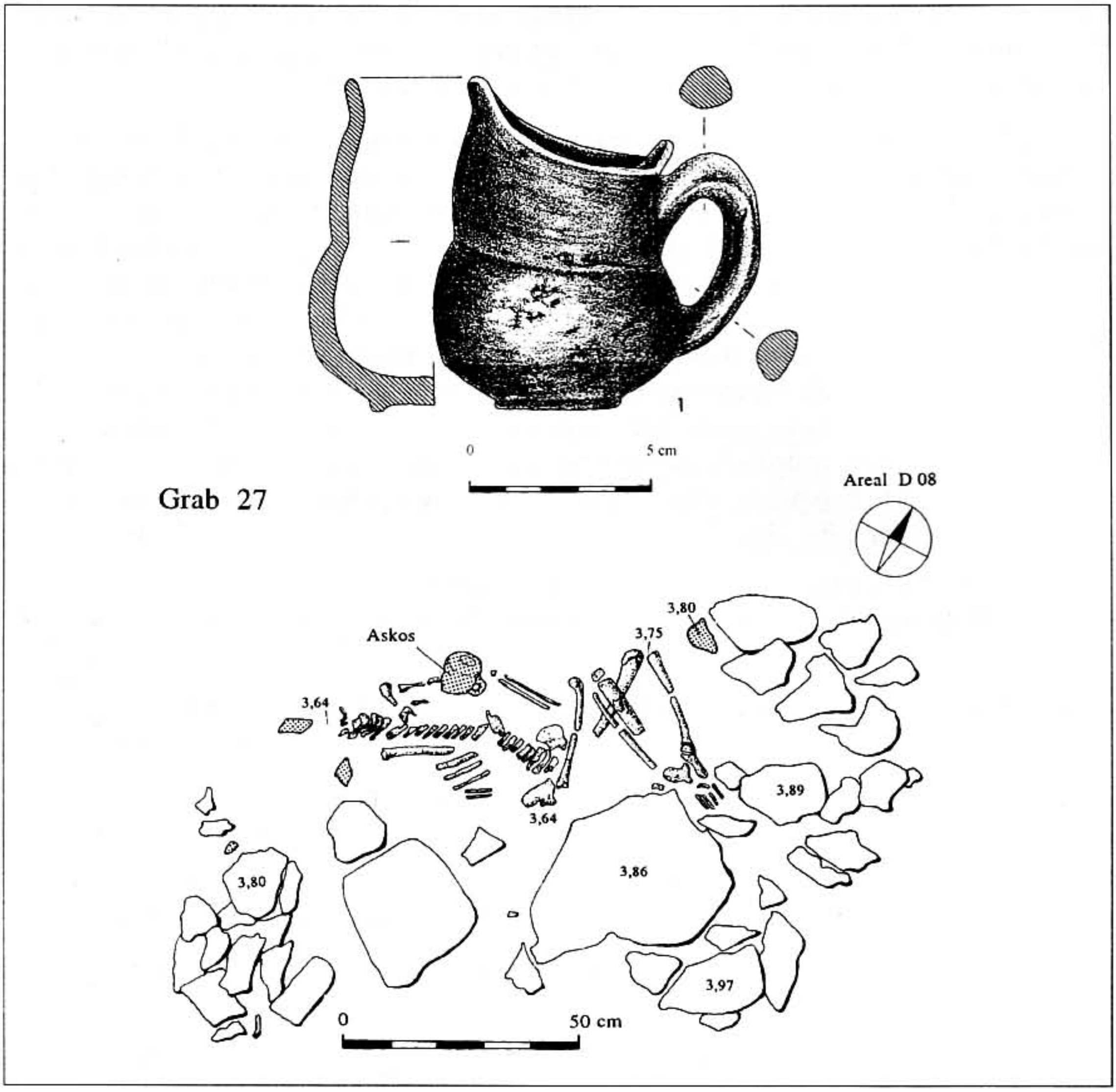

Фиг. 58. Драма-Кайряка – гроб 27.

Решаващ за датировката на гроба е неукрасеният съд от сивокафява до тъмнокафява глина с добре загладена повърхност (фиг. 58). От областта произхожда подобна каничка от шоколадовокафява глина, с лакирана до гланц повърхност, намерена в могила недалеч от Айтос (Kazarov 1928). Близки до неукрасения съд са и четири канички от хокерни гробове, ориентираните север - юг, които са разкопани през 1979 г. при с. Ватин, Русенско, и нямат други погребални дарове (Станчев 1989). Характерното триделно изграждане на съда, ниската, конусовидната долна част, ниският издут търбух и издутата шия с високо издигнат устиен ръб намират най-добри съответствия в култура Монтеору между Карпатите и Черно море. Истина е, че аскосовидните кани от могилните некрополи от Гиндещи, Пояна и Богданещи (Florescu 1979, Abb. 16-17) са по-стройно осъразмерени, но реализираната представа за един съд е, в основни линии, една и съща. По-отдалечено сходство се наблюдава при каните от фазите Теи II и III между Дунава и Карпатите (Leahu 1966, Taf. 9,3-6; 10,4-6). Находки от времето, след края на периода Нова Загора и преди образуването на културната група Асеновец-Разкопаница (Панайотов / Вълчева 1989) са досега почти непознати в Югоизточна България (ср. Дремсизова-Нелчинова 1984, особено рис. 28; 31).

Този все още неизследван период е неотделим от данните за северопонтийските влияния, формирани чрез културата на многоваликовата керамика (Савва 1992). Те могат да се датират във времето малко преди възникването на микенските шахтови гробници (Lichardus / Vladár 1996, 36 ff). Многообразието на това културно развитие в България е доловимо по различен начин. Освен Драма като примери бихме желали да изтъкнем гроб 6 в могила 3 от Долно Сахране (Гетов 1965, фиг. 17) и могилното погребение от Ловеч (Китов / Павлов 1973). В гроба от Ловеч покрай керамиката бяха намерени и доста метални предмети. От особено значение е тясно навит, златен възловиден пръстен (Китов / Павлов 1973, фиг. 7), който е характерен за по-северно разположения комплекс от култури със спирално-букелна керамика, към които могат да се причислят и Монтеору, и Теи (Lichardus / Vladár 1996, Taf. 20).

6 ОПИТ ЗА РЕКОНСТРУКЦИЯ НА ПОСЕЛИЩНАТА ИСТОРИЯ В МИКРОРЕГИОНА НА С. ДРАМА

За да свържем резултатите от нашите разкопки с изследването на ранната праистория на долнотунджанския регион, се постарахме да придобием представа за него с теренни обхождания и извън микрорегиона на Драма, в съвместната работа с Историческия музей – Ямбол и с Етногрофския музей – Елхово и при систематизирането на наличния в музеите и в частни сбирки материал (фиг. 59). Тази изследователска дейност бе извършвана редовно по време на археологическите кампании през последните години, но въпреки това състоянието на изворовата база още не е особено добро. Некрополите са засега напълно неизследвани и системни разкопки на голяма площ извън Драма не са провеждани. Материалът от редовните и от спасителните разкопки в рамките на селищата е частично публикуван (Lichardus / Iliev 2000). Извън региона на Драма е копано в Ямбол – Рашева могила (Jerôme 1901; Seure / Degrand 1906), Ямбол – Марчева могила (Детев и др. 1979), Кабиле – Ясъ тепе (Lichardus / Iliev 2000), Веселиново – Малева могила (Миков 1939) и Елхово – Турското кюше (непубликувани разкопки на Ил. Илиев от 1999 г.).

Обобщено казано, следните типове селища по Долна Тунджа могат да се смятат за доказани:

1. Селищна могила с дебелина на пластовете повече от 6 м
(Ямбол – Рашева могила)
2. Селищна могила с дебелина на пластовете между 3 и 6 м
(Веселиново – Малева могила)
3. Селищна могила с дебелина на пластовете между 1 и 3 м
(Ямбол – Чарлъ тарла)
4. Многослойни селища върху естествени възвишения
(Драма – Мерджюмекя)
5. Площни селища в непосредствена близост до селищната могила
(Драма – Герена)
6. Площни селища върху речни тераси (Елхово – Балабана)
7. Площни селища в близост до извор (Лалково)
8. Площни селища на склонове (Лесово – Водохващането)
9. Площни селища върху плато (Драма – Кайряка)
10. Височинни селища (Тополовград – Вишеград).

Досегашните проучвания в микрорегиона на Драма се концентрираха преди всичко в неговата източна част. Те разкриха поредица от обекти и находки, които документират хронологията и културното развитие от средния неолит до византийския период. Нашите днешни познания се базират върху провежданите от нас разкопки, върху систематичните теренни обхождания, върху контрола на канализационните и земекопни работи, върху прегледа на материала във фонда на

Историческия музей – Ямбол и върху информациите на населението от с. Драма. В западната част на микрорегиона са познати преди всичко онези периоди, които са представени и върху селищната могила Крумово – Кирчова воденица. Те съответстват в общи линии на находките, които се откриват в източната част на микрорегиона, където систематичните обхождания и археологически проучвания се концентрираха досега върху селищната могила Драма-Мерджюмекя, площното селище Драма-Герена и възвишението Драма-Кайряка. Тук можаха да се получат важни познания за долината на Тунджа и за цялото югоизточнобългарско пространство.

Съществени резултати за състоянието на почвите в микрорегиона на Драма дадоха геоморфоложките и педологически изследвания, които извърши Й. Кубиньок, съвместно с колегата си от Софийския университет М. Балтаков, на селищната могила Драма-Мерджюмекя, на площното селище Драма-Герена и при обхождания в микрорегиона. Ценни резултати за околната среда и за климата дадоха и наблюденията върху стратиграфията на почвените наслагвания, които бяха извършени по време на археологическите проучвания. Най-важният резултат засяга стратиграфското отношение между пластовете чернозем и археологически датираните напластявания. Тук трябва изрично да се изтъкнат следните наблюдения.

1. Разкопките на площното селище Драма-Герена показаха, че най-късният наличен там пласт Герена С (Караново IVa) е определено по-ранен от местното образуване на чернозема. Можеше ясно да се наблюдава, че първоначалният глинест поселищен пласт е бил постепенно засегнат с течение на времето от образуването на чернозема.

2. На запад от селищната могила бе заложен 7.00 м дълъг 11.50 м широк и 3.00 м дълбок контролен сондаж до стерилна почва (Fol u.a. 1989, 85, Beilage 5). Тук можа да се докаже, че черноземът, който от изток на запад винаги е по-дебел и достига максимална дебелина от 1.60 м, покрива двуфазова къща от Караново V. Под тази къща се намира пласт от сива, глинеста пръст, в която лежат пръснали се керамични фрагменти. Под него следва още по-ранен напластен материал. Лентесто оформеният стерилен пласт в горната си част е песъчлив, после следва тъмносив глинест пласт с малки каменни впръсквания, който, от своя страна, лежат върху пласт от пясък-чакъл (Fol u.a. 1989, Beil. 5).

Фиг. 59. Карта на най-важните поселения от неолита, халколита и бронзовата епоха от долината на Долна Тунджа (стр. 177):

1 - Голям Дервент, 2 - Лесово - Чатал бунар, 3 - Лесово (Малко Кирилово) - Дядопанева водица, 4 - Вълча поляна, 5 - Мелница-Юреня, 6 - Орешник, 7 - Доганово, 8 - Срем, 9 - Лалково, 10 - Раздел, 11 - Мрамор, 12 - Тополовград - Вишеград, 13 - Чернозем, 14 - Гранитово - Вълканова каба, 15 - Синапово, 16 - Каменна река, 17 - Доброселец, 18 - Игрен, 19 - Елхово - Балабана, 20 - Добрич, 21 - Елхово, 22 - Светлина - Бялата чешма, 23 - Болярово, 24 - Голяма Крушево, 25 - Кирилово, 26 - Коневец, 27 - Каменец, 28 - Борисово, 29 - Драма, 30 - Крумово - Кирчова воденица, 31 - Миладиновци - Баш бунар, 32 - Тенево, 33 - Бояджик - Картобеженска могила, 34 - Бояджик - Турменската могила, 35 - Челник, 36 - Калчево, 37 - Кукурево, 38 - Правдино, 39 - Богорево, 40 - Палаузово - Кошарите, 41 - Ямбол - Марчева могила, 42 - Ямбол - Рашева могила, 43 - Ямбол - Чарлъ тарла, 44 - Кабиле - Ясъ тепе, 45 - Дражево, 46 - Могила Горните чеири, 47 - Веселиново - Малева могила, 48 - Завой - Голяма могила, 49 - Воденичане - Домузова могила, 50 - Воденичане - Николова могила, 51 - Устрем.

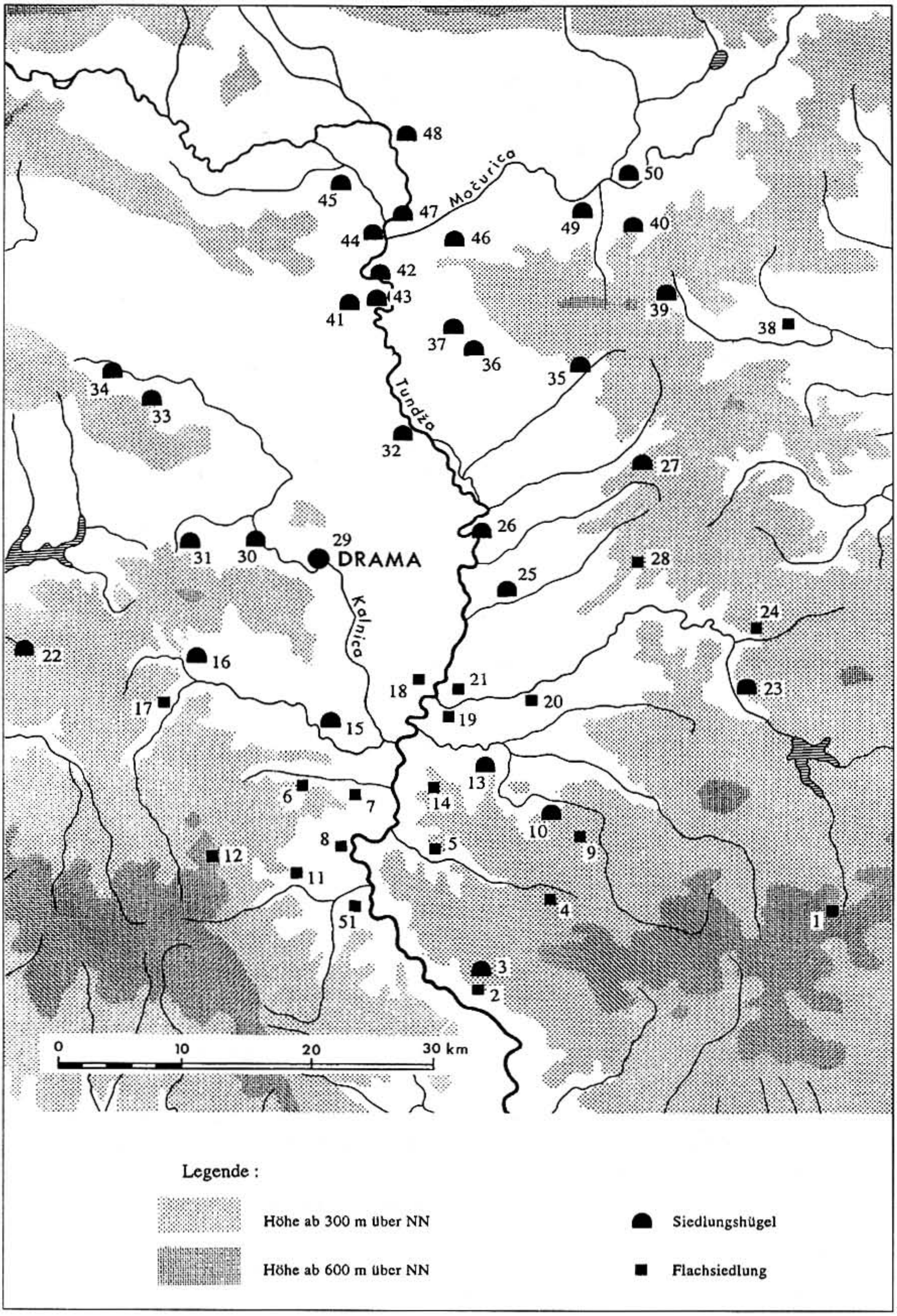
Močurica
Tundža
Kalnica
29 DRAMA
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
0
10
20
30 km
Legende :
Höhe ab 300 m über NN
Höhe ab 600 m über NN
Siedlungshügel
Flachsiedlung

Легенда: 1 - над 300 м надморска височина; 2 - над 600 м надморска височина; 3 - селищна могила, 4 - площно селище.

3. На северния и на южния склон на селищната могила в чернозема бе намерен материал от периода Караново VI.

4. На източния склон на селищната могила в чернозема бяха открити обекти и керамика от култура Черна вода III.

Подобни наблюдения върху чернозема бяха извършени и в други селища по Долна Тунджа. Като се изхожда от представените стратиграфски съотношения в микрорегиона на Драма, може да се заключи, че образуването на чернозема по Долна Тунджа е започнало в края на периода Караново V. Съобразно с това, по времето на Караново IV трябва да се предполага съществена промяна в климата и, следователно, в жизненото пространство на хората. Както вече показаха други проучвания за същото време в северопонтийското пространство или в Югоизточна Европа, образуването на чернозема може да се обоснове със сухия степен климат. Срещащият се в Драма чернозем принадлежи не към тази почва на Североизточна България и северопонтийската област, която се е образувала на льосова основа, а към типа смолници на глинена основа. Описаните промени на околната среда са имали решаващо значение за някогашното стопанство и трябва да се разглеждат несъмнено във връзка с възникването на халколитното животновъдство и в използването на плуга на полето, в противовес на неолитното отглеждане на животните и мотичното земеделие.

На основата на всички археологически информации и на вече наличните географски, биогеографски и екологични данни можем да изработим накратко една GIS-система за източната част на микрорегиона.

Проблемът за хронологическата терминология

При разглеждането на хронологиата на историческото развитие в микрорегиона на Драма трябва да се констатира, че успоредно с изследователски ограничената регионална хронология в Тракия, задължително е да се използува и надрегионална хронология, за да се разберат процесите от неолита до желязната епоха.

Най-важна изходна база за разбиране за хронологията на културното развитие на неолита в България предоставят и днес още резултатите от разкопките на селищната могила в с. Караново, допълвани със стратиграфската поредица от Езеро и от други селищни могили. Действително, не бива да се забравя, че там представената последователност възпроизвежда винаги само едно регионално развитие, сигурно валидно за централна Тракия в голямата й част, но в по-отдалечените райони, както и в този на Долна Тунджа, тази последователност може да се използва само като една обща едра рамка. Абсолютната хронология в Тракия за неолита, халколита и бронзовата епоха все още не бихме желали да разглеждаме като важен критерий, защото количеството на досегашните данни е крайно недостатъчно и освен това наличните дати почти не произхождат от наистина затворени находищни комплекси.

В относителната хронология на неолита в България Г. Ил. Георгиев отбелязва периодите Караново I и II като ранен неолит, Караново III като среден и Караново IV като късен неолит (Georgiev 1961 и 1972). Някои други български автори се опитаха, разбира се, да причислят периода Караново IV към ранния енеолит (медна епоха или халколит) (Миков 1958; Детев 1978), което бе отхвърлено не само от Георгиев. Според Георгиев, ранната медна епоха е представена едва с Караново V, а късната – с Караново VI. Х. Тодорова употребява дори за фаза IV на култура Марица обозначението средна медна епоха (Тодорова 1986). Основният проблем при употребата на тези обозначения е, че неолитът и медната епоха са исторически периоди на човешкото развитие, които не могат да се разделят само чрез разграничителна хронологическа последователност, а трябва да се различават по-скоро чрез структурните промени в обществото, стопанството и религията (Lichardus / Lichardus-Itten 1985; Lichardus 1991c). С медната епоха започва не само силно изразената социална диференциация, която обхваща и онаследяваната власт, а се появяват и важни качествени различия в стопанството – животновъдство, силна специализация в хранителната продукция, занаятчийска дейност, транспорт и далечна търговия. Трябва да се съобразяваме и с промените в религиозната област. Основите на това халколитно развитие са се реализирали чрез културни контакти между западнопонтийското земеделско население и северопонтийските скотовъдци. В този процес са очевидни различни стадии на приемане на чуждото население и на адаптация на местното (Lichardus 1991c; Lichardus / Lichardus-Itten 1998b).

При систематизацията на стадиите на човешкото развитие тези проблеми стават очевидни за цяла стара Европа и за Предния Изток (Parzinger 1993). Например, сравнимото с Караново I историческо развитие в съседна Турция и в Анатолия се обозначава като халколит. На друго място вече подробно изложихме, че използването на регионалните хронологии наистина регулира отделните култури на място и изследователско-исторически ограничава разбирането за тази терминология. Въпреки това, бихме желали да поставим едновременно и изискването за структурно дефинирана, надрегионална хронология, защото само с помощта на тези сравнения културните процеси могат да бъдат разбрани в основната историческа взаимовръзка (Lichardus / Lichardus-Itten 1985). Ако приемем за критерий наличните преки връзки на тракийския материал с Балкана, с пространството на Долния Дунав и с Карпатския басейн, ние сме принудени да използваме друга терминология, различна от терминологията, с която се борави за съседните Европейска Турция и Анатолия.

Същите проблеми, които се пораждат при структурната дефиниция на неолита и на халколита, съществуват в цялото югоизточно европейско пространство и за бронзовата епоха като време на историческо развитие. Като не се работи със структурна дефиниция, за еднакво културно развитие и за близко сравними култури се използват обозначенията и средна и късна медна епоха, и ранна бронзова епоха. Подобни проблеми възникват и за началото на желязната епоха в сръбското и в румънското пространство на Долния Дунав, където веднъж се говори за късна бронзова епоха (времето на "полетата с урни"), друг път – за ранна желязна епоха. Структурната разлика между епохите и тук не е дефинирана.

Затова с оглед на надрегионалните сравнения и на стратиграфията на Караново, съчетани с други наблюдения в Тракия, използваме за изследванията по Долна Тунджа и в микрорегиона на Драма следната терминология (ср. фиг. 60).

- **Ранен неолит**: Караново I – Караново II
- **Среден неолит**: Караново III – Караново IV
- **Късен неолит**: Караново V
- **Ранна медна епоха**: Караново VI – Пост-Караново VI
- **Ранна бронзова епоха** (Средна и Късна медна епоха): Черна вода III – Езеро A-B1-B2
- **Средна бронзова епоха**: култура Нова Загора и комплекс Теи-Монтеору
- **Късна бронзова епоха**: Асеновец, Черковна, Пловдив-Зимниче, комплекс Сабатиновка-Ноа-Кослоджени
- **Ранножелязна епоха**: култура Пшеничево; Пост-Пшеничево.
- **Средна желязна епоха**: класическа тракийска желязна епоха 8-6 в. пр. Хр.
- **Късна желязна епоха**: късна тракийска желязна епоха 6 в. пр. Хр. – начало на 1 в. сл. Хр.

Неолит

Раннонеолитно заселване, потвърдено за Долна Тунджа (Lichardus / Iliev 2000), още не е открито в микрорегиона на Драма. Самият период Караново II/III е само оскъдно представен на Драма-Герена А. За дефиницията на средния неолит е особено важен стратиграфският ред между типичната керамика Караново IIIb (Герена В) и ранната керамика Караново IVa (Герена С). Керамиката Караново IIIb пряко показва непрекъснатото развитие от Караново IIIa, както можахме да наблюдаваме и в селищната могила на Веселиново, и в Караново (Николов 1998). Украсата се състои от отпечатъци от нокти, прекъснати пластични ленти и розети. Керамиката Караново IVa показва разнообразни новости и може да се обясни сигурно със започналите културни контакти с югоизточно лежащите области (Lichardus / Iliev 2000). Това развитие е характеризирано чрез профилирана канелирана керамика и чрез типичните "винчоидни" елементи.

Следващата керамика Караново IVb е представена в Драма-Кайряка и се характеризира чрез плоските канелюри, покриващи цялата повърхност, които са комбинирани с редици кръгли набождания. Успоредно с тях се появява керамика с обикновена врязана украса, наистина – още без типичните негативни образци (фиг. 61). Подобно украсена керамика е представена и на селищната могила Драма-Мерджюмекя в палисадното окопче обект 097 и в някои ями. Най-късното развитие Караново IVc е доказано в къща обект 685 и яма обект 851. Керамиката се характеризира с типична врязана украса, инкрустация и негативни образци, каквато е достатъчно позната от самото Караново, от Нова Загора – Хлебозавода и от други местонахождения в Тракия (ср. Димитров 1969 и 1976; Кънчев 1973; Кънчев / Кънчева 1988; Nikolov 1993b). Всички тези наблюдения говорят за едно непрекъснато многоетапно заселване по времето на Караново IV в микрорегиона на Драма.

№	местонахождение	обект	период	датировка
		РИМСКА ЕПОХА		
21	Драма-Юреня Драма-Кайряка	светилище некропол	късна римска епоха	3 - 5 в.
20	Драма-Кайряка	некропол	ранна римска епоха	1 - 2 в.
		ЖЕЛЯЗНА ЕПОХА		
19	Драма-Кайряка	светилище	къснотракийска желязна епоха	
18	Драма-Кайряка Драма-Мерджюмекя	светилище депонировка	класическа тракийска желязна епоха	
17	Драма-Кайряка	депонировка	Пост-Пшеничево	
16	Драма-Мерджюмекя Драма-Кайряка	селище, погребения светилище	Пшеничево	1 хил. пр. Хр.
		БРОНЗОВА ЕПОХА		
15	Драма-Кайряка	керамика	Сабатиновка-Ноа-Кослоджени	
14	Драма-Кайряка	керамика	Асеновец-Разкопаница VII	
13	Драма-Кайряка	погребение	Теи-Монтеору	
12	Драма-Мерджюмекя	светилище	Нова Загора	2 хил. пр. Хр.
11	Драма-Мерджюмекя	керамика	Езеро В	
10	Драма-Кайряка	керамика	Езеро А	
9	Драма-Мерджюмекя	селище	Черна вода III	3 хил. пр. Хр.
		ХАЛКОЛИТ		
8	Драма-Мерджюмекя Драма-Герена	депонировка керамика	Пост-Караново VI (Черна вода I)	
7	Драма-Мерджюмекя	селище, светилище	Караново VI	4 хил. пр. Хр.
		НЕОЛИТ		
6	Драма-Мерджюмекя	селище	Караново V	
5	Драма-Мерджюмекя	селище	Караново IVc	
4	Драма-Кайряка	керамика	Караново IVb	
3	Драма-Герена С	селище	Караново IVa	
2	Драма-Герена В	селище	Караново IIIb	
1	Драма-Герена А	селище	Караново II/IIIa	6 хил. пр. Хр.

Фиг. 60. Хронологическа таблица на различните местонахождения в микрорегиона на с. Драма

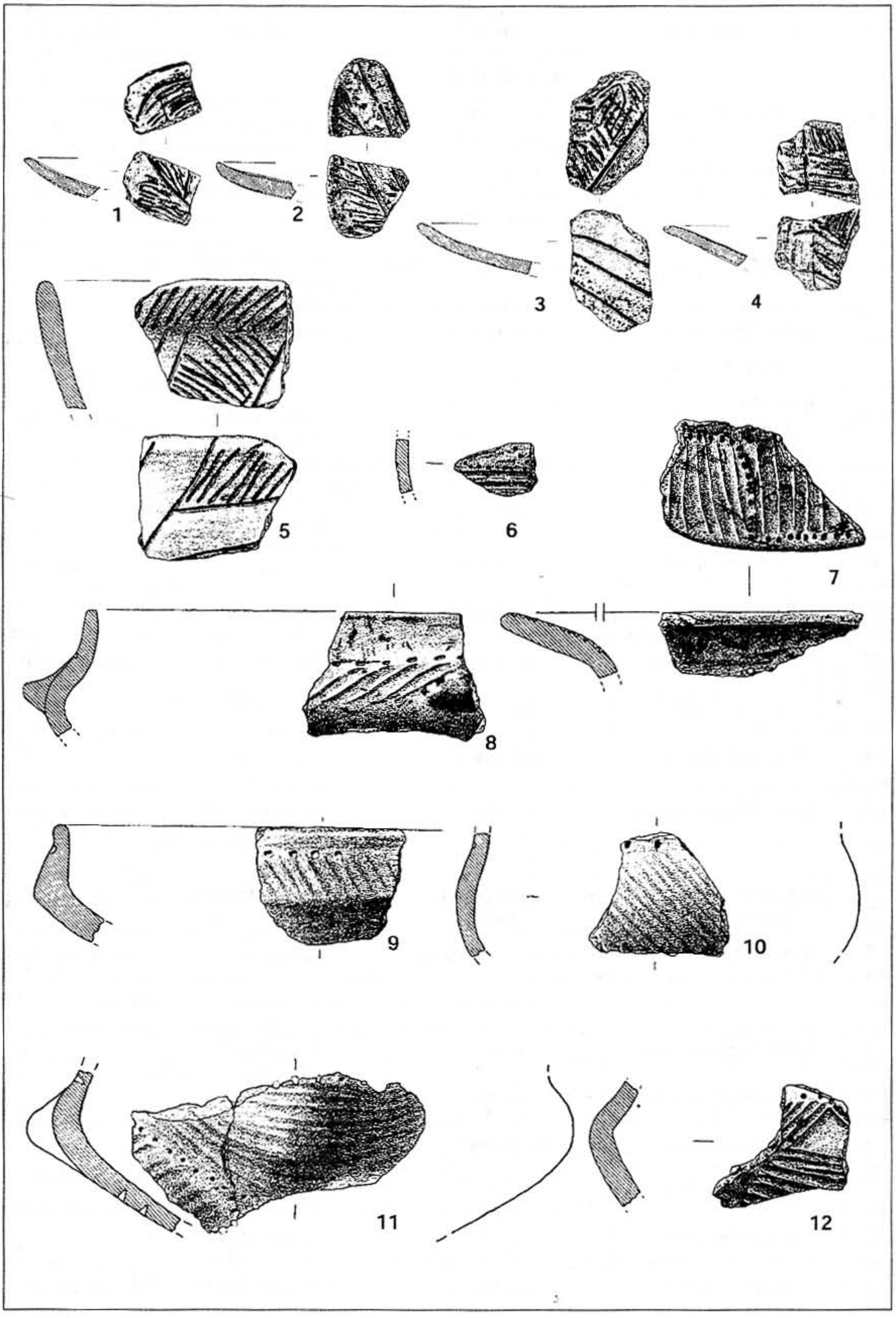
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12

Фиг. 61. Драма-Кайряка – керамика от периода Караново IVb.
1-4 = M 1:3; 5-12 = M 1:2.

Проучванията на селищната могила Драма-Мерджюмекя дадоха сигурни информации за строителството на къщите от Караново V и за вътрешната им уредба чрез разкопаването на близо 61 правоъгълни планове на къщи. Към селището Караново V принадлежи и една палисада (обект 500), която може да се проследи преди всичко в северната част и в окопчето обект 511 в южната част. Западното ограничаване стои очевидно във връзка с окопа обект 935. Стратиграфското наслагване на отделни къщи, констатираните преустройствени дейности, както и наслояванията, които достигат 1 м плътност в средата на селищната могила, потвърждават многофазността на селището от Караново V. Най-ранната врязано украсена керамика с червено боядисана повърхност, която се датира в началото на периода Караново V, е документирана стратиграфски в най-долното ниво, но без затворени находищни комплекси. Тя сочи непрекъснато развитие от късното Караново IV към най-ранното Караново V. За него, както и за по-нататъшното развитие на културата Караново V-Марица, определена яснота ще внесе най-напред систематичната обработка на керамиката. Срещащата се в Драма-Мерджюмекя керамика от култура Марица, която е добре документирана в къщите, принадлежи към "класическата" ѝ фаза. Тази керамика може да се постави по-рано от керамиката от Марица, която е разкопана в една къща в селищната могила Ямбол – Марчева могила (Детев и др. 1979). В полза на такова подреждане говори и това, че стратиграфският ред между Караново V (Марица) и следващото след нея късно Караново VI в Драма-Мерджюмекя не отразява никакъв континюитет в заселванията между двете култури.

Култура Марица в Тракия може хронологически да се сравни с по-северно срещащите се култури Поляница и Сава (Тодорова 1986), което потвърждават и някои керамични форми от тази област в Драма. В Централна Северна България, в областта на Русенски Лом, се срещат и находки от култура Боян (Попов 1992), при което очевидно фаза Видра може да се постави наравно със Сава и Поляница, фази II и III (Попов 1996, 107). Това потвърждава само, че относително-хронологически, култура Марица може принципиално да бъде съпоставена северно от Дунав с фаза Видра на култура Боян, отчасти обаче – и с началото на преходния период към Гумелница (Berciu 1961). В това време очевидно съществуват и връзки на Прекукутени II-III на юг (Marinescu-Bîlcu 1974), откъдето керамиката от Луда река в областта на Марица (Leshtakov 1997a, фиг. 9-10) и от Коджа тепе и Хелвачи Шабан отвежда в Европейска Турция (Parzinger / Özdoğan 1995, Abb. 7).

Ранна медна епоха

Обектите от Караново VI на могилата Драма-Мерджюмекя предлагат превъзходна картина на едно неразрушено и напълно разкопано селище от това време. Археологическите находки – керамика, пластика, работни инструменти и украшения – могат да бъдат систематизирани в техния селищен контекст по отделни къщи. Това позволява не само да се реконструира пространственото им ситуиране в селището, а и да се изследват както хронологически, така и функционално религиозните и социални диференциации в общността. В този анализ се включват и отложенията извън къщите. По този начин могат да се обхванат и икономически активните зони, и отпадъчните наслагвания, които доказват, че

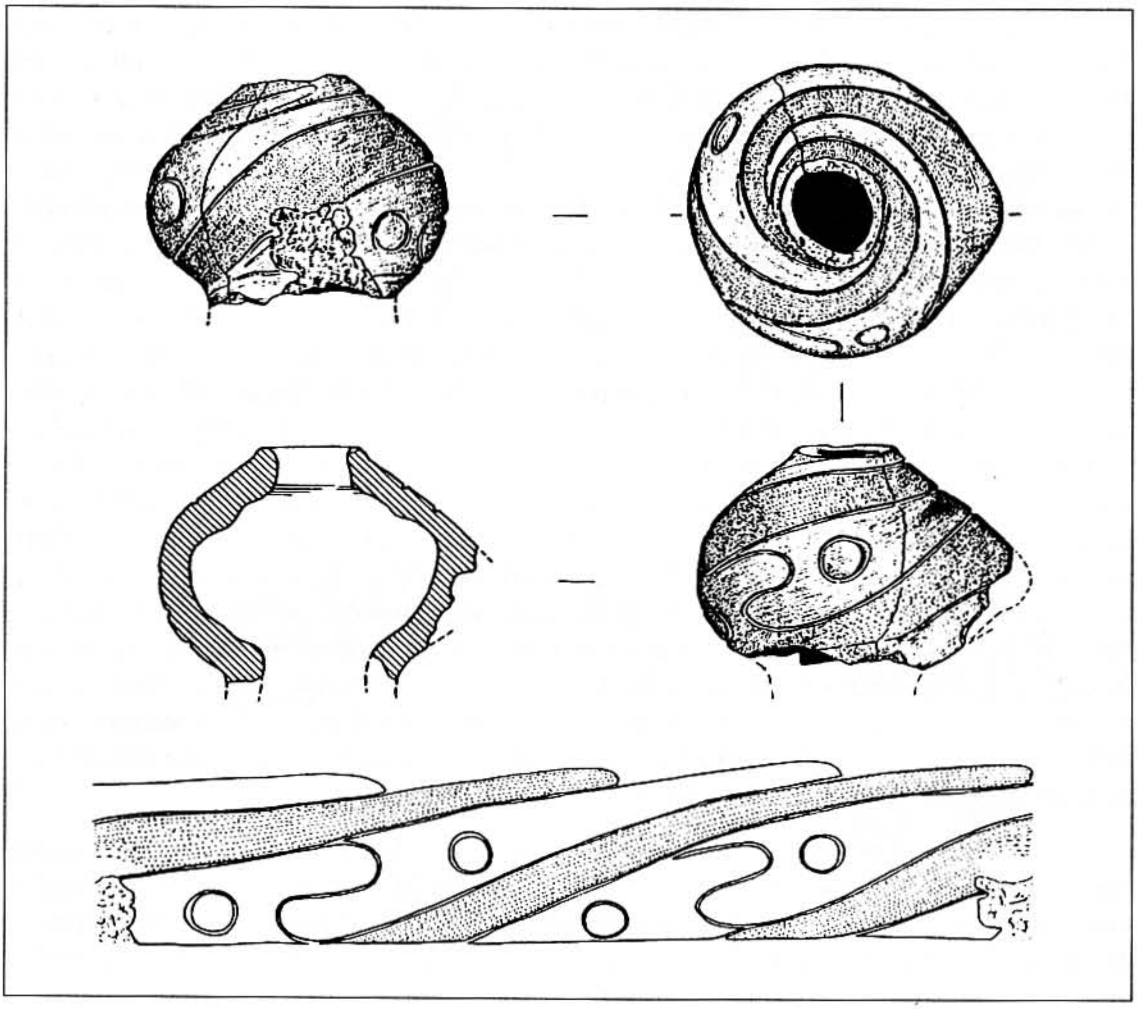

Фиг. 62. Драма-Мерджюмекя – фрагмент от съд – култура Триполие А. М 1:1.

това селище със своите 25 очертания на къщи не е създавано едновременно. Друго доказателство представляват останките от частично ерозиралите жилищни ями. Многофазността на селището Караново VI е установена и от кръговия окоп обект 360. Той се състои от сложна система от окопи и валове, които многократно са били изкопавани и подновявани. Като последно доказателство за многофазността на селището Караново VI могат да се интерпретират отделни керамични фрагменти, които лежат в хумуса върху останките от селището от Караново VI, както и някои находки от пълнежа на окопа обект 360. Детайлизирано характеризиране на отделните къщи и ями ще бъде възможно едва след систематичната обработка на изключително богатия керамичен материал. Стратиграфски покъсно от споменатите селищни останки в Драма-Мерджюмека е култовото съоръжение от Караново VI с обектите 037 и 206, към което принадлежат и каменните струпвания обекти 371, 241, 253 с техните депонировки. Наличният в Драма поселищен материал може да се датира като цяло в началото на комплекса Коджадермен-Гумелница-Караново VI и е сравним със селищата от Съдиево, Коджадермен, Овчарово (Попов 1918; Тодорова 1986), Хиршова (Galbenu 1961 и 1966), Тан-

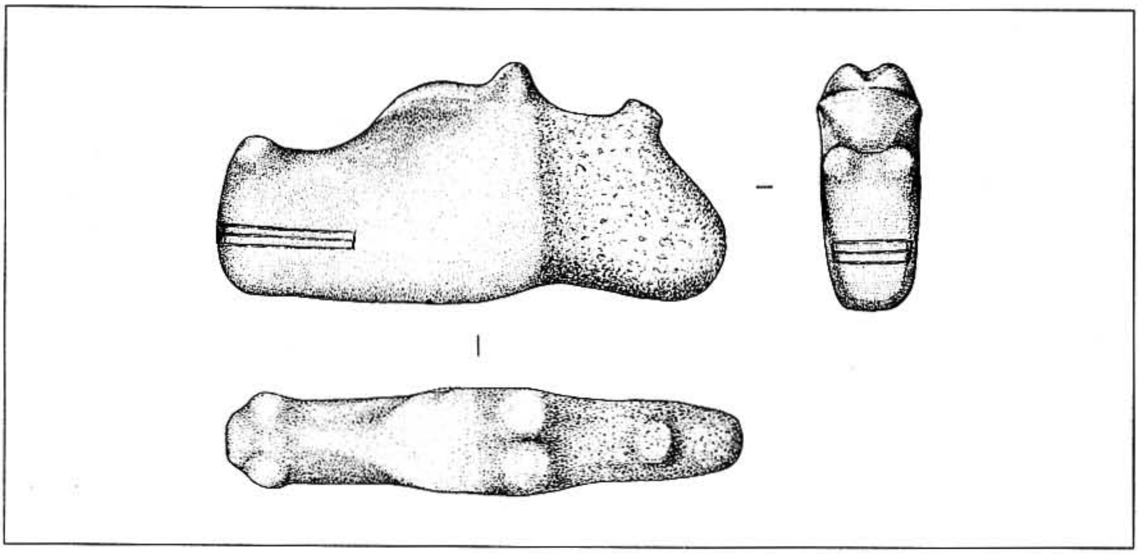

Фиг. 63. Драма - под Три могили – скиптър във формата на конска глава. М 1:2.

гиру (Berciu 1961, 249 ff) и Радовану (Comşa 1972). Той е сигурно по-ранен от материала от селищата от Виница (Радунчева 1976), Смядово (Popov 1978; Lichardus 1988, Abb. 44-45) и Русе (Георгиев / Ангелов 1952 и 1957). Ранната датировка на селището от Караново VI от Драма се подкрепя и от формите на съдове от късната група Поляница и от Триполие А (фиг. 62), както и от глинените плакети, които са сравними с формите на групата Болгради-Алдени (Lichardus 1991a; Lichardus / Iliev 1993).

Материал от периодите Караново V и Караново VI е познат и от възвишението Драма-Кайряка, от площните селища на десния бряг на р. Калница срещу селищната могила, и от други места в близката околност на днешното село. Някои от тези керамични фрагменти подсказват в микрорегиона и една по-късна фаза на развитие на Караново VI от Драма-Мерджюмекя. Важен материал от няколко фази на периода Караново VI произхожда и от селищната могила Крумово – Кирчова воденица. Към периода Караново VI принадлежи и каменният скиптър с формата на конска глава от тип Касимчеа (фиг. 63), който е бил случайно открит преди нашите разкопки при теренни обхождания на склона непосредствено под м. Трите могили (Getov 1980). Късни керамични фрагменти, които общо могат да се поставят в по-ранно време от класическото Караново VI, са намерени и в хумуса на Драма-Мерджюмекя.

Към самия край на късната медна епоха, към т.нар. преходен период, се отнасят конична чаша с дръжка и профилирано шише, които са намерени в района на среднонеолитното селище Драма-Герена. Тази чаша с дръжка има кафеникава повърхност и е изработена от грубо тесто с примеси на кварц. Тя е с преки съответствия в селището Хотница – Водопада (Ilčeva 1993; Илчева 1996) северно от Стара планина, която може да се датира във времето на култура Черна вода I (Morintz / Roman 1968).

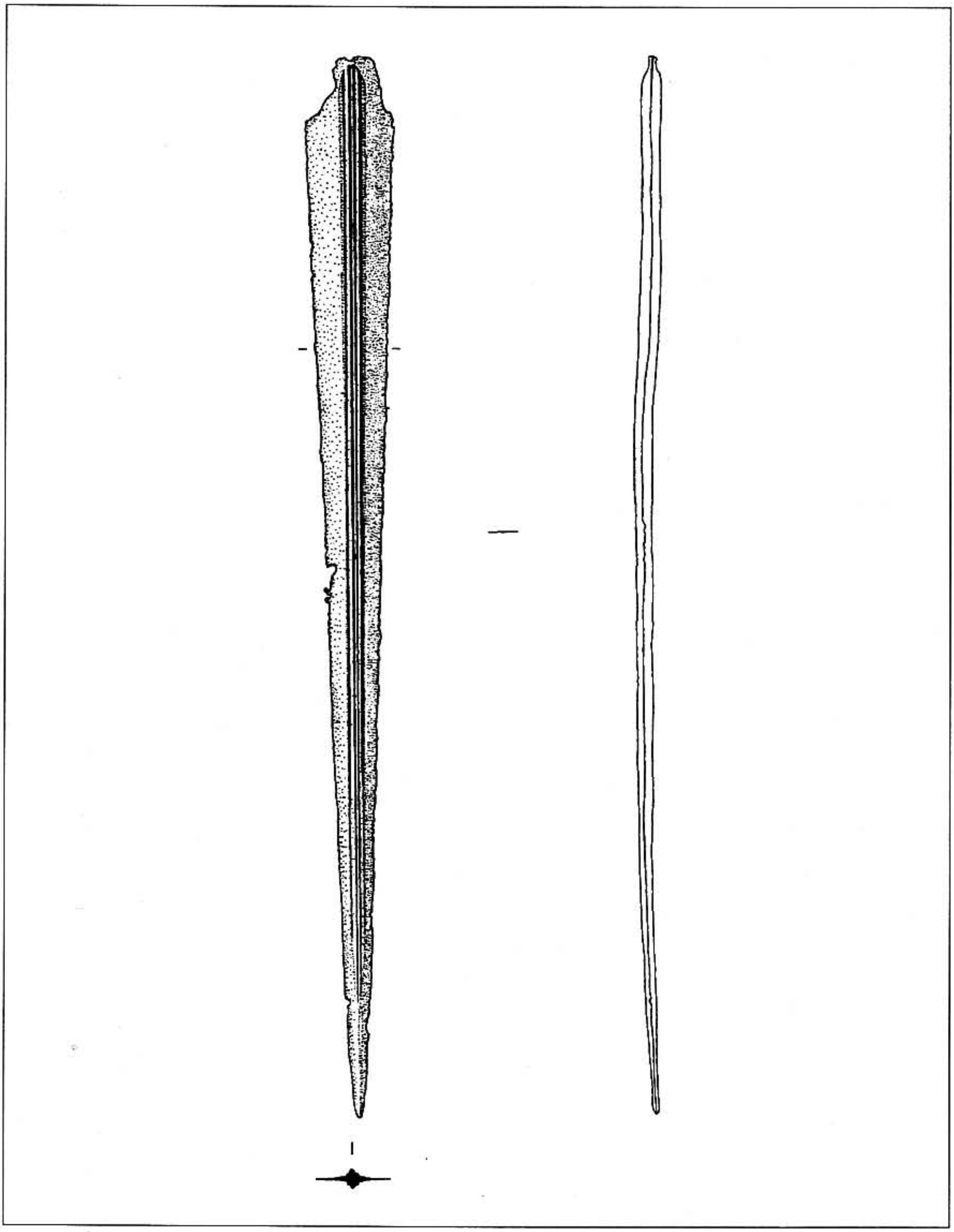

Фиг. 64. Бронзова рапира тип А от Драма – западно от извора. М 1:3.

Особено внимание в микрорегиона на Драма заслужава гроб 27 върху Драма-Кайряка. Това е хокерно погребение наляво, в което е намерена добре загладена кана с аскосовидно устие. Досега са познати само единични преки типологически паралели от България. Вече е сигурно обаче, че тази форма се появява единствено след най-късната фаза на култура Нова Загора, която в микрорегиона на Драма още не е установена. Тя обаче, е по-ранна от досега познатото къснобронзово развитие от типа Асеновец – Разкопаница или Пловдив – Зимниче. Тази находка може да се сравни хронологически с ранното Монтеору и с Теи II-III, а така също и с MH III-SH I.

Класически къснобронзови обекти в поселищната долина на Драма са засега малко изследвани. Източносредиземноморски връзки основателно се предполагат след откриването на една микенска рапира Тип А (Kănčev / Kănčeva-Russeva 1993). Рапирата произхожда с голяма вероятност от разрушено погребение с трупополагане (фиг. 64), което през 1965 г. е било случайно открито при строителство на къща в Драма, недалеч от селския извор. Допълнителното разпитване на жителите на селото доказа, че тази рапира е била намерена с няколко погребения с трупополагане в изпънато положение.

Къснобронзовият период е представен в Драма от различни фрагменти от керамика с врязана и набраздена украса от тип Черковна, както и от някои керамични фрагменти, които принадлежат към култура Асеновец. По време на това развитие отново са доказуеми и северопонтийски връзки чрез керамика от комплекса Сабатиновка-Ноа-Кослоджени и фрагмента от един каменен скиптър (Lichardus / Iliev / Christov 1999, Abb. 3,3). Всички тези керамични фрагменти са досега откривани във вторично положение в Драма-Кайряка. Средиземноморските връзки са потвърдени с доста фрагменти рисувана късномикенска керамика (Mommsen / Hein / Echt / Iliev 1996) и чрез глинената шпула с надпис на Линейно писмо А (Fol / Schmitt 2000), макар че и те също са намерени във вторично положение в Драма-Кайряка.

Желязна епоха

Заселването през ранножелязната епоха върху селищната могила Драма-Мерджюмекя се характеризира с доста селищни ями от периода на култура Пшеничево. Те трябва да се разбират като свидетелства за едно, иначе напълно ерозирало селище от това време. За съществуването на такова селище говорят, освен това, и местата за колове, които се реконструират като правоъгълни очертания. Характерната черна или кафеникава керамика е груба, с кварц в тестото на глината, често е полирана и е орнаментирана с врязани линии, канелюри, отпечатъци от шнур или с щемпелована украса. Към този материал спадат още някои антропоморфни и зооморфни фигурки. Метални предмети досега не са открити, но на Мерджюмекя се е практикувала и металургия, която се документира от формата за леене на длето с втулка. Към това време спадат и две погребения с трупополагане (гроб 01 и 02).

Селищна керамика от култура Пшеничево можа да се събере от доста места в микрорегиона на Драма. Особено многобройна е тя върху възвишението, което е разделено от възвишението Кайряка от потока Капкан дере. Досегашните разкопки върху Драма-Кайряка показаха значителен брой обекти от култура Пшеничево. През 1992 г. вече можеха да се подредят различни селищни ями от тази култура, от които трябва преди всичко да се подчертае яма обект 08 с погребение на куче (Benecke / Lichardus 1999). Към същото време принадлежи и гробът с трупоизгаряне с отсечената горна част на урна с шия във форма на кегла, и малка чаша. Разкопките през 1994 - 1996 г. разкриха други обекти от култура Пшеничево върху Драма-Кайряка. Трябва да се подчертае накрая и култовата депонировка на неукрасена урна с кегловидна шия от яма обект 24. Депонировката на един преднамерено начупен оловен съд със запазена тежест от 10.5 кг в яма обект 29, чиито останки са били допълнително стопени, принадлежи, поради фигуралните изображения, към периода Пост-Пшеничево.

Два депонирани съда, които спадат към самия край на старата тракийска желязна епоха, бяха намерени в яма обект 091 върху Драма-Мерджюмекя. Многобройна керамика от средната и от късната желязна епоха произхожда от възвишението Драма-Кайряка. Напълно запазени съдове или такива с добра възможност за реконструиране са намерени и в депонировките в съоръженията B и C. Най-голямото количество керамични фрагменти произхожда, разбира се, от вторично положение (насипвания или ямни пълнежи). От една страна, появява се груба или полирана керамика местно производство, от друга страна, срещат се и някои фрагменти от гръцка керамика. Един фрагмент от керамика на колело, с една още видима рисунка във форма на конска глава, принадлежи към геометричния период. И други фрагменти от Драма-Кайряка документират връзките с гръцкото културно пространство през геометричния период.

Многобройни фрагменти от чернофирнисова керамика от 6-4 в. пр. Хр., както и нейни местни имитации могат да се намерят преди всичко в насипите. На Драма-Кайряка е намерена керамика от късната желязна епоха, изработвана на ръка и на грънчарско колело.

Най-късният обект от късножелязната епоха е депонировката на сив съд, изработен на грънчарско колело, заедно с ръчно изработена чаша от "дакийски" тип. Керамика от късната желязна епоха бе събрана също и върху склоновете източно от селищната могила Драма-Мерджюмекя.

Антично заселване

Особено важно е, че в микрорегиона на Драма се откриват и многобройни антични останки, които до сега не са проучвани. Познати бяха само архитектурни детайли и дребни находки от възвишението Калето или Драмското кале (Детев 1950, 84, рис. 35; Димитрова / Попов 1978, 18.50), което се числи към най-високите места (448 м надм. вис.) на Манастирските възвишения. Значителни римски останки могат да се очакват обаче и в района на днешното село, в дворовете на което навсякъде се намират римска керамика и монети. Освен това, между възвишението и днешното село бяха открити следи от римска канализация. Между римските материали по северните склонове на микрорегиона срещу с. Драма бихме желали да откроим строителните останки на баня със собствен водопровод, който е довеждал водата от изворите в м. Аксово. Съоръжението лежи по-долу от Аксово, на около 300 м северно от селищната могила Драма-Мерджюмекя.

В местността Драма-Юреня, на склона под Три могили и по-високо от Аксово можеше да се види, след орни работи през пролетта на 1994 г., едно 80 х 60 м светло оцветяване. От това място произхождат римска керамика, доста римски монети и мраморни късове, между които – и счупена мраморна плоча с човешки фигури. Тук по-рано бяха намерени мраморна плоча на Тракийския конник, както и останки от мраморни колони. Петнадесет римски монети представят, според Д. Драганов, монетосеченето на римските императори Лициний II, Констанций II, Констанс, Валент и Теодосий I, които са сечени между 317 и 388 г. сл. Хр. (Draganov 1996).

Мраморната плоча от Драма-Юреня представя няколко фигури върху лицевата си страна. Тя е голяма 0.30 х 0.22 м и може да се тълкува като посветителна. Изображението е разчленено на долна и горна част. В горната част могат да се видят три фигури. Върху силно повредената лява страна е предадено очевидно стъбло (или дънер) на дърво, около което се е увила змия, протегната към ябълките. В средата се забелязва Херкулес, очевидно в епизод от подвига при Хесперидите. Може да се разпознае главата на лъвската кожа върху лявото рамо и вероятно лъвска лапа върху дясното. Вдясно до Херкулес е представена младежка фигура, с дълга до раменете коса и наметка. Изглежда възможно тя да е Диоскур или Сол, които се срещат най-често върху посветителни релефи на Юпитер-Долихен. В долната част са изобразени три нимфи, които често са представяни в тракийските посветителни релефи. Средната се е хванала за дрехата си, двете странични държат клон или цвят във вдигнатата ръка. Фигурата в дясно от изображението на нимфите е в тясна, къса одежда, облеклото й се състои от туника или по-скоро ризница. Поради строгата фронталност и вдигнатите ръце би могло да се мисли за Юпитер-Долихен (фиг. 65). За помощта при тълкуването на сцената бихме желали да благодарим на нашата колега К. Райнсберг (Саарландски университет).

Към същия период принадлежат и римски погребения с трупополагане, разрушени при изграждането на лозовите насаждения върху склона северозападно от Драма-Юреня. Погребенията са ситуирани южно от една масивна римска надгробна могила. Някои части от погребални дарове се съхраняват в Историческия музей – Ямбол и са датирани 1-2 в. сл. Хр. (Танчева-Василева 1990). От късната римска императорска епоха датират лежащите източно от Драма-Юреня римски гробове с трупополагане, в местонахождението Таш бунар. В тях са намерени монети на Константин I и II с дати на сечене между 335 и 340 г. сл. Хр.

Римското заселване на микрорегиона при с. Драма е било очевидно много плътно, тъй като върху повърхността на ограничаващите микрорегиона склонове почти навсякъде бе намерено голямо количество римска керамика. Трябва да се отбележат местонахождението Драма-Юрта, лежащо директно зад днешното село, и изворът Драма-Мазъл бунар, който може да се локализира на около 1 км югоизточно от местността Драма-Герена. Повече от вероятно е, че по-голямата част от надгробните могили, които могат да се забележат самостоятелно или на групи преди всичко по възвишенията на микрорегиона и които обикновено се датират в Тракия през периода от тракийската желязна до римската императорска епоха, принадлежат в общи линии към римския период. Състоянието на тези надгробни могили не е особено добро, защото те са или разорани, или разграбени от иманяри. Римски могилни погребения са извършвани обаче, и в долината на р. Калница, което се потвърждава от разораната и разрушена антична могила върху средно неолитното селище на Драма-Герена.

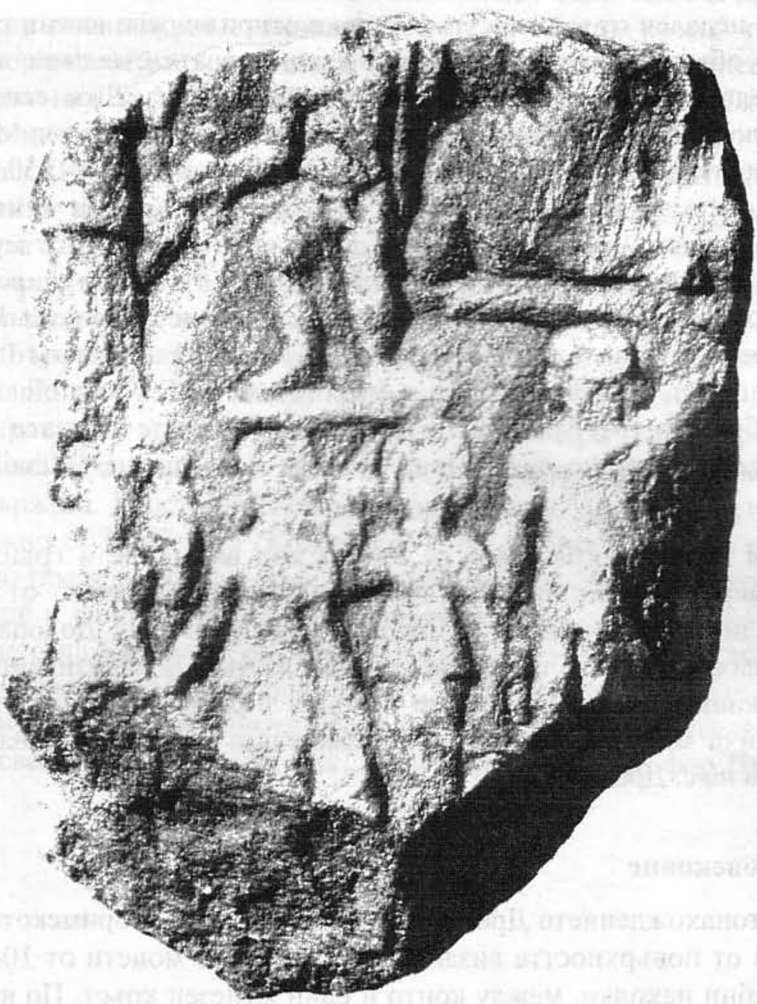

Фиг. 65. Драма-Юреня – мраморна плоча.

Забележително е, че върху селищната могила Драма-Мерджюмекя, която лежи в долината и е защитена от всички страни, не са открити никакви римски обекти. Единствено във вторично положение спорадично бяха намирани фрагменти от римска керамика.

Досега най-важните находки бяха открити при разкопките в м. Драма-Кайряка. Повече от 30 погребения с трупополагане и трупоизгаряне показват многообразието на римските погребални ритуали. Изрично трябва да се подчертаят бустумите с или без въоръжение. Гробните дарове от керамика, глинени лампи, оръжия и предмети на облеклото от метал, както и монетите, датират погребенията във времето от края на 1 през 2 до към средата на 3 в. сл. Хр. Най-късният гроб с един съд с характерна вълнообразна украса принадлежи вече към началото на 5 в. и, следователно, към ранновизантийския период. Досега разкритите погребения, преди всичко бустум-гробовете, показват, че Драма не е била обикновено селище от селски тип.

В такова обобщение трябва да се впише и докладът на П. Детев, който съобщава, че недалеч от местността Юреня е открил други важни римски обекти по време на обхожданията си в Драма след Втората световна война. Според П. Детев, следи от римски град са били установени на 2 км северозападно от днешното село Драма, в района между селищната могила Драма-Мерджюмекя и лозята, следователно – северозападно от Драма-Юреня (Детев 1950, 88 и сл.). Тук са разкрити очертанията на постройка със стени от ломени камъни и римски тухли, както и голяма постройка с друг план и един фрагмент от мраморен капител с гръцки надпис в лозята. Фрагментът от капител е 0.86 м широк и 0.47 м дебел. Върху предната част се намира фрагмент от надпис в два реда. Височината на буквите възлиза на 4 см, а ширината на 3 см. Първият ред е дълъг 0.65 м, вторият – 0.49 м. Надписът, отчасти запазен, е публикуван от Г. Михайлов. Той съдържа имената на братята [Му]какентос и Сакер, най-старите познати досега лични имена в Драма. Очевидно е, че става дума за посвещение (Mihailov 1964, 171, № 1793).

В този контекст трябва да се вземат под внимание и гръцките надписи, които са намерени на Калето при Голям манастир. Повечето от тях са лични посвещения, но един съобщава и известния античен град Додопарон (Mihailov 1964). Това населено място наистина не можà да бъде локализирано, макар че тук изтъкнатата концентрация на римски находки и споменатото географско местоположение биха могли да подсказват възможната локализация на Додопарон в микрорегиона на с. Драма.

Ранно средновековие

В местонахождението Драма-Юреня, южно от къснoримското съоръжение, бяха събрани от повърхността византийски бронзови монети от 10-11 в., както и различни дребни находки, между които и един железен кръст. По време на много сухото лято на 1994 г. на това място можеха да се видят в полето от слънчоглед извънредно изсъхнали площи, които може би локализират застроявания. От това местонахождение произхождат, по съобщение на Хр. Христов, директор на музея в Елхово, две изключителни находки – византийски оловен печат и византийски бронзов реликвиарий с железни щифтове. Малкият оловен печат, който явно е принадлежал на Теодор Вестарх, може да се датира между 1050 и 1060 г. (Draganov 1996, 137). Реликвиарият, за съжаление, се намира в частно притежание и е недостъпен. Една много грижливо изготвена скица от Хр. Христов показва върху едната му страна Христовото разпятие, а върху другата – една владетелска фигура с дълго облекло и покрита глава. Двете ръце на фигурата са свити под ъгъл, дланите, без да се кръстосват, са вдигнати нагоре към гърдите. Странично на фигурата, върху кръста са гравирани по две букви. Изображението препраща във времето на Византийската империя и може да се датира в 9 до 11 в.

Чрез системни теренни обхождания можаха да се локализират останки от византийски селища и югоизточно от м. Кайряка, на склоновете на Манастирските възвишения, както и в м. Юрта. Всички наблюдения говорят за това, че през късноантичната и византийската епоха заселването в микрорегиона на Драма е било значително по-голямо, отколкото досега изобщо се предполагаше. Така става разбираемо защо писмените извори споменават едно селище Драмица в областта на Сакар планина, на античната Тонзос (Тунджа), което, въз основа на езикови и исторически изследвания, трябва да е идентично с днешна Драма и което по времето на Лъв V (886-912) е споменато наред с Левка и Скутарион като седалище на епископ (Ангелов 1971, 152 и сл.; ср. Parthey 1866; Gelzer 1890). Епископски центрове са били учредявани през Средновековието по правило в градове със силни антични традиции. В по-късната литература Драма (Драмица) не се споменава като епископско седалище, но не и заради това, че не е регистриран исторически живот. Нашите разкопки и теренни обхождания промениха напълно досегашните възгледи по този въпрос. Споменатото епископско седалище трябва да бъде митрополия на Пловдив. Наистина, църковното деление на територията на Долна Тунджа между митрополиите на Пловдив и Одрин (Адрианопол, дн. Едирне) не е все още окончателно решено. При този въпрос трябва винаги да се взема под внимание някогашната граница между византийската и българската държава. В исторически документираното време областта на Драма, която лежи южно от Еркесията (Коледаров 1980), е принадлежала понякога към българската, по правило обаче – към византийската държава. За църковно значимо място говори и едно наблюдение в непосредствено лежащите южно и югозападно от Драма села Малък и Голям манастир. Тук не са познати досега никакви манастири. При своето пътуване през 1884 г. К. Иречек докладва за напълно разрушени основи от 6 църкви, които, според събраните от него сведения, са били посветени на светците Георги, Атанас, Илия, Спас и Христофор (Иречек 1974^2, 763).

* * *

Досегашните резултати от проучванията в източната част на микрорегиона доказват ясно изразено културно-историческо развитие на тази територия. Наистина, липсват още доказателства за най-ранния неолит (Караново I и II), както и за развитието от 6 до 9 в. сл. Хр. Нашият преглед показва обаче, че някои периоди са изследвани много добре, други – съвсем слабо. Не е изследвано развитието през късната бронзова епоха, което, впрочем, се отнася и за цялата област на Долна Тунджа. Почти не са документирани и обекти от времето на гръцката колонизация.

Развитието на микрорегиона на Драма и на областта по Долна Тунджа е с продължителност от повече от 7 000 г. (таблица фиг. 60) и е наситено с културно-исторически контакти. По време на целия неолит (Караново I-V) тези земи са се намирали във връзка с егейското пространство. От времето на късния халколит (Караново VI) датират първите отношения със северопонтийската зона, които се засилват през периода Черна вода I и показват ясно видими резултати с настъпването на ямната култура на юг през периода Черна вода III. Взаимодейственост със северните и с южните области могат да се докажат в Долна Тунджа и за времето на Езеро В и култура Нова Загора. Доказателства за едно ново, по-силно свързване със севера се намират през периода на комплекса Теи-Монтеору, на следващата го него група Черковна, на комплекса Сабатиновка-Ноа-Кослоджени и, в заключение, на култура Пшеничево. Тези северни културно-исторически импулси са предадени през Долна Тунджа и към източноегейското пространство. През късномикенско време с тях се преплитат нови от юг, които могат да се документират за субмикенския, протогеометричния и геометричния период и, преди всичко, за времето на гръцката колонизация. През римската и ранновизантийската епоха Долна Тунджа е била включена в южния културно-исторически ареал.

Тезисно представената смяна на посоките на културните влияния в микрорегиона на Драма и в областта на Долна Тунджа вече показва ясни тенденции. През неолита са установени контакти с юга, чиито импулси се предават на север и на запад. По време на халколитния период са засвидетелствувани първите връзки със северопонтийското пространство, които се засилват в бронзовата и желязната епоха. През бронзовата епоха с различна интензивност се проявяват и югоизточноегейските влияния. Обобщена казано, от тази схема още веднъж ясно проличава каква важна роля е играло югоизточно-българското пространство за културното развитие на стара Европа през различните периоди на евро-азийската история.

Резултатите, получени от работата по изследователския проект *Драма* през 1983 - 1999 г. в много отношения обогатиха досегашните познания за културно-историческото развитие в югоизточно-българското пространство. Едновременно с това обаче, те отварят и нови пътища за по-нататъшни интерпретации. Първоначално планираните проучвания в рамките на изследователския проект Драма не са напълно приключили, но постигнатите досега културно-исторически и природонаучни резултати са толкова обширни, че ще бъдат представени в голяма поредица от монографии и студии.

ЛИТЕРАТУРА

А. За изследванията в Драма

Л. Гетов / Р. Катинчаров / Я. Лихардус / Ф. Бертемес / И. Илиев, Резултати от разкопките до с. Драма, Ямболско. Българо-германска експедиция. В: Археологически разкопки на праисторически обекти през 1992 г. (София 1994) 11-13.

Л. Гетов / Р. Катинчаров / Я. Лихардус / И. Илиев, Разкопки на селищната могила край с. Драма, Бургаска област (халколит). В: Археологически открития и разкопки през 1992-1993 г. (София 1992) 20-22.

Р. Катинчаров / Р. Хахман / Я. Лихардус, Разкопки на селищната могила при с. Драма, Ямболски окръг. В: Археологически открития и разкопки през 1984 г. (Сливен 1985) 31-34.

Р. Катинчаров / Р. Хахман / Я. Лихардус / В. Николов / И. Илиев, Разкопки на селищната могила при с. Драма, Ямболски окръг. В: Археологически открития и разкопки през 1985 г. (Велико Търново 1986) 24-25.

Р. Катинчаров / Я. Лихардус / В. Николов / И. Илиев, Българо-немски разкопки на селищната могила при с. Драма, Ямболски окръг. В: Археологически открития и разкопки през 1986 г. (Разград 1987) 24-25.

Р. Катинчаров / Я. Лихардус / В. Николов / И. Кръстев, Разкопки на селищната могила при с. Драма, Бургаска област. В: Археологически открития и разкопки през 1987 г. (Благоевград 1988) 30-31.

Р. Катинчаров / Я. Лихардус / Ф. Бертемес / В. Николов / И. Илиев, Разкопки на селищната могила край с. Драма, Ямболско. В: Археологически открития и разкопки през 1989 г. (Кюстендил 1990) 16-17.

Р. Катинчаров / В. Николов / И. Илиев / Ф. Бертемес / Я. Лихардус, Разкопки на селищната могила край с. Драма, Бургаска област. В: Археологически открития и разкопки през 1988 г. (Кърджали 1989) 18-19.

И. Кръстев (Илиев), Уникално скулптурно изображение. Изкуство 9-10, 1981, 77-78.

Я. Лихардус, Археологическо проучване на праисторическото селище край с. Драма. Вести на Ямболския музей 1, кн. 2, 1995, 1-2.

А. Фол / Л. Гетов / Р. Катинчаров / Я. Лихардус / Р. Ехт / И. Илиев, Археологически разкопки в с. Драма, Бургаска област. В: Археологически открития и разкопки през 1994 г. (Смолян 1995) 27-30.

А. Фол / Л. Гетов / Я. Лихардус / И. Илиев, Разкопки на българско-германската експедиция в с. Драма, Бургаска област. В: Археологически открития и разкопки през 1995 г. (София 1996) 21-23.

А. Фол / Р. Катинчаров / Я. Лихардус / Ф. Бертемес / И. Илиев, Разкопки на селищната могила край с. Драма, Ямболско. В: Археологически открития и разкопки през 1990 г. (Ловеч 1991) 21-22.

N. Benecke / J. Lichardus, Der "arme" Hund von Drama. Bemerkungen zu einem früheisenzeitlichen Hundeskelett aus Südost-Bulgarien. In: C. Becker u. a. (Hrsg.), Historia animalium ex ossibus. Festschrift für Angela von den Driesch. Internat. Arch. Stud. honoraria 8 (Rahden 1999) 67-77.

F. Bertemes, Der mittelbronzezeitliche Kultgraben von Drama und seine kulturhistorische Stellung in Südosteuropa. Bd. 1 Text 454 S. Bd. 2 Dokumentation 455-587, 68 Taf. 5 Beilagen (Saarbrücken 1997) - Phil. Fak. Unveröff. Habil.-Schr.

F. Bertemes, Der mittelbronzezeitliche Kultgraben von Drama und seine kulturhistorische Stellung in Südosteuropa. Arch. Nachrbl. 3, 1998, 322-330.

F. Bertemes / I. Krăstev (Iliev), Die bulgarisch-deutschen Ausgrabungen in Drama, Bez. Burgas - Katalog. In: A. Fol / J. Lichardus (Hrsg.), Macht, Herrschaft und Gold. Das Gräberfeld von Varna (Bulgarien) und die Anfänge einer neuen europäischen Zivilisation (Saarbrücken 1988) 241-266.

S. Bökönyi, Erster vorläufiger Bericht über die Tierknochenfunde der Karanovo-VI- und Karanovo-V-Besiedlung in Drama. Ber. RGK 70, 1989, 123-127.

D. Draganov, Die Münzen von Drama. Ber. RGK 77, 1996 (1997), 137-140.

A. Fol / R. Katinčarov / J. Lichardus, Die bulgarisch-deutschen Ausgrabungen in Drama. In: A. Fol / J. Lichardus (Hrsg.), Macht, Herrschaft und Gold. Das Gräberfeld von Varna (Bulgarien) und die Anfänge einer neuen europäischen Zivilisation (Saarbrücken 1988) 151-180.

A. Fol / R. Katinčarov / J. Lichardus / F. Bertemes / I. K. Iliev, Bericht über die bulgarisch-deutschen Ausgrabungen in Drama (1983-1988). Ber. RGK 70, 1989, 5-127 Taf. 1-40 Beil. 1-5.

A. Fol / R. Katinčarov / J. Lichardus / F. Bertemes / I. K. Iliev, Die Karanovo-VI-Siedlung von Drama; ein vorläufiger Bericht. In: J. Lichardus (Hrsg.), Die Kupferzeit als historische Epoche. Sympsium Saarbrücken und Otzenhausen 6.-13.11.1988. Saarbrücker Beitr. Altkde. 55 (Bonn 1991) 111-123.

A. Fol / R. Schmitt, A Linear A Text on a Clay Reel from Drama, South-East Bulgaria? Prähist. Zeitschr. 75, 2000, 56-62.

L. Ghetov, Sur le problème des sceptres en pierre. Stud. Praehist. 3, 1980, 91-96.

M. Kănčev / T. Kănčeva-Russeva, Ein Bronzerapier vom mykenischen Typ aus Drama (Bulgarien) im Museum Nova-Zagora. Saarbrücker Stud. Mat. Altkde. 2, 1993, 225-228.

J. Kubiniok, Pedologische und geologische Verhältnisse in der Siedlungskammer von Drama. Ber. RGK 77, 1996 (1997), 140-148.

H. Küster, Ein Fund von Kornelkirschen in Drama. Ber RGK 70, 1989, 119-122.

J. Lichardus, Die Entstehung des mitleren Neolithikums an der unteren Tundža. In: J. Roodenberg (Ed.), Anatolia and the Balkans. Symposium on Pre-Bronze Age Relations held in Istanbul 1991. Anatolica 19, 1993, 85-98.

J. Lichardus, Archäologische Forshcungen in Bulgarien. In: T. V. Gamkrelidze (Hrsg.), Brücken. Festgabe für G. Hummel zum 60. Geburtstag (Tbilissi 1996) 251-262.

J. Lichardus / A. Fol / L. Getov / F. Bertemes / R. Echt / R. Katinčarov / I. K. Iliev, Bericht über die bulgarisch-deutschen Ausgrabungen in Drama (1989-1995). Ber. RGK 77, 1996 (1997), 5-153 Taf. 1-30 Beil. 1-8.

J. Lichardus / I. Gatsov / M. Gurova / I. K. Iliev, Geometric Microliths from the Middle Neolithic Site Drama-Gerena (Southeast Bulgaria) and the Problem of Mesolithic Tradition in South-Eastern Europe. Eurasia Antiqua 6, 2000, 1-12.

J. Lichardus / I. K. Iliev, Tonamulette aud Drama und das Problem der nordöstlichen Einflüsse in der Kupferzeit an der unteren Tundža. In: B. Николов (съст.), Праисторически находки и изследвания. Сборник в памет на проф. Георги И. Георгиев (София 1993) 141-149.

J. Lichardus / I. K. Iliev, Frühe Vorgeschichte auf dem gebiet der heutigen Stadt Jambol in Zusammenhang mit der Entwicklung an der unteren Tundža. In: D. Draganov (Ed.), Studies on Settlement Life in Ancient Thrace (Jambol 1994) 13-20.

J. Lichardus / I. K. Iliev, Das frühe und mittlere Neolithikum an der unteren Tundža (Südostbulgarien); ein Beitrag zu den chronologischen und kulturellen Beziehungen. In: S. Hiller / V. Nikolov (Hrsg.), Österreichisch-bulgarische Ausgrabungen und Forschungen in Karanovo 3: Beiträge zum Neolithikum in Südosteuropa (Wien 2000) 75-108.

J. Lichardus / I. K. Iliev, Die Cernavoda-III-Siedlung von Drama-Merdžumekja in Südostbulgarien und ihre Bedeutung für Südosteuropa. In: Symposium Cernavoda III - Boleráz in Mangalia 1999 (Bucureşti 2001 - im Druck).

J. Lichardus / I. K. Iliev / Ch. J. Christov, Die spätbronzezeitlichen "Steinstößel-Zepter" in Südostbulgarien und die Frage der nordpontischen Verbindungen zur Ägäis. Eurasia Antiqua 5, 1999, 95-110.

H. Moesta, Zur Metallurgie des Meißels von Drama. Ber. RGK 70, 1989, 107-118.

H. Mommsen / A. Hein / R. Echt / I. K. Iliev, Neutronenaktivierungsanalyse an verschiedenen nach Drama-Kajrjaka in Südostbulgarien importierten Gefäßen. Ber. RGK 77, 1996 (1997) 130-136.

I. Sidéra, Rapport d'étude de l'assemblage osseux de Drama (Bulgarie). Ber. RGK 77, 1996 (1997), 120-129.

Б. Обща литература

Д. Ангелов, Образуване на българската народност (София 1971).

П. Балабанов, Фракийское святилище возле Дебелта. In: Thracia Pontica III. Troisième symposium international "Les Thraces et les colonies greques, VII-V s. av. n. è." Sozopol 6-12 octobre 1985 (Sofia 1986) 221-237.

В. С. Бейлекчи, Ранный энеолит низовьев Прута и Дуная (Кишинев 1978).

А. Бонев, Някои херектерни черти на духовния и обществен живот на тракийските племена през късната бронзова епоха. Thracia Antiqua 9 (Sofia 1982) 143-160.

А. Бонев, Тракия и Егейският свят през втората половина на II хил. пр. н. е. Разкопки и проучвания 20 (София 1988).

А. Бонев / Г. Александров, Багачина (Монтана 1996).

Хр. Буюклиев, Тракийският могилен некропол при Чаталка, Старозагорски окръг. Разкопки и проучвания 16 (София 1986).

И. Венедиков, Тракийската топонимия в движение. Населението на югоизточна Тракия. В: А. Фол (ред.), Тракийски паметници 3 (София 1982) 32-170.

Г. И. Георгиев, Азмашката селищна могила край Стара Загора. Археология (София) 4, 1962, кн. 1, 59-65.

Г. И. Георгиев, Главни резултати от разкопките на Азмашката селищна могила през 1961 г. Известия на Археологическия институт 26, 1963, 157-176.

Г. И. Георгиев / Н. Ангелов, Разкопки на селищната могила до Русе през 1948-1949 г. Известия на Археологическия институт 18, 1952, 119-195.

Г. И. Георгиев / Н. Ангелов, Разкопки на селищната могила до Русе през 1950-1953 г. Известия на Археологическия институт 21, 1957, 41-129.

Г. И. Георгиев / Н. Й. Мерперт / Р. В. Катинчаров / Д. Г. Димитров, Езеро. Раннобронзовото селище (София 1979).

П. Георгиева, Материали от преходния период между каменномедната и бронзовата епоха от Северна България. Археология (София) 29, 1987, кн. 1, 1-15.

Р. Георгиева, Обредни ями в Тракия (края на II - I хил. пр. н. е.). Археорогия (София) 33, 1991a, кн. 1, 1-11.

Р. Георгиева, Проучвания на желязната епоха в района на "Марица-Изток". Марица-Изток Археологически проучвания 1, 1991b, 91-104.

Л. Гетов, Могилни погребения при с. Долно Сахране, Старозагорско. Известия на Археологическия институт 28, 1965, 203-229.

Л. Гетов, Тракийски могилен некропол от римската епоха при Кабиле. В: Т. Иванов (ред.), Кабиле 1 (София 1982) 40-78.

Л. Гетов, Могилен некропол от елинистическата епоха при Кабиле. В: В. Велков (ред.), Кабиле 2 (София 1991) 168-197.

А. Гочев, Проучвания на ранножелязната епоха във водостройния район на р. Сазлийка – резултати и проблеми. Марица-Изток Археологически проучвания 2, 1994, 137-142.

В. Даниленко, Энеолит Украины (Киев 1974).

П. Делирадев, Принос към историческата география на Тракия (София 1953).

П. Детев, Старините в рида Св. Илия, Известия на Народния музей – Бургас 1, 1950, 67-100.

П. Детев, За стратиграфско-хронологичната терминология на праисторията. Известия на музеите в Южна България 4, 1978, 51-68.

П. Детев / И. Крайчев / Ж. Попов / Г. Илиев, Разкопки на Марчевата селищна могила при гр. Ямбол (Млекоцентралата). Известия на музеите в Югоизточна България 4, 1979, 7-26.

М. Димитров, Нови находки от енеолитната култура Караново IV в Старозагорско. Известия на Българските музеи 1, 1969, 21-42.

М. Димитров, За характера на културата Караново IV. Известия на музеите в Югоизточна България 1, 1976, 9-16.

М. Димитров, Разкопки на селищната могила Стара Загора в района на Окръжна болница. Археологически открития и разкопки през 1984 г. (Сливен) 23-25.

А. Димитрова / Ж. Попов, Археологическите паметници в Ямболски окръг (София 1978).

В. Драганов, Култура Черна вода III на територията на България и по западното черноморско крайбрежие. Добруджа 7, 1990, 156-179.

З. Дремсизова, Могилният некропол при с. Браничево (Коларовградско). Известия на Археологическия институт 25, 1962, 165-186.

З. Дремсизова-Нелчинова, Тракийски некропол в с. Кюлевча, Шуменско. Археология (София) 8, 1966, кн. 4, 40-51.

З. Дремсизова-Нелчинова, Тракийската крепост край с. Вишеград, Кърджалийско. Thracia 6, 1984, 104-133.

И. Змейкова, Раннобронзовото селище при с. Мировци, Варненска област. Хелис 1, 1992, 33-47.

В. Илчева, Технология и класификация на керамиката от Хотница-Водопада, преходен период от енеолита към бронзовата епоха. Известия на Историческия музей – Велико Търново 11, 1996, 87-139.

И. К. Илиев, Бронзов нож-кинжал от Попово, Ямболско. В: В. Николов (ред.), Тракия и съседните райони през неолита и халколита (София 2000) 147-150.

К. Иречек, Пътувания по България (София 1974^2).

П. Калчев, Спасителни разкопки на селищната могила в с. Кирилово, Старозагорско. Археологически открития и разкопки през 1989 г. (Кюстендил 1990) 18.

П. Калчев, Култови предмети и пластика от ранната желязна епоха в Старозагорско. Известия на музеите в Югоизточна България 15, 1992, 7-13.

И. Карайотов, Могилни погребения в района на нефтохимическия комбинат край Бургас. Известия на музеите в Югоизточна България 4, 1981, 51-72.

Г. Китов, Тракийски могили в хинтерланда на Севтополис. В: Д. Драганов (съст.), Поселищен живот в Древна Тракия. III Международен симпозиум "Кабиле" 17-21 май 1993 г., Ямбол (Ямбол 1994) 85-93.

Г. Китов / П. Павлов, Гробна находка от бронзовата епоха в Ловеч. Музеи и паметници на културата 13, 1973, кн. 3, 4-8.

П. Коледаров, За българо-византийската граница в Тракия по 30-годишния мир от 841-815 г. В: В. Гюзелев (ред.), Българско средновековие. Българо-съветски сборник в чест на 70-годишнината на проф. Иван Дуйчев (София 1980) 55-61.

М. Кънчев, Културната група Караново IV в Новозагорско. Археология (София) 15, 1973, кн. 3, 42-51.

М. Кънчев, Поселение эпохи бронзы у с. Асеновец Сливенского округа. Thracia Praehist. Suppl. Pulpudeva 3 (Sofia 1982) 259-269.

М. Кънчев, Селища и находки от късната бронзова и раножелязната епоха в Новозагорско, Thracia 6, 1984, 134-159.

М. Кънчев, Некрополи от бронзовата епоха в района на "Марица-Изток". Марица-Изток Археологически проучвания 1, 1991, 41-70.

М. Кънчев, Надгробна могила II (Голямата могила) до с. Голяма Детелина, община Раднево (ч. I). Марица-Изток Археологически проучвания 3, 1995, 9-33.

М. Кънчев / Т. Кънчева, Позднонеолитическое поселение "Хлебозавод" у города Нова Загора. Stud. Praehist. 9, 1988, 68-83.

М. Кънчев / Т. Кънчева, Некропол от късната бронзова епоха, източно от Нова Загора. Археология (София) 1990, кн. 4, 8-14.

Г. Кузманов, Антични лампи. Колекция на Националния Археологически Музей (София 1992).

К. Лещаков, Опит за датиране на I-IV строителни хоризонти на селищната могила до с. Дядово. Бронзова епоха. Марица-Изток Археологически проучвания 2, 1994, 95-103.

К. Лещаков / Б. Борисов, Надгробна могила от ранната бронзова епоха в землището на с. Голяма Детелина, община Раднево. Марица-Изток Археологически проучвания 3, 1995, 9-33.

К. Лещаков / Ц. Попова, Надгробна могила II (Голямата могила) до село Голяма Детелина, община Раднево (ч. II). Марица-Изток Археологически проучвания 3, 1995, 65-86.

А. Манцевич, Об уздечках фракийского типа из кургана Огуз. In: R. Vulpe (Ed.), Actes du IIe congrès international de Thracologie (Bucarest 1976) I, 267-293.

А. Манцевич, Курган Солоха (Ленинград 1987).

А. И. Мелюкова, Памятники скифского времени лесостепного среднего Поднестровья. МИА 64, 1958, 5-102.

В. Миков, Предисторически селища и находки в България. Материали за археологическа карта на България 7. Издания на народния археологически музей 30 (София 1933).

В. Миков, Селищната могила от бронзовата епоха до с. Веселиново. Известия на Археологическия институт 13, 1939, 195-227.

В. Миков, Культура неолита, энеолита и бронзы в Болгарии, Советская Археология 1958, кн. 1, 47-56.

М. Мирчев, Раннотракийският могилен некропол при с. Равна. Известия на Археологическия институт 25, 1962, 97-164.

М. Мирчев, Тракийският могилен некропол при с. Добрина. Известия на народния музей – Варна 17 (N.S. 2), 1966, 33-69.

Ст. Младенов, Река Тунджа – етимология на името. Периодично списание на БАН 10, 1915, 67-70.

Б. М. Мозолевский, Товста могила (Київ 1979).

К. Ников, Керамика от разрушеното селище от ранножелязната епоха в Раднево. Марица-Изток Археологически проучвания 2, 1994, 143-150.

К. Ников, Украса на керамиката от ранножелязната епоха от местността "Градището" край село Главан. Марица-Изток Археорогически проучвания 3, 1995, 125-138.

В. Николов, Проучвания върху неолитната керамика в Тракия. Керамичните комплекси Караново II-III, III и III-IV в контекста на северозападна Анатолия и югоизточна Европа (София 1998).

И. Панайотов, За формирането на раннобронзовите култури в българските земи. Археология (София) 26, 1984, кн. 3, 7-15.

И. Панайотов, Периодизация на бронзовата епоха в североизточна България. Хелис 1, 1992, 28-31.

И. Панайотов / С. Александров, Могилен некропол от ранната бронзова епоха в землищата на селата Медникарово и Искрица. Марица-Изток Археологически проучвания 3, 1995, 87-114.

И. Панайотов / И. Ангелова, Некропол от късната бронзова епоха в село Васил Левски, Търговишки окръг. Интердисциплинарни изследвания (София) 14А, 1986, 87-98.

И. Панайотов / Д. Вълчева, Археологическите култури от късната бронзова епоха в българските земи. Векове 1, 1989, 5-15.

В. Попов, Култура Боян на юг от Дунава. Археология (София) 1992, кн. 4, 20-28.

В. Попов, Периодизация и хронология на неолитните и халколитните култури от поречието на р. Русенски Лом (Русе 1996).

Р. Попов, Коджадерменската могила при гр. Шумен. Известия на Варненското археологическо дружество 6, 1918, 71-155.

Р. Попов, Могилата Деве Барган. Годишник на историческия музей – София 4, 1925, 72-115.

К. Порожанов, Общество и държавност у траките. Studia Thracica 6 (София 1998).

А. Радунчева, Виница. Енеолитно селище и некропол. Разкопки и проучвания 6 (София 1976).

Е. Н. Савва, К вопросу о пестах-скиптерах эпохи поздней бронзы из северного Причерноморья. Известия Академии Наук Молдовской ССР. Серия общественых наук 1, 1987, 62-71.

Е. Н. Савва, Культура многоваликовой керамики Днестровско-Прутского Междуречья (по материалам погребального обряда) (Кишинев 1992).

П. Станев, Технология, типология, генезис и синхронизация на керамиката от терасното неолитно селище Качица, Велико Търново. Известия на Историческия музей – Велико Търново 11, 1996, 41-86.

Д. Станчев, Некропол от бронзовата епоха до село Ватин, Русенско. Годишник на музеите от Северна България 15, 1989, 7-13.

Д. Я. Телегін, Средно-стогівска культура епохи миди (Київ 1973).

Н. Танчева-Василева, Антични фибули от музея в гр. Ямбол. Известия на музеите в Югоизточна България 13, 1990, 31-42.

Х. Тодорова, Каменно-медната епоха в България (София 1986).

Х. Тодорова / И. Вайсов, Ново-каменната епоха в България (София 1993).

А. Фол, Демографска и социална структура на древна Тракия (I хил. пр. н. е.) (София 1970).

А. Фол, Политическа история на траките (София 1972).

А. Фол, Пътят Енос – Кабиле и земите на изток от него. Историко-географски очерк на областта до края на VI в. пр. н. е. В: А. Фол (ред.), Тракийски паметници 3 (София 1982) 15-31.

А. Фол, Политика и култура в древна Тракия (София 1990).

А. Фол, Методические проблемы изучения праистории Балкан. Вестник древней истории Москва 1992, 21-35.

Е. Н. Черных, Горное дело и металлургия в древнейшей Болгарии (София 1978).

М. Чичикова, Керамика от старата желязна епоха в Тракия. Археология (София) 10, 1968, кн. 4, 15-27.

Х. Шкорпил / К. Шкорпил, Паметници из Българско (Пловдив 1888).

G. Albers, Spätmykenische Stadtheiligtümer. BAR Int. Ser. 596 (Oxford 1994).

P. Alexandrescu / V. Eftimie, Tombes thraces d'époque archaique dans la nécropole tumulaire d'Histria. Dacia N.S. 3, 1959, 143-165.

G. Alexandrov, Zur sogenannten "Ceaşca Dacica". In: A. Fol u. a. (Hrsg.), Acta Centri Historiae Terra Antiqua Balcanica 1 (Sofia 1986) 55-60.

M. Amand, La répartition de la sépulture sous tumulus dans l'empire romain (II). Le Bassin de la Mer Noire et les Balkans. Ant. Class. 58, 1988, 176-203.

M. Andronikos, Totenkult. Archaeologia Homerica III / W (Göttingen 1968).

M. Babeş, Zu den Bestattungsarten im nördlichen Flachgräberfeld von Romula. Ein Beitrag zur Grabtypologie des römischen Dazien. Dacia N.S. 14, 1970, 167-206.

G. Bakalakis / A. Sakkelariou, Paradimi (Mainz 1981).

M. Becker, Einführung von neuen Begräbnissitten: Neue Bevölkerungsströmung oder eine autochtone romanisierte Bevölkerung? Problemdarstellung am Beispiel der Tumulussitte. In: M. Struck (Hrsg.), Römerzeitliche Gräber als Quellen zu Religion, Bevölkerungsstruktur und Sozialgeschichte. Arch. Schr. Inst. Vor- u. Frühgesch. Johannen-Guttenberg-Univ. Mainz 3 (Mainz 1993) 361-369.

D. Berciu, Contribuţii la problemele neoliticului in Romînia in lumina noilor cercetari (Bucureşti 1961).

C. W. Blegen / C. G. Boulter / J. L. Caskey / M. Rawson, Troy 4: Settlements VIIa, VIIb and VIII (Princeton 1958).

S. Bökönyi, History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe (Budapest 1974).

S. Bökönyi, The Earliest Waves of Domestic Horses in East Europe. Journal Indo-European Stud. 6, 1978, 17-76.

H.-G. Buchholz, Die ägäischen Schriftsysteme und ihre Ausstrahlung in die ostmediterranen Kulturen. In: Frühe Schriftzeugnisse der Menschheit. Vorträge gehalten auf der Tagung der Joachim Jungius-Gesellschaft der Wissenschaften Hamburg am 9. und 10. Oktober 1969 (Göttingen 1971) 88-150.

H.-G. Buchholz, Das Blei in der mykenischen Kultur und in der bronzezeitlichen Metallurgie Zyperns. Jahrb. DAI 87, 1972, 1-59.

M. Bucovala, Vase antice de Sticlâ la Tomis (Constanţa 1968).

M. Bucovala / C. Paşca, Descoperiri recente în necropola romana de sud-vest a Tomisului. Pontica 24, 1991, 185-236.

M. Čičikova, Développement de la céramique thrace à l'époque classique et hellénistique. In: Acta Antiqua Philippopolitana. Studia Archaeologica (Sofia 1963) 35-48.

M. Čičikova, Nouvelles fouilles et recherches de nécropoles thraces des Ve -IIIe s. av. n. ère en Bulgarie. In: Actes du premier congrès international des études balkaniques et sud-est européennes II (Sofia 1970) 365-375.

M. Čičikova, Sur la chronologie du Hallstatt en Thrace. In: V. I. Georgiev (Ed.), L'ethnogenèse des peuples balkaniques. Symposium international Plovdiv 1969. Studia balcanica 5 (Sofia 1971) 79-92.

M. Čičikova, Céramique thrace fabriquée à la main du VIe au Ier siècles avant notre ère. Thracia 4, 1977, 123-140.

M. Čičikova, Pottery Lamps from Novae (Lower Moesia). In: Recherches sur la culture en Mésie et en Thrace, Bulgarie, Ier - IVe siècle = Известия на Археологическия институт 37, 1987, 153-172.

J. N. Coldstream, Greek Geometric Pottery; a Survey of Ten Local Styles and their Chronology (London 1968).

E. Comşa, Quelques problèmes du complexe néolithique de Radovanu. Dacia N.S. 16, 1972, 39-52.

E. Comşa, Quelques considérations sur la culture Gumelniţa (L'agglomération Mâgura Jilavei). Dacia N.S. 20, 1976, 105-127.

I. H. Crişan, Ceramica geto-dacica. Cu privire specială la Transilvania (Bucureşti 1969).

Chr. M. Danov, Altthrakien (Berlin 1976).

S. Deger-Jalkotzy (Hrsg.), Griechenland, die Ägäis und die Levante während der "Dark Ages" vom 12. bis zum 9. Jh. v. Chr. Akten des Symposions von Stift Zwettl (NÖ) 11.-14. Oktober 1980. Veröff. Komm. Mykenische Forsch. 10. Sitzber. Österr. Akad. Wiss. Phil.-Hist. Kl. 418 (Wien 1983) 259-268.

J. P. Demoule, Les recherches récentes en Grèce septentrionale et les problèmes chronologiques et régionaux des cultures à céramique au graphite. In: J. Lichardus (Hrsg.), Die Kupferzeit als historische Epoche. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 6.-13.11.1988. Saarbrücker Beitr. Altkde. 55 (Bonn 1991) 227-236.

V. R. d'A. Desborough, Protogeometric Pottery (Oxford 1952).

P. Detev, Le Tell Razkopanica. Izv. Arh. Inst. 36, 1981, 141-188.

P. Detschew, Die thrakischen Sprachreste. Schr. Balkankomm. Linguistische Abt. 14 (Wien 1976).

A. Dimitrova / N. Gizdova, Der Charakter der thrakischen Kultur während der jüngeren vorrömischen Eisenzeit in dem Gebiet des Sredna-Gora-Gebirges. Thracia 3, 1974, 321-331.

C. Dobiat, Menschendarstellungen auf ostalpiner Hallstattkeramik; eine Bestandsaufnahme. Acta Arch. Hung. 34, 1982, 279-322.

I. T. Dragomir, Eneoliticul dîn sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni (Bucureşti 1983).

H. Dumitrescu, Un modèle de sanctuaire découvert dans la station énéolithique de Cascioarele. Dacia N.S. 12, 1968, 381-394.

V. Dumitrescu, Betrachtungen zur chronologischen Ansetzung der Cucuteni Kultur im Verhältnis zu den Nachbarkulturen. Štud. Zvesti Arch. Ústavu 17, 1969, 87-103.

R. Echt, Kāmid el-Lōz 5. Die Stratigraphie. Saarbrücker Beitr. Altkde. 34 (Bonn 1984).

T. Efe, An Inland Anatolian Site with Pre-Vinča Elements: Orman Fidanligi, Eskişehir. A Reexamination of Balkan-Anatolian Connections in the Fifth Millenium B.C. Germania 68, 1990, 67-113.

N. Efstratiou, New Investigations in Thrace. In: E. Alram-Stern, Die Ägäische Frühzeit 2. Serie Forschungsbericht 1975-1993. Bd.1: Das Neolithikum in Griechenland mit Ausnahme von Kreta und Zypern. Veröff. Mykenische Komm. 16 (Wien 1996) 567-580.

M. Egg, Zum Bleiwagen von Frög in Kärnten. In: Vierrädrige Wagen der Hallstattzeit. Untersuchungen zu Geschichte und Technik. RGZM Monogr. 12 (Mainz 1987) 181-187.

B. Erdogu, The Matt White-painted Pottery from Eastern Thrace; a New Look at the Relations between the Balkans and Anatolia. Anatolian Stud. 45, 1996, 267-272.

B. Erdogu, Edirne oli 1995 Yili Yüzey Arastimasi. XIV. Arastirma Sonçulari Toplantisi 1 (Ankara 1996) 273-291.

R. Fellmann, Texte zum Grabrecht und Grabbrauch. In: M. Struck (Hrsg.), Römerzeitliche Gräber als Quellen zu Religion, Bevölkerungsstruktur und Sozialgeschichte. Arch. Schr. Inst. Vor- u. Frühgesch. Johannes Gutenberg-Univ. Mainz 3 (Mainz 1993) 11-15.

O. Floca, Villa rustica şi necropola daco-romana de la Cinciş. Acta Mus. Napocensis 2, 1965, 163-193.

A. C. Florescu, Repetoriul Culturii Noua-Coslogeni din Romania. Aşezari şi necropole. Cultura şi civilizaţia la Dunarea de Jos 9, 1991, 9-414.

M. Florescu, Contribuţii la cunoaşterea concepţiilor despre lume şi viaţă a comunităţilor tribale monteorene. Carpica 11, 1979, 57-134.

A. Fol, "Mycenaean Thrace II". Starinar N.S. 40-41(1989-1990), 127-130.

E. French, Possible Northern Intrusions at Mycene. In: J. Best / N. de Vries (Eds.), Thracians and Mycenaeans. Proceedings of the Fourth International Congress of Thracology Rotterdam 1984 (Leiden u.a.O. 1989) 39-51.

O. H. Frey, Varna - ein Umschlagplatz fü den Seehandel in der Kupferzeit. In: J. Lichardus (Hrsg.), Die Kupferzeit als historische Epoche. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 6.-13.11.1988. Saarbrücker Beitr. Altkde. 55 (Bonn 1991) 195-201.

D. Galbenu, Aşezarea neolitică de la Hîrşova. Stud. şi Cerc. Istor. Veche 13, 1962, 285-304.

D. Galbenu, Nouvelles donnés concernant le début de la civilisation de Gumelniţa de Dobrogea. Dacia N.S. 10, 1966, 321-328.

M. Garašanin, Pontski i stepski uticaji u donjem Podunavlju i na Balkanu na prelazu iz neolita u metalno doba. Glasnik Sarajevo N.S. 15-16, 1960-1961, 5-26.

M. Garašanin, Praistorija na tlu S. R. Serbije (Beograd 1973).

M. Garašanin, Die Gradac-Stufe der Vinča-Gruppe und der Beginn des Äneolithikums. Dacia N.S. 38-39, 1994-1995, 9-17.

M. Garašanin, Der späte balkanisch-anatolische Komplex. Ein Rückblick nach vier Jahrzehnten. Starinar 48, 1997, 15-31.

I. Gatsov, Technical and typological analysis of the chipped stone assemblages from Troia. Stud. Troica 8, 1998, 115-140.

J. H. Gaul, The Neolithic Period in Bulgaria. Bull. Am. School Prehist. Research 16, 1948, 1-252.

H. Gelzer, Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatuum. Abhandl. Köngl. Bayer. Akad. Wiss. (München 1890).

G. I. Georgiev, Kulturgruppen der Jungstein- und der Kupferzeit in der Ebene von Thrazien (Südostbulgarien). In: L'Europe à la fin de l'âge de la pierre (Praha 1961) 45-100.

G. I. Georgiev, Beiträge zur Erforschung des Neolithikums und der Bronzezeit in Südbulgarien. Arch. Austriaca 42, 1967, 90-144.

G. I. Georgiev, Das Neolithikum und Chalcolithikum in der trakischen Tiefebene (Südostbulgarien). Probleme des heutigen Forschungsstandes. Thracia 1, 1972, 5-27.

G. I. Georgiev, Das Anfangsstadium der Früheisenzeit (12.-9. Jh. v.u.Z.) in Südost- und Nordostbulgarien. In: S. Deger-Jalkotzy (Hrsg.), Griechenland, die Ägäis und die Levante während der "Dark Ages" vom 12. bis zum 9. Jh. v. Chr. Akten des Symposions von Stift Zwettl (NÖ) 11.-14. Oktober 1980. Veröff. Komm. Mykenische Forsch. 10. Sitzber. Österr. Akad. Wiss. Phil.-Hist. Kl. 418 (Wien 1983) 259-268.

D. Gergova, Früh- und ältereisenzeitliche Fibeln in Bulgarien. PBF XIV, 7 (München 1987).

L. Getov, Observations sur les rites funéraires des Thraces aux époques hellénistique et romaine. In: R. Vulpe (Ed.), Actes du IIe congrès international de Thracologie Bucarest 4-10 septembre 1976 II (Bucureşti 1980) 219-222.

M. Gimbutas, The First Wave of Eurasian Steppe Pastoralists into Copper Age Europe. Journal Indo-European Stud. 5, 1977, 277-338.

R. Gleser, Die Epi-Rössener Gruppen in Südwestdeutschland. Untersuchungen zur Chronologie, stilistischen Entwicklung und kulturellen Einordnung. Saarbrücker Beitr. Altkde. 61 (Bonn 1995).

L. Godart (1994a), La scrittura di Troia. Rendiconti della Classe di scienze morali, storiche e filologiche dell'Accademia Nazionale dei Lincei, ser. IX, 5, 1994, 457-460.

L. Godart (1994b), Les écritures crétoises et le bassin méditerranéen. CRAI 1994, 707-731.

L. Godart / J.-P. Olivier, Receuil des inscriptions en linéaire A. Vol. 5: Addenda, Corrigenda; Concordances, Index et Planches des signes (Paris 1985).

R. Hachmann (Hrsg.), Vademecum der Grabung Kāmid el-Lōz. Saarbrücker Beitr. Altkde. 5 (Bonn 1969).

B. Hänsel, Die Gliederung der älteren Hallstattzeit im thrakischen Raum. Thracia 3, 1974, 87-94.

B. Hänsel, Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau. Beitr. Arch. Mittelmeer-Kulturraum 17 (Bonn 1976).

V. Ilčeva, Localités de période de transition de l'énéolithique à l'âge du bronze dans la région de Veliko Tîrnovo. In: P. Georgieva (Ed.), The Fourth Millenium B. C. Proceedings of the International Symposium Nessebur, 28-30 August 1992 (Sofia 1993) 82-98.

P. Jerôme, L'époque néolithique dans la vallée du Tonsus (Thrace). Rev. Arch. 2, 1901, 328-349.

G. Karo, Die Schachtgräber von Mykenai (München 1930-33).

R. Katinčarov, Habitations de l'âge du bronze moyen du Tell de Nova Zagora (Bulgarie du Sud). Thracia 1, 1972, 43-55.

R. Katinčarov, Etat des recherches sur l'âge du bronze en Bulgarie du sud-est. Izv. Arh. Inst. 36, 1981, 117-140.

R. Katintcharov, Relations culturelles entre la Thrace, la Grèce et l'Anatolie du nord-ouest à l'âge du bronze moyen et récent. In: J. Best / N. de Vries (Eds.), Thracians and Mycenaeans. Proceedings of the Fourth International Congress of Thracology Rotterdam 1984 (Leiden u.a.O. 1989) 68-85.

G. Kazarov, Vorgeschichtliches aus Bulgarien. Prähist. Zeitschr, 19, 1928, 305-307.

M. Kerschner / H. Mommsen / Th. Beier / D. Heimermann / A. Hein, Neutron Activation Analysis of bird bowls and related archaic ceramics from Miletus. Archaeometry 35, 1993, 197-210.

D. Koppenhöfer, Troia VII – Versuch einer Zusammenschau einschließlich der Ergebnisse des Jahres 1995. Stud. Troica 7, 1997, 295-353.

Ch. Koukouli-Chrysanthaki, Late Bronze Age in Eastern Macedonia. In: Thracia Praehist. Suppl. Pulpudeva 3 (Sofia 1982) 231-258.

Ch. Koukouli-Chrysanthaki, Protoistoriki Thasos. Ta nekropotameia tou oikismou Kastri 1-3 (Athen 1996).

V. Leahu, Cultura Tei (Bucureşti 1966).

K. Leshtakov, Trade Centres from Early Bronze Age III and Middle Bronze Age in Upper Thrace (Notes on the Interpretation of Baa dere – Konstantia – Gulubovo). In: L. Nikolova (Ed.), Early Bronze Age Settlement Patterns in the Balkans (ca. 3500-2000 BC, calibrated Dates) (Sofia 1996) 239-287.

K. Leshtakov, Preliminary Report on the Dervishov Odzhak Rescue Excavations, 1993. In: K. Leshtakov (Ed.), Maritsa Project I (Sofia 1997b) 75-146.

K. Leshtakov, Rescue Archaeological Excavations at the Luda Reka Site, 1993. In: K. Leshtakov (Ed.), Maritsa Project I (Sofia 1997a) 55-74.

K. Leshtakov, New Data for the Karanovo III-IV Sites in the Maritsa Valley and the Western Sakar Region. In: S. Hiller / V. Nikolov, Österreichisch-bulgarische Ausgrabungen und Forschungen in Karanovo 3: Beiträge zum Neolithikum in Südosteuropa (Wien 2000) 141-149.

K. Leštakov, Die mittelbronzezeitliche Besiedlung des Siedlungshügels von Gălăbovo in Südostbulgarien (Nach dem Stand der Ausgrabungen 1988-1989). Saarbrücker Stud. Mat. Altkde. 2, 1993, 191-222.

J. Lichardus, Der Westpontische Raum und die Anfänge der kupferzeitlichen Zivilisation. In: A. Fol / J. Lichardus (Hrsg.), Macht, Herrschaft und Gold. Das Gräberfeld von Varna (Bulgarien) und die Anfänge einer neuen europäischen Zivilisation (Saarbrücken 1988) 79-130.

J. Lichardus, Kontinutät und Diskontinuität im kupferzeitlichen Totenrituals Bulgariens. In: R. Lauer / P. Schreiner (Hrsg.), Kulturelle Tradition in Bulgarien. Bericht Kolloquium Südosteuropa-Kommission 1987. Abh. Akad. Wiss. Göttingen. Phil.-Hist. Kl. 3. Folge 177 (Göttingen 1989) 11-22.

J. Lichardus, Das Gräberfeld von Varna im Rahmen des Totenrituals des Kodžadermen-Gumelniţa-Karanovo VI-Komplexes. In: J. Lichardus (Hrsg.), Die Kupferzeit als historische Epoche. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 6.-13.11.1988. Saarbrücker Beitr. Altkde. 55 (Bonn 1991a) 67-94.

J. Lichardus, Die Bedeutung Südosteuropas für die Herausbildung und Verbreitung der kupferzeitlichen Zivilisation Alt-Europas. In: B. Čović / N. Tasić (Red.), Tribus paléobalkaniques entre la mer adriatique et la mer noire de l'énéolithique jusqu'à l'époque hellenistique (Sarajevo-Beograd 1991b) 221-224.

J. Lichardus, Kupferzeit als historische Epoche. Versuch einer Deutung. In: J. Lichardus (Hrsg.), Die Kupferzeit als historische Epoche. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 6.-13.11.1988. Saarbrücker Beitr. Altkde. 55 (Bonn 1991c) 763-800.

J. Lichardus / M. Lichardus-Itten, Der Komplex mit schwarz-braun und graupolierter Keramik und der Beginn des Mittelneolithikums in Südosteuropa. Starinar 40-41, 1989-1990 (1991), 43-49.

J. Lichardus / M. Lichardus-Itten, Das Grab von Reka Devnja (Nordostbulgarien). Ein Beitrag zu den Beziehungen zwischen Nord- und Westpontikum in der frühen Kupferzeit. Saarbrücker Stud. Mat. Altkde. 2, 1993, 9-99.

J. Lichardus / M. Lichardus-Itten, Nordpontische Beziehungen während der frühen Vorgeschichte Bulgariens. Thracia 11, 1995, 31-62.

J. Lichardus / M. Lichardus-Itten, Das domestizierte Pferd in der Kupferzeit Alteuropas. Eine Nachbetrachtung zur Auswertung der archäologischen Quellen. In: P. Anreiner u. a. (Ed.), Man and the Animal World. Studies in memoriam S. Bökönyi. Archaeolingua 18 (Budapest 1998a) 335-365.

J. Lichardus / M. Lichardus-Itten, Nordpontische Gruppen und ihre westlichen Nachbarn. Ein Beitrag zur Entstehung der frühen Kupferzeit Alteuropas. In: B. Hänsel / J. Machnik (Hrsg.), Das Karpatenbecken und die Osteuropäische Steppe. Prähist. Arch. Südosteuropas 12 (München-Rahden 1998b) 99-121.

J. Lichardus / M. Lichardus-Itten / G. Bailloud / J. Cauvin, La Protohistoire de l'Europe. Le Néolithique et le Chalcolithique entre la Méditerranée et la mer Baltique. Nouvelle Clio I^{bis} (Paris 1985).

J. Lichardus / J. Vladár, Karpatenbecken - Sintašta - Mykene. Ein Beitrag zur Definition der Bronzezeit als historischer Epoche. Slovenská Arch. 44, 1996, 25-93.

M. Lichardus-Itten, Die Gräberfelder der Großgartacher Gruppe im Elsaß. Saarbrücker Beitr. Altkde. 25 (Bonn 1980).

A. M. Mansel, Grabhügelforschung in Ostthrakien. Izv. Bulg. Arh. Inst. 13, 1939, 154-189.

S. Marinescu-Bîlcu, Cultura Precucuteni pe teritoriul României. Bibl. Arh. 22 (Bucureşti 1974).

D. Matsas, Samothrace and the Northeastern Aegean: The Minoan Connection. Stud. Troica 1, 1991, 159-179.

N. J. Merpert, Die neolithisch-äneolithischen Denkmäler der pontisch-kaspischen Steppen und der Formierungsprozeß der frühen Grubengrabkultur. In: J. Lichardus (Hrsg.), Die Kupferzeit als historische Epoche. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 6.-13.11.1988. Saarbrücker Beitr. Altkde. 55 (Bonn 1991) 35-49.

G. Mihailov (Ed.), Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae 3.2: Inscriptiones inter Haemum et Rhodopem repertae (Serdicae 1964).

V. Mikov, The Prehistoric Mound of Karanovo. Archaeology 12, 1959, 88-97.

W. Modrijan, Die figurale Bleiplastik von Frög. Carinthia I 140, 1950, 91-120.

S. Morintz, Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii 1: Epoca bronzului in spaţiul carpato-balcanic (Bucureşti 1978).

S. Morintz / N. Anghelescu, O noua culturâ a epocii bronzului in România: Cultura de tip Coslogeni. Stud. şi Cerc. Istor. Veche 21, 1970, 373-416.

S. Morintz / P. Roman, Aspekte des Ausganges des Äneolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau. Dacia N.S. 12, 1968, 45-128.

P. A. Mountjoy, Mycenaean decorated pottery: a guide to identification. Stud. Mediterranean Arch. 73 (Göteborg 1986).

P. A. Mountjoy, Regional Mycenaean Decorated Pottery Bd. 1 u. 2 (Rahden/Westf. 1999).

G. Nekhrizov, Late Bronze pottery in the Eastern Rhodopes. In: D. W. Bailey / I. Panajotov, Prehistoric Bulgaria. Monogr. World Arch. 22 (Madison 1995) 309-325.

W.-D. Niemeier, A Linear A Inscription from Miletus (MIL Zb 1). Kadmos 35, 1996, 87-99.

V. Nikolov, Mittelneolithische Keramik aus Karanovo: Typologische Charakteristik. Balcanica 23, 1992, 121-132.

V. Nikolov, Die neolithischen Kulturen Karanovo I, II und III im Kontext ihrer Beziehungen zu Anatolien. In: J. Roodenberg (Ed.), Anatolia and the Balkans. Symposium on Pre-Bronze Age Relations held in Istanbul 1991. Anatolica 29, 1993a, 167-172.

V. Nikolov, Spätneolithische Siedlungen in Thrakien: das Problem Karanovo IV. Saarbrücker Stud. Mat. Altkde. 2, 1993b, 157-190.

V. Nikolov, Die neolithische Keramik. In: S. Hiller / V. Nikolov (Hrsg.), Karanovo. Die Ausgrabungen im Südsektor 1984-1992 (Wien 1997) 105-146

L. Nikolova, The Balkans in the Later Prehistory. Periodization, Chronology and Cultural Development in the Final Copper and Early Bronze Age (Fourth and Third Millenia BC). BAR Internat. Ser. 791 (Oxford 1999).

M. Özdoğan / H. Parzinger / N. Karul, Kirklareli Kazilari Aşağipinar ve Kanligecit Höyükleri. Arkeoloji ve Sanat 77, 1997, 2-11.

I. Panajotov, Zur Chronologie und Periodisierung der Bronzezeit in den heutigen bulgarischen Gebieten. Thracia 9, 1989, 74-103.

S. Panciera, Ulpia Tonzos. Scritti sul mondo antico in memoria di Pulvio Grosso (Roma 1981).

G. Parthey (Hrsg.), Hieroclis synecdemus et notitia graecae episcopatuum. Accedunt Nili Doxapatrii notitia patriarchatuum et locorum nomina immunata (Berolini 1866).

H. Parzinger, Studien zur Chronologie und Kulturgeschichte der Jungstein-, Kupfer- und Frühbronzezeit zwischen Karpaten und mittlerem Taurus. Röm.-Germ. Forsch. 52 (Mainz 1993).

H. Parzinger / M. Özdoğan, Die Ausgrabungen in Kirklareli (Türkisch-Thrakien) und ihre Bedeutung für die Kulturbeziehungen zwischen Anatolien und dem Balkan vom Neolithikum bis zur Frühbronzezeit. Ber. RGK 76, 1995 (1996) 5-30.

I. Perlman / F. Asaro, Pottery Analysis by Neutron Activation. Archaeometry 11, 1969, 21-52.

E. Pernicka / G. A. Wagner, Thasos als Rohstoffquelle für Bunt- und Edelmetalle im Altertum. In: G. A. Wagner / G. Weisgerber (Hrsg.), Antike Edel- und Buntmetallgewinnung auf Thasos. Anschnitt Beih. 6 (Bochum 1988) 224-231.

E. Pernicka / G. A. Wagner / K. Assimenos / Ch. Doumas / F. Begemann / W. Todt, An Analytical Study of Prehistoric Lead and Silver Objects from the Aegean. In: A. Aspinall / S. E. Warren (Eds.), Proceedings of the 22nd Symposium on Archaeometry Bradford 30th March – 3rd April 1982 (Amsterdam 1983) 292-302.

M. Popham / E. Milburn, The Late Helladic III C Pottery of Xeropolis (Lefkandi), a summary. Ann. British School Athens 66, 1971, 333-349.

N. Popov, Résultats principaux des fouilles du tell près de la ville de Smiadovo, département de Šumen. Stud. Praehist. 1-2, 1978, 149-156.

D. Protase, Riturile funerare la Daci şi Daco-Romani. Bibl. Arh. 16 (Bucureşti 1971).

S. Przeworski, Die Metallindustrie Anatoliens in der Zeit von 1500 bis 700 v. Chr. Rohstoffe, Techniken, Produktion. In: S. Przeworski, Opera selecta (Wrocław, Warszawa, Kraków 1967) 69-351.

J. B. Rutter, Ceramic evidence for northern intruders in south Greece at the beginning of the Late Helladic III C Period. Am. Journal Arch. 79, 1975, 17-32.

J. B. Rutter, Some Comments on Interpreting the Dark-surface Handmade Burnished Pottery of the 13th and 12th Century BC Aegean. Journal Mediterranean Arch. 3, 1990, H. 1, 29-49.

E. N. Savva, Die Rolle der "östlichen" und "westlichen" Elemente bei der Genese des Kulturkomplexes Noua-Sabatinovka (Nach den Materialien des Prut-Dnestr-Zwischenstromlandgebiets) In: B. Hänsel / J. Machnik (Hrsg.), Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe. PAS 12 (München, Rahden 1998) 267-312.

H. Schmidt, Schliemanns Sammlung trojanischer Altertümer (Berlin 1902).

H. Schönberger, Provinzialrömische Gräber mit Waffenbeigaben. Saalburg-Jahrb. 12, 1953, 53-56.

M. Schönfelder, Bear-Claws in Germanic Graves. Oxford Journal Arch. 13, 1994, 217-227.

G. Sena Chiesa, Angera Romana. Scavi nella necropoli 1970-1979 (Roma 1985).

G. Seure / A. Degrand, Exploration de quelques tells de la Thrace. Bull. Corr. Hellénique 30, 1906, 359-432.

Z. Stos-Gale / N. Gale, The Sources of Mycenaean Silver and Lead. Journal Field Arch. 9, 1982, 467-485.

T. Stoyanov, Early Iron Age Tumular Necropolis "Sboryanovo I" (Sofia 1997).

T. Stoyanov / K. Nikov, Rescue Trench Excavations of the Early Iron Age Settlement and Sanctuary Near the Village of Rogozino, Harmanli District (Preliminary Report). In: K. Leshtakov (Ed.), Maritsa Project 1 (Sofia 1997) 171-240.

M. Struck, Busta in Britannien und und ihre Verbindungen zum Kontinent. Allgemeine Überlegungen zur Herleitung der Bestattungssitte. In: M. Struck (Hrsg.), Römerzeitliche Gräber als Quellen zu Religion, Bevölkerungsstruktur und Sozialgeschichte. Arch. Schr. des Inst. für Vor- u. Frühgesch. der Johannes Gutenberg-Univ. Mainz 3 (Mainz 1993) 82-94.

N. Tasić, Eneolithic Cultures of Central and West Balkans (Belgrade 1995).

L. Thissen, New Insights in Balkan-Anatolian Connections in the Late Chalcolithic: Old Evidence from the Turkish Black Sea Littoral. Anatolian Stud. 43, 1993, 207-237.

H. Todorova, The Eneolithic Period in Bulgaria in the Fifth Millenium BC. BAR Internat. Ser. 49 (Oxfort 1978).

H. Todorova, Kupferzeitliche Siedlungen in Nordostbulgarien. Mat. Allg. Vergl. Arch. 13 (München 1982).

G. Tončeva, Chronologie du Hallstatt Ancien dans la Bulgarie de Nord-Est. Stud. Thracica 5 (Sofia 1980a).

G. Tončeva, Nécropole tumulaire près du village Belogradec du VIIe s. av. n. ère. Thracia 5, 1980b, 5-52.

G. Tončeva, Problèmes de la plastique miniature de l'âge du Bronze récent en Bulgarie du Nord-Est. Pontica 24, 1991, 29-42.

G. Tontscheva, Problèmes de l'art de l'Age du bronze récent en Bulgarie du nord-est. Thracia Pontica 2, 1985, 297-306.

H. Tsangouli, Contribution à l'étude de l'énéolithique bulgare: Les vases en terre cuite de Metschkur et Ratscheff (conservés au Musée des Antiquités Nationales). Unveröff. Diss. Univ. Paris 6 (Paris 1985).

H. Vajsová, Vyvoj eneolitickej keramiky v južnom a severovychodnom Bulharsku. Kandidaten-Diss. C. Sc. (Nitra 1965).

H. Vajsová, Stand der Jungsteinzeitforschung in Bulgarien. Slovenská Arch. 14, 1966, 15-48.

J. Vladár / A. Bartonšk, Zu den Beziehungen des ägäischen, balkanischen und karpatischen Raumes in der Mittleren Bronzezeit und die kulturelle Ausstrahlung der ägäischen Schriften in die Nachbarländer, Slovenská Arch. 25, 1977, 371-432.

A. Vulpe, Zur Entstehung der geto-dakischen Zivilisation. Die Basarabikultur. Dacia N.S. 30, 1986, H. 1/2, 49-89.

M. Witteyer, Die Ustrinen und Busta von Mainz-Weisenau. In: M. Struck (Hrsg.), Römerzeitliche Gräber als Quellen zu Religion, Bevölkerungsstruktur und Sozialgeschichte. Arch. Schr. Inst. Vor- u. Frühgesch. Johannes-Gutenberg-Univ. Mainz 3 (Mainz 1993) 69-80.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1: МЕТОДИ НА РАЗКОПКИ И НА ОБРАБОТКА НА КЕРАМИКА

Използваните в Драма методи на разкопки се основават на дългогодишния опит на българската археология при големи вертикално-стратиграфски проучвания на селищни могили (ср. разкопките на Г. Георгиев и Р. Катинчаров) с разкриване на големи повърхности, както и на теренните и документационни принципи на Саарбрюкенския Институт за праистория и ранна история и предноазиатска археология, които бяха изпробвани най-напред при разкопките на могилата Kāmid el-Lōz в Ливан (Hachmann 1969; Echt 1984). Наложиха се се обаче и съществени различия в техниката на разкопаване и на документиране, които се дължат на специалните изисквания към разкопките на селището при Драма и от съпровождащите ги екоархеологически проучвания в целия микрорегион.

Под ръководството на ръководителя на проекта и на ръководителя на разкопките е създаден щаб от научни сътрудници, които работят във външна и във вътрешна служба. Външната служба провежда разкопките. Тя се разделя йерархически на теренен ръководител, който е отговорен за цялата площ на проучване, надзорници, отговорни за ограничени площи (ареали), и асистенти за спомагателни дейности. Организацията на вътрешната служба е задължение на нейния ръководител, комуто се подчиняват всички технически сътрудници и който, съобразно планираните задачи, по правило постоянно разполага с три до четири научни помощници (студенти). Покрай постоянния разкопвачески щаб върху проекта съвместно работят за по едногодишен срок упълномощени археолози и природоизпитатели, които са натоварени с различни специфични задачи. Условия за живот и работа са много добри, защото, благодарение на българската страна, на разположение на изследователския проект *Драма* от 1985 г. е предоставена база в специално преустроеното за целта някогашно училище на с. Драма (приземен етаж, партер, първи етаж, подпокривно пространство) както и една пристройка за обработка на керамиката. Без тази перспективно замислена работна и жилищна площ провеждането на мащабни разкопки би било почти невъзможно.

1. Принципи на разкопките

Топографска система на разкопките

През 1983 г. преди началото на разкопките върху селищната могила Мерджюмекя бе положена квадратна мрежа, състояща се от 20 х 20 м квадрати, чиито ъглови точки бяха маркирани на терена с измерени бетонирани тръби. Тази мрежа е положена приблизително успоредно на р. Калница. Съобразно с това, описаната като север за археологическите разкопки посока се отклонява 53° от магнитния север на изток. Всеки квадрат е разделен на четири квадрата с големина 10 х 10 м, на чиито ъглови точки, според нуждите, са измерени и набити железни тръби или дървени колчета. Обозначението на ареалите следва от север на юг с арабски цифри, а от запад на изток – с латински главни букви. Здраво бетонираната тригонометрична точка лежи на 120.32 м надморска височина.

За всеки ареал е изработена вътрешна система за измерване, която позволява точно да се обхване всяка малка находка от първа степен (ср. долу) в нейното местоположение. Изходната точка за всяко измерване в ареала е винаги неговата югозападната ъглова точка. Съобразно с това, означението ***север*** на една находка посочва отдалечеността ѝ от нулевата точка на северната линия на север, означението ***изток*** – отдалечеността ѝ от нулевата точка на източната линия на изток. За да може по-точно да се уточни положението на отделните, обхванати в керамични или костени колекции фрагменти от керамика или от кости, всеки ареал е допълнително подразделен на 100 квадрата, от по 1 м^2 единия, отбелязани с арабски цифри.

Ареалните профили

Разкопките в Драма-Мерджюмекя не са чисто пластови или стратиграфски. По-скоро е направен опит, върху възможно най-широка площ, да се достигне до изчерпателно становище за обектите от отделна селищна фаза, преди да бъдат разкопани обектите от хронологически следващата. Извършените при дълбочинни разкопки наблюдения се контролират с помощта на ареалните профили. Северният и източният ареален профил винаги се рисуват и документират, южният и западният – допълнително, съобразно нуждите. Освен ареалните профили се изготвят и документират и специално прокараните върху обектите помощни профили.

Поради ерозията, върху селищната могила Драма-Мерджюмекя няма никакъв хумусен пласт в истинския смисъл на думата. Покривният пласт се състои от вторично разместени от орането хумусофицирани селищни пластове. С цел да се проучат разместванията на затворените в тях находки и чрез това да схванем порядъка им, ареалът се разделя на няколко части, в които "хумусът" се разкопава нормално върху общата ареална площ в три, винаги до 10 см дебели пласта.

При проучване на селищните пластове не става дума само за това да се разпознаят земни пластове с различен цвят и да се констатира техният размер. Дори при слаби, едва забележими цветови разлики – посредством консистентните и структурните разлики на пръстта – се полагат всички усилия да се различат отделните пластове и да се вземат под внимание мястото и видът на каменните настилки или на керамичните струпвания като доказателства за разделянето на пластовете.

Обикновено върху първия план, който най-често е увреден от дълбоко достигащите следи от плуг, обектите не се различават ясно. В този случай се изготвя и нивелира по правило само една полева скица в мащаб 1:100, тогава се сваля първият пласт от 5 см и се изработва друг план. За да могат да се разпределят намерените при това предмети и кости във вътрешността на различните, едва в по-голяма дълбочина ясно разграничими обекти, този пласт трябва непременно да се разкопае и документира по квадратно-метровата система. При интерпретацията на плана е особено важно да се вземат под внимание обектите от същия пласт в съседните ареали, в случай, че са разкопани. Отделните ограничителни линии се отбелязват. След това те се фотографират, рисуват в мащаб 1:20, нивелират и описват.

Обектите

Всеки затворен археологически обект – къща, съоръжение в къща, яма, яма за кол, окоп или подобни – се счита за обект. Той получава обектен номер едва тогава, когато това му качество е абсолютно установено. Макар и обектите да се разпростират върху повече ареали, те запазват основно един номер. Номерата на обектите на цялостните разкопки се контролират централно. Новооткритите обекти се нанасят в списъка на номерата на обектите непосредствено след тяхното окончателно установяване под следващия свободен номер, с късо описание, дата и ареал. При съмнителните обекти, особено при ямите, най-напред се въвеждат локални обозначения. Те се отбелязват в полевия дневник като **a**, **b**, **c**, **d**, **e** и т.н. Когато интерпретацията се потвърди чрез по-нататъшни работи, тогава и на тези находки се дават веднага окончателни обектни номера.

Методите на разкопки

За да се избегне смесването на различни по възраст материали, по-нататъшните работи в ареала се подреждат според относителната хронология на обекта. Най-късните обекти се разкопават първи, най-ранните – последни. Ако по-ранните жилищни структури са разрушени от по-късни ями или окопчета, те трябва да бъдат проучени най-напред.

Методите при разкопки на ямите зависят от тяхната форма и големина. Кръглите до овални ями се разделят на четири четвъртини, за да се запазят два общозадължителни профилни среза, по-малките – на две половини. Керамичните и костени колекции от една яма се обединяват винаги към една колекция и запазват, следователно, една единствена циркулярна бележка. При многопластов пълнеж материалът трябва да се събере разделно и донесе в базата, разбира се, по възможност на пластове. От дъното на всяка яма се вземат по правило около 5 л бутилирана пръст като материална проба за биогеографски изследвания. След приключване на документирането, изкопаните ями отново се запълват с донесен от друго място хумус или чернозем, за да се защитят околните културни пластове.

Вкопавания (или "килери"), които, както в случая със селището от Караново VI, са вкопани в по-ранните пластове, се разкопават като ями по току що описания способ. При къщите се внимава обектът да е прорязан най-малко от един профил по дължина и от един напречен. Освен това, в ареалната система се разчертават с шнур спомагателни профили с ширина 0.20 м, които при копане в дълбочина първоначално остават незасегнати. Обектът се разкопава върху неговата обща площ на 5-8 см дебели пластове по квадратно-метровата система. След свалянето на един пласт и преди по-нататъшната работа, всеки квадратен метър се нивелира. Колекцията от находки от всеки пласт съдържа своя собствена циркулярна бележка. Малките находки от първа степен се измерват триизмерно. Събраните в междинните пространства и в свободните места находки се обединяват към логическите единства (например свободното пространство между къща 213 и къща 200) и се снабдява със собствена основна бележка за единицата, към която принадлежат.

Останки от съоръжения, както и от цели съдове, особено сервизи, се отбелязват върху план в мащаб и се нивелират. Върху един такъв план глинената мазилка се различава цветово според своята първоначална функция (стенна, от съоръжения, или останки от под) и респективно вид (тесто, консистенция и т.н.). Целите или позволяващи реконструкция съдове в един обект, независимо от ареала, в който те лежат, се преброяват един по един (поредно) върху чертежа и върху циркулярната бележка с определен за този обект номер (например 244/11, 244/12 и т.н.). От всеки пласт се напълват няколко торбички за материална проба. Изгнилите, опожарените или естествено овъглените останки от дърво от пода на къщата или от стените трябва, според състоянието на запазването им, да се нарисуват и фотографират, но най-малкото да бъдат описани в полевия дневник. Щом като обектът е напълно разкопан, рисува се план на вкопаването, респективно на ямата, и се описва. Профилите и спомагателните профили се почистват и също се документират чрез чертеж и описание. Най-накрая по правило се свалят всички спомагателни профили.

В селището от периодите Караново V и Караново VI къщите бяха само леко вкопани в стерилната почва. И тези обекти бяха разкопани на няколко пласта, макар че можеха добре да се разпознаят по още често запазените дървени талпи и греди на първоначалните подове на къщата и позволяваха сигурно разграничаване на находките от вътрешността на къщите. Има обаче и примери за това, че по-високи части от подподовите вкопавания ("килери") от периода Караново V са ерозирали и поради това очертанията на къщите в горната част не могат ясно да се разпознаят. В такъв случай пространствата между постройките, респективно – свободните от обекти места трябва да се разкопават на голяма площ заедно със съседните обекти. И тук се препоръчва през всеки предполагаем обект първоначално да се оставят един напречен и един надлъжен профил с ширина от 0.20 м, които, след разкопаването на вече разпознатия обект, да се документират и след това да се разкопаят. Копае се на хоризонти, или, ако не могат да се разпознаят никакви хоризонти, на пластове от 5 см, които се вкопават по квадратно-метровата система приблизително успоредно на склона в целия ареал. Всеки пласт се смъква, почиства и нивелира, нивото на отделните квадрати се документира в полева скица. След това може да започне свалянето на нов пласт.

Ако в обекта се очертават съществени различия в сравнение с последния документиран план, тогава трябва да се нарисува нов. Несъществени изменения могат да се отбележат чрез скици или детайлни рисунки. Високо издигащите се съоръжения като пещи, пейки или подиуми се оставят да стоят толкова дълго, колкото е нужно, за да се достигне принадлежащият им под или повърхност за ходене. Тогава те се документират, срязват и свалят напълно. Принадлежащите към къщите подподови вкопавания ("килери"), респективно ями, се изчерпват и документират, както обикновено. По-големи части от варовиковата мазилка на стените и на пода на огнището, както и евентуални останки от дървения под се почистват и документират най-точно. Ориентацията на жилките на дървото, посоката на падането и наклонът на почистените фрагменти от стени, броят, видът и дебелината на отделните пластове замазки, както и всички други детайлни наблюдения са от голямо значение за реконструкцията на цялата постройка. От само себе си се разбира, че местоположението на повече или по-малко цели, in situ лежащи съдове, се нанася също върху чертежа на плана.

Особен интерес предизвикват употребяваните при строителството на къщите колове. Те са най-често напълно изчезнали. При твърде дълбоко поставените колове изтлели останки от дърво рядко се показват в най-долната част. Според функцията им, различават се дупки за колове, ями за колове и ровчета (траншеи) за колове. Като дупка за кол се отбелязва негативният отпечатък на един непосредствено поставен в стерилната пръст и междувременно изчезнал кол. Първоначално е била изкопавана яма, колът се поставял вътре и след това ямата се е запълвала отново. Подобна е изработката на траншеите за колове, само че те са служили предимно за сграждане на стените на къщата и на палисади. Констатираните дупки за колове се документират една след друга за ареал от P1 до Pn (напр. G10/P11). Ямите и траншеите за колове пък запазват собствени номера на обекти. Последното е необходимо, тъй като при силно обработените с плуг или разрушени обекти непосредствено под покривния (чимовия) пласт, в началото не е винаги ясно коя яма или коя траншея към коя постройка принадлежат.

Окопите, окопните системи и окопчетата се разкопават като ямите, независимо от нормалните ареални разкопки. Щом тяхното протежение е уточнено след свалянето на хумуса, окопът може да се среже в правилни отстояния (при кръговия окоп 009 това бе между 2 и 3 м) перпендикулярно на дългата ос, или при кръгов окоп – радиално. Така възникналите профили позволяват една по-точна документация на стратиграфията. Щом се констатират различните пълнежи, окопът трябва да се разкопае съответно на пластове и материалът от находките – да се събере, разделен по пластове. Всички профили се документират, т.е. фотографират, рисуват и описват.

Депонировките на керамика, кости и подобни, се зачистват с необходимото внимание, фотографират, рисуват и описват. Всички малки находки от първа степен се измерват както обикновено триизмерно и се събират отделно.

Контролни разрези се залагат само тогава, когато е необходимо бързо стратиграфско разяснение на място, което не лежи в областта на голямоплощните разкрития. Минималната ширина на контролния разрез възлиза на 1.50 м, защото по-тесните разрези значително затрудняват разпознаването и разбирането на обектите в план и профил.

Всички открити в Драма-Мерджюмекя гробове са подредени поредно по номера в специален опис на погребенията. За некрополи, които ще се разкопаят в околността на селищната могила или някъде другаде в микрорегиона, ще се подготви, когато е необходимо, също специален опис на погребенията по номера. Обектната ситуация върху дъното на ямата нормално се документира в рисунка в мащаб 1:10 и се описва. В отделни сложни случаи е необходим обаче, мащаб 1:5 или дори 1:1, за да се измери и документира обектът. Погребалните дарове във всеки гроб се номерират от 1 до безкрайност. Всеки погребален дар се третира като находка от първа степен и получава собствена циркулярна бележка, върху която, покрай обичайните сведения, допълнително е отбелязан номерът на погребалния дар. Животинските кости също се събират поотделно, след като върху рисунка точно се документира тяхното разположение. При вдигане на скелета костите се разделят, опаковани отделно, според частите на тялото.

Всички на пръв поглед необичайни оцветявания на дъното на гроба, които е възможно да представляват органични остатъци, се разделят според местоположението им и се събират като материални проби.

2. Обработка на малките находки

Всички открити по време на разкопки предмети се съхраняват и разделят на различни категории.

Малки находки от първа степен са всички, които са от най-висока важност поради своето качество, материал или местоположение in situ. Малки находки от първа степен представляват преди всичко напълно или почти напълно запазени глинени съдове, фрагментите от съдове, които могат да бъдат реставрирани, по-големи, може би съставни от цял съд фрагменти, цели каменни, керамични и костени идоли или части от тях, цели или фрагментирани костени и каменни оръдия, всеки немодифициран кремъчен отцеп, кремъчно ядро, медни оръдия и необработена мед, особени органични останки (тъкан, житни растения, семена от плодове и т.н.). Всички тези находки, независимо от това дали са намерени in situ или са вторично разместени, се измерват триизмерно и снабдяват със собствена циркулярна бележка.

Разликата между находките от втора и от трета степен се изразява в обстоятелствата на намирането. Находки от втора степен са всички предмети, с изключение на находките от първа степен, от един затворен находищен комплекс (къща, депонировка в яма или гроб и т.н.), които по този начин са хронологически доказуемо единни. Като находки от втора степен се признават, например, керамичните колекции от фрагменти и колекциите от кости от един определен пласт на къща. За всеки обект от пласт, респективно хоризонт, се попълва една единствена циркулярна бележка за фрагментите от керамика и за костите. В една такава колекция материалът от отделните квадрати се събира самостоятелно заедно с бележка за квадрата. Това има предимството, че при обработката и сглобяването на керамиката фрагментите от един съд могат да бъдат локализирани в или извън къща или подподово вкопаване ("килер").

Малки находки от трета степен са тези предмети (с изключение на находките от първа степен), които или не произхождат от затворени комплекси, или се срещат вторично преместени в такъв находищен комплекс, с който те първоначално не са имали нищо общо. Това се отнася, например, за изкопан от другаде по-ранен материал, с който често пъти са запълнени по-късните ями. Най-добър пример за находки от трета степен предоставя голямото количество къснонеолитни и халколитни фрагменти от керамика, които произхождат от кръговия окоп от средната бронзова епоха на западния склон на селищната могила.

Във всеки ареал циркулярните бележки започват от номер LZ 001 и през всички кампании се номерират последователно. Като следваща информация се дава ареалът, респективно мястото на разкопаване (например G10). Под наименованието "обект" се дава обектният номер, евентуално – пластът или точният хоризонт (примери: 009 пласт а; 244 хоризонт 4 и т.н.). Обектът от находки, респективно колекцията, трябва да бъде кратко и ясно описан. Триизмерното измерване при малките находки от първа степен е задължително – източните и северните стойности се вземат винаги от югозападната точка на ареала, дълбочинните стойности са отрицателни и се вземат от нулевата точка на разкопките. Обстоятелствата на намиране на находките се предават точно и трябва да бъдат толкова обстойни, колкото е възможно. Обект, пласт и хоризонт трябва да се повтарят. Циркулярните бележки се попълват в два екземпляра. Оригиналната циркулярна бележка (бяла хартия) съпровожда находките до тяхното подреждане в депото, копието (червена хартия) се залепва след дневния доклад в полевата книга. Циркулярните бележки съдържат всички важни информации за находката или колекцията.

При колекциите се вписват допълнително квадратите, от които произхождат находките. В графата Bd. (том) се нанасят, освен номерът на самия полеви дневник, и първата страница от дневния отчет, който регистрира първото отношение към находката и под който се залепва дубликатът на основната бележка. Следват датата на находката, евентуално датата на която колекцията е завършена, както и подписът на изпълнителя. Бележките за квадратите са подредени под основните бележки. Те съдържат информации, които засягат непосредствено квадрата, в който е открита находката. Вписват се ареалът, обектът, пластът, квадратът и датата на разкопаване. Бележките за квадратите се опаковат в найлонови торбички и се прилагат към колекцията по квадрати. Колекцията от един пласт е завършена и снабдена с циркулярна бележка едва тогава, когато са разкопани всички квадрати.

3. Документацията

Чертежната документация

Всички документални чертежи (рисунки), които се изготвят при разкопките са мащабно определени и се различават от скиците, които имат чисто информативен характер, служат като опора на паметта и се залепват за илюстрация в полевия дневник. Всеки изготвен и описан чертеж получава от ръководителя на разкопките следващия свободен номер по заведения от него списък на чертежните номера. С този номер чертежът от тук нататък се вписва в дневните отчети и в описанията в полевия дневник.

Планът и профилът се чертаят по правило в мащаб 1:20. По-малки профилни разстояния при ями или съоръжения изискват мащаб 1:10, чертежите на гробове – често дори мащаб 1:5. Мащабите, следователно, са нагодени винаги към характера на обектите. Важно за идентификацията на всеки чертеж е един точно попълнен чертежен формуляр в левия долен край на листа. Той упоменава мястото на разкопки (Драма), ареала (G07), пласта, респективно хоризонта, номера на обекта, датата, мащаба, както и имената на изпълнителя. Всички запазени на чертеж обекти се снабдяват с техния номер, оцветяванията на колове – с номера на колове, наименованията на пластовете се обозначават, малките находки от първа степен се отбелязват чрез сведение за номера на основната бележка. При рисуването планът се нивелира на характерни места и нивелацията се нанася като стойности под (или над) ТП (кота 0) в чертежа.

Фотографската документация

При разкопките се прави разлика между полеви снимки и снимки от разкопки. И за двете има независими фотообозначения. Снимките от разкопките се извършват от ръководителя на разкопките, неговия заместник или от фотограф, полевите снимки – от надзорниците на разкопките. За всяка полева или, респективно, всяка снимка от разкопки се попълва формуляр в два екземпляра, в които са посочени всички информации, отнасящисе до снимката. Единият се поставя предварително в съответния фотосписък и трябва само да се попълни, вторият свободен формуляр се залепва в полевия дневник. Формулярите съдържат информации за вида на снимката (от разкопки или полеви), датата, ареала и фотономерът. Едно кратко описание дава обяснения за обекта, пласта или хоризонта.

Полеви дневник

Археологическият надзорник води за всеки ареал основен полеви дневник. Всеки полеви дневник носи свой номер на тома, който се дава от ръководителя на вътрешната служба. За воденето на полевите дневници важат следните правила. Полевият дневник се съставя вечерта след работата на обекта, въз основа на бележки, които са направени през деня, и сутринта се представя на ръководителя на разкопките за преглед. Текущите вписвания (текст, основни бележки, фотобележки и т.н.) стават винаги на дясната страница на полевия дневник. Вляво се разполагат полевите скици, полевите фотографии, допълнителни основни бележки, както и допълнения и бележки към дясностоящия текст.

Върху последната страница на полевия дневник се прави списък на обектите, който съдържа номерата им, кратко описание, както и страницата на първото споменаване на откритите в ареала предмети.

Всекидневната информация в полевия дневник се състои от дневна скица, дневен отчет, описания на плановете, профилите или гробовете, формулярите за полевите и археологически снимки както и дубликати на циркулярните бележки (изготвения дубликат в червено).

Преди началото на кампанията се съставя подробен отчет върху състоянието на мястото за разкопки. Ако в ареала вече е копано през предишни сезони, писмено и, допълнително, с полеви снимки се документира преди всичко степента на разрушаване под влиянията на природните условия и на вегетацията. В края на археологическата кампания се изготвя подробен заключителен отчет – синтез на извършената работа. Отделните резултати, разбира се, се изтъкват и се определя тяхното значение. Неизяснените въпроси се поставят и обсъждат. Следват подробни указания за работите, които трябва да се извършат през следващата кампания.

Дневната скица към документацията се залепва вляво, успоредно с началото на дневния отчет. Формулярът за скици е изработен от оризова хартия. Той възпроизвежда ареала в мащаб 1:100. Дневната скица изпълнява две функции. От една страна, тя показва размерите и формата на откритите, респективно – разкопани през деня, в плана на ареала обекти (ако и те да не са все още напълно сигурни и да нямат още номер на обекта), а от друга страна, посочва кои квадрати и кои пластове в ареала са разкопани през деня. Разкопаните квадрати при това са нивелирани във всеки пласт и стойностите се нанасят на дневната скица. Ако са били разкопани два или повече пласта на един обект, трябва да се изготвят съответно две или повече дневни скици със сведения за дълбочините.

Дневният отчет представя обобщение на археологическите работи на обекта за деня, което съдържа описание на хода на работата на наблюдаваните обекти и находки, опит за предварителна интерпретация на обектите, допълнителни мисли за резултатите от работата през деня. След писмената част на дневния отчет следват залепените, попълнени през деня формуляри, а именно – дубликати на формуляри на снимки от разкопки, формуляри от полеви снимки и циркулярните бележки. По-късно доставените снимки от разкопки и полеви снимки се залепват върху лявата страна, близо до формулярите. Ако от колекциите се отделят находки, техните допълнителни бележки се залепват също вляво до изходните циркулярни бележки. След археологическата кампания, по време на дообработката, върху циркулярната бележка се нанасят допълнително номерата на бележката, на снимката и на чертежа. Описанията на пластове, профили и гробове трябва да се записват на място в полевия дневник. Те ясно се подчертават в полевия дневник чрез действащите формуляри, които са точно попълнени.

Полевите дневници служат като основа за археологическия дневник, който води ръководителят на разкопките. Той съдържа описание на най-съществените резултати от разкопките, но и указания за други научни наблюдения, които стоят във връзка с разкопките. В дневника ръководителят на разкопките може да изкаже своите идеи и предположения за отделните обекти, както и своите интерпретации.

4. Вътрешната служба

Задачите на вътрешната служба се състоят, от една страна, в обработка на малките находки и в обслужване на текущата кампания и, от друга, в дообработка на находищния материал от вече напълно разкопаните обекти. Към текущата обработка на малките находки спадат инвентирането, реставрацията и документирането, накрая – и складирането.

Първото място за донесените от разкопки малки находки е при ръководителя на вътрешната служба. Той дава каталожни номера (KL-NR) съобразно годината на разкопки, които се нанасят в каталожния списък за всички находки, независимо от вида или произхода им. Каталожният номер се състои от две числа. Първото насочва годината, в която находката е била разкопана, второто – поредния разработван номер за съответната година (например 83:0001, 83:0002 и т.н.). Този каталожен номер съпровожда находката през всички стадии на обработка до складирането и до публикацията. Чрез него находката е винаги точно описана и лесно откриваема. По EDV-технически причини, но и за да се избегнат и объркванията, второто число е винаги четиризначно, както е дадено в примерите. Каталожните номера се отбелязват поредно в каталожен списък. В него се вписват, покрай каталожния номер, и най-важните сведения за находката – ареалът или местонахождението, номерът на циркулярната бележка, евентуално номерът на обекта и късо описание. Върху съпровождащата находката циркулярна бележка на предвиденото за това поле едновременно се нанася и каталожният номер. Циркулярната бележка и находката не трябва да се разделят при по-нататъшния процес на обработка.

Следващата работна стъпка се състои в изработване на картотечна карта чрез EDV. Тя съдържа всички сведения, които са отбелязани на циркулярната бележка. Върху изготвената в два екземпляра картотечна карта допълнително се залепват фотокопия на находката, нанася се и номерът на рисунката и се дава мястото на съхранение в магазията. След като са инвентирани, находките се почистват, при което се предприема разделяне между колекциите и малките находки от първа степен. Ежедневно всички измити предмети се преглеждат от ръководителя на разкопките, определят се и се подреждат хронологически. При отделянето на находките отделеният предмет или колекция получават спомагателна бележка, върху която са нанесени данните от изходната циркулярна бележка. Отделените находки се обработват като събираните от разкопките малки находки от първа степен. Те се каталогизират от ръководителя на вътрешната служба и след това се препращат за по-нататъшна обработка. Дадените каталожни номера за отделените находки се подреждат винаги според годината на разкопаването на находката. По време на съхненето на колекциите в площите за керамиката, ръководителят на разкопките избира за документация представителни или особено очебийни, несъответстващи на общата картина на колекцията керамични фрагменти. След това те се почистват. Подбраните за документация керамични фрагменти, които ще се фотографират и евентуално рисуват, се проверяват от реставратор за припасване и при случай се залепват заедно, надписват се и допълнително се номерират поредно с малки латински букви. Останалите фрагменти от керамика се надписват при нужда с каталожния номер и с номера на квадрата.

Находките се съхраняват групирани по вид. Складът е разделен на части за керамика, кости, материални проби, към които принадлежат и разделено складираните колекции от стенна мазилка, груби каменни оръдия, мелнични камъни, стъргалки и т.н., както и за малките находки от първа степен. В тези части находките са подредени според ареалите, респективно – по местонахожденията. По-нататъшните подразделяния зависят от вида и от количеството на находките. В дългосрочна перспектива обаче, се цели едно подреждане на малките находки по номерата на обектите. Върху всички касетки, независимо дали съдържат находки от първа степен или колекции, се залепва етикет, върху който с флумастер се нанася номерът на касетата, съдържанието, произходът на съдържанието и състоянието на обработка.

Фотографират се всички находки от първа степен. Също така се фотографират и подбраните от колекциите керамични фрагменти. Копията се залепват върху картотечните карти и в отделните подготвени фотоалбуми. Щом като малките находки от първа степен са фотографирани, те се подреждат, независимо дали веднага или по-късно ще бъдат рисувани. Подлежащите на рисуване предмети се рисуват върху оризова хартия с молив, при възможно най-голяма точност в мащаб 1:1. Особено малки части могат да рисуват в мащаб 2:1, а свръхголеми предмети – умалени. Номерът на рисунката се нанася върху циркулярната бележка.

5. Методи на систематизация

Систематизация на ямите

Върху селищната могила Драма-Мерджюмекя са констатирани досега повече от 700 селищни ями, разкопани и документирани чрез профили и планове. Археологическият и природонаучен материал от ямите е съхранен напълно за едно предстоящо изследване. Изключително голямото количество фрагменти от керамика, естеството на тяхната фрагментация и състоянието им на запазеност, намерените в ямите работни инструменти, предмети от украса, глинени пластики, а и срещащите се в тях хранителни останки (животински кости, миди, житни растения), както и отпадъци от строежи (глинена замазка и камъни) налагат необходимостта от един систематично-аналитичен метод.

При нашите разсъждения изхождаме от това, че ямите в селищата са изпълнявали винаги най-напред една първична и след това една вторична функция. За да се установи първоначалната функция на една яма в конкретната селищна система на една селска общност, трябва да се изследват формоизграждащите аспекти, както и пространствените и хронологични взаимоотношения в селището. Вторичната функция на една яма започва веднага, щом тя не изпълнява повече своето първоначално предназначение. Включването на всички тези наблюдения, различието между първоначалната функция и вторичната употреба и оценката на пълнежа, могат да доведат до хронологическото подреждане на ямата през времето на нейната първоначална функция и на вторичната ѝ употреба. От друга страна, това означава, че една яма може да се счита за затворена и, чрез своя инвентар, за датируема находка само при своята пъроначална функция.

От това следва, че единствено такива ями, които са изкопани за целите на едно депониране, могат да се датират чрез своя инвентар в своята първоначална функция. Вторичното запълване на една яма принципиално не може да се разглежда a priori като затворена находка. За едно хронологическо подреждане на пълнежа на ямата трябва да се анализират най-грижливо пълнежните пластове и запазеният в тях археологически материал.

За датировката не е решаващо дали ямата е запълвана бързо или бавно, наведнъж или последователно, а с какво е запълвана. Проблемът е дали става дума за селищни отпадъци от многопластова селищна могила или за натрошени останки, които хронологически остават ограничени в една селищна фаза, за керамични фрагменти, които едва от една зима лежат свободно на повърхността, или за предмети, които съзнателно са били подбрани. Само един много грижлив анализ на керамиката с внимание към състоянието на запазеност, големината, взаимопринадлежността на фрагментите, промените на повърхността им, начупването на ръбовете и нейното хронологическо и културно подреждане, може да даде, след установяване на анализа на останалия находищен материал и на пълнежните пластове (например консистенция и натрупване), в най-добрия случай информация за хронологическите рамки на пълнежа.

Особено важна за откриването на първоначалната функция на ямите е типологията на формите на ямите. Формалната типология на ямите от Драма-Мерджюмекя досега взима под внимание само форми, които са разпознати в профил и в план. При типологическото подреждане на отделните ями наистина не трябва да се забравя, че горната част на културния пласт от селищната могила е ерозирала и, следователно, горната част на ямите може да е била отнесена. Плоските ями са могли да бъдат напълно отнесени. Затова при окончателното тълкуване трябва да се включат и наблюденията за формата и функцията на ямите от цялото югоизточно европейско пространство.

Основни принципи на обработка на керамиката

Керамиката е най-важният хронологически и културен индикатор за неолита и халколита, защото ръчно изработената и без глазура керамика има ограничена продължителност на съществуване. Предварителните пресмятания, според етнографските паралели, възлизат на 2-3 години. Следователно, установяването на интервала между времето на производство и времето на полагане – времето на съществуване – не дава никаква съществена информация и може да бъде пренебрегнат.

Докато функционалните потребности определят основните форми, изграждането на конкретните форми и украса позволява да се разпознаят определени закономерности, които са свързани с идентификацията и с традиционната култура на живеещото общество. Промени в керамичната продукция могат да се предизвикат по принцип от два фактора. Към единия се причисляват формалните промени, предизвикани от различните функционални изисквания към съдовете, а другия може да се определи като преформулиране на общото послание при радикални духовно-идеологически преструктурирания. "Общото послание", което един съд предава, се съдържа, следователно, в оформянето и в отпечатаната чрез мотивите и системите на украса декорация. Твърди норми и ясни закономерности определят тези комбинации. Другите белези на керамиката (тесто, обработка на повърхността, техника на производство) почти не помагат при търсенето на културен идентитет, тъй като те са по-малко зависими от културните, а повече – от технологичните фактори.

Една пълна обработка на керамиката води към доста резултати. По "общото послание" могат да се разпознаят културно-исторически взаимозависимости по вертикала и хоризонтала, чрез определянето на керамиката в затворените находищни комплекси може да се разработи една относително фина хронологическа и културна поредица, а чрез анализ на разделянето на различните керамични форми в селището могат да се уловят, най-малкото частично, функционални разлики. Освен това проучванията на занаятчийското качество, както и разделянето на подобни типове може да даде важен принос за изследване на традиционните общества и за мястото на отделните жители в рамките на една селска общност.

Основна предпоставка за отговора на всички повдигнати въпроси са достоверно документираните и статистически добре систематизираните керамични колекции. Истина е, че особено разкопките в Югоизточна Европа разкриха едно почти необозримо количество керамика, но вярно е също така и че досегашните публикации не позволяват дори да се нахвърли една по-ясна картина. Това по същество се дължи на следните две причини. Първо, тази керамика произхожда по правило от не напълно разкопани селища. Второ, тя е била само в редки случаи точно документирана, напълно съхранена и обработена по прегледна и добре отработена система. В най-добрия случай, фрагментите от керамика са събирани по ареални площи и пластове, определяни са и са преброявани общо още на мястото на разкопките по предварително определени критерии. Най-често са запазени само украсените, разглеждани като характерни или необичайни фрагменти от керамика. При разкопките в Драма ние отхвърлихме още от началото подобен начин на действие, документирахме основно и съхранихме всички малки находки. Така се създадоха всички предпоставки за бъдещи систематизации.

Всички съдове и разпознаваеми части от съдове бяха триизмерно замерени в разкопаваната повърхност като находки от първа степен. Всички отделни фрагменти от керамика бяха събирани обектно свързани в квадрати от 1 x 1 м в големите 10 x 10 м ареали. Те са документирани по нивелирани пластове и са предадени като съответни на тях колекции. Само пълното съхранение на керамиката позволява да се създадат точни и обективни картирания в селището (например в определени къщи, върху площите за ходене, в ями, в окопа, в терасиранията и т.н.) и, следователно, да се придобият важни данни за значението на разделянето на керамичния материал. С цел да се проучи разрушаването на културните пластове от ерозията или от съвременните селскостопански дейности (до 1983 г.) бяха напълно съхранени като пример и фрагментите керамика от хумуса в голям брой избрани ареали. По този начин могат да се изследват съотношението и видът на разместванията на керамиката между културния пласт и хумуса.

Цел на нашите изследвания е да разберем съществуващите норми и закономерности при локалното производство на керамиката в Драма, да ги подредим в общото развитие по Долна Тунджа и да ги поставим най-накрая във връзка с развитието на цяла Тракия и на Югоизточна Европа. Задача на нашия анализ е да изследва хронологическите и културните основи, технологическите и функционалните аспекти на керамиката както и нейното значение за социалното място на отделното домакинство в къснонохалколитното селище от Драма.

Всеки съд, всяко т.нар. керамично единство (съвкупността от керамични фрагменти, които носят всички характерни белези на съда, необходими за възстановяването му) или всеки керамичен фрагмент могат да се оценяват като тип или като "затворена находка". Тя предава важни информации за своето културно и хронологическо място, защото керамичните белези на съда при производството му, които вероятно имат напълно различни кодове във времето, в този момент са били еднакви.

Могат да се изследват без йерархически ред следните керамични белези – форма, техника на производство, състав на тестото, обработка на повърхността, техника на украса и украси.

Те могат да бъдат подредени както следва:

- технологични белези (техника на производство, състав на тестото, обработка на горната повърхност);
- формативни белези (форма);
- декоративни белези (техники на украса, украси, т.е. мотиви и техните комбинации).

В типологията на керамиката използуваме следните йерархически подредени понятия:

Категория. Разделя керамиката чрез съотношението на широчината към височината на плитки, идентични (еднакви) и високи съдове.

Вид. Определяне в категорията чрез точно разграничаване на съотношението между ширина и височина (паници, купи, кани и т.н.).

Серия. Определяне във вида чрез профила на стените (например полусферична купа, конична паница и т.н.).

Основна форма. Определяне в серията с включване на детайлно описание на профила на стените, профил на шията и съотношението между устие, търбух и дъно.

Вариант. Показва отклонения от основната форма при оформянето на устието, дъното или дръжките (пъпки, уши, дръжки).

При анализа на украсата се използват следните понятия:

Тема. Разделя украсите в тематични области (праволинейна украса и криволинейна украса).

Серия. Има отделни форми на украса (спирали, меандри, вълнообразни ленти и т.н.).

Основен мотив. Посочва конкретната форма на украса в серията (например охлювна спирала, вървяща спирала и т.н.).

Варианти. Дава определени детайлизирани сведения в рамките на основния мотив (например тясна спирала, с удебелени краища и т.н.).

По-нататък се изследва комбинацията от мотиви и се възпроизвеждат установените комбинации от мотиви, като се взима предвид положението им във или върху външната страна на съда (шия, рамене, търбух, близо до дъното, дъно и т.н.).

Система на украса. Отразява систематизацията на комбинациите от мотиви в площно разпределение. Върху повърхността на съда се различават по правило украса на шията, основна украса, междинна украса, както и украса на дъното и вътрешна украса.

Стил. Под стил се разбира комбинацията на системата за украса и нейното подреждане върху повърхността на съда във връзка с техниката на украса.

При анализа на керамиката дефиницията за един тип се установява чрез конкретните комбинации на всички шест керамични белега, при което формата стои на първо място.

Праисторическата селищна керамика по правило е много начупена и засега не предоставя възможност да се разпознае някаква сигурна система. Фрагментите повтарят само формативни части на отделни елементи на украса. Преброяването и статистическата обработка на тези части и елементи не води до никакви стабилни показания. Затова в Драма бе избран точно обратният път. Отделни части и елементи на формата и на украсата се обясняват и определят с цялото. Изхождаме от това, че само точното познание на цялото позволява да се разберат и подредят отделните части и елементи.

За постигането на тази цел при анализа на керамиката се провеждат три зависими една от друга аналитични стъпки:

1. Качествен анализ

Задачата на качествения анализ е да се изследва керамичният материал на определена култура или група първоначално като цялост, за да се разпознаят закономерностите на формативните, декоративните и технологичните белези на паметниците. Необходимият брой съдове, който позволява да се разпознае система в една култура варира според сложността и строгостта на системата. Опитите показаха, че при около 200 цели съда вече могат да се получат стабилни данни (Lichardus-Itten 1980; Gleser 1995).

2. Елементен анализ

Задачата на елементния анализ е да се подредят отделни характерни елементи на установените при качествения анализ системи. За тази практическа цел трябва първоначално да се "разложат" целите съдове на техните съставни части, за да могат да се добият необходимите информации за инвентаризация на начупения материал. Във формативната област (част) това означава изграждането на съда да се разложи на няколко формени елемента (устие, шия, рамене, търбух, близост до дъното, дъно), които чрез получения размер да се ориентират отново към познати типове форми или най-малкото към категории или серии. В декоративната област става дума за това да се подредят комбинациите от мотиви, части от мотиви и движението на мотивните елементи на разпознатите системи.

3. Количествен анализ

Задачите на количествения анализ са да се открият в конкретния обект не само комбинациите от отделни белези, а и да се покаже кои типове признаци в какво статистическо съотношение се срещат в комплексите и кои изобщо не се срещат.

Количественият анализ се провежда на нивото на съдовете и на керамичните единства. При украсената керамика определянето на керамичните единства след провеждането на качествения анализ е безпроблемно. По-големи проблеми поражда подреждането на хилядите неукрасени, нехарактерни фрагменти от стени на съдове. Тук по-нататък помагат само различни измервания и определяне на изделията. Количественият анализ се провежда разделно по затворени жилищни комплекси, ями, терасирания, пластове, помощно ниво и т.н., за да може по този начин да се изследва разделянето на материала в селището. С помощта на затворените жилищни комплекси се извършват статистически изчисления, за да се констатира дали евентуално статистическото показание се променя според стоящия на разположение голям брой материал или не.

Инвентаризация на керамиката

Керамиката от селищната могила Драма-Мерджюмекя е складирана по системата на разкопки според принадлежността си към обектите (къща, яма, траншея, дупка от кол, гроб, каменно слягане, каменно натрупване, оцветяване, пещ, огнище и т.н.). Керамичните колекции, които не произхождат от обекти, са подредени по ареали.

При тегленето на керамиката се обхваща с формулярен лист само една колекция (един каталожен номер). Ако колекцията е разделена на квадрати, съдържанието на всяка квадратна торбичка се претегля самостоятелно и се нанася в съответстващия квадрат на формуляра. Следващата работна стъпка е предварителното сортиране. Фрагментите се разделят на украсени и неукрасени, на устия, дъна и най-обикновени фрагменти от устия на съдове, като се запазва подреждането на колекциите по квадрати. Фрагменти, които си пасват или принадлежат към един съд, се разстилат заедно. По-големи фрагменти или съединяващи се фрагменти от керамика, които позволяват да се разпознаят най-малко три характерни елемента на формата на някогашните съдове, се считат като керамично единство и също се разполагат отделно. Следователно, във всеки квадрат се сортират съдове, керамични единства и съдове, украсени и неукрасени устия, украсени и неукрасени стени и дъна.

Особени фрагменти, като например части от дръжки, отчупени чучурки за изливане, отлепени пъпки или други пластични украси се подреждат към украсените фрагменти от стени и покъсно се обработват заедно с тях.

Преди обработката на керамиката по отделни части на съдове, първоначално се описва общото състояние, и то по отношение на повърхността ѝ. Тя е била нарушена в различна степен от атмосферните условия и от наслояването. Изучаването ѝ, също както и това на състоянието на лома (остроръбест, загладен и т.н.), дават информация за движението на материала в селището. Всички части на съдовете са обхванати в единна система, като се използва образец от картон за определяне на големината на фрагментите.

Предварително определени единно за всички видове керамични фрагменти са следните големини:

големина 1 – диаметър-по-голям/равен на 12 см;

големина 2 – диаметър-по-голям/равен на 8 см;

големина 3 – диаметър-по-голям/равен на 5 см;

големина 4 – диаметър-по-голям/равен на 3 см;

големина 5 – диаметър-по-малък от 3см.

Записването на керамиката, провежданите определения и измервания на описаните методи са точно установени и спазвани.

Неукрасени фрагменти от стени на съдове

Неукрасените фрагменти от стени на съдове се подразделят на видове (сортове). Под видове или сортове разбираме групи еднородни комбинации между технологичните белези. Разликите се определят оптично на място с помощта на пробни фрагменти от керамика. При систематизацията определените по този начин видове трябва да се проверят с помощта на природонаучни изследвания за степента на техните различия. Чрез тях първоначално се свързват едни с други визуално определените видове по единни технологични критерии и се подреждат в единна технологична система.

За определяне на керамичните видове (сортове) за отделните култури има специални кутии за поставяне на пробните фрагменти от керамика. В тях последователно номерираните видове могат да се сравняват с фрагментите от керамика, за да бъдат определени. След нанасянето на обстоятелствата по намирането на находката се записват следните конкретни информации: вид, големина и брой.

Дъна

След нанасянето на обстоятелствата по намирането на находката се записват следните конкретни информации: дебелина, големина, радиус, максимален диаметър, ъгъл, вид. Украсата се нанася в графата "Забележки". За украсените фрагменти от дъна има отделен ръчен каталог с техниките на украса и образци на украса и с принадлежащите им знаци.

Неукрасени устия

След записването на условията на откриване на находката се записват следните конкретни информации: дебелина, големина, радиус, максимален диаметър, ъгъл, начин (завършване на ръба на устието), вид. За ъгъла и за края на ръба на устието има самостоятелен ръчен каталог. Особености при изтеглянията на ръба на устието и т.н. се нанасят в графата "Забележки".

Украсена керамика

Украсената керамика се записва на базата на отделните съдове, керамични единства и елементите (устие, стена, дъно). При състоянието на запазеност се съблюдават следните категории: 1 – напълно запазен (цял); 2 – повече от 2/3; 3 – възможност за реконструиране чрез рисунка; 4 – керамично единство; 5 – ръб на устието; 6 – дъно. При украсените стени се различават следните позиции: неопределима, шия до раменете, заоблена стена, търбух, рамо, остро пречупена профилирана най-широка част на съда, стена от търбуха на съда, шия, близост до дъното, горна част на капак.

При разполагането на украсата се различават следните принципиални позиции: горе върху началото на плещите, близост до дъното, в най-издутата част на съда, началото на шията, плещи, под и над максималния диаметър на търбуха, търбух на съда, областта на шията, от горната страна над максималния диаметър на търбуха, директно под ръба на устието, директно върху ръба на устието, в средата на шията, директно под най-издутата част на съда, дъно, вътрешна страна на съда. При украсата от вътрешната страна следва също гореописаната локализация. Всички срещащи се мотивни елементи, техники на украса, начини на обработка на повърхността, състав на тестото на глината и изпичания са обхванати в един ръчен каталог и се актуализират постоянно според новия материал. При определяне на обработката на повърхността се взима под внимание повърхността вътре и отвън, също както и определяне на цвета на двете повърхности. Тези определения, обработка на повърхностите, цвят на повърхностите и вид, се извършват чрез сравнителна колекция, която постоянно се попълва.

ПРИЛОЖЕНИЕ 2: СПИСЪК НА МЕСТОНАХОЖДЕНИЯТА КЪМ ФИГУРИТЕ И ТАБЛИЦИТЕ

Фигури

Фиг. 4	1 KL 90:2746; ареал J14. - 2 KL 90:2773; ареал J14. - 3 KL 97:1506; ареал R12. - 4 KL 97:0794; ареал R12. - 5 KL 87:0090; ареал J10. - 6 KL 89:2004; ареал J07. - 7 KL 91:0980; ареал G12, гроб 001. - 8 KL 87:0985; ареал J08, яма обект 255.
Фиг. 11	1 KL 84:0750; ареал F11, окоп обект 009, пласт **a**. - 2 KL 86:0888; ареал G07; окоп обект 009, пласт **b**. - 3 KL 86:0889; ареал J10, окоп обект 009, пласт **b**.
Фиг. 13	1 KL 85:2005; ареал F10, яма обект 075. - 2 KL 85:2023; ареал F10, яма обект 075.
Фиг. 14	1 KL 99:0592m; ареал R13, яма обект G. - 2 KL 99:0960b; ареал Q12, яма обект 1000. - 3 KL 99:0546; ареал Q12. - 4 KL 99:0553; ареал Q12. - 5 KL 98:1007; ареал R13, структура E. - 6 KL 99:0733b; ареал Q12. - 7 KL 98:1011; ареал R12. - 8 KL 99:0989b; ареал R12, яма обект 901. - 9 KL 98:1009; ареал R13. - 10 KL 98:0989; ареал R12, яма обект 901. - 11 KL 97:1501; ареал R12. - 12 KL 98:1003; ареал R13, структура E.
Фиг. 15	1 KL 99:0957; ареал Q12. - 2 KL 99:0220; ареал R13. - 3 KL 99:0542; ареал Q12. - 4 KL 99:0959; ареал Q12, яма обект 1000. - 5 KL 99:0960; ареал Q12, яма обект 1000. - 6 KL 98:0988; ареал R12, яма обект 901. - 7 KL 99:0964a; ареал Q12. - 8 KL 98:0981; ареал R13. - 9 KL 98:1004; ареал R13, структура E. - 10 KL 99:0961; ареал Q12, яма обект 970. - 11 KL 98:1016; ареал R12, керамично струпване 4. - 12 KL 99:0592a; ареал R13, яма обект G.
Фиг. 24	1 Kl 87:0784; ареал L10, къща обект 244. - 2 KL 87:0786, ареал L10, къща обект 244. - 3 KL 87:0788; ареал L10, къща обект 244. - 4 KL 87:0787; ареал L10, къща обект 244.
Фиг. 25	1 KL 89:1681; ареал L09, къща обект 244. - 2 KL 89:1725; ареал J07, къща обект 377. - 3 KL 89:1680; ареал L09, къща обект 244. - 4 KL 94:0074; ареал K08, яма обект 665. - 5 KL 94:0533; ареал D10, вер. къща обект 668. - 6 KL 88:1483; ареал L09, къща обект 244. - 7 KL 93:0367; ареал L12. - 8 KL 88:1489; ареал L09, къща обект 244. - 9 KL 89:1702; ареал L09, къща обект 244. - 10 KL 88:0558; ареал L09, къща обект 244. - 11 KL 88:1482; ареал L09, къща обект 244. - 12 KL 90:2329; ареал J13, къща обект 435.
Фиг. 26	1 KL 85:0073; ареал F11, къща обект 014a. - 2 KL 86:0676; ареал J09.
Фиг. 27	1 KL 86:0393; ареал H08, окоп обект 009, пласт **d2**. - 2 находка от повърхността.
Фиг. 28	1 KL 84:0415; ареал H09, къща обект 018. - 2 KL 85:0035; ареал H09. - 3 KL 85:0100; ареал J10. - 4 KL 87:0450; ареал H09, къща обект 018. - 5 KL 85:1512; ареал H09, къща обект 018.
Фиг. 29	1 KL 90:0250; ареал J07, къща обект 377. - 2 KL 90:1228; ареал M09, каменно струпване обект 371, част 7. - 3 KL 88:0589; ареал E11, къща обект 014a. - 4 KL 87:0516; ареал K09, къща обект 190.
Фиг. 30	KL 91:0500; ареал H12, обект 435.
Фиг. 35	1 KL 99:0641; ареал E12, къща обект 900, яма обект 966. - 2 KL 99:0640; ареал E12, къща обект 900, яма обект 966.
Фиг. 36	1 KL 84:0971; ареал G10, къща обект 003. - 2 KL 84:0219; ареал G10, къща обект 003.
Фиг. 37	1 Находка от повърхността. - 2 KL 84:0658; ареал K10. - 3 KL 84:0151; ареал H09. - 4 KL 85:0773; ареал J10, обект 011. - 5 KL 97:0500; ареал F13, къща обект 486.
Фиг. 38	KL 96:0100; ареал H15.
Фиг. 41	1 KL 92:0111; ареал TG 1, площ A, къща обект 444. - 2 KL 90:0999; ареал TG 1, площ B.
Фиг. 42	KL 88:0500; ареал TG 1.2, селищен пласт 1, площ 2.

Фиг. 43 KL 92:1111; ареал TG 1, площ А.

Фиг. 49 1 KL 94:0181; ареал TG 2, D08, яма обект 23. - 2 KL 94:0180; ареал TG 2, D08, яма обект 23.

Фиг. 51 KL 95:0777; ареал TG 2, D08, яма обект 52.

Фиг. 54 KL 94:0600; ареал TG 2, E08, яма обект 29.

Фиг. 55 1 KL 92:1229; ареал TG 2, обект 11. - 2 KL 95:0786; ареал TG 2, C10. - 3 KL 96:0075; ареал TG 2, D08. - 4 KL 95:1000; ареал TG 2, C08. - 5 KL 92:1227; ареал TG 2, обект 11. - 6 KL 95:1388; ареал TG 2, E08. - 7-8 KL 92:1227; ареал TG 2, обект 11. - 9 KL 94:0750; ареал TG 2, D08, яма обект 24. - 10 KL 94:0956a; ареал TG 2, D07. - 11 KL 92:0605; ареал TG 2, разрез 3.

Фиг. 56 1 KL 95:1100; ареал TG 2, D08. - 2 KL 94:0209; ареал TG 2, D08. - 3 KL 95:0699; ареал TG 2, B10. - 4 KL 94:0160; ареал TG 2, D08. - 5 KL 94:0411; ареал TG 2, D08. - 6 KL 94:0404; ареал TG 2, D08. - 7 KL 94:1070; ареал TG 2, E08. - 8 KL 94:0987; ареал TG 2, E08. - 9 KL 92:1170a; ареал TG 2, разрез 3, яма обект 08.

Фиг. 57 KL 96:0555; ареал TG 2, C08.

Фиг. 58 KL 94:0250; ареал TG 2, D08, гроб 27.

Фиг. 61 1 KL 96:2010; ареал TG 2.4, G12. - 2 KL 95:1102b; ареал TG 2, E08. - 3 KL 96:2050; ареал TG 2, D09. - 4 KL 95:1116; ареал TG 2, D08. - 5 KL 95:1217; ареал TG 2, C10. - 6 KL 95:0783; ареал TG 2, C10. - 7 KL 96:2160a; ареал TG 2.5. - 8 KL 96:1909a; ареал TG 2.4. - 9 KL 95:1074b; ареал TG 2, C09. - 10 KL 95:1074c; ареал TG 2, C09. - 11 KL 95:1074a; ареал TG 2, C09. - 12 KL 96:0465; ареал TG 2, C09.

Фиг. 62 KL 87:0546; ареал L10.

Фиг. 63 Драма "Под Три могили", находка от повърхността.

Фиг. 64 Драма "Западно от извора". Инв. № 6105 (музей – Нова Загора).

Фиг. 65 Драма-Юреня, KL 94:0671.

Таблици

Табл. 1 1 KL 86:0885; ареал G07, окоп обект 009; пласт **bc**. - 2 KL 86:1038; ареал F07, окоп обект 009, пласт **a**. - 3 KL 87:0560; ареал F07, окоп обект 009, пласт **bc**. - 4 KL 84:0599; ареал H09, окоп обект 009, пласт **bc**. - 5 KL 84:0409; ареал F11, окоп обект 009, пласт **bc**. - 6 KL 86:0889; ареал J10, окоп обект 009, пласт **bc**.

Табл. 2 1 KL 85:0099; ареал H09, окоп обект 009, пласт **bc**. - 2 KL 86:0776; ареал G07, окоп обект 009, пласт **a**. - 3 KL 84:0599; ареал H09, окоп обект 009, пласт **bc**. - 4 KL 84:0754; ареал F11, окоп обект 009, пласт **a**. - 5 KL 84:0407; ареал F11, окоп обект 009, пласт **a**. - 6 KL 85:0030; ареал F11, окоп обект 009, пласт **a**. - 7 KL 84:0359; ареал F11, окоп обект 009, пласт **a**.

Табл. 3 1 KL 85:0190; ареал E10, окоп обект 009, пласт **bc**. - 2 KL 85:0197; ареал E10, окоп обект 009, пласт **bc**. - 3 KL 85:0185; ареал E10, окоп обект 009, пласт **bc**. - 4 KL 85:0193; ареал E10, окоп обект 009, пласт **bc**. - 5 KL 86:0582; ареал F07, окоп обект 009, пласт **bc**. - 6 KL 85:0191; ареал E10, окоп обект 009, пласт **bc**. - 7 KL 86:0570; ареал F07, окоп обект 009, пласт **bc**. - 8 KL 85:0198; ареал E10, окоп обект 009, пласт **bc**.

Табл. 6 1 KL 91:0207; ареал G14, къща обект 450. - 2 KL 93:0198; ареал L12. - 3 KL 94:0004; случайна находка. - 4 KL 89:0141; ареал H07. - 5 KL 89:1165; ареал K07. - 6 KL 88:0223; ареал K09, къща обект 093. - 7 KL 94:1024; ареал TG 2, E08. - 8 KL 89:0550; ареал K04, окоп обект 360. - 9 KL 90:1650; ареал J14, къща обект 445. - 10 KL 94:0333; ареал N09.

Табл. 7 1 KL 88:0215; ареал E11, къща обект 014a. - 2 KL 85:0823; ареал H10. - 3 KL 86:0056; ареал H09. - 4 KL 89:1145; ареал L09, къща обект 380.

Табл. 8 1 KL 95:0500; ареал D11. - 2 KL 89:1111; ареал J07. - 3 KL 88:0400; ареал L09, къща обект 244. - 4 KL 89:1100; ареал K07. - 5 KL 91:1001; ареал G14, къща обект 450. - 6 KL 89:0922; ареал L08, къща обект 380. - 7 KL 89:1405; ареал J06. - 8 KL 90:0375; ареал K07.

Табл. 9 1 KL 84:0659; ареал G09. - 2 KL 85:0658; ареал J10. - 3 KL 88:0150; ареал K09. - 4 KL 89:0375; ареал L08, къща обект 380. - 5 KL 89:0999; ареал J07, къща обект 377. - 6 KL 87:0620; ареал J09. - 7 KL 87:2383; ареал K10, обект 306. - 8 KL 87:1325; ареал K11, обект 019. - 9 KL 87:1789; ареал J08, яма обект 257.

Табл. 10 1 KL 83:0015; ареал G10. - 2 KL 87:0600; ареал K11, къща обект 206. - 3 KL 85:0469; ареал J10. - 4 KL 85:1516; ареал H09, къща обект 018. - 5 KL 84:0202; ареал F11, окоп обект 009, пласт **a**.

Табл. 11 1 KL 86:0167; ареал H08, окоп обект 009, пласт **d**. - 2 KL 85:0757; ареал H10.

Табл. 12 1 KL 90:1300; ареал J14, къща обект 445. - 2 KL 90:1200; ареал J14, къща обект 445. - 3 KL 87:1625; ареал K10, обект 306. - 4 KL 84:0445; ареал H09, къща обект 018. - 5 KL 90:1700; ареал M10, каменно струпване обект 371, част 2. - 6 KL 87:0050; ареал E08.

Табл. 13 1 KL 83:0016; ареал F11. - 2 KL 84:0597; ареал H09, къща обект 130. - 3 KL 84:0589; ареал H09, окоп обект 009, пласт **a**. - 4 KL 86:0892; ареал F08. - 5 KL 84:0014; ареал F11. - 6 KL 86:0060; ареал H09. - 7 KL 85:0829; ареал J10. - 8 KL 86:0107; ареал H11. - 9 KL 85:0037; ареал F11, окоп обект 009, пласт **bc**. - 10 KL 86:0035; ареал H11. - 11 KL 85:0091; ареал E10.

Табл. 14 KL 89:0400; ареал L08, къща обект 380.

Табл. 15 KL 93:0555; ареал L07.

Табл. 16 1 KL 89:0555; ареал J07, къща обект 377. - 2 KL 93:0400; ареал G12, къща обект 522. - 3 KL 89:1000; ареал L08, къща обект 380. - 4 KL 84:0371; ареал K11. - 5 KL 86:0063; ареал H11, къща обект 137. - 6 KL 88:0888; ареал K08, къща обект 188. - 7 KL 93:0200; ареал J12. - 8 KL 93:0500; ареал L12, яма обект 631. - 9 KL 86:0062; ареал H09.

Табл. 17 Детайли: 1 KL 84:0219; ареал G10, къща обект 003. - 2 KL 84:1219; ареал G10, под огнище обект 001. - 3 KL 87:0050; ареал E08. - 4 KL 86:1057; ареал H09.

5 KL 84:0971; ареал G10, къща обект 003. - 6 KL 85:1448; ареал E10, къща обект 041. - 7 KL 85:0423; ареал J11. - 8 KL 84:1239; ареал G10, къща обект 003. - 9 KL 84:1228; ареал G10, къща обект 003. - 10 KL 85:1097; ареал G10, къща обект 003. - 11 KL 85:1382; ареал E10, окоп обект 009, пласт **a**. - 12 KL 85:0413; ареал J10.

Табл. 18 1 KL 84:0219; ареал G10, къща обект 003. - 2 KL 84:0971; ареал G10, къща обект 003. - 3 KL 85:0413; ареал J10. - 4 KL 87:0281; ареал H08, къща обект 130. - 5 KL 88:0288; ареал L11, къща обект 213. - 6 KL 84:0979; ареал G10, къща обект 003. - 7 KL 87:0737; ареал L11, къща обект 213.

Табл. 19 1 KL 87:0700; ареал K10, къща обект 150. - 2 KL 87:0375; ареал J11, къща обект 200. - 3 KL 86:0685; ареал H08, окоп обект 009, пласт **a**. - 4 KL 85:1093; ареал J11, къща обект 150.

Табл. 20 1 KL 86:1010; ареал J10, къща обект 024. - 2 KL 98:0450; ареал F14, къща обект 486. - 3 KL 96:0575; ареал J16, яма обект 726. - 4 KL 99:0736; ареал G12, къща обект 1020. - 5 KL 98:0008; ареал G14, къща обект 486. - 6 KL 96:1100; ареал H15, яма обект 756.

Табл. 21 1 KL 98:0200; ареал F13, къща обект 486. - 2 KL 87:2250; ареал H11, къща обект 227. - 3 KL 99:0168; ареал D10. - 4 KL 87:0150; ареал J11, яма обект 102. - 5 KL 87:0450; ареал H11, яма обект 144. - 6 KL 99:0742; ареал D10, къща обект 935. - 7 KL 86:0637; ареал H10, къща обект 098. - 8 KL 97:0777; ареал E12. - 9 KL 84:0429; ареал G10, къща

	обект 003. - 10 KL 93:0911; ареал G12. - 11 KL 84:0037; ареал G10, обект 004. - 12 KL 97:0277; ареал F13.
Табл. 22	1 KL 97:0280; ареал E18, яма обект 825. - 2 KL 97:0531; ареал F13, къща обект 715. - 3 KL 97:0092; ареал E18. - 4 KL 97:0283; ареал F13. - 5 KL 99:0815; ареал D12.
Табл. 23	1 KL 87:0911; ареал H08, обект 015. - 2 KL 86:0229; ареал H11. - 3 KL 85:0483; ареал F11, къща обект 014b. - 4 KL 85:0951; ареал F11, къща обект 014b. - 5 KL 85:0495; ареал F11, яма обект 056. - 6 KL 84:1001; ареал E10.
Табл. 24	1 KL 98:0577; ареал F13, къща обект 486. - 2 KL 98:0827; ареал E13, къща обект 486. - 3 KL 98:0795; ареал E13, къща обект. 715. - 4 KL 98:0933; ареал H10. - 5 KL 98:0011; ареал G13. - 6 KL 98:0082; ареал F13, къща обект 486. - 7 KL 98:0598; ареал F13, къща обект 486. - 8 KL 98:0500; ареал F13, къща обект 486. - 9 KL 98:0316; ареал F13, къща обект 486. - 10 KL 98:0433; ареал F13, къща обект 486.
Табл. 25	1 KL 96:0408; ареал H16. - 2 KL 96:0454; ареал H16. - 3 KL 96:0732; ареал G16, окоп обект 360. - 4 KL 96:0461; ареал H16. - 5 KL 95:0346; ареал H16, къща обект 685. - 6 KL 96:0624; ареал H16. - 7 KL 96:0474; ареал H16.
Табл. 26	1 KL 92:0229; ареал TG 1, площ A, къща обект 444. - 2 KL 92:0333; ареал TG 1, площ C. - 3 KL 90:1076; ареал TG 1, площ B. - 4 KL 90:0381; ареал TG 1, площ A. - 5 KL 90:1437; ареал TG 1, площ B. - 6 KL 92:0236; ареал TG 1, площ A. - 7 KL 90:0429; ареал TG 1. - 8 KL 92:0222; ареал TG 1, площ A, къща обект 444. - 9 KL 92:1352a; ареал TG 1, площ A. - 10 KL 90:1235; ареал TG 1, площ B. - 11 KL 92:1391a; ареал TG 1, площ A. - 12 KL 92:1391b; ареал TG 1, площ A. - 13 KL 89:0040; ареал TG 1. - 14 KL 90:1786; ареал TG 1, площ B. - 15 KL 92:0348; ареал TG 1, площ A, къща обект 444.
Табл. 27	1 KL 92:1101; ареал TG 1, площ A. - 2 KL 92:0742; ареал TG 1, площ A. - 3 KL 92:1528a; ареал TG 1, площ C. - 4 KL 92:0700; ареал TG 1, площ A. - 5 KL 92:0746; ареал TG 1, площ A. - 6 KL 92:0800; ареал TG 1, площ B. - 7 KL 88:0524; ареал TG 1. - 8 KL 92:1511a; ареал TG 1, площ C. - 9 KL 92:1153; ареал TG 1, площ A.
Табл. 32	1 KL 94:0622. - 2 KL 94:0554. - 3 KL 94:0622. - 4.11-13 KL 94:0555. - 5 KL 94:0553. - 6 KL 94:0593. - 7 KL 94:0591a. - 8 KL 94:0591b. - 9 KL 94:0994. - 10 KL 94:0575. - 14 KL 94:0550; всичко от ареал TG 2, E08, гроб 30.
Табл. 33	1 KL 94:0734. - 2 KL 94:0733. - 3 KL 94:0735. - 4 KL 94:0722. - 5 KL 94:0724. - 6 KL 94:0525. - 7 KL 94:0999. - 8 KL 94:0723; всичко от ареал TG 2, E08, гроб 30.
Табл. 34	1 KL 95:0302. - 2 KL 95:0268. - 3 KL 95:0149. - 4 KL 95:0169. - 5 KL 95:0146. - 6 KL 95:0309. - 7 KL 95:0124, в съд KL 95:0111. - 8 KL 95:0100b. - 9 KL 95:0100a. - 10 KL 95:0163. - 11 KL 95:0128. - 12 KL 95:0127. - 13 KL 95:0110. - 14 KL 95:0306. - 15 KL 95:0125. - 16 KL 95:0111; всичко от ареал TG 2, B10, гроб 33.
Табл. 35	1 KL 95:0626. - 2 KL 95:0596. - 3 KL 95:0412. - 4 KL 95:0627. - 5 KL 95:0444. - 6 KL 95:0571. - 7 KL 95:0569. - 8 KL 95:0419. - 9 KL 95:0406; всичко от ареал TG 2, C09, гроб 40.
Табл. 36	1 KL 94:0111; ареал TG 2, D07, гроб 21. - 2 KL 94:0174; ареал TG 2, D07, гроб 21. - 3 KL 94:0173; ареал TG 2, D07, гроб 21. - 4 KL 94:0418; ареал TG 2, D07, гроб 21. - 5 KL 94:0139; ареал TG 2, D07, гроб 21. - 6 KL 94:0400, ареал TG 2, E08, гроб 29.
Табл. 37	1 KL 94:0798; ареал TG 2, D07. - 2 KL 95:1240; ареал TG 2, E08, яма обект 70. - 3 KL 95:1082; ареал TG 2, E08, яма обект 39. - 4 KL 95:0567; ареал TG 2, D08, яма обект 52. - 5 KL 95:0599; ареал TG 2, D08, яма обект 54. - 6 KL 94:0505; ареал TG 2, D08.
Табл. 38	1 KL 94:0034; ареал TG 2, D07. - 2 KL 95:0833; ареал TG 2, D08. - 3 KL 95:0916; ареал TG 2, E08, яма обект 39, пласт III. - 4 KL 94:0536; ареал TG 2, E08. - 5 KL 95:0834; ареал TG 2, E08, яма обект 39, пласт III. - 6 KL 94:0579; ареал TG 2, D08. - 7 KL 95:0847; ареал TG 2, C10, яма обект 60. - 8 KL 95:0460; ареал TG 2, D08. - 9 KL 94:0071; ареал TG 2, D07. - 10 KL 95:0789; ареал TG 2, D09. - 11 KL 95:0519; ареал TG 2, D08, яма обект 52. - 12 KL 95:0461; ареал TG 2, D08.

Табл. 39 1 KL 94:0347; ареал TG 2, E08. - 2 KL 94:0161; ареал TG 2, E08. - 3 KL 94:0140; ареал TG 2, E07. - 4 KL 94:0576; ареал TG 2, D07. - 5 KL 94:0077; ареал TG 2, D08. - 6 KL 95:0418; ареал TG 2, D08. - 7 KL 94:0122; ареал TG 2, E08. - 8 KL 94:0241; ареал TG 2, D08. - 9 KL 94:0886; ареал TG 2, D08. - 10 KL 94:0124; ареал TG 2, E08.

Табл. 40 1 KL 94:1139b; ареал TG 2, D07. - 2 KL 96:2249a; ареал TG 2, E09. - 3 KL 94:1139a; ареал TG 2, D07. - 4 KL 95:1427; ареал TG 2, E08. - 5 KL 96:2249b; ареал TG 2, E09. - 6 KL 96:2047; ареал TG 2, D07, обект 88b. - 7 KL 96:2000b; ареал TG 2, 5, яма обект 105. - 8 KL 96:2000a; ареал TG 2, 5, яма обект 105.

Табл. 41 1 KL 95:0766; ареал TG 2, C10. - 2 KL 95:1170b; ареал TG 2, D07. - 3 KL 94:0660; ареал TG 2, E08. - 4 KL 95:0886; ареал TG 2, C09. - 5 KL 94:0456; ареал TG 2, E07. - 6 KL 95:0838; ареал TG 2, C10. - 7 KL 95:0899; ареал TG 2, C10. - 8 KL 95:0887; ареал TG 2, C10. - 9 KL 95:0707; ареал TG 2, D07. - 10 KL 95:0840; ареал TG 2, C10.

* * *

За разлика от предишните (ср. Литература А), в настоящата публикация на изследванията в микрорегиона на с. Драма, географският север е отбелязан във фигурите, в текста и в таблиците.

ПРИЛОЖЕНИЕ 3: ИЗПЪЛНИТЕЛИ НА ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИЯ ПРОЕКТ И ПРЕДСТАВИТЕЛИ НА УЧАСТВУВАЩИТЕ В ИЗСЛЕДВАНИЯТА ИНСТИТУТИ

Изпълнители:

Саарландски университет

Институт по праистория и ранна история и предноазиатска археология
проф. д-р Ян Лихардус

Софийски университет "Св. Климент Охридски"

Катедра по Археология към Историческия факултет
проф. д-р Л. Гетов

Катедра по История и теория на културата към Философския факултет и Институт по тракология – БАН
проф. д-р Ал. Фол

Исторически музей – Ямбол

дипл. ист. Ил. Кр. Илиев

Съответните изследвания са проведени в следните институти:

Катедра по праисторическа археология, Университет "Мартин Лутер", Хале-Витенберг
проф. д-р Ф. Бертемес

Археологически институт с музей – БАН, София
проф. д-р Ив. Гацов, д-р М. Гюрова, инж. Ил. Катевски

Институт по експериментална морфология и антропология – БАН, София
проф. д-р Й. Йорданов

Археологически институт на Словашката академия на науките, Нитра
проф. д-р Ян Тирпак

Германски археологически институт, отдел "Евразия", Берлин
проф. д-р Н. Бенеке

Национален център за научни изследвания, направление 12, Париж-Нантер
д-р И. Сидера

Археологически институт на Унгарската академия на науките, Будапеща
до смъртта на проф. д-р Ш. Бьокони

Институт по лъчева и ядрена физика, Университет – Бон
проф. д-р Х. Момзен

Институт по обработка на материалите и техника на изготвяне, Саарландски университет, Саарбрюкен
д-р В.-Р. Тиле

Етнографски музей – Елхово
дипл. ист. Хр. Я. Христов

Институт за сравнително индо-германско езикознание, Саарландски университет, Саарбрюкен
проф. д-р Р. Шмит

Център за изследване на околната среда, Саарландски университет, Саарбрюкен
проф. д-р П. Мюлер

Географски институт, Саарландски университет, Саарбрюкен
проф. д-р Й. Кубиньок

Катедра по География, Софийски университет "Св. Климент Охридски"
проф. д-р М. Балтаков

Институт по праистория и ранна история, отдел "Палеоботаника", Университет – Мюнхен
проф. д-р Х.-Й. Кюстер

Институт по физическа химия, Саарландски университет, Саарбрюкен
проф. д-р Х. Моеста

Институт по ядрена физика, Чехска академия на науките, Прага
проф. д-р Й. Франа

Германски археологически институт, лаборатория С14, Берлин
д-р Й. Гьорсдорф

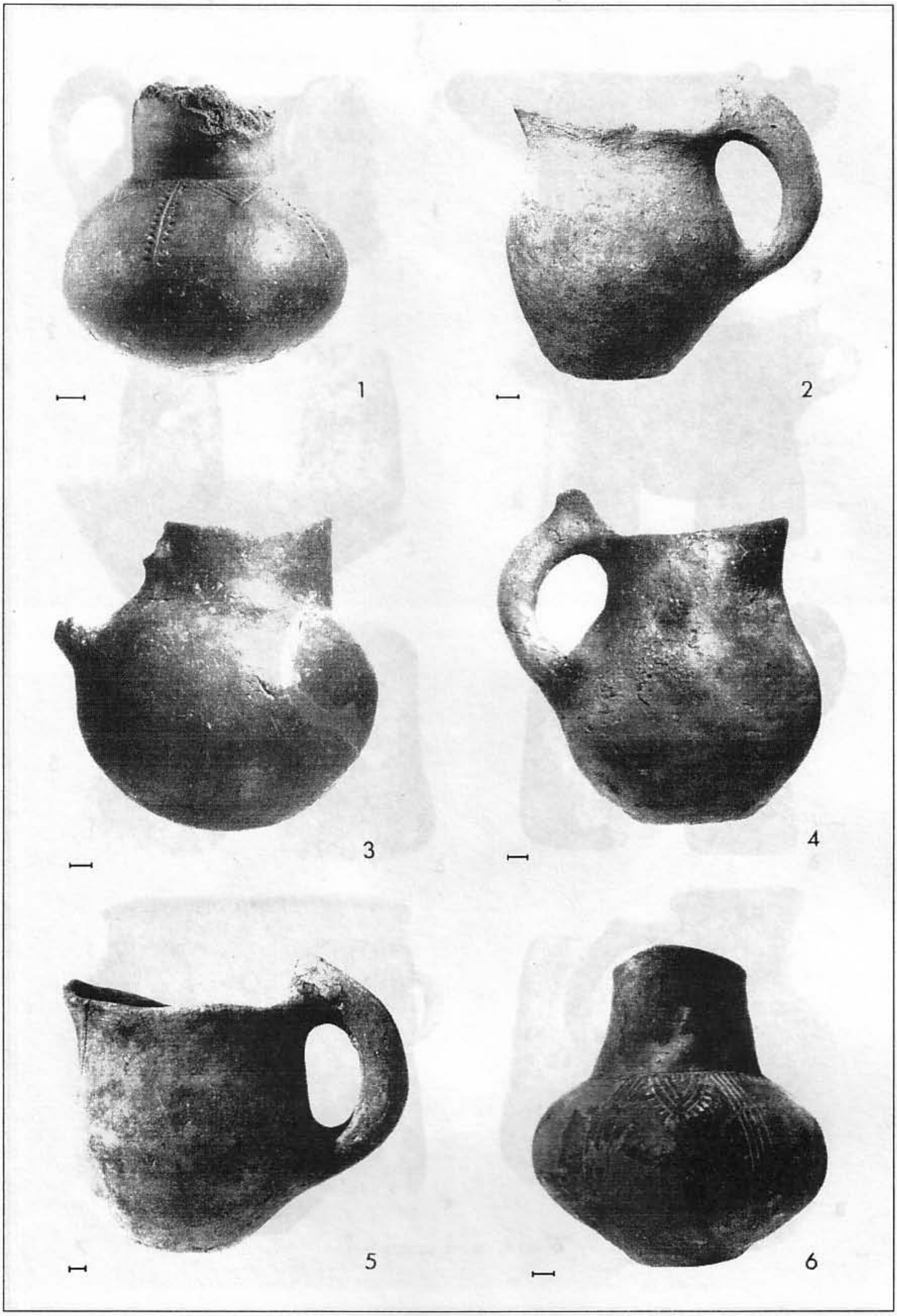

Таблица 1. Драма-Мерджюмекя. Керамика от окоп обект 009. Мащабна единица = 1 см.

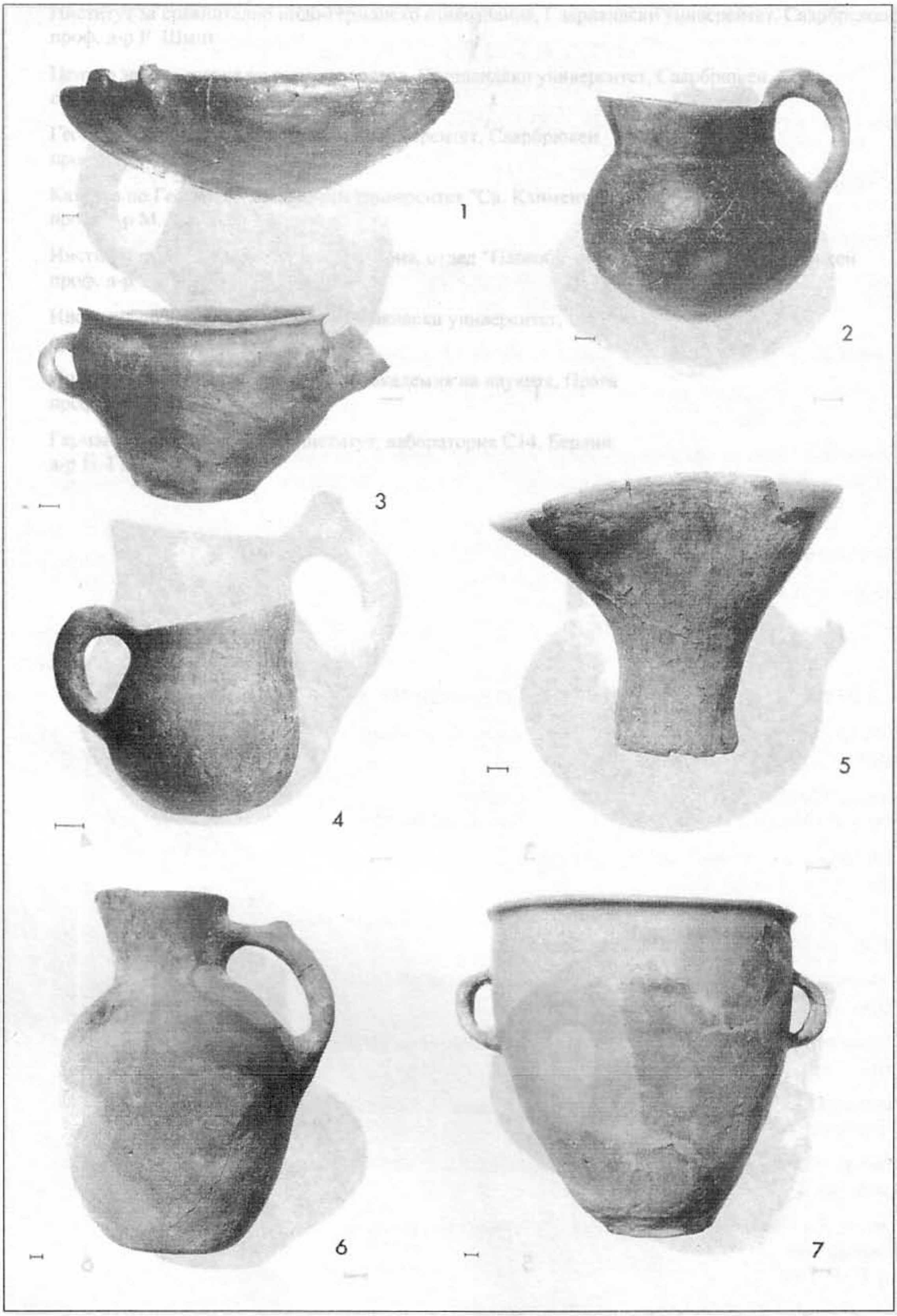

Таблица 2. Драма-Мерджюмекя. Керамика от окоп обект 009.
Мащабна единица = 1 см.

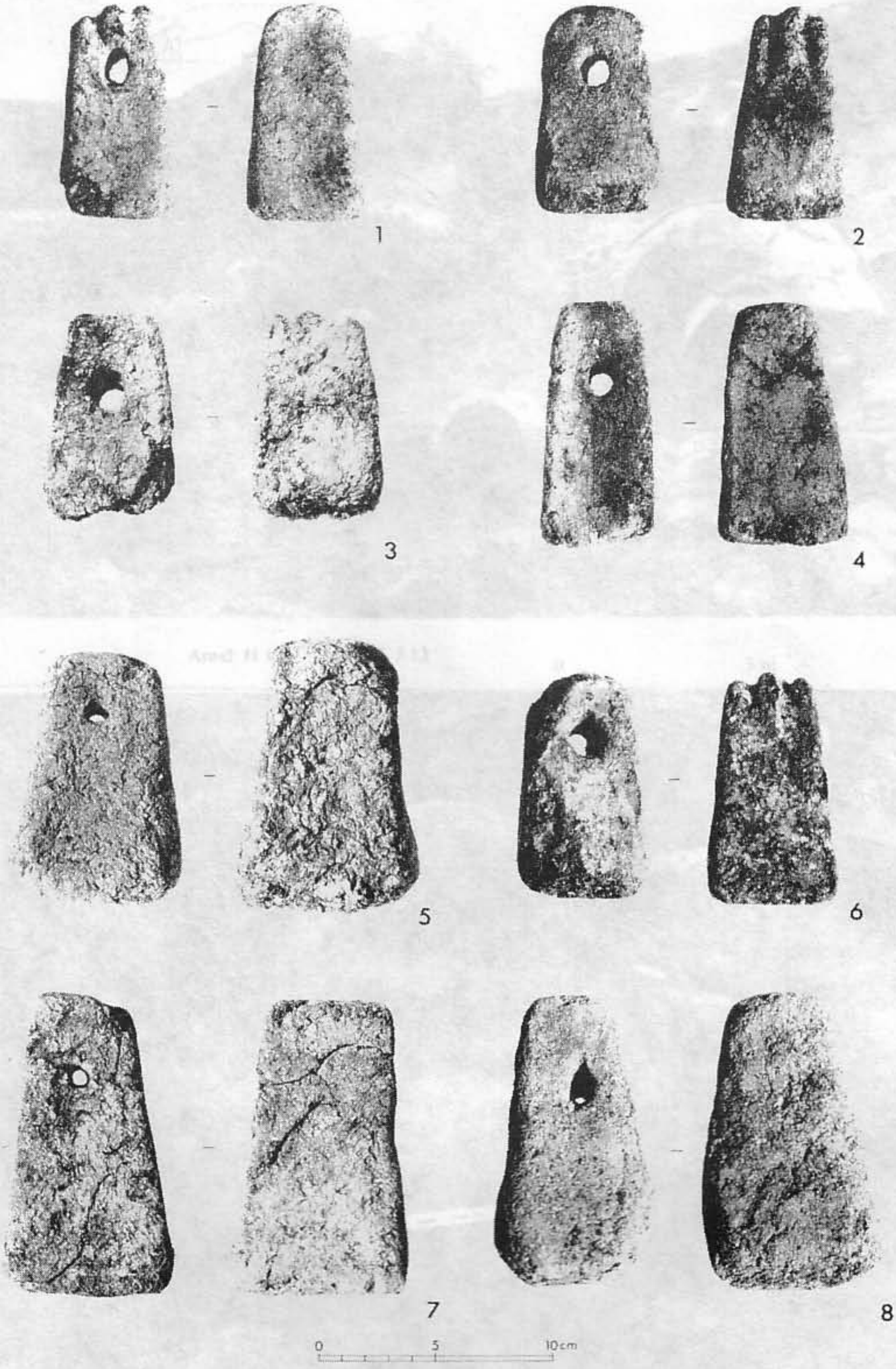
1
2
3
4
5
6
7
8
0
5
10cm

Таблица 3. Драма-Мерджюмекя. Тежести за стан от окоп обект 009.

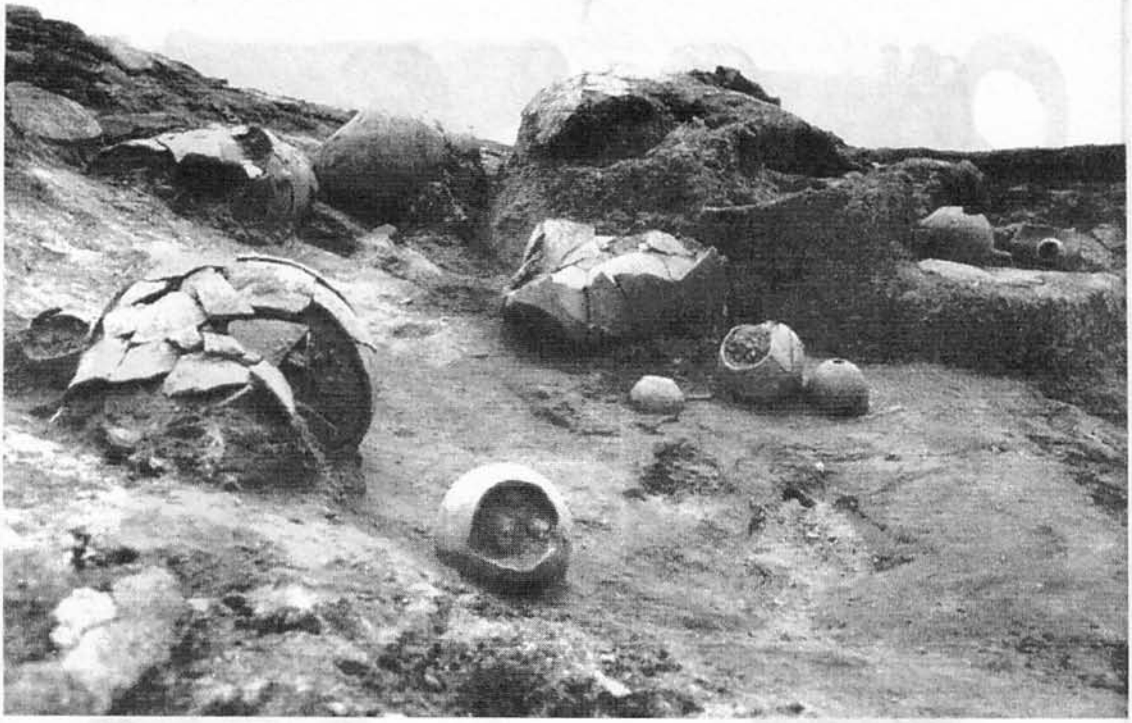

1

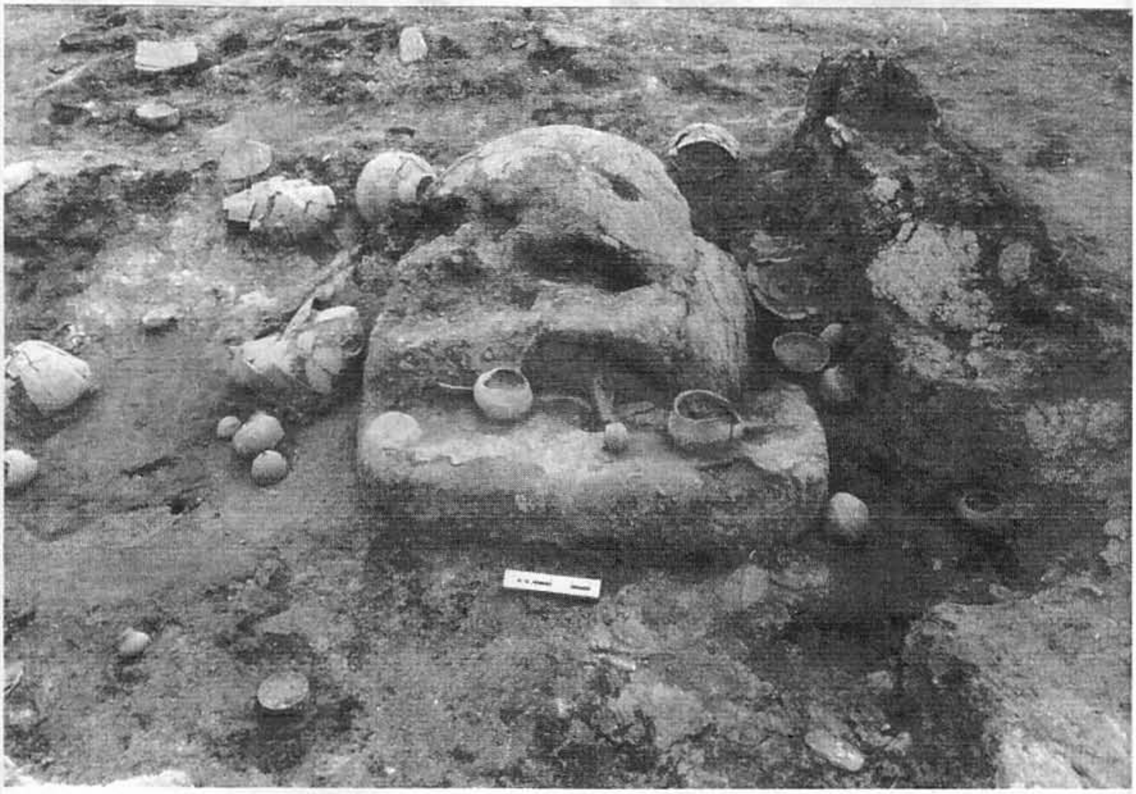

2

Таблица 4. Драма-Мерджюмекя. Находка от къща обект 244 (in situ) и пещ обект 403.

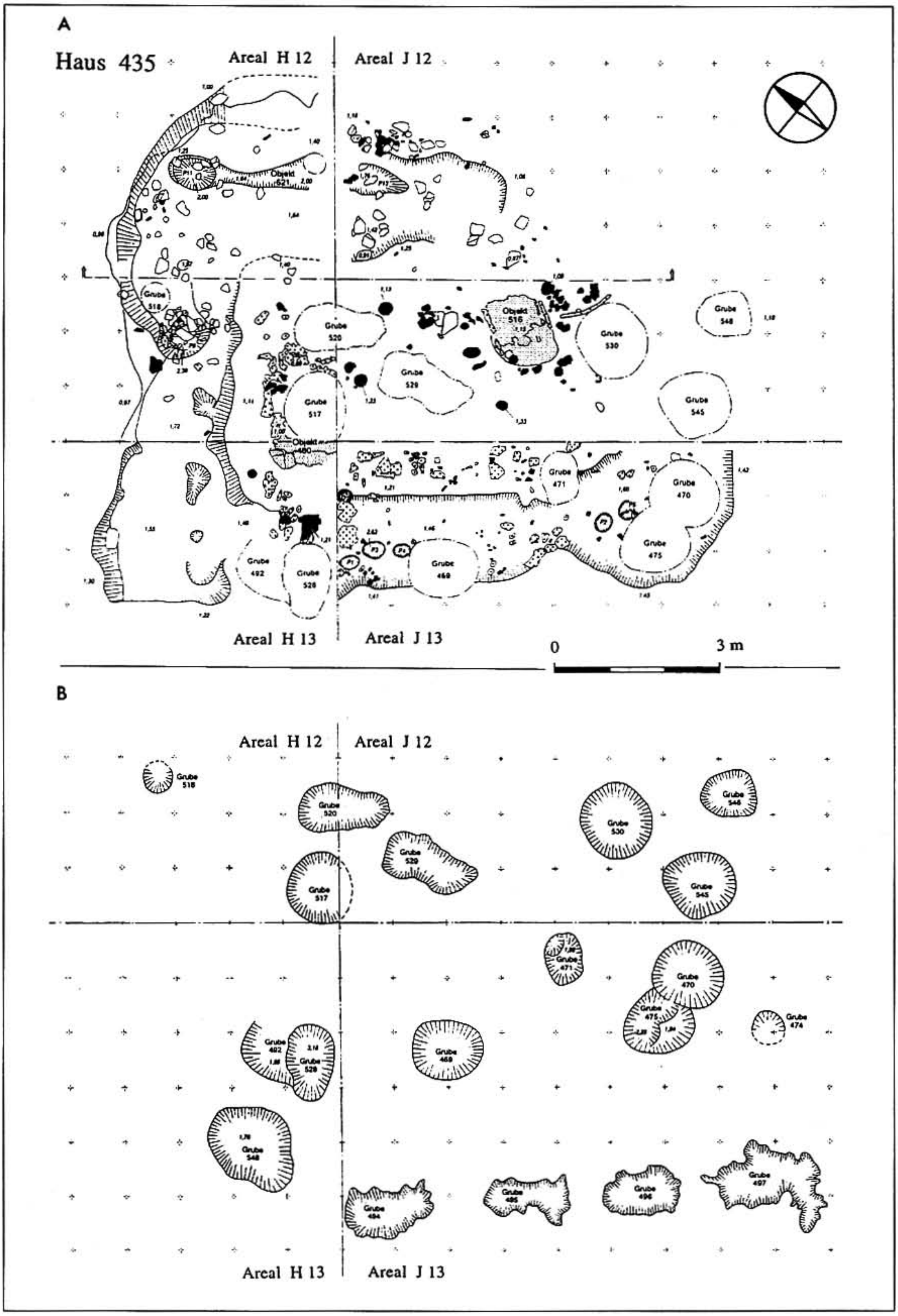
A
Haus 435
Areal H 12
Areal J 12
Objekt 621
Grube 518
Grube 520
Objekt 516
Grube 530
Grube 548
Grube 529
Grube 517
Grube 545
Objekt 490
Grube 471
Grube 470
Grube 475
Grube 492
Grube 528
Grube 469
Areal H 13
Areal J 13
0
3 m
B
Areal H 12
Areal J 12
Grube 518
Grube 520
Grube 530
Grube 546
Grube 529
Grube 517
Grube 545
Grube 471
Grube 470
Grube 475
Grube 474
Grube 482
Grube 528
Grube 468
Grube 548
Grube 494
Grube 495
Grube 496
Grube 497
Areal H 13
Areal J 13

Таблица 5. Драма-Мерджюмекя. А - подподово вкопаване обект 435 от периода Караново VI; В - жилищна струкутура обект 780 от периода Пшеничево.

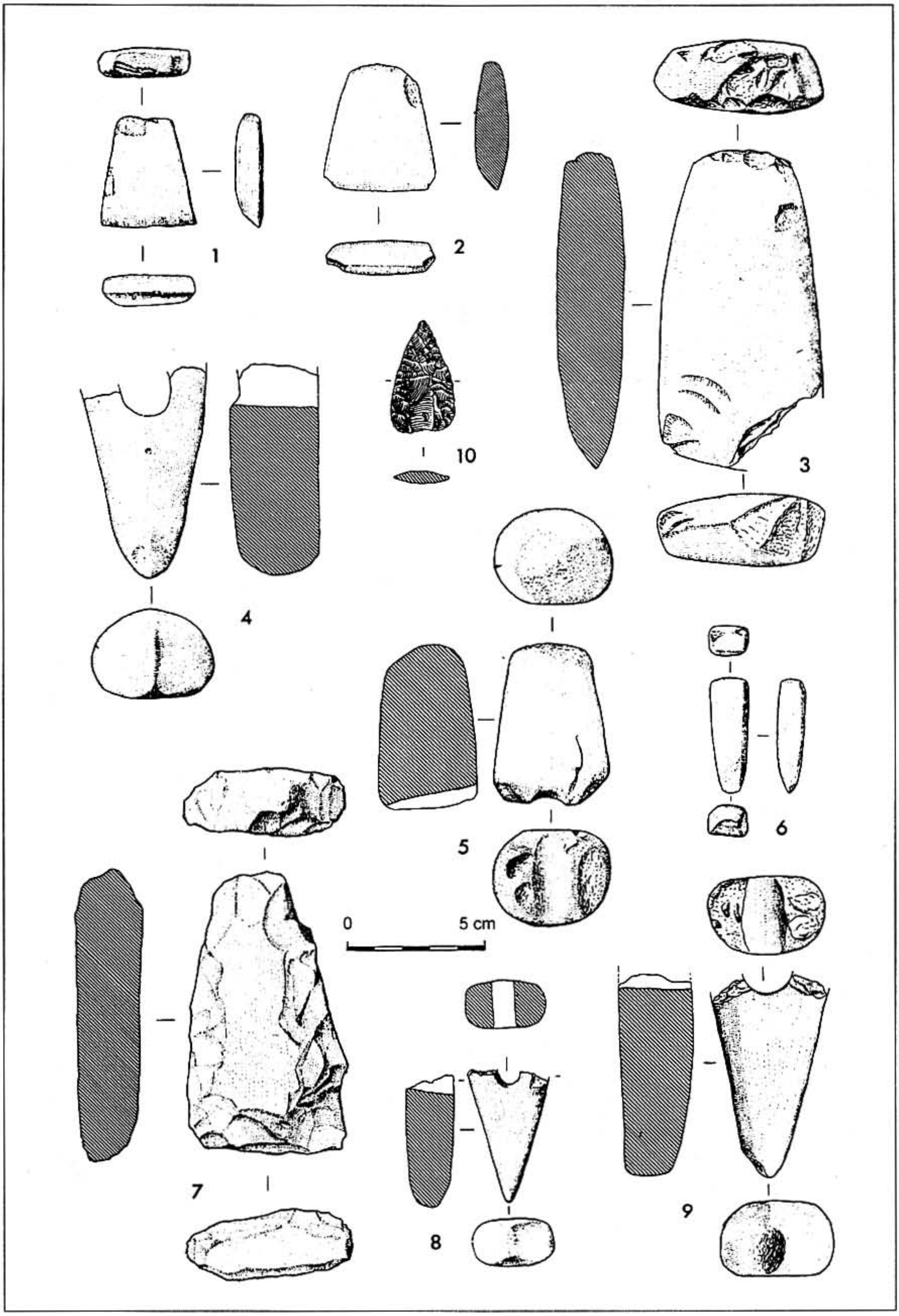
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
0
5 cm

Таблица 6. Драма-Мерджюмекя. Каменни оръдия от периода Караново VI.

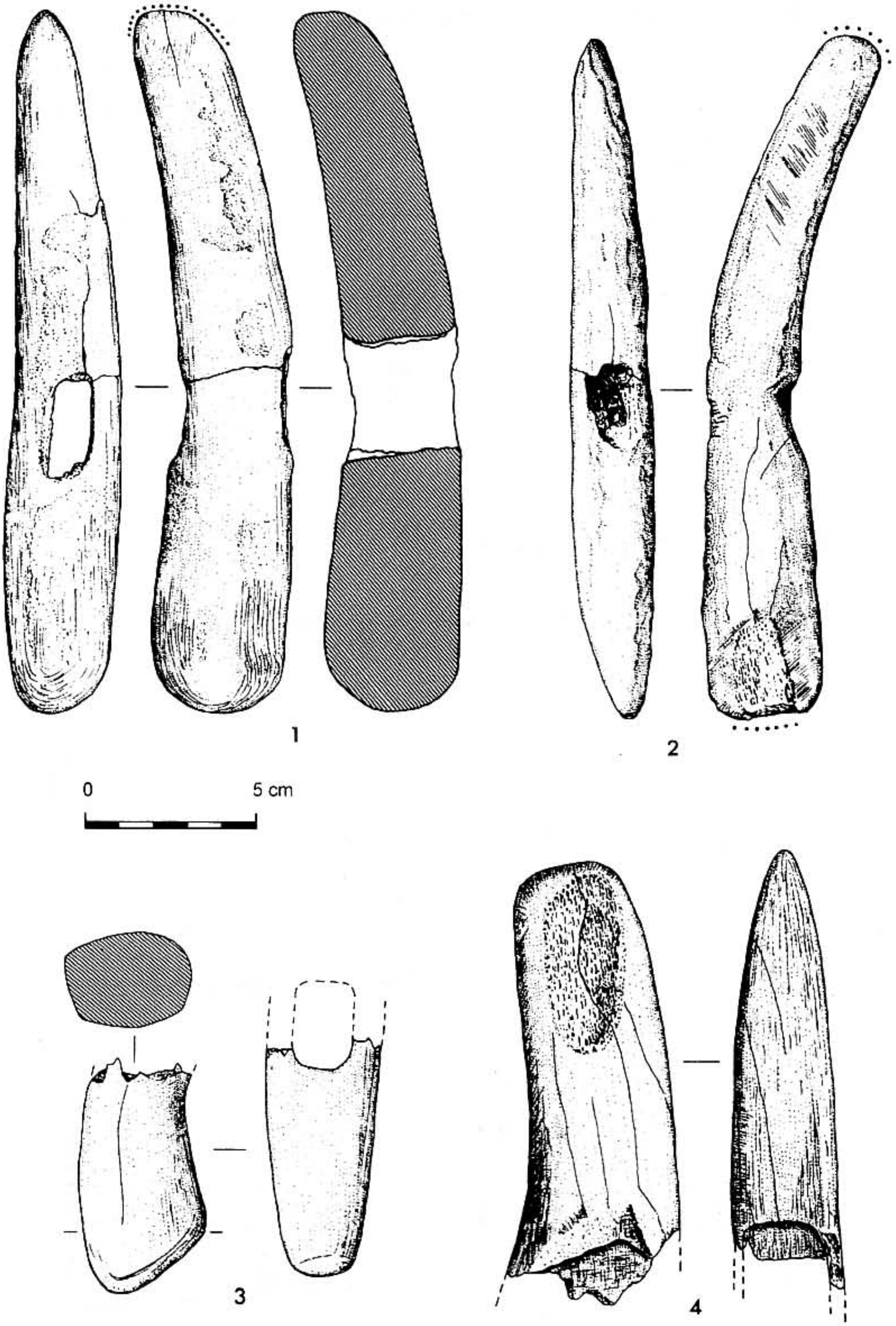

Таблица 7. Драма-Мерджюмекя. Оръдия от еленов рог от периода Караново VI.

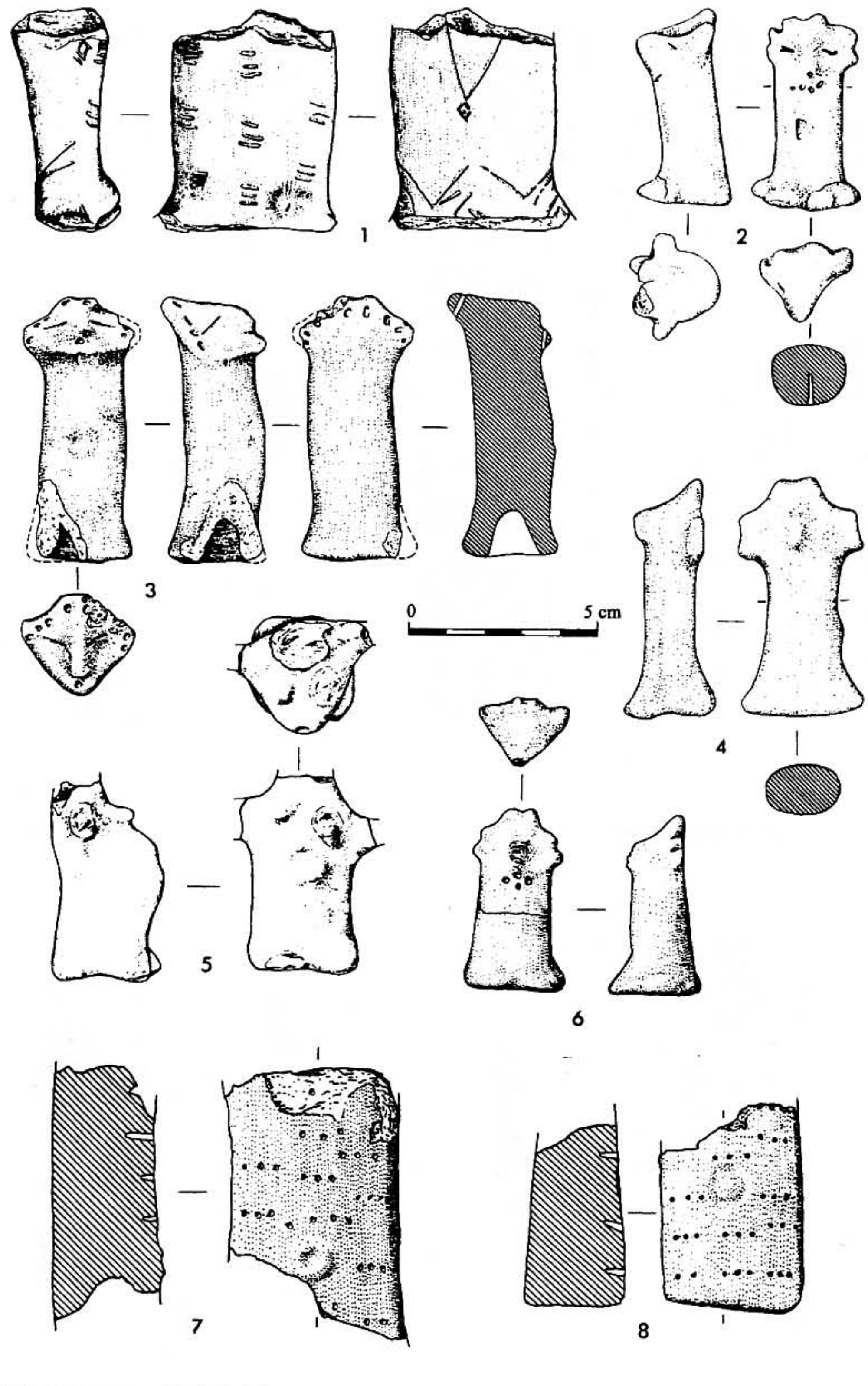
1
2
3
0
5 cm
4
5
6
7
8

Таблица 8. Драма-Мерджюмекя. Глинена пластика от периода Караново VI.

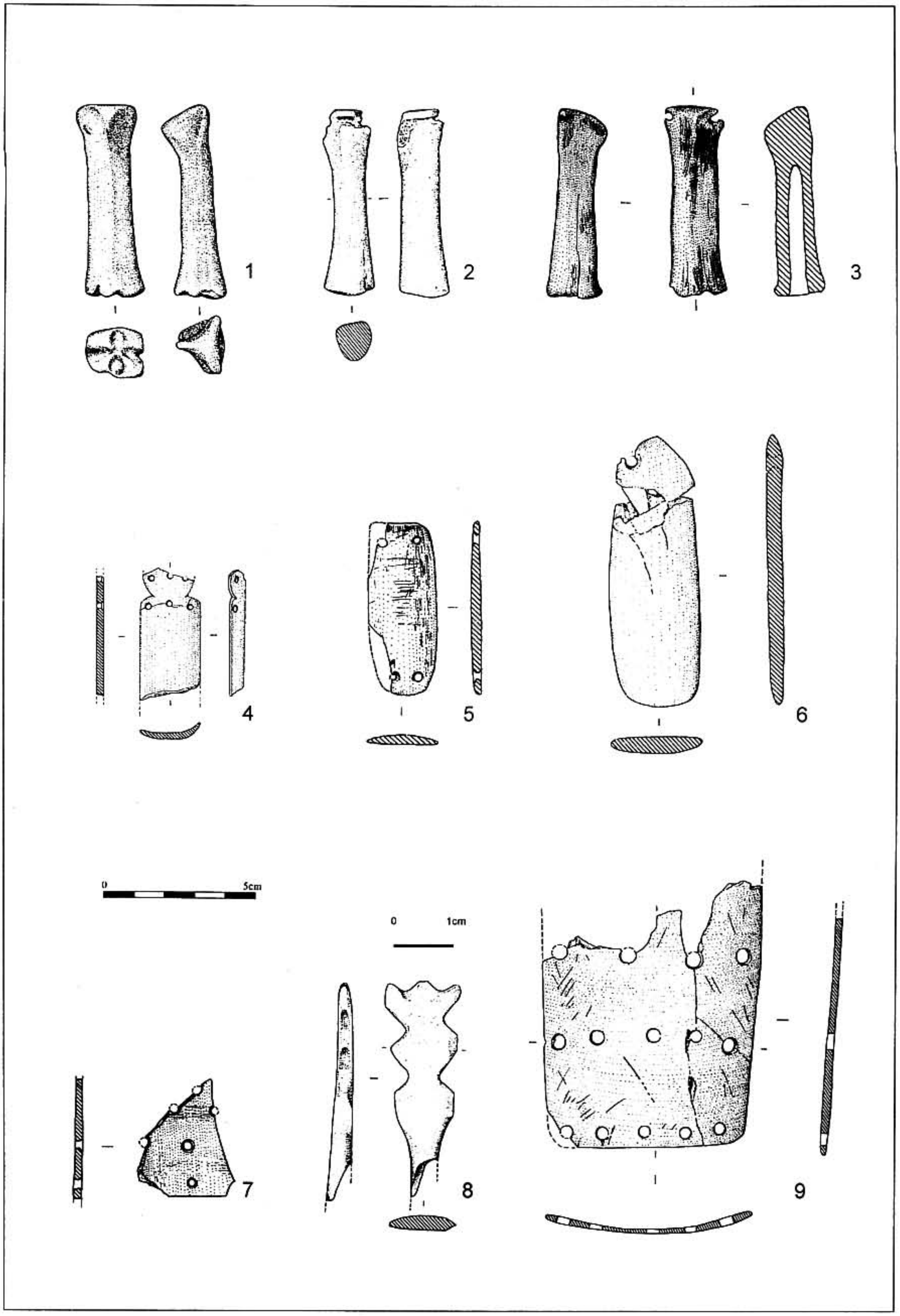
1
2
3
4
5
6
0
5cm
0
1cm
7
8
9

Таблица 9. Драма-Мерджюмекя. Костена пластика от периода Караново VI.

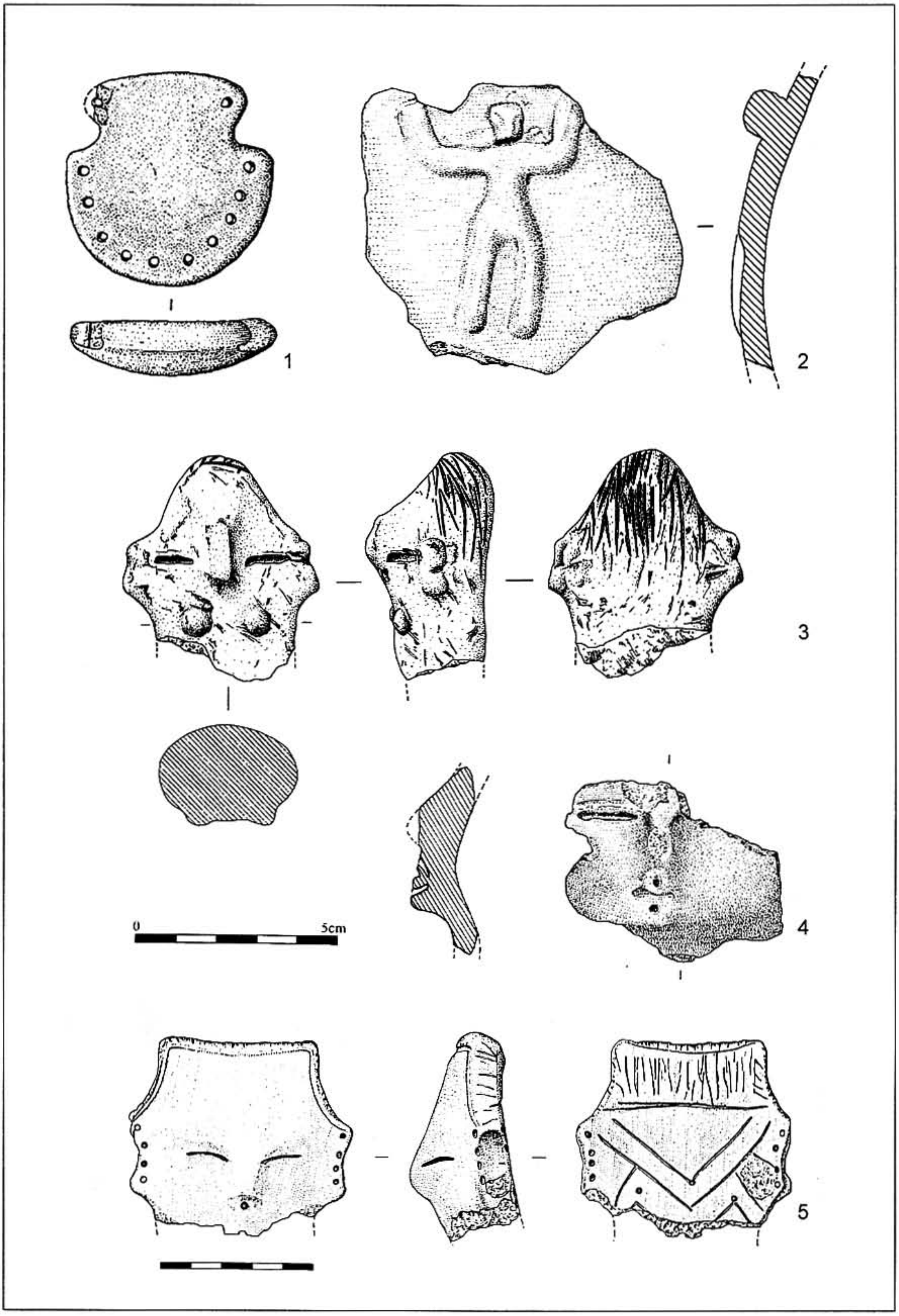

Таблица 10. Драма-Мерджюмекя. Глинени идоли и фрагменти от антропоморфни съдове от периода Караново VI.

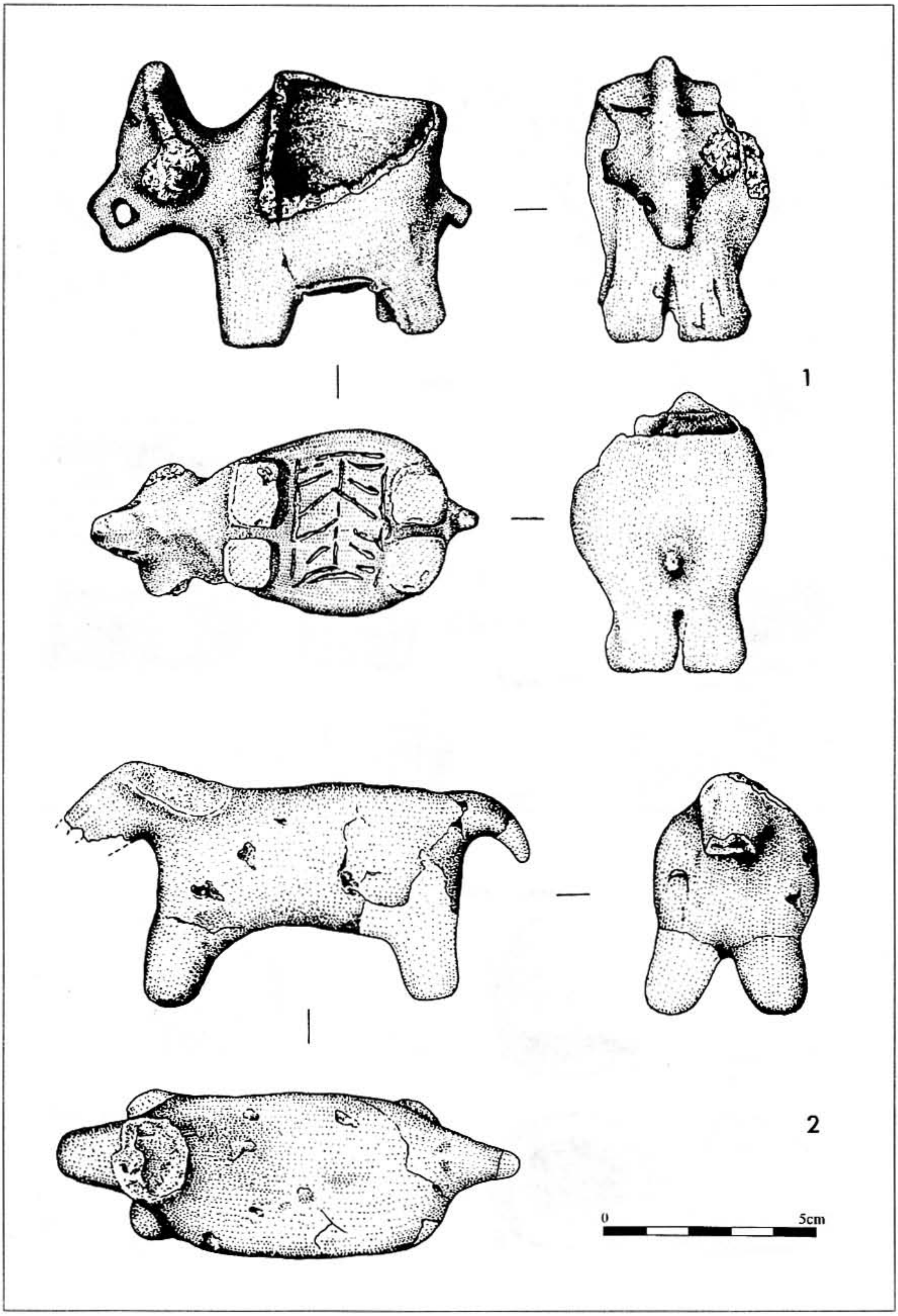

Таблица 11. Драма-Мерджюмекя. Пластика от периода Караново VI.

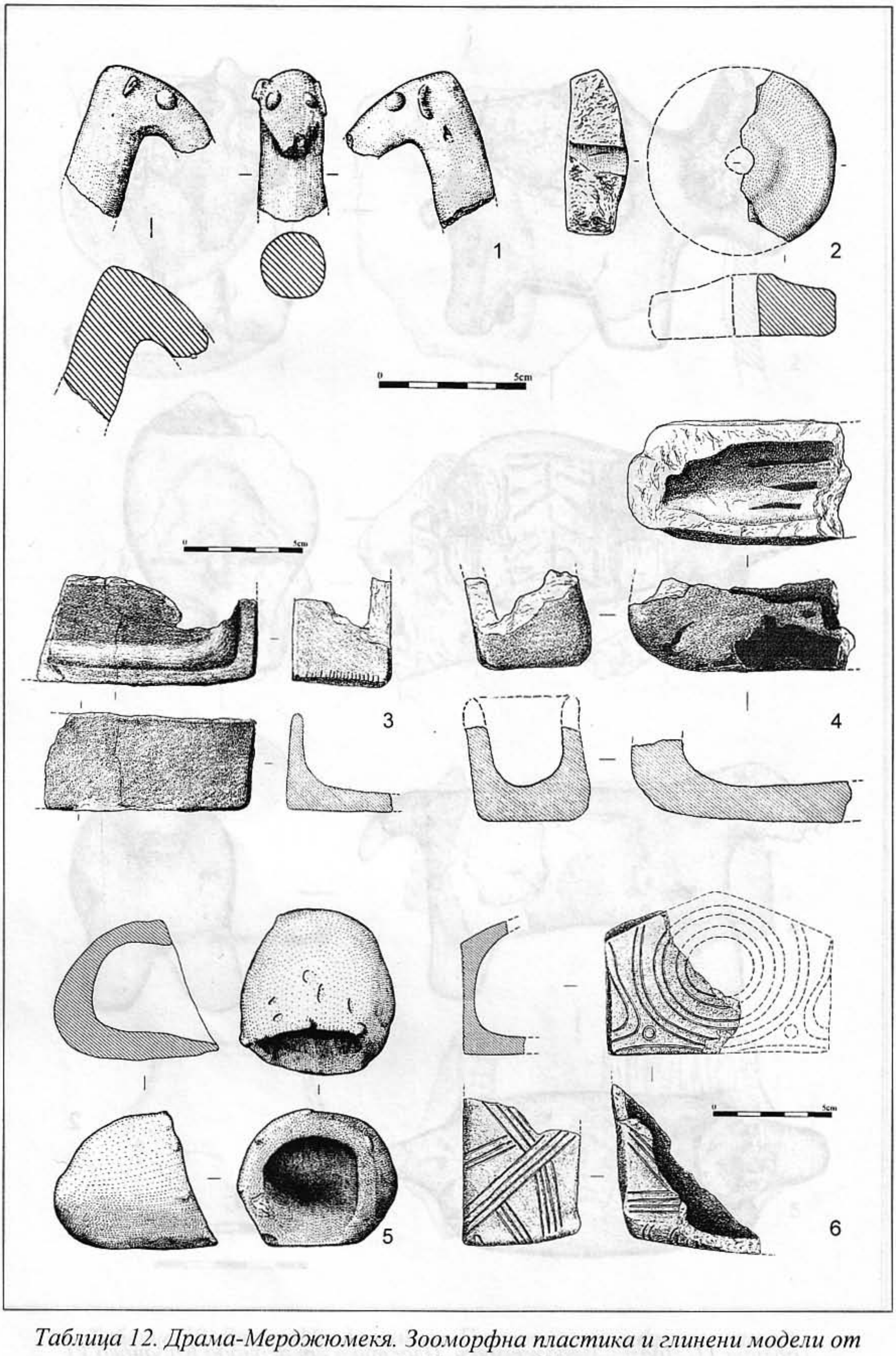
1
2
0
5cm
5cm
3
4
5
0
5cm
6

Таблица 12. Драма-Мерджюмекя. Зооморфна пластика и глинени модели от периода Караново VI.

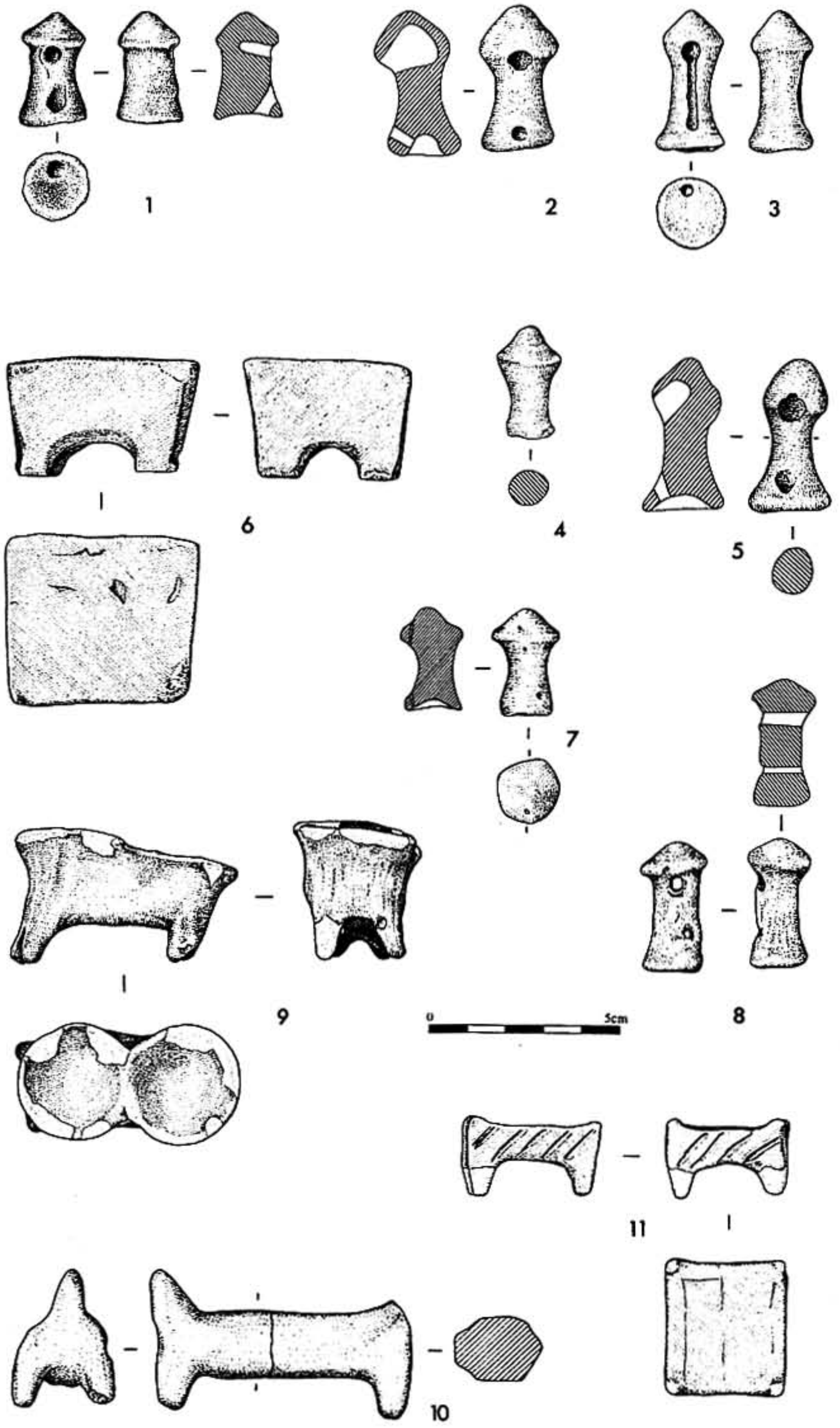
1
2
3
6
4
5
7
8
9
0
5cm
11
10

Таблица 13. Драма-Мерджюмекя. Предмети на култа и на бита от периода Караново VI.

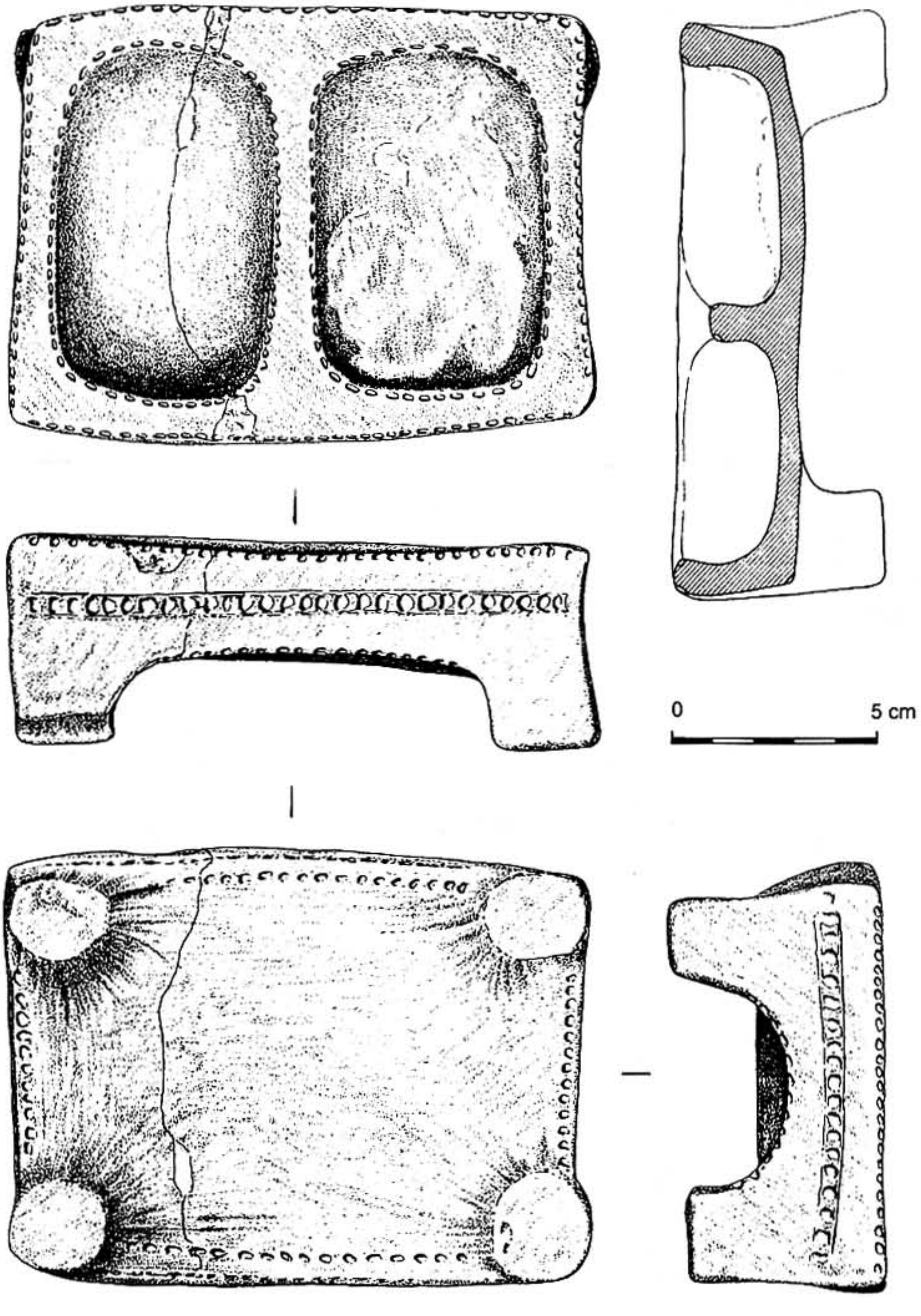

Таблица 14. Драма-Мерджюмекя. Култово басейнче от периода Караново VI.

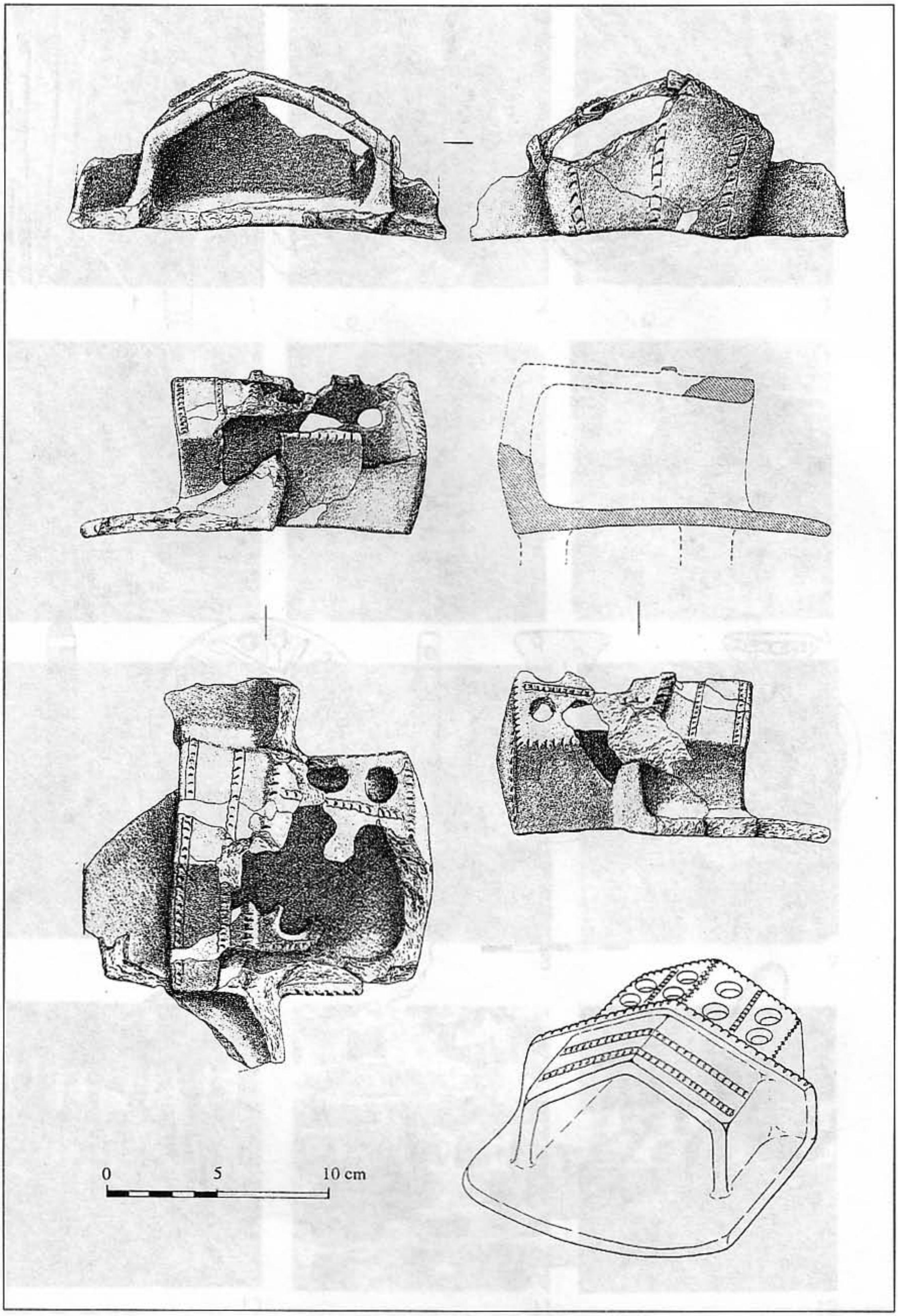

Таблица 15. Драма-Мерджюмекя. Модел на светилище от периода Караново VI.

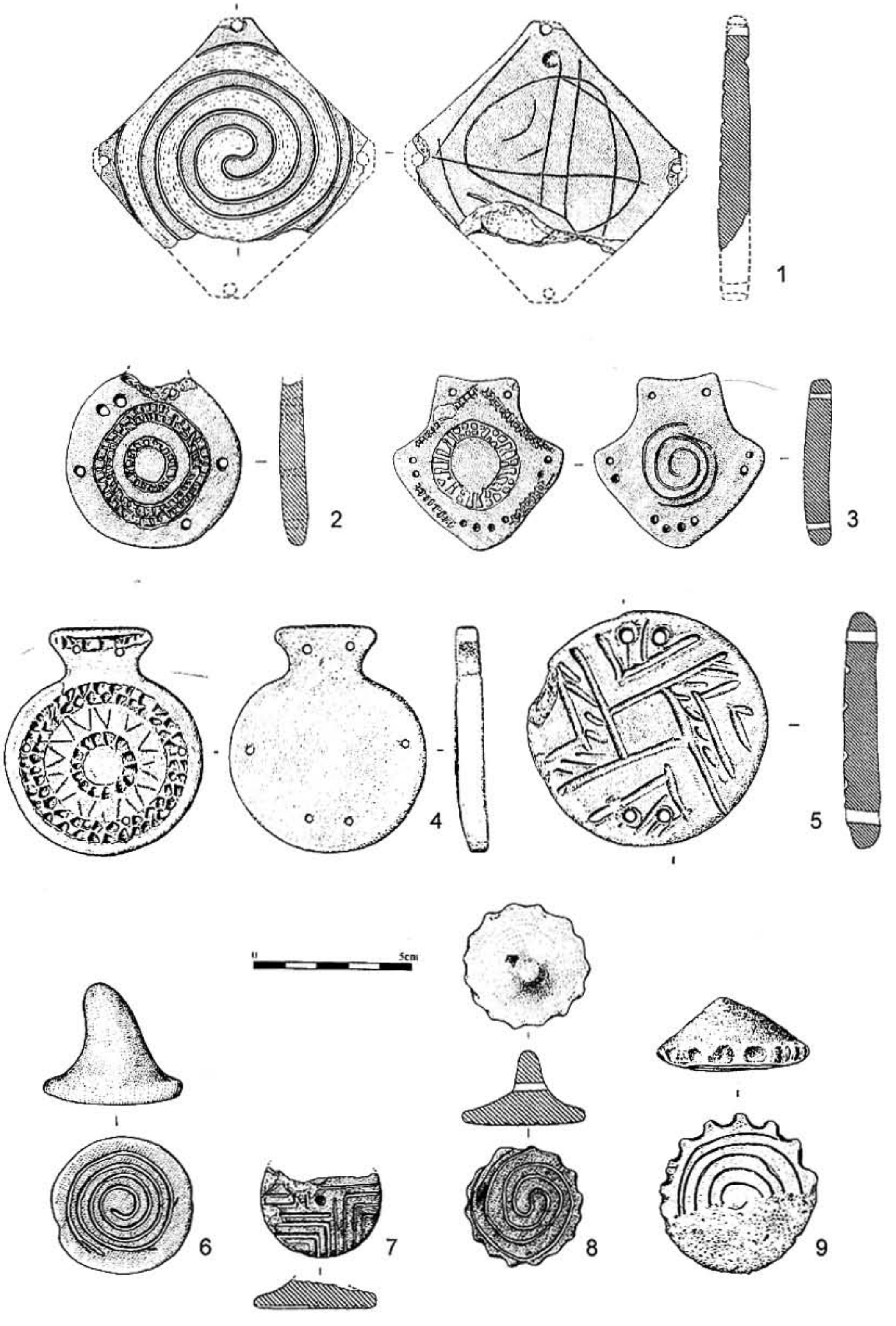
1
2
3
4
5
0
5cm
6
7
8
9

Таблица 16. Драма-Мерджюмекя. Плакети и печати от периода Караново VI.

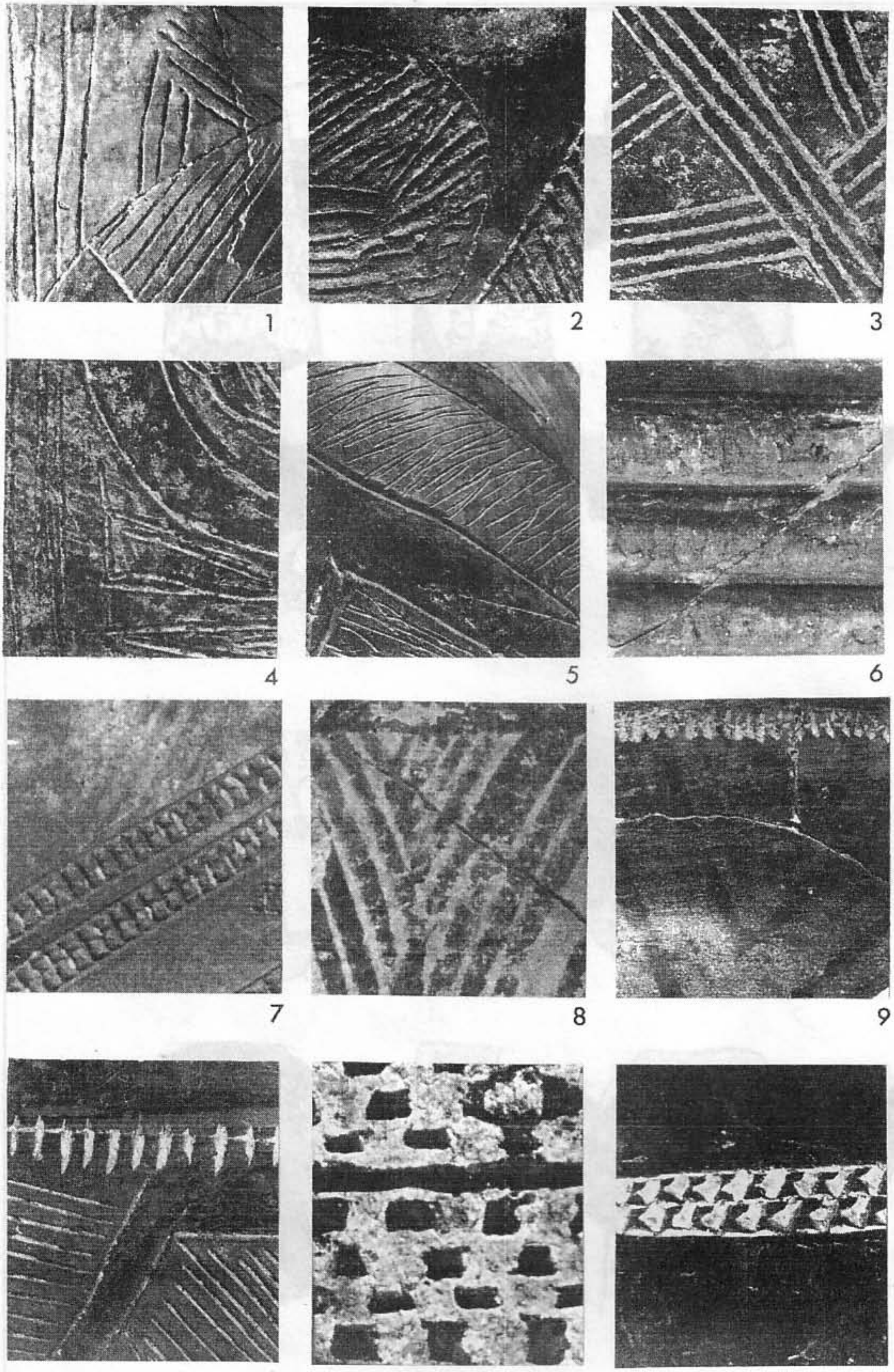
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12

Таблица 17. Драма-Мерджюмекя. Техники на украса от периода Караново V.

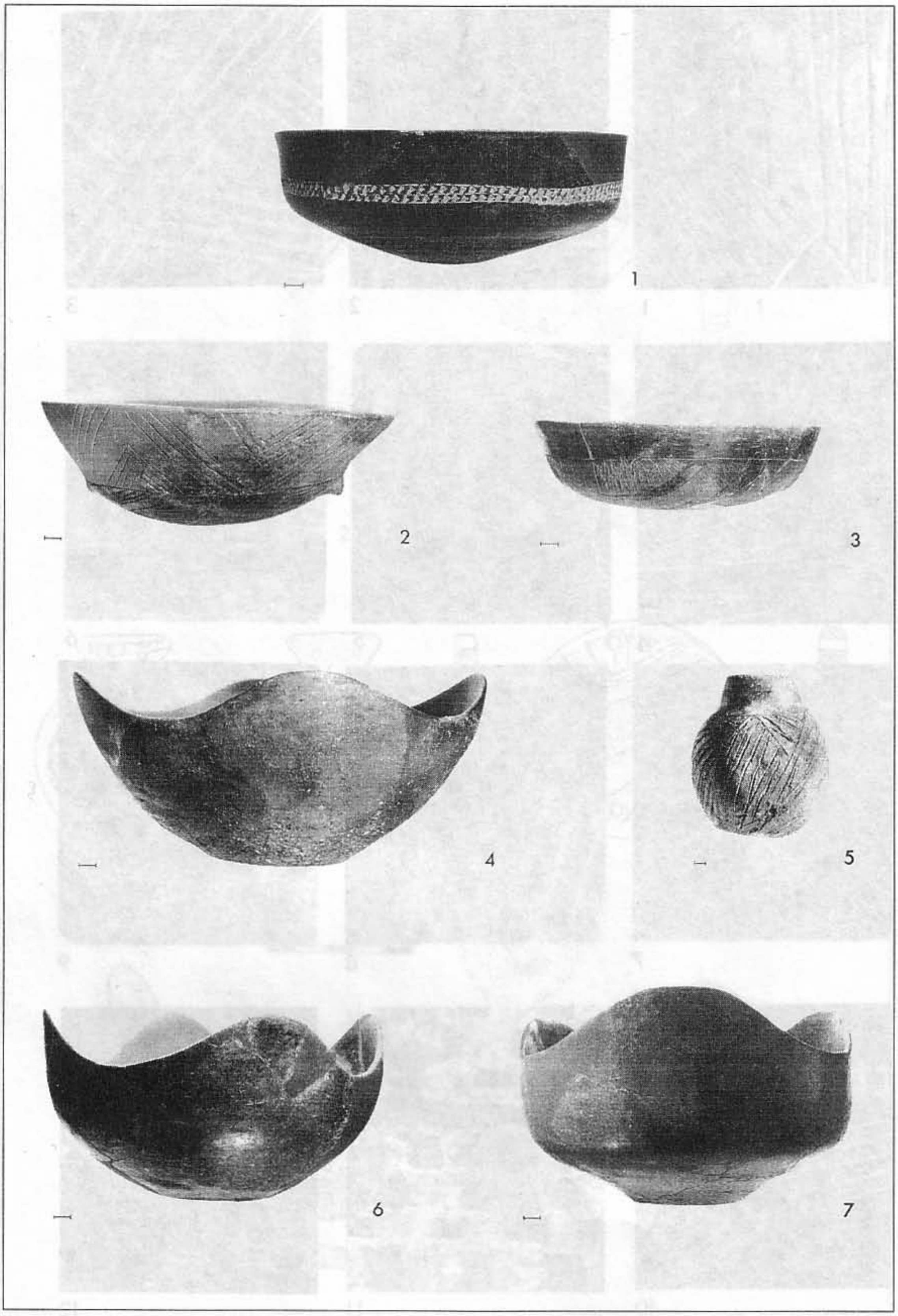

Таблица 18. Драма-Мерджюмекя. Керамика от периодите Караново V и Караново VI. Мащабна единица = 1 см.

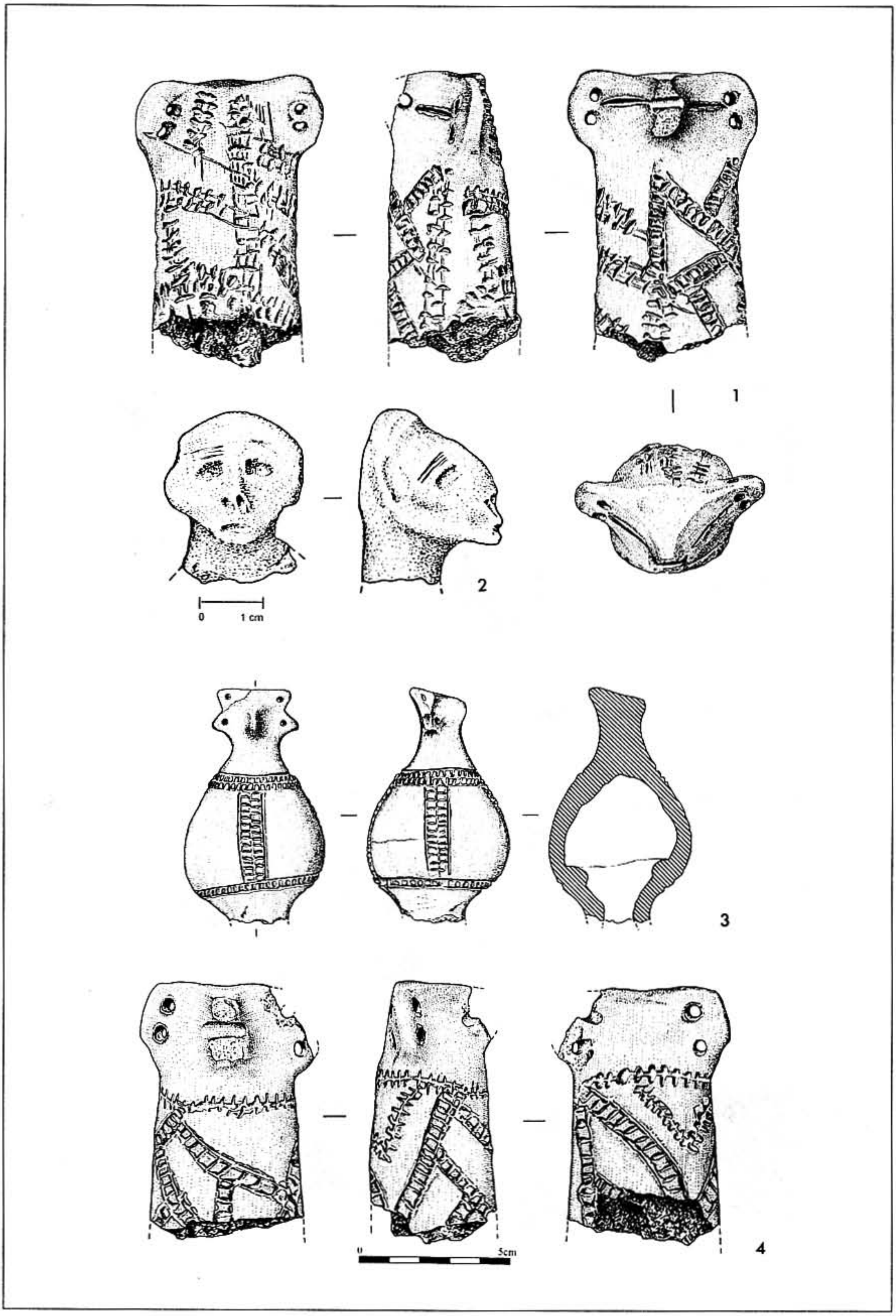
1
2
0
1 cm
3
4
0
5cm

Таблица 19. Драма-Мерджюмекя. Глинени идоли от периода Караново V.

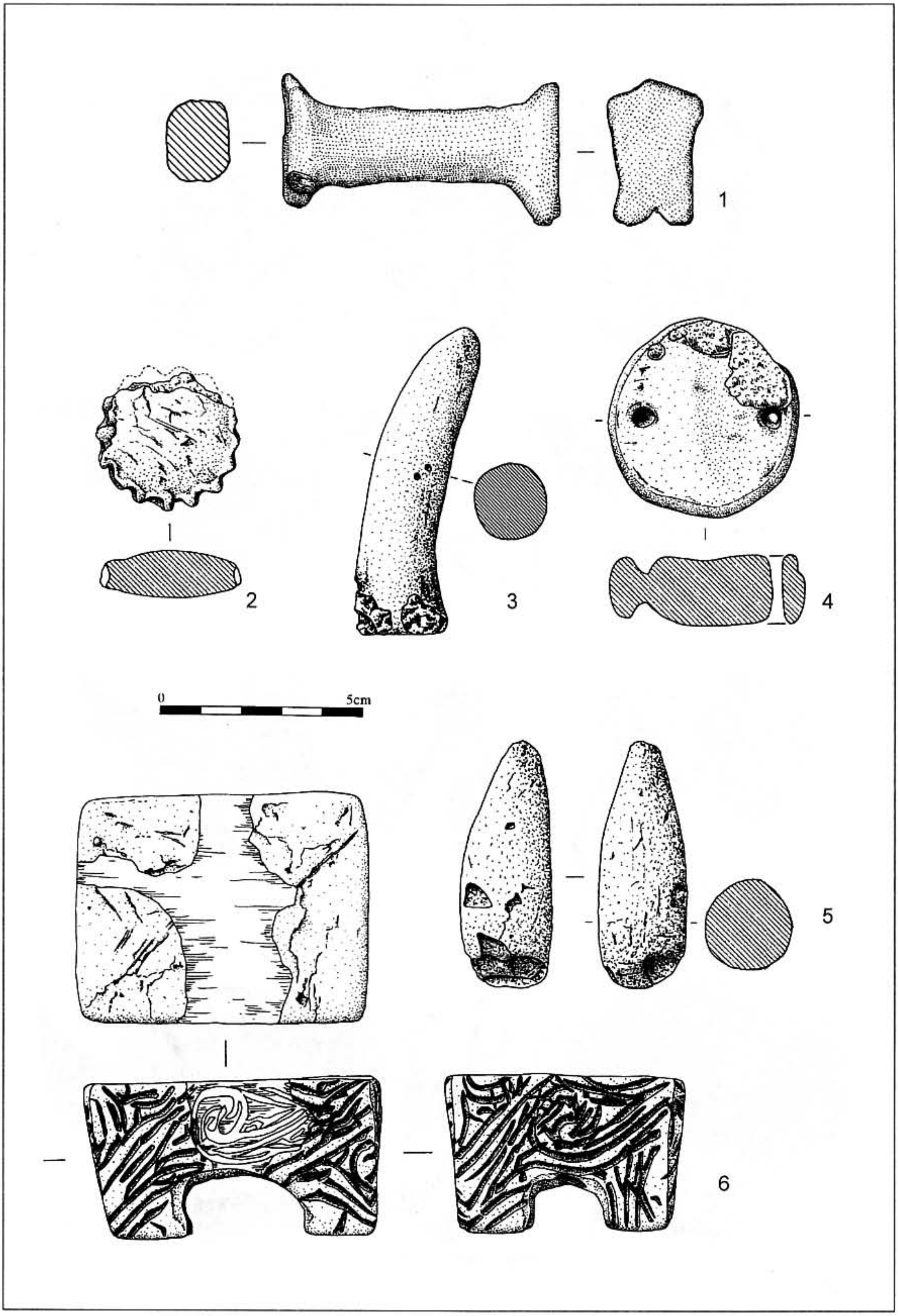
1
2
3
4
0
5cm
5
6

Таблица 20. Драма-Мерджюмекя. Предмети на култа от периода Караново V.

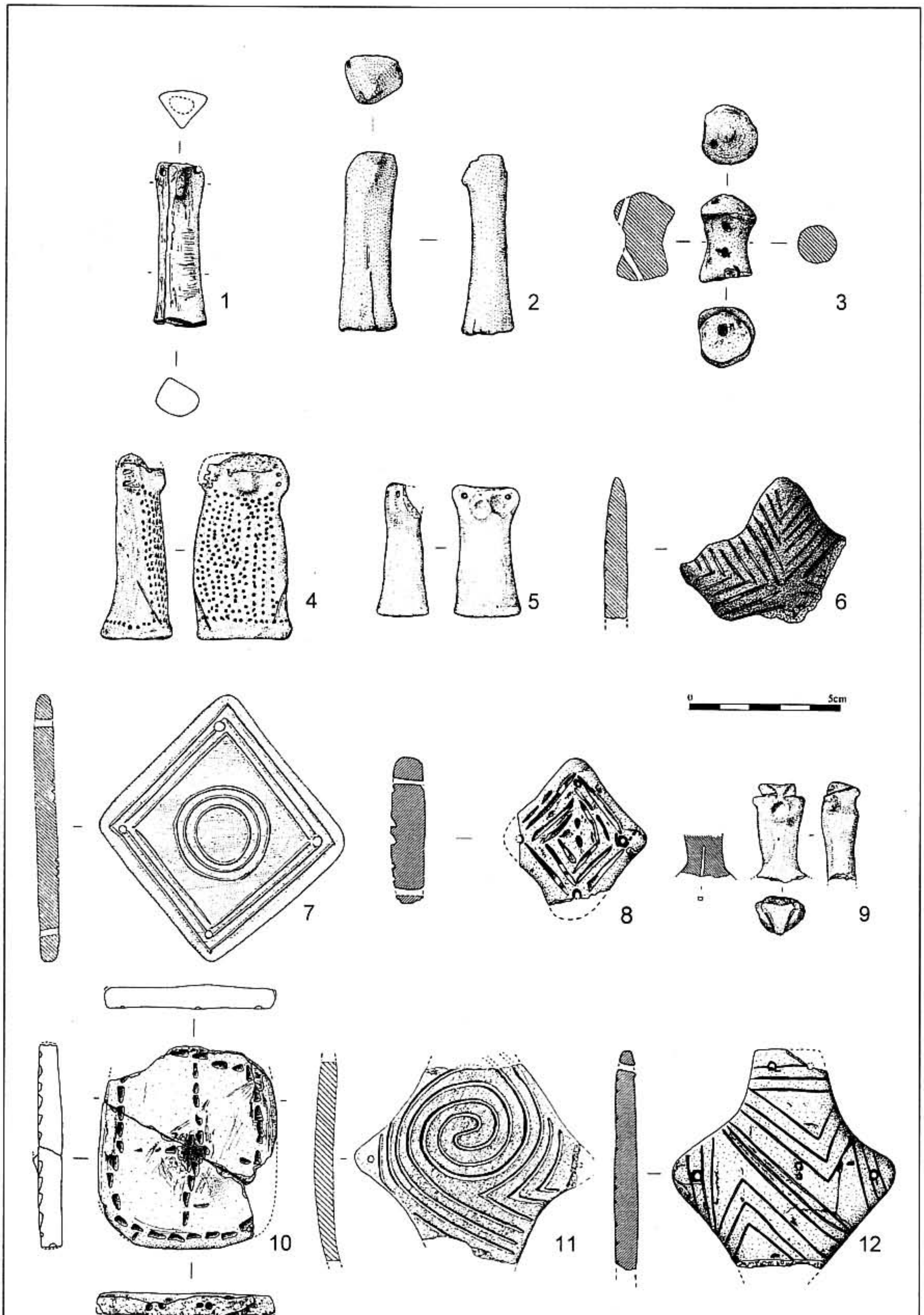
1
2
3
4
5
6
0
5cm
7
8
9
10
11
12

Таблица 21. Драма-Мерджюмекя. Пластика и плакети от периода Караново V.

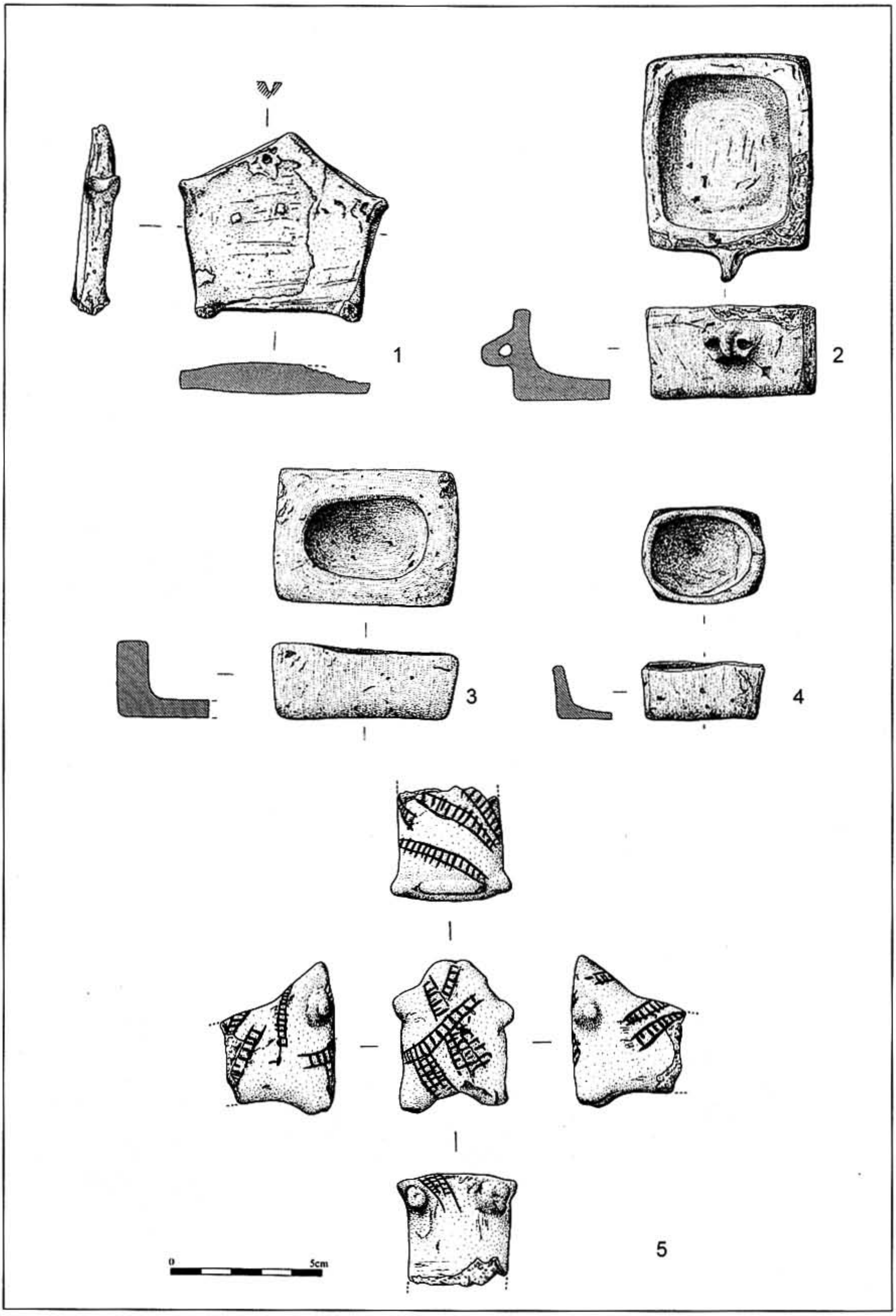

Таблица 22. Драма-Мерджюмекя. Предмети на култа от периода Караново V.

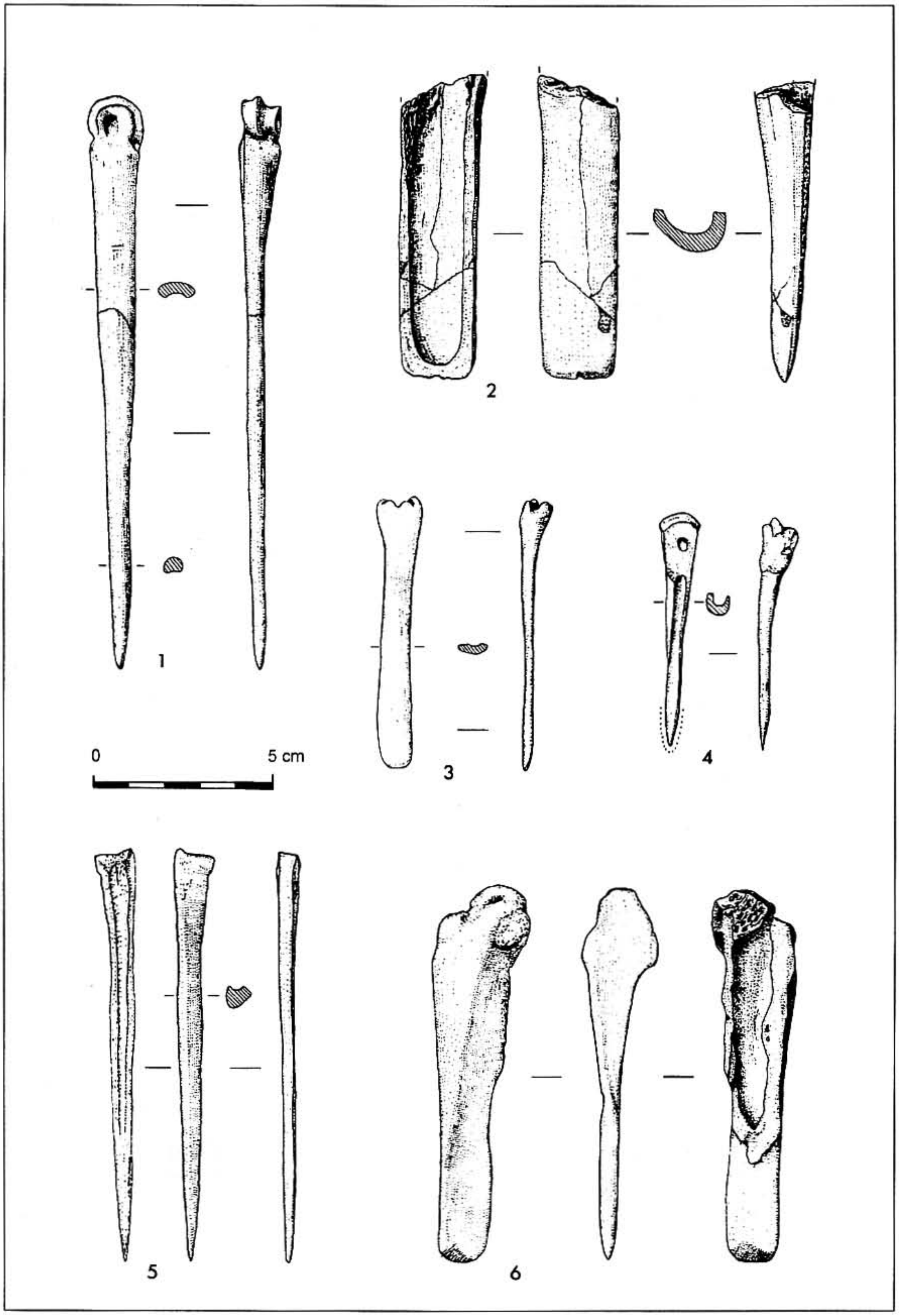
1
2
3
4
5
6
0
5 cm

Таблица 23. Драма-Мерджюмекя. Оръдия от еленов рог от периода Караново V.

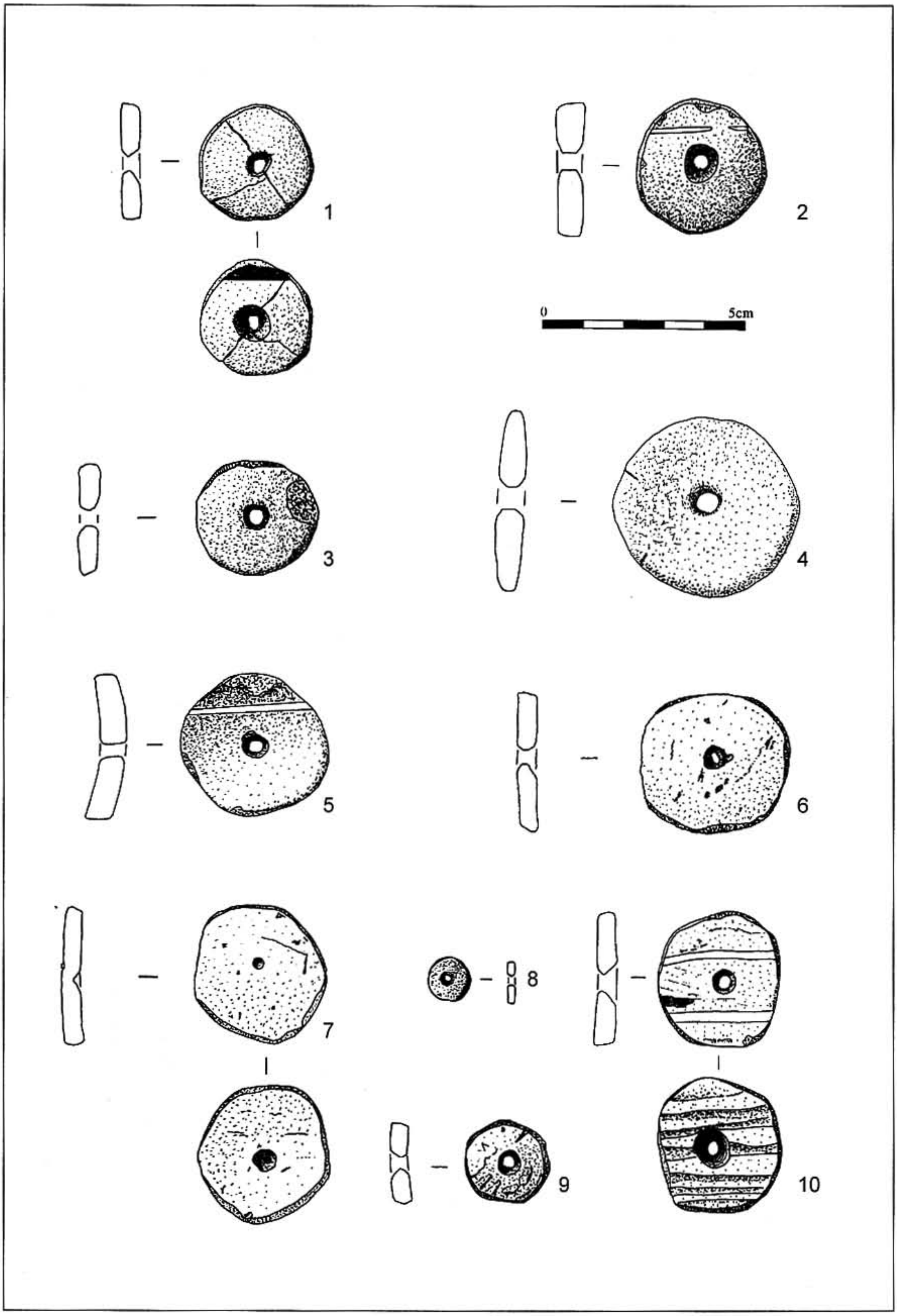
1
2
0
5cm
3
4
5
6
7
8
9
10

Таблица 24. Драма-Мерджюмекя. Керамични шайби от периода Караново V.

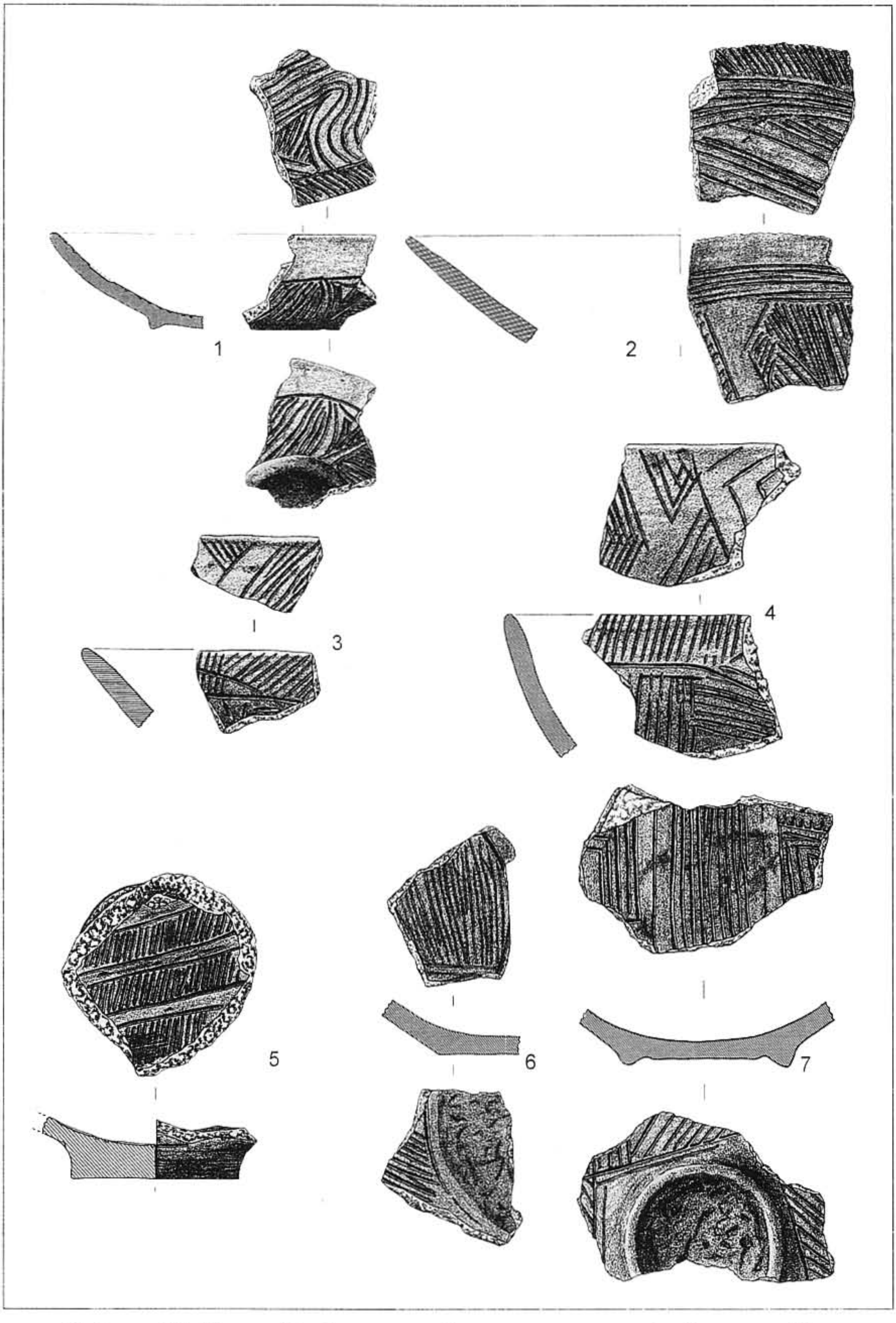

Таблица 25. Драма-Мерджюмекя. Керамика от периода Караново IVc.
1.2 М 1:3; 3-7 М 1:2.

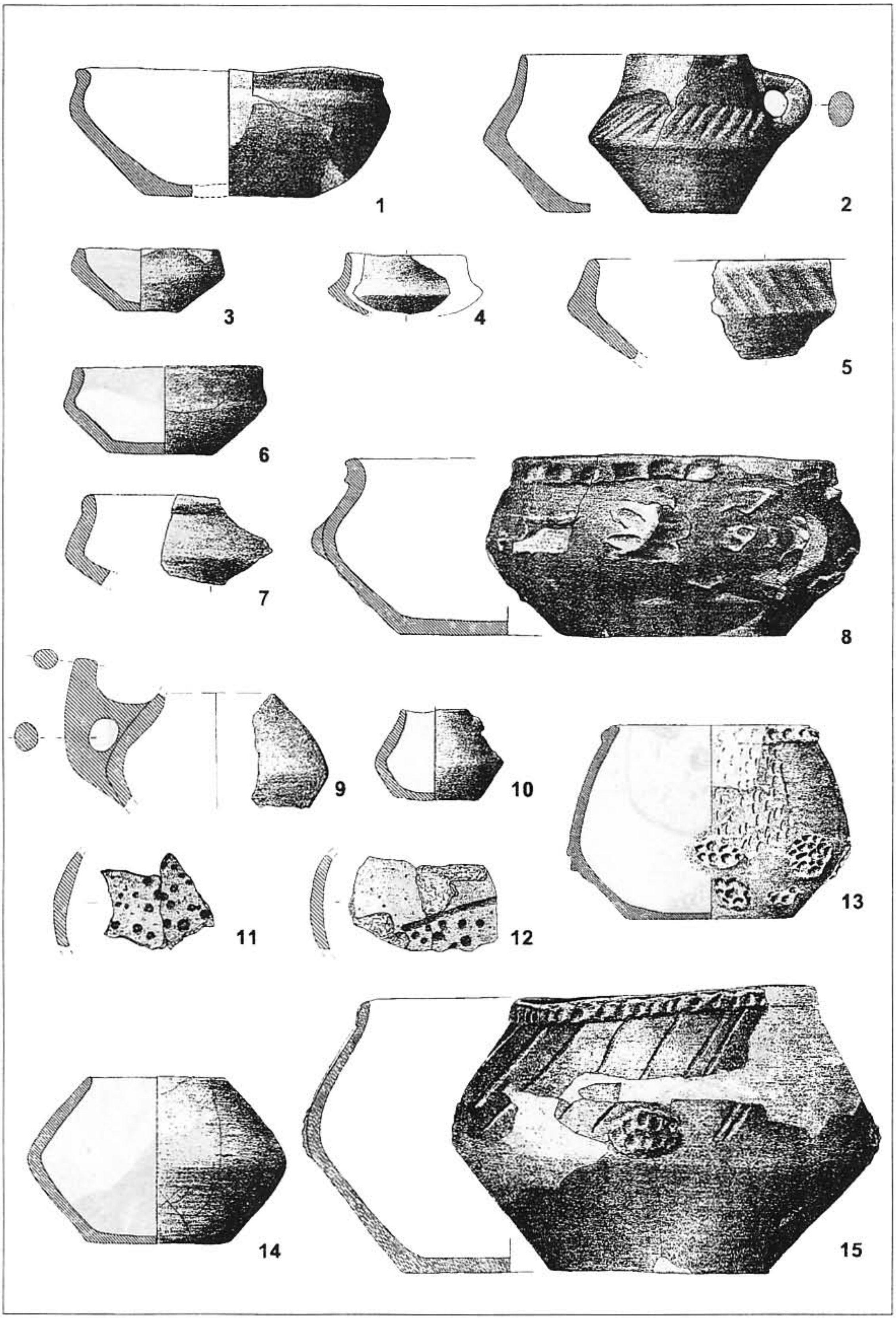
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15

Таблица 26. Драма-Герена. Керамика от периода Караново IVа (пласт С).
1-12 М 1:3; 13 М 1:6; 14.15 М 1:4.

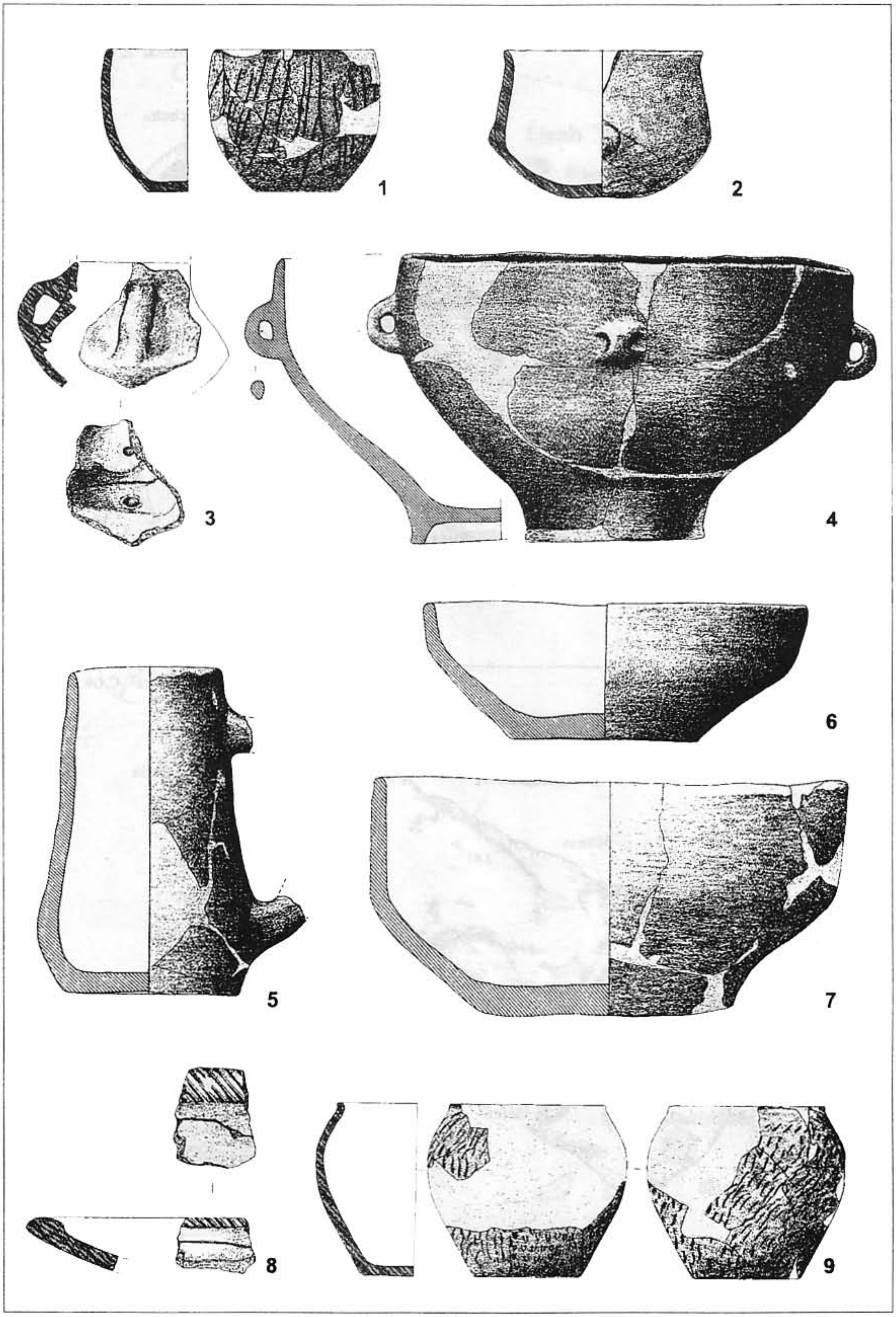

*Таблица 27. Драма-Герена. Керамика от периода Караново IIIb (пласт В).
1.9 М 1:6; 2-8 М 1:3.*

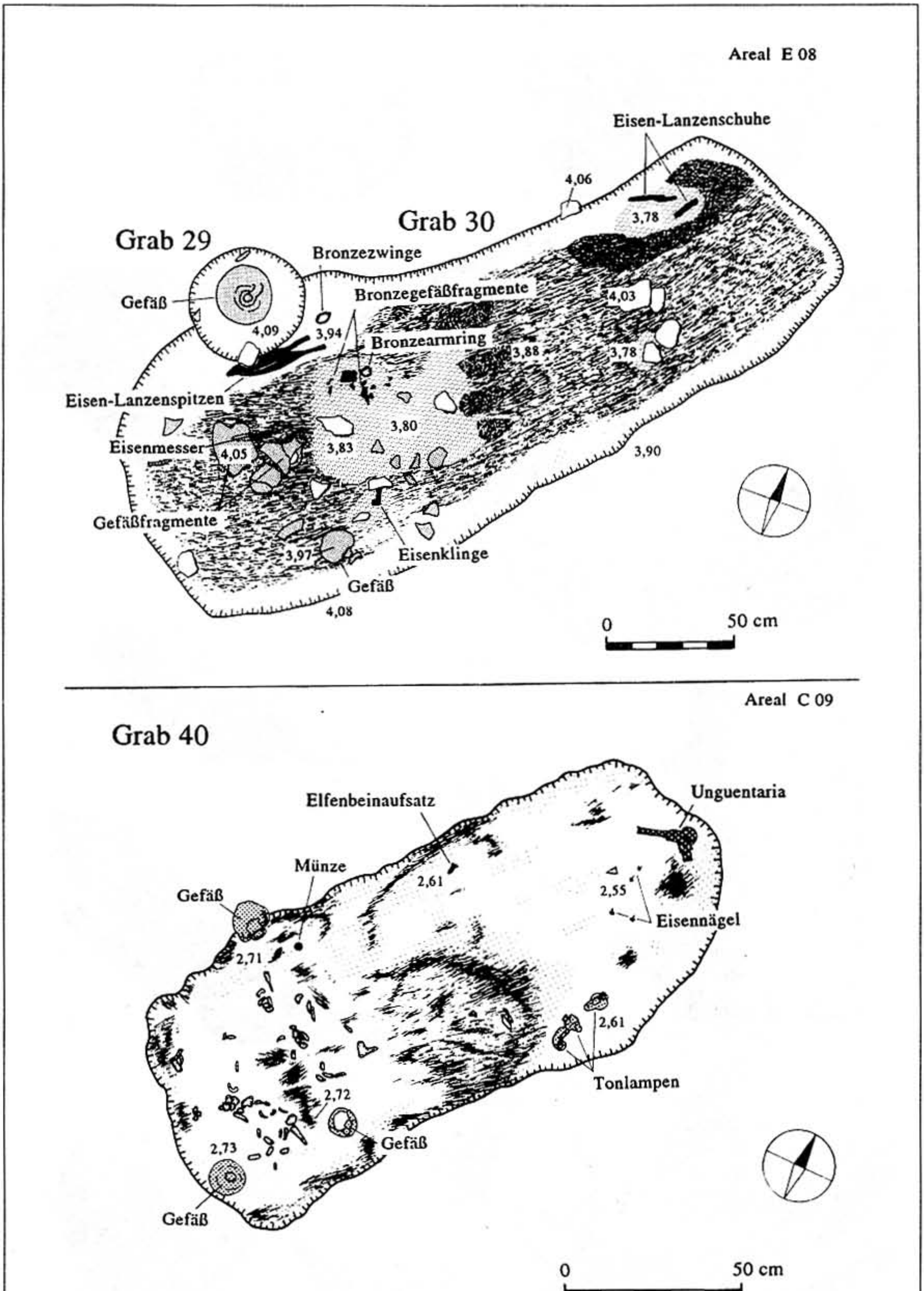
Areal E 08
Eisen-Lanzenschuhe
4,06
3,78
Grab 30
Grab 29
Bronzezwinge
Gefäß
Bronzegefäßfragmente
4,03
4,09
3,94
Bronzearmring
3,88
3,78
Eisen-Lanzenspitzen
3,80
Eisenmesser
4,05
3,83
3,90
Gefäßfragmente
3,97
Eisenklinge
Gefäß
4,08
0
50 cm
Areal C 09
Grab 40
Elfenbeinaufsatz
Unguentaria
Münze
2,61
2,55
Gefäß
Eisennägel
2,71
2,61
Tonlampen
2,72
Gefäß
2,73
Gefäß
0
50 cm

Таблица 28. Драма-Кайряка. Бустум гробове 30 и 40 от римската епоха.
(Легенда – вж. таблица 29)

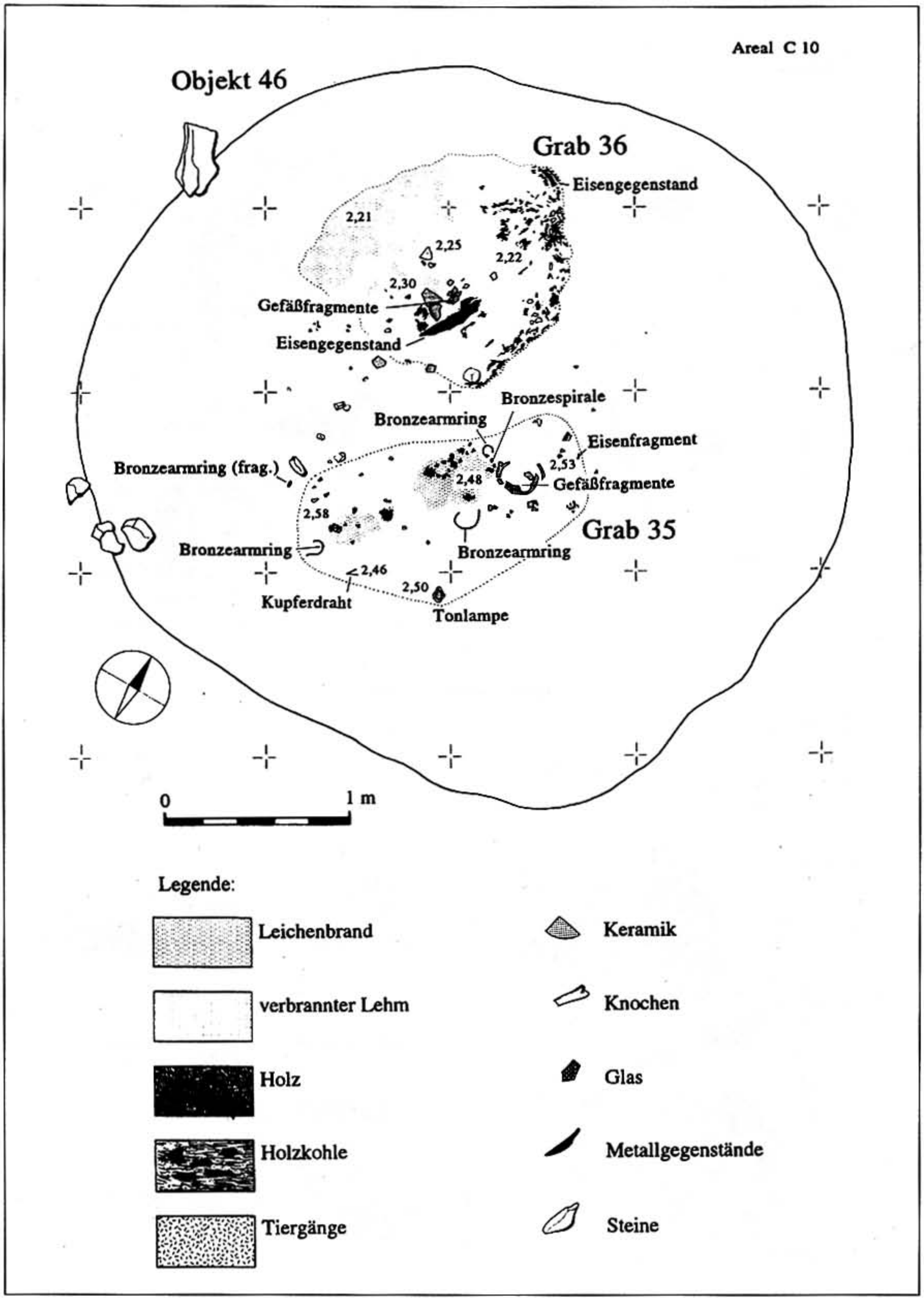
Areal C 10
Objekt 46
Grab 36
Eisengegenstand
2,21
2,25
2,22
2,30
Gefäßfragmente
Eisengegenstand
Bronzespirale
Bronzearmring
Eisenfragment
Bronzearmring (frag.)
2,53
2,48
Gefäßfragmente
2,58
Grab 35
Bronzearmring
Bronzearmring
2,46
2,50
Kupferdraht
Tonlampe
0
1 m
Legende:
Leichenbrand
verbrannter Lehm
Holz
Holzkohle
Tiergänge
Keramik
Knochen
Glas
Metallgegenstände
Steine

Таблица 29. Драма-Кайряка. Могила обект 46 с бустум гроб 36 и погребение с трупоизгаряне 35 от римската епоха.

Легенда: 1 - останки от трупоизгаряне; 2 - горяла глина; 3 - дърво; 4 - въглени от горяло дърво; 5 - разрушения от животни; 6 - керамика; 7 - кост; 8 - стъкло; 9 - метални предмети; 10 - камъни.

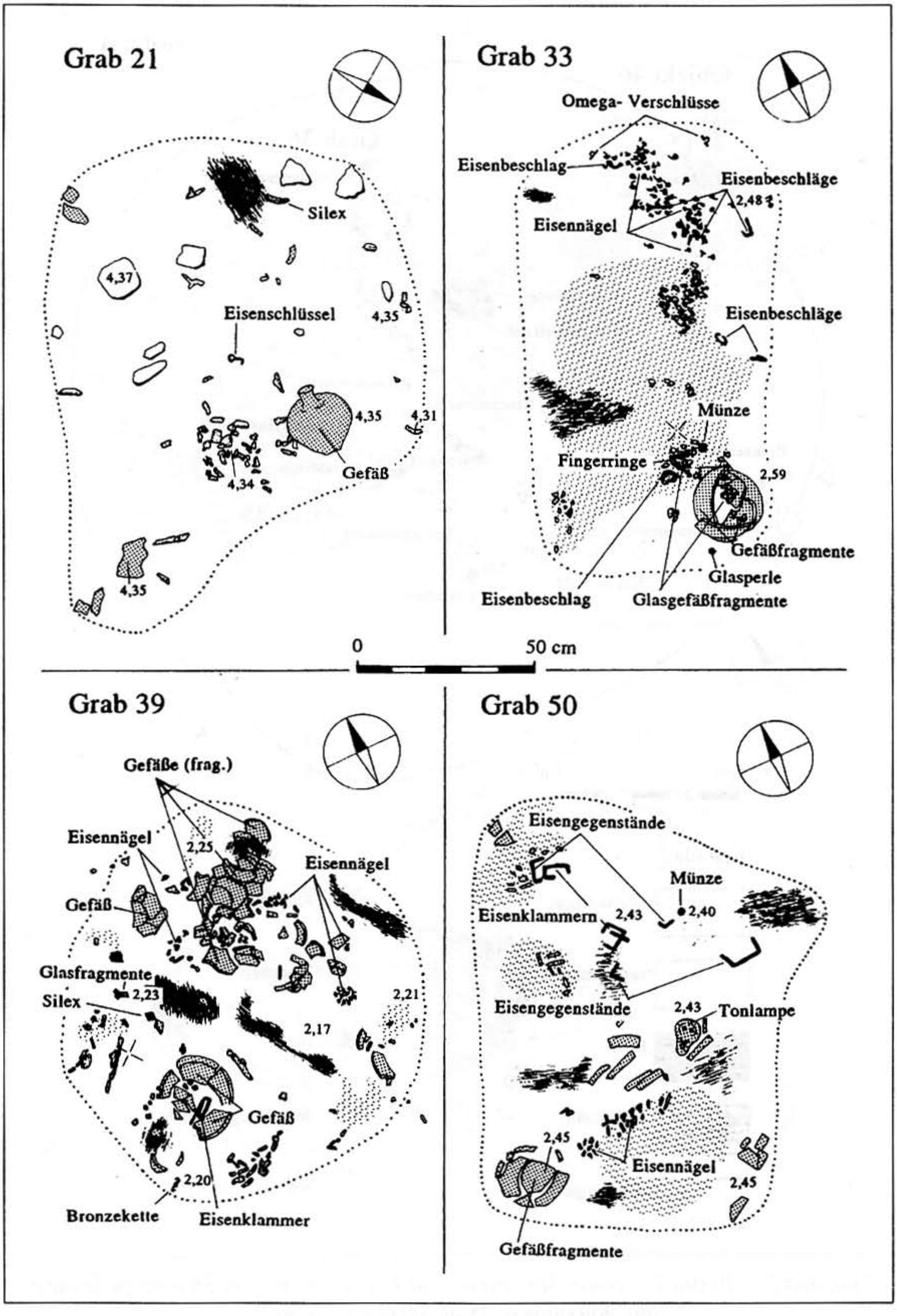
Grab 21
Silex
4,37
Eisenschlüssel
4,35
4,35
4,31
Gefäß
4,34
4,35
Grab 33
Omega- Verschlüsse
Eisenbeschlag
Eisenbeschläge
2,48
Eisennägel
Eisenbeschläge
Münze
Fingerringe
2,59
Gefäßfragmente
Glasperle
Eisenbeschlag
Glasgefäßfragmente
0
50 cm
Grab 39
Gefäße (frag.)
Eisennägel
2,25
Eisennägel
Gefäß
Glasfragmente
2,23
Silex
2,21
2,17
Gefäß
2,20
Bronzekette
Eisenklammer
Grab 50
Eisengegenstände
Münze
Eisenklammern
2,43
2,40
Eisengegenstände
2,43
Tonlampe
2,45
Eisennägel
2,45
Gefäßfragmente

Таблица 30. Драма-Кайряка. Погребения с трупоизгаряне 21, 33, 39 и 50 от Римската епоха.

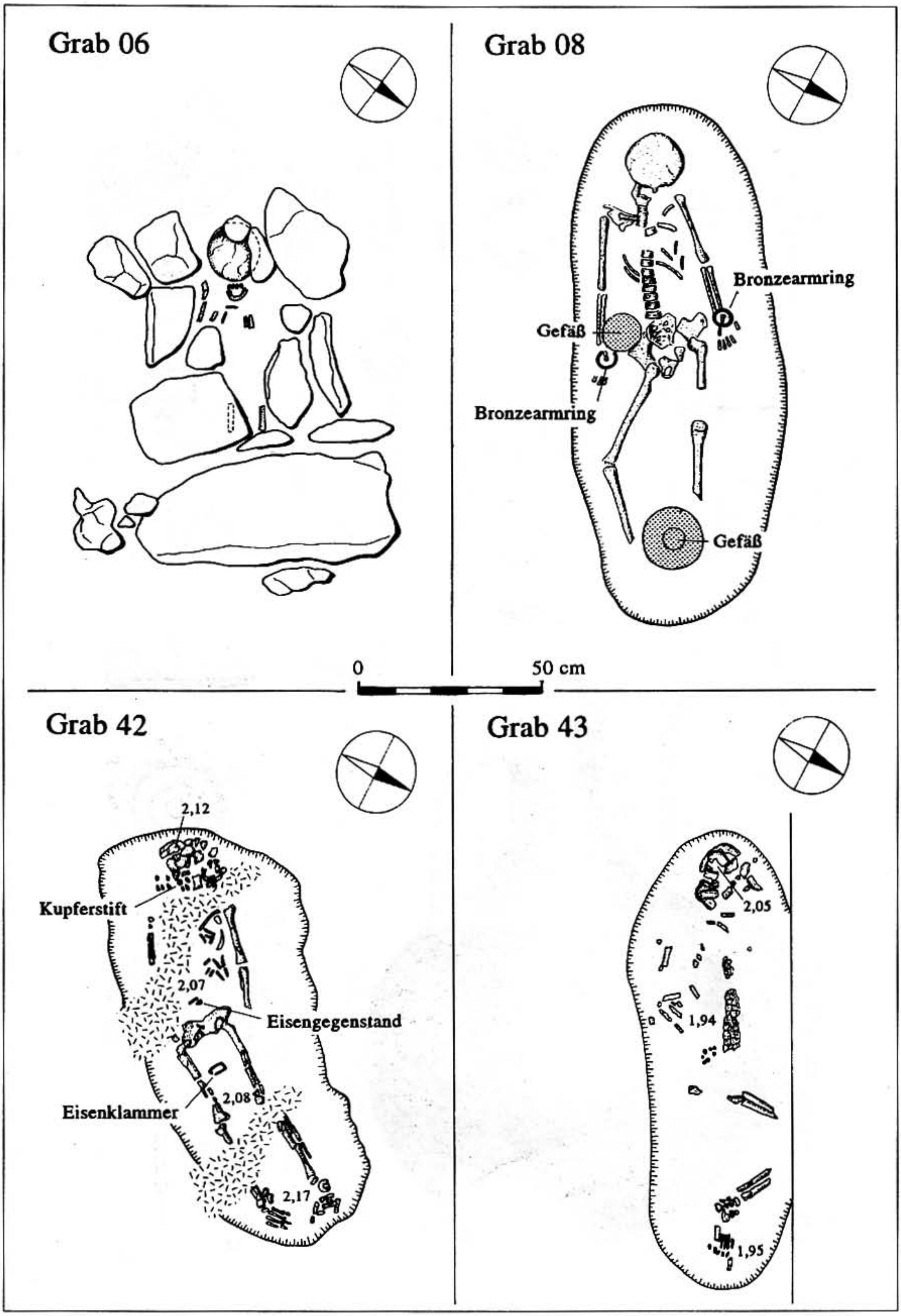
Grab 06
Grab 08
Bronzearmring
Gefäß
Bronzearmring
Gefäß
0
50 cm
Grab 42
2,12
Kupferstift
2,07
Eisengegenstand
Eisenklammer
2,08
2,17
Grab 43
2,05
1,94
1,95

Таблица 31. Драма-Кайряка. Погребения с трупополагане 06, 08, 42 и 43 от римската епоха.

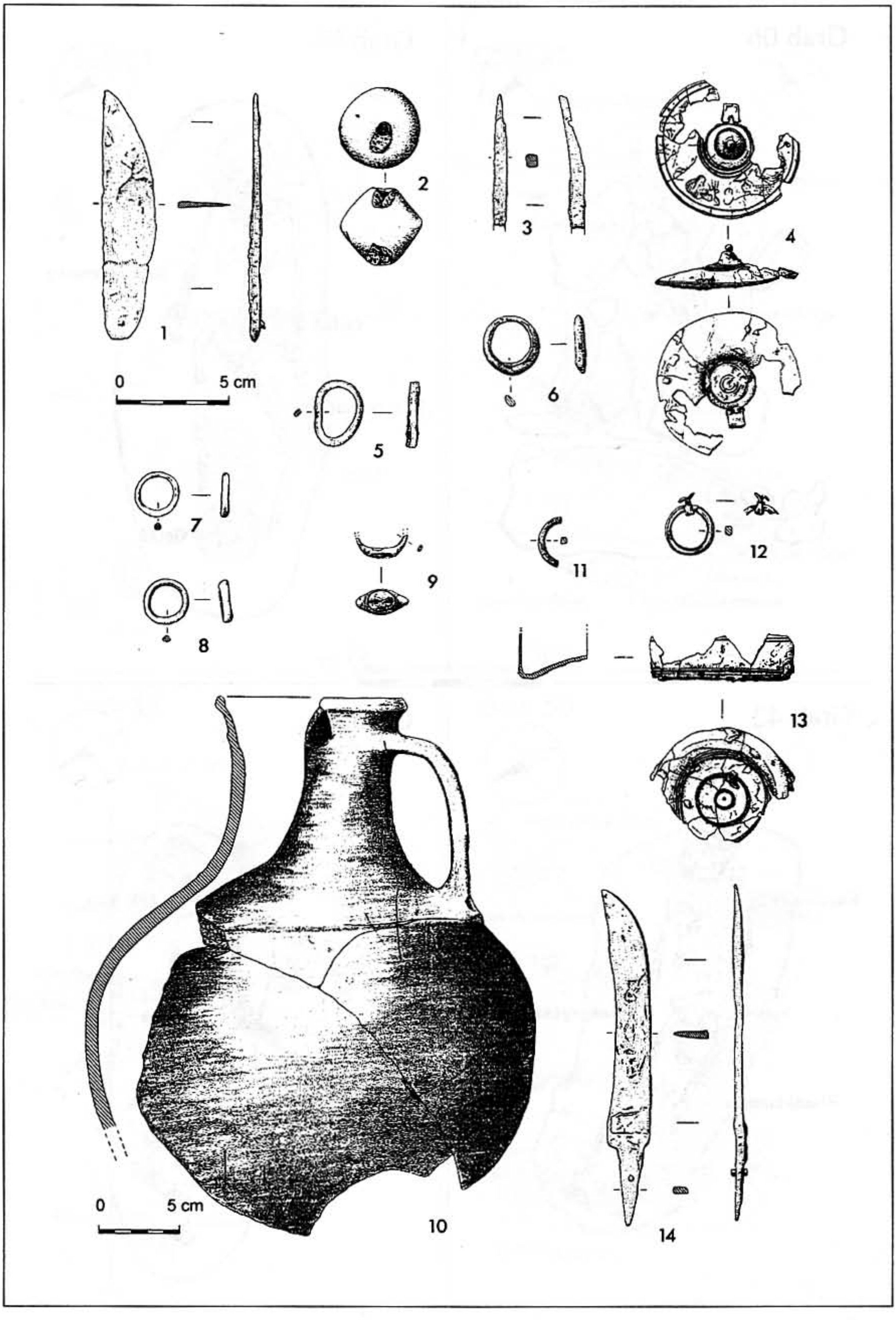
1
2
3
4
0
5 cm
5
6
7
8
9
11
12
13
10
0
5 cm
14

Таблица 32. Драма-Кайряка. Погребални дарове от бустум гроб 30.

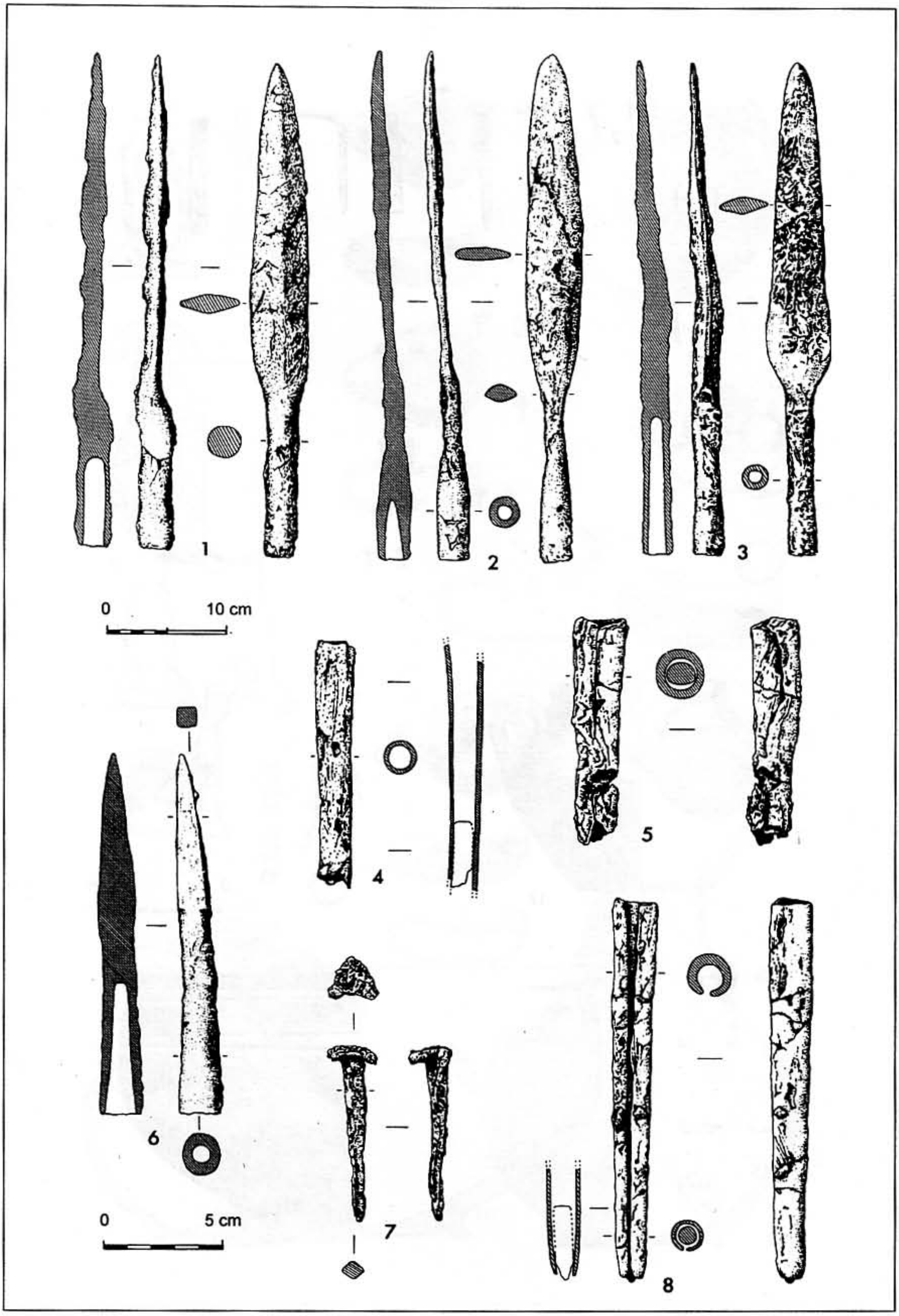
1
2
3
0
10 cm
4
5
6
7
8
0
5 cm

Таблица 33. Драма-Кайряка. Погребални дарове от бустум гроб 30.

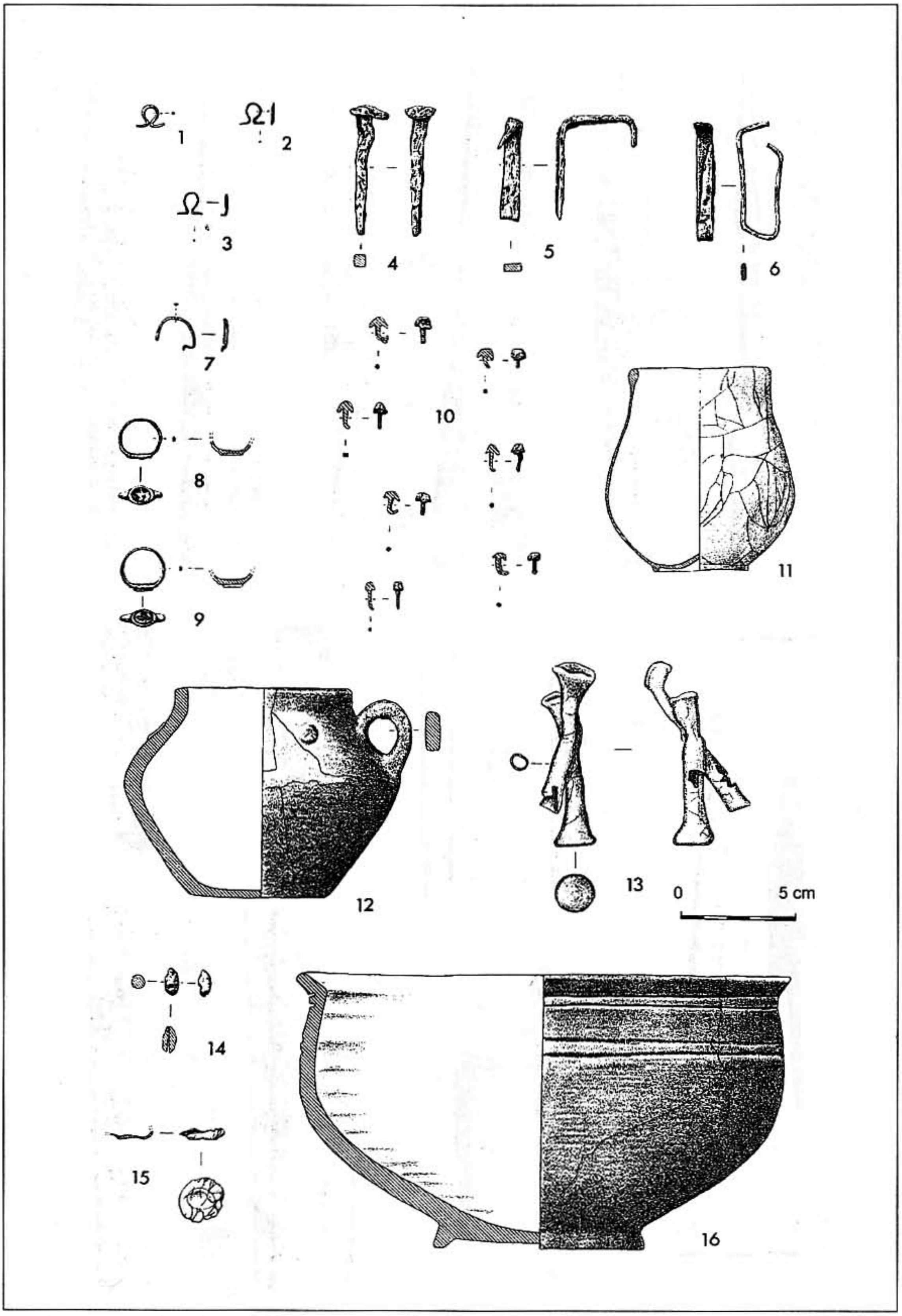
1
2
3
4
5
6
7
10
8
11
9
12
13
0
5 cm
14
15
16

Таблица 34. Драма-Кайряка. Погребални дарове от гроб 33.
1-3.7 мед, 4-6.10 желязо, 8.9 бронз, 11.13.14 стъкло, 12.16 глина.

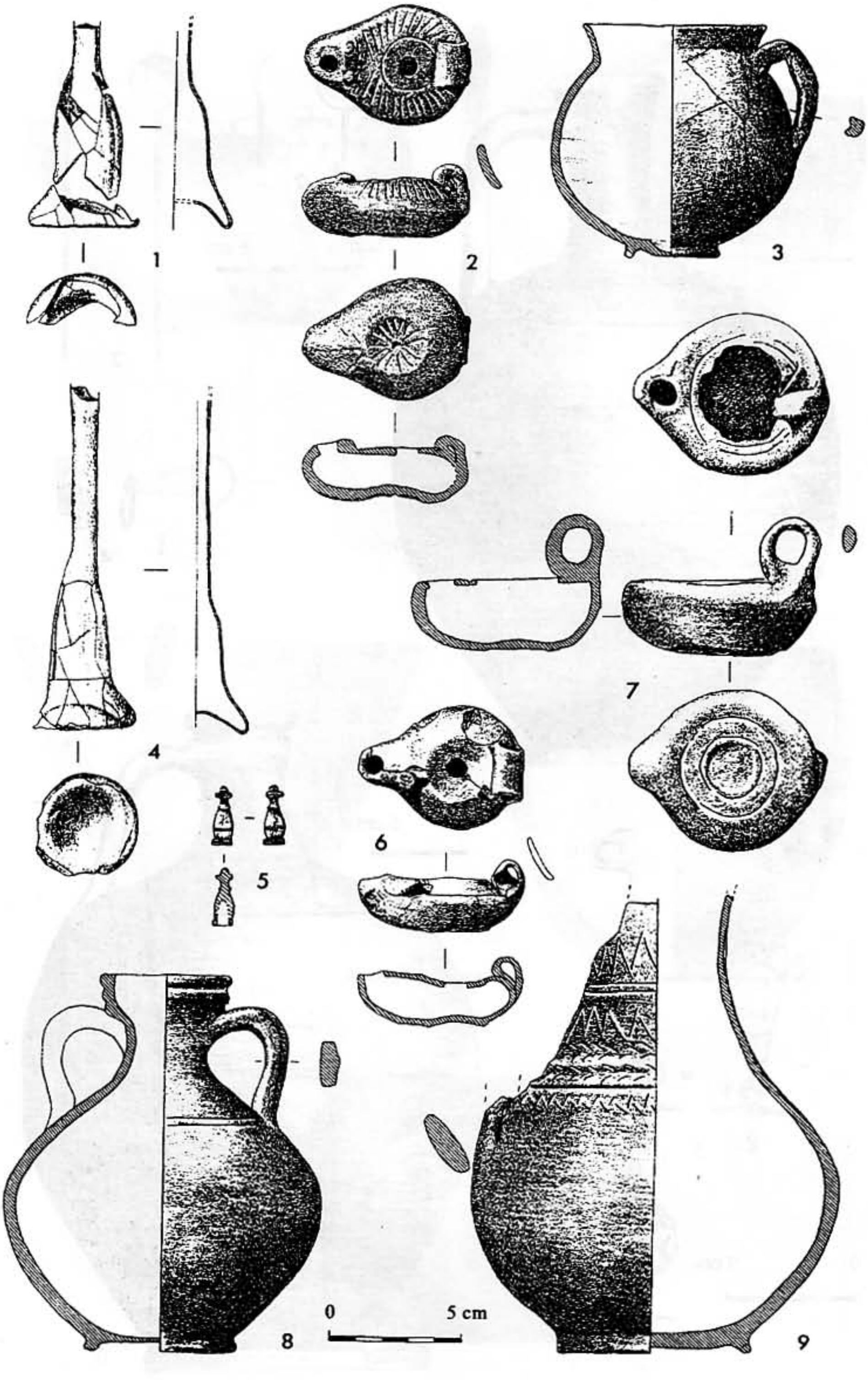
1
2
3
4
5
6
7
8
9
0
5 cm

Таблица 35. Драма-Кайряка. Погребални дарове от гроб 43.
1.4 стъкло, 2.3.6-9 глина, 5 слонова кост.

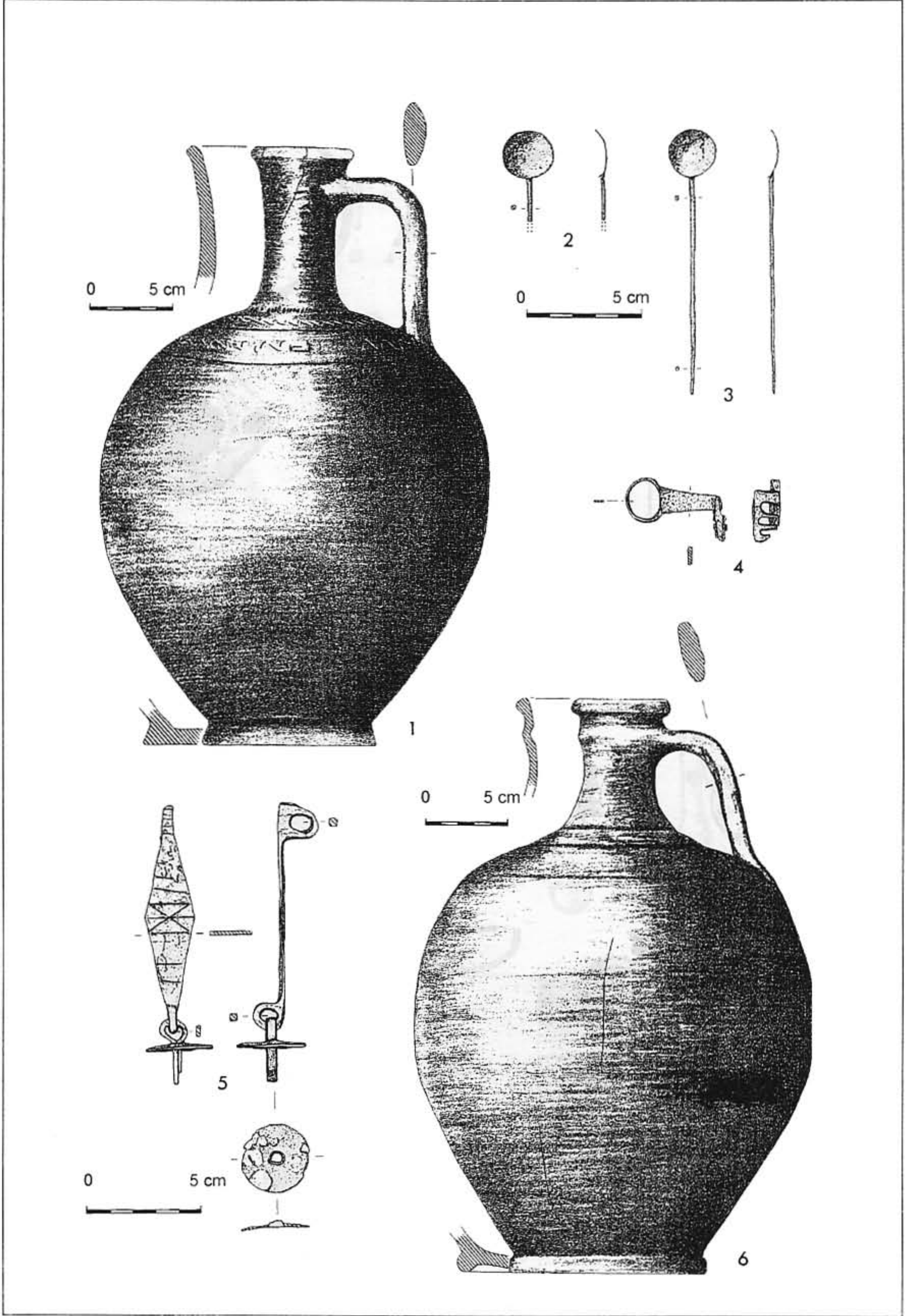
0
5 cm
2
0
5 cm
3
4
1
0
5 cm
5
0
5 cm
6

Таблица 36. Драма-Кайряка. Погребални дарове от гробове 21 (1-5) и 29 (6).
1.6 глина, 2-5 метал.

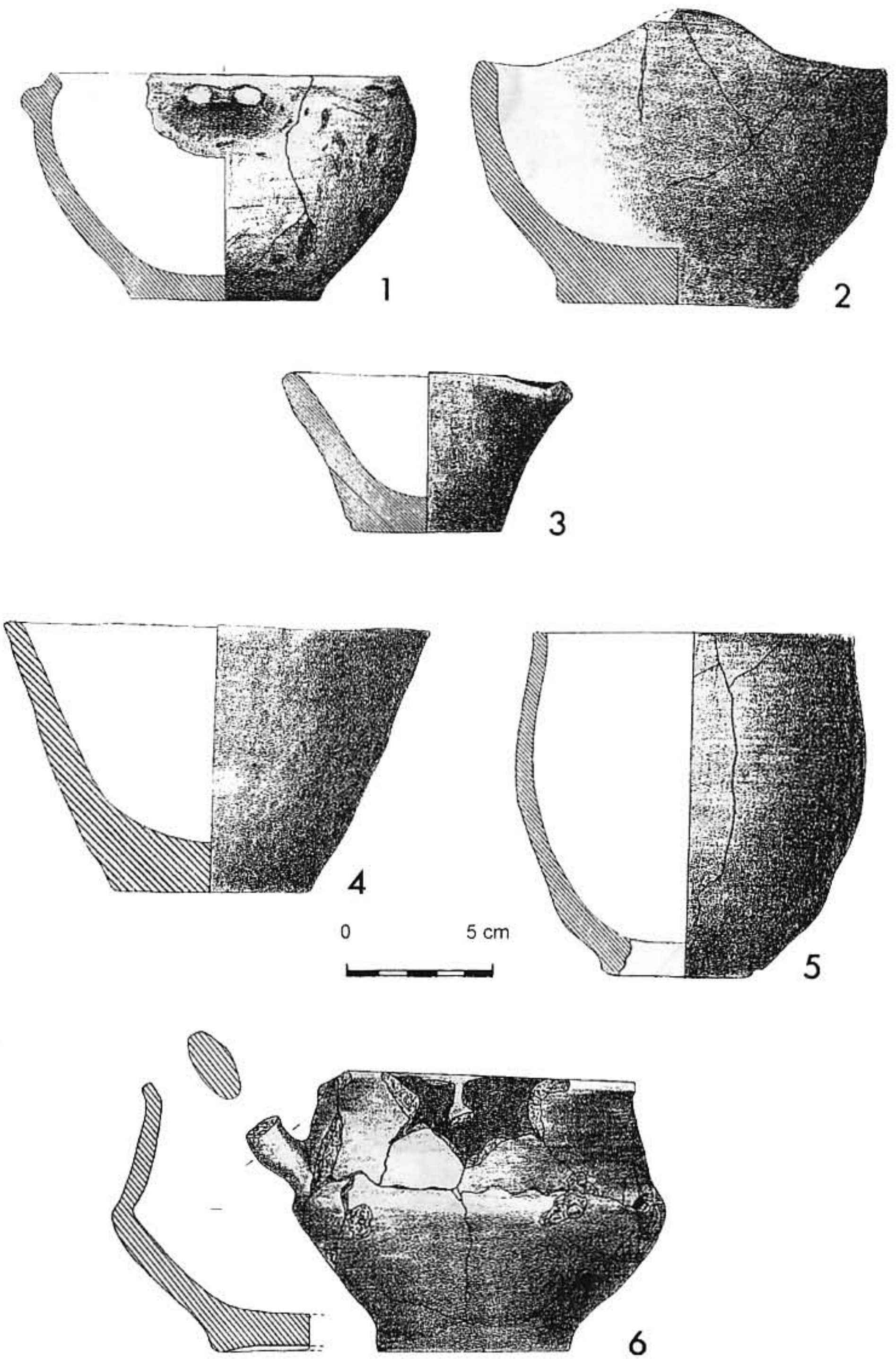
1
2
3
4
0
5 cm
5
6

Таблица 37. Драма-Кайряка. Керамика от средната желязна епоха.

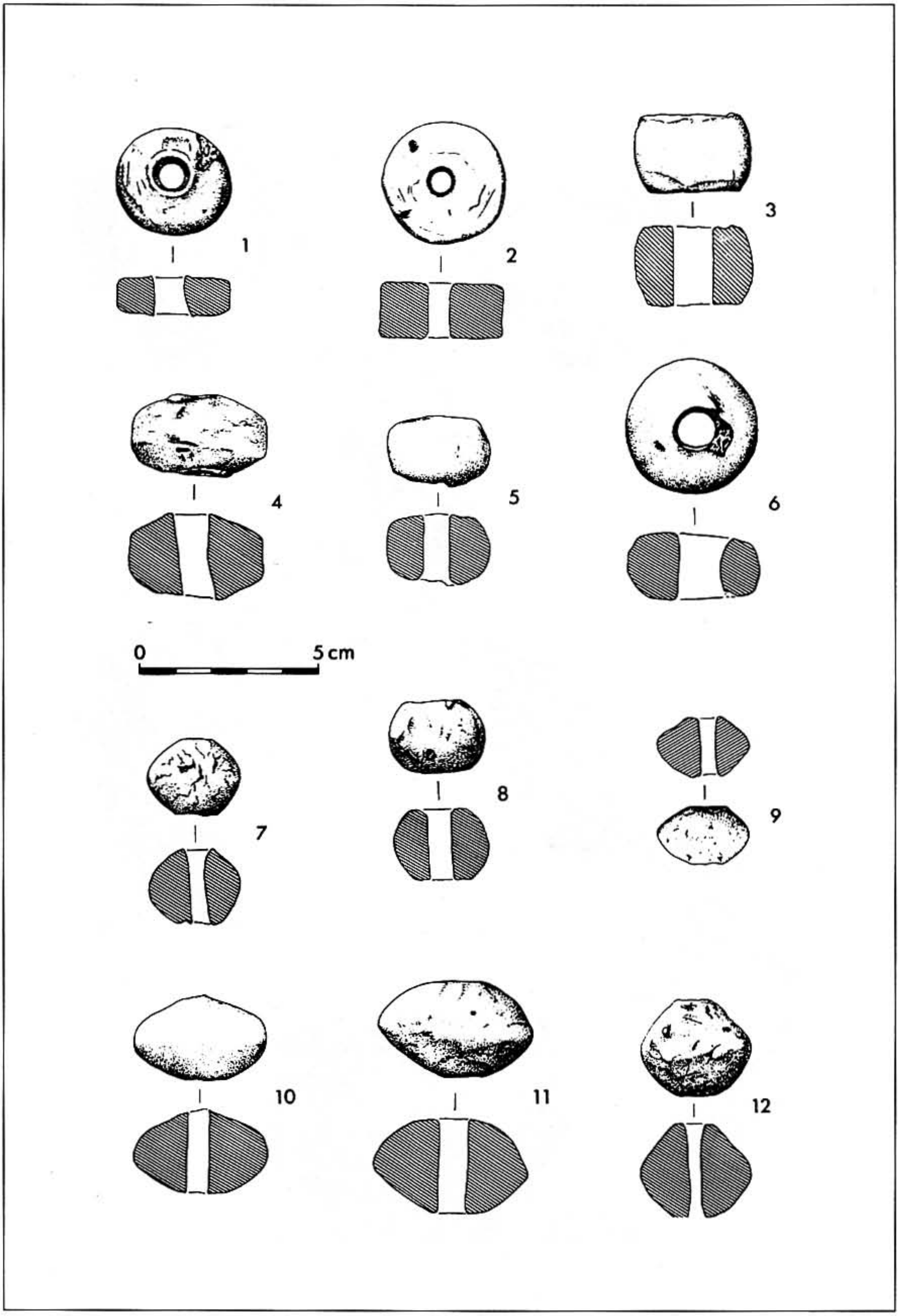
1
2
3
4
5
6
0
5 cm
7
8
9
10
11
12

Таблица 38. Драма-Кайряка. Глинени прешлени за вретено от желязната епоха.

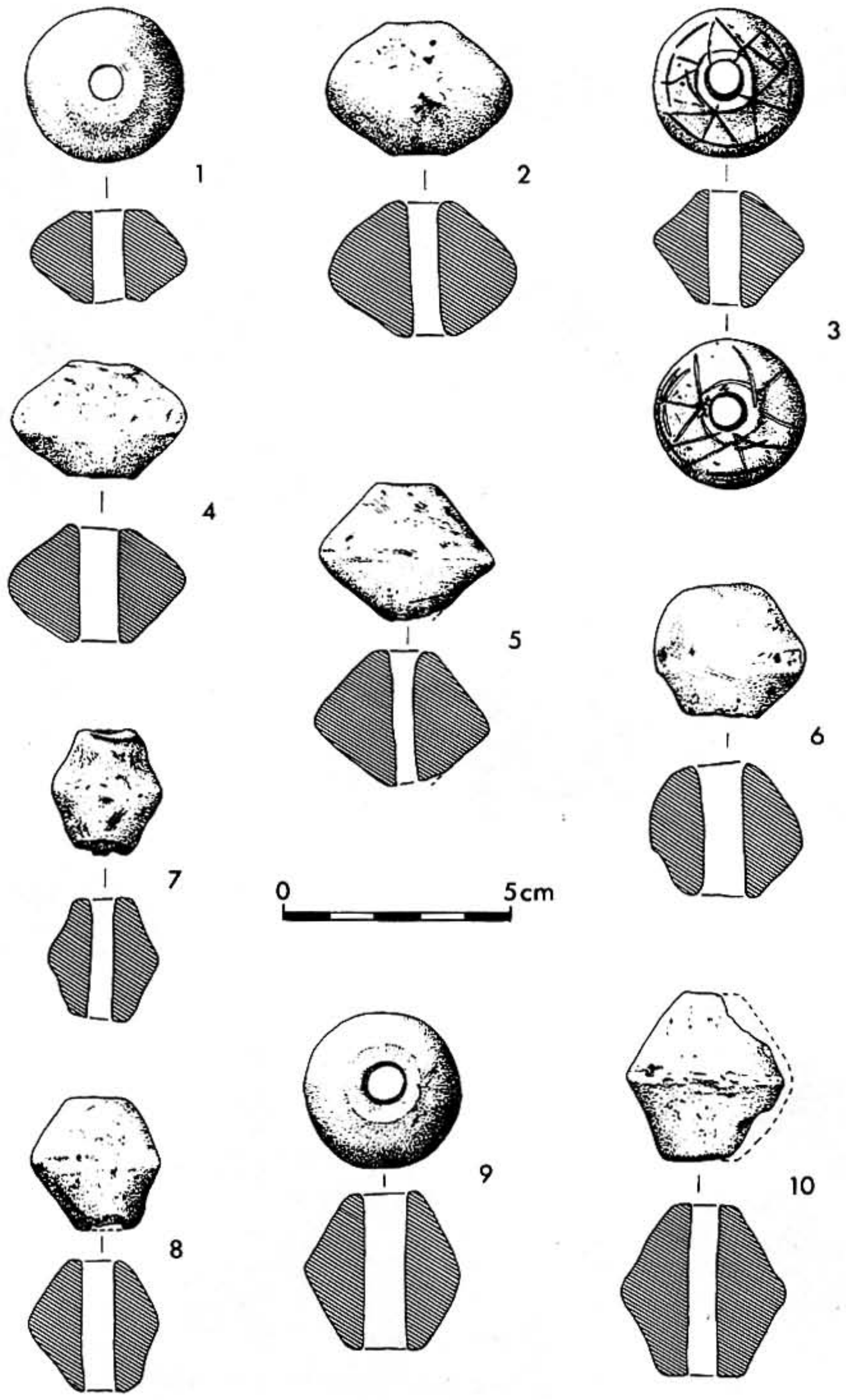
1
2
3
4
5
6
7
0
5cm
8
9
10

Таблица 39. Драма-Кайряка. Глинени прешлени за вретено от желязната епоха.

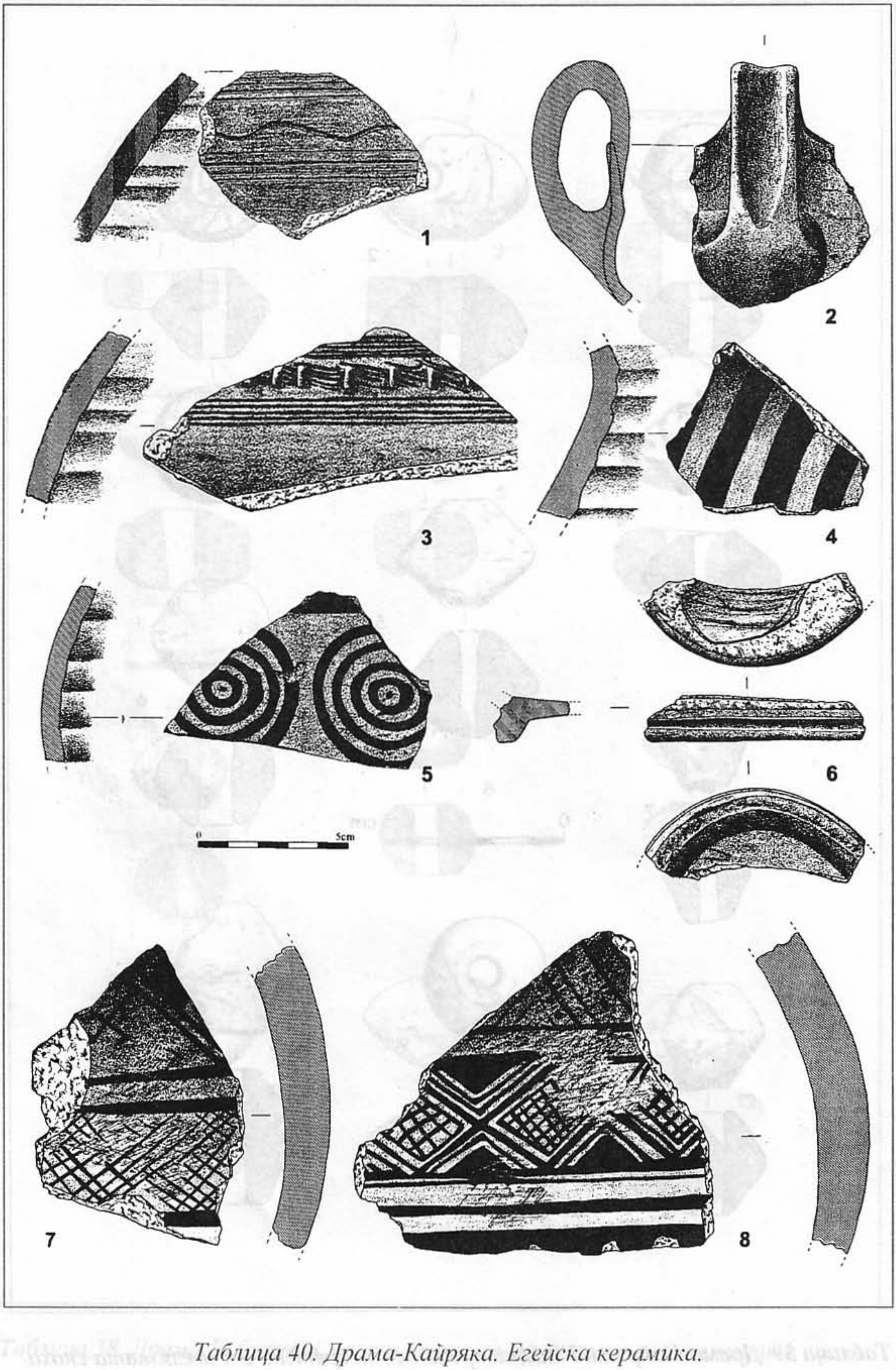
1
2
3
4
5
6
0
5cm
7
8

Таблица 40. Драма-Кайряка. Егейска керамика.

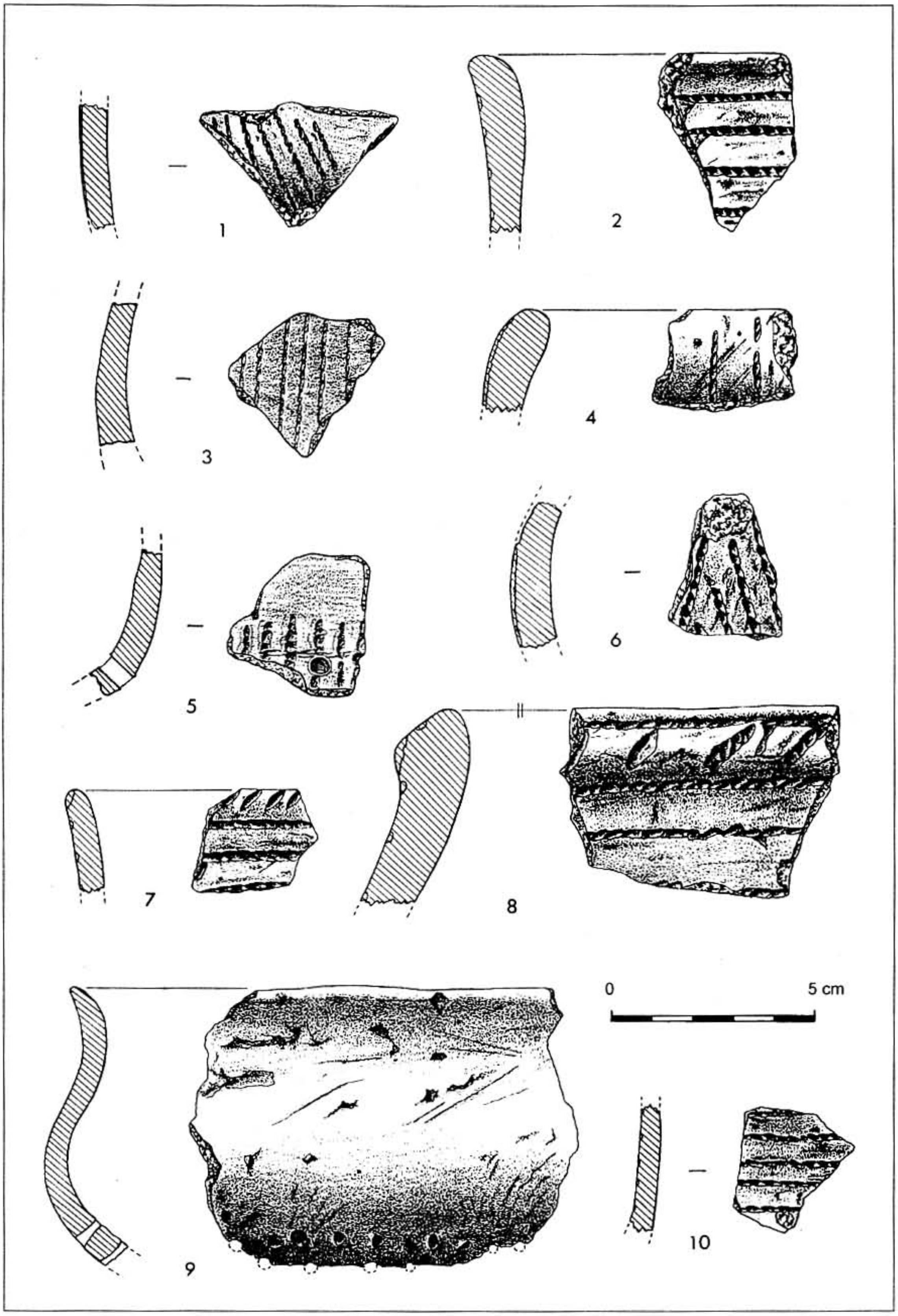
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
0
5 cm

Таблица 41. Драма-Кайряка. Керамика от ранната бронзова епоха (Езеро В).